

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**Osmanlı
İmparatorluğu
Tarihi
XIV**

Zuhuri Danişman

**ZUHURİ DANIŞMAN
YAYINEVİ**

P. K. 458 Büyük Postahane — İstanbul

Y E N İ M A T B A A

İ S T A N B U L — 1966

Beşinci Sultan Mehmet (Reşad)

Sultan Mehmet Reşad

(BEŞİNCİ MEHMED)

(M. 1909 — 1918)

(H. 1327 — 1336)

Otuz beşinci Osmanlı padişahı

Babası: Sultan Abdülmecid

Annesi: Gülcemal Kadın efendi

Doğduğu tarih: (1/2 Kasım 1844 — 19/20 Şevval 1260)
Cuma/Cumartesi.

Tahta çıktığı Tarih: 27 Nisan 1909, — 6 Rebiülâhır 1327

Tahta çıktığı sırada yaşı: (64 sene, 5 ay, 26 gün) yani
65 yaşında.

Vefat ettiği tarih: (3 Temmuz 1918 — 24 Ramazan 1336)
Çarşamba.

Vefat ettiği sırada yaşı: (73 sene, 8 ay, 1 gün) yani 74
yaşında,

Saltanat müddeti: 9 sene, 2 ay, 6 gün.

BEŞİNCİ MEHMED

Tahta cülûs ve ilk günler: (27 nisan 1909):

Osmanlı saltanat usulüne göre, hânedanın en yaşlı ferdi, ölen pâdişahın yerine otomatik olarak tahta geçer. Kanunu esasının üçüncü maddesi bu hususta gayet sarihtir. Sultan Reşad da, hânedanın en yaşlı ferdi olduğu için sıra onundu. Doğrudan doğruya pâdişahlığının ilânı icap ederdi. Fakat «Meclisi Milli» Sultan Abdülhamid'in hal'ine karar verdikten sonra Âyan Reisi Küçük - Said paşa, veliahd Sultan Reşad'ın pâdişahlığını reye koydu. Bu suretle Sultan Reşad Bî'l-irs ve'l-istihkak pâdişah olduğu halde, intihapla hükümdar olmuştur. Bu hal, usulsüzdü.

Bu intihap üzerine Âyan Reis vekili Ahmed Muhtar paşa ile Meclis ikinci reisi Talât bey veliahd Reşad efendiye pâdişahlığını tebliğe memur edildi.

Yeni pâdişah Sultan Reşad, bulunduğu daireden alınarak bir istimbotta Sirkeci rıhtımına götürüldü. Biat merasimi, Harbiye Nezaretinin Hünkâr dairesinde yapılacaktı. Bir taraftan toplar atılırken hükümdar Sirkeci rıhtımından, iki yağız at tarafından çekilen araba ile Harbiye Nezaretine gitti. Taht salonunda Fetvâ Emmini tarafından dua yapıldı. Burada kendisine biat edildi. Sultan Reşad, burada Meşrutiyete, şeriate, Kanun-u esasiye riâyet edeceğine dair yemin etti. Daha sonra Hırka-i Saadet dairesini ziyaret etti. Sonra Bağdad köşkünde bir müddet istirahat etti. Ve oradan Soğukçeşme, Bahçekapı yoluyla köprüden geçerek Dolmabahçe sarayına geldi. Sonradan aynı yemini mecliste de tekrar etti. Tahta çıktığı vakit 65 yaşında idi.

Sadrâzam mevkiinde değişiklik:

Usulden olduğu üzere, Sultan Abdülhamid'in son sadrâzamı Tevfik Paşa, yeni hükümdara kabinenin istifasını verdi. Sultan Reşad da tekrar Tevfik Paşayı sadarette bırakmak istedi ise de, İttihad ve Terakki Komitesi, sadaret mevkiinde, tamamen kendi nüfuz ve hâkimiyetlerini hoş gören bir sadrâzamanın bulunmasını istiyorlardı. Meclis reisi Ahmed Rıza beyle, ikinci reis Talât beyin ısrarları üzerine Tevfik Paşa istifa etti (5 Mayıs 1909) ve yerine, Hüseyin Hilmi Paşa ikinci defa tayin edildi.

Aynı zamanda, yeni kabinede Dahiliye Nazırı olan Avlunyalı Ferid paşa da biraz sonra İttihatçılar tarafından istifaya mecbur edildi, yerine İttihatçılardan Talât bey getirildi. Bu suretle İttihad ve Terakkiciler, devlet idaresine fiilen hâkim olmağa başladılar.

(10 Mayıs 1909) pazartesi günü Sultan Reşad'ın kılıç alayı yapıldı.

Yeni padişah Sultan Reşad «Söğütlü» yatiyle Eyüp Sultana geldi. Kılıç kuşatmak için hususî olarak Konya'dan getirilen Çelebi Abdullah efendi, Şeyhülislâm Sahip efendi, Âyan reisi Küçük - Said paşa, Meclis reisi Ahmed Rıza bey, Teşrifat Nazırı, baş imam ve ikinci imamlar huzurunda padişaha kılıç kuşattı. Sultan Reşad iki rekât namaz kıldı. Daha sonra Sütölçe tekkesi şeyhi Elif efendi tarafından sakal duası yapıldı. Bu merasimden sonra Topkapı sarayına gelen pâdişah, Hırka-i Saâdeti ziyaret ettikten sonra Dolmabahçe sarayına döndü.

Bir müddet sonra İttihad ve Terakki merkezi, Ticaret Nazırı Gabril efendiyi de değiştirerek yerine İstanbul mebusu Hallacyan'ı getirtti. Yine bu arada İttihatçıların malî bazı hususlara müdahalesine ve tazyiklerine dayanamayan Maliye Nazırı Rifat bey de istifa etti. Onun yerine de yine İttihatçılardan Cavid bey getirildi.

Yeni sene bütçesinde 5,5 milyon lira açık mevcuttu. Bu açık ancak Osmanlı Bankasından yüzde 4 faiz ve yüzde 83,5 ihraç fiatı ile 7 milyon altınlık bir istikrazla kapatılmağa ça-

hışıldı. Bir takım vilâyetlerin koyun vergisi, bu istikraza karşılık gösterildi.

Bir taraftan mali müşkülât, diğer taraftan Arnavudlukta başlayan kımıldanmaların, İttihad ve Terakki hükûmeti tarafından, beceriksizce ve tedbirsiz bir şiddetle tenkil edilmesinin bu muntakada yarattığı derin huzursuzluk ve İttihad ve Terakki erkânının yerli yersiz hükûmet işlerine müdahalesi, sadrazam Hüseyin Hilmi Paşayı müşkül duruma düşürdü. Komitenin her isteğini yerine getirmesine rağmen müdahalenin çekilmez bir hale gelmesi dolayısıyla Hüseyin Hilmi paşa istifa etmeğe mecbur kaldı. (28 Aralık 1909).

Roma Elçisi Hakkı beyin/Paşa, Sadrâzamlığa getirilmesi:

Daha evvel Said paşa kabinesinde Maarif, Kâmil paşa kabinesinde de Maarif ve Dahiliye Nazırlıkları yapmış olan Roma elçisi, hiç umulmadık bir şekilde vezirlik rütbesi ve pasalık verilerek sadrâzamlığa getirildi. (12 ocak 1910). Roma'dan gelinceye kadar, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi vekâleten yerinde kaldı. O güne kadar bulunduğu vazifelerde bir başarı gösterememiş, silik bir şahıs olan Hakkı paşanın birdenbire bu mevkie getirilmesi, oldukça garip karşılandı.

Hakkı paşa, Harbiye Nazırlığına, hareket ordusu kumandanı Mahmud Şevked Paşayı getirdi.

Çırağan Sarayının yanması:

Hakkı Paşa, halkın gittikçe İttihad ve Terakkinin tutumundan şikâyetçi olmağa başladığını, her tarafta başlayan baskının, tahakkümün artması karşısında umumi bir hoşnutsuzluğun belirdiğini görerek, tatbik edip edemeyeceğini hesaba katmadan, bütün memlekette adl-ü ihsan politikası takip edeceğini ilân etmek suretiyle işe başladı. İttihad ve Terakki ise devlete hâkim olmağa başladığı günden itibaren, o güne kadar hiç tanınmamış kimseleri yüksek memuriyetlere tayin etmek, geniş bir şekilde yâranlarını, taraftarlarını kayırmak, bu vesile ile de pek çok dürtüst ve tecrübeli memurları sebepsiz yere vazifelerinden atmak suretiyle hoşnutsuzluğu arttırmaktan başka bir şey yapmıyordu. İttihad ve Te-

rakki, memlekette apaçık bir zümre saltanatı kurmakta idi. Manevî tazyik artmakta, Sultan Abdülhamid zamanında şikâyet edilen hürriyetsizlik daha da fazla artmakta idi. İttihad ve Terakki, cemiyete mensup olmayanlara âdeta hayat hakkı tanımıyordu.

Bu sırada Meclisi Mebusanın reisi Ahmed Rıza bey ısrarla Çırağan sarayını Meclis binası yapmık istiyordu. Sultan Reşad buna taraftar olmadığı halde, daha ilk gününden itibaren sakalını İttihad ve Terakkiye kaptıran padişahın arzusu hilâfına bu muhteşem ve güzel saray, meclisin toplanmasına tahsis edildi. Yıldız sarayının en nefis ve muhteşem eşya ve tabloları Çırağan sarayına nakledildi. Fakat bu güzel sarayın yangından muhafazası için en iptidai tedbirler bile alınmadı. Bu tedbirsizlik yüzünden, Hakkı paşanın sadaretinin haftasında ve iki saat içinde yanıp kül oldu. Bu arada 93 meclisi zabıtları da yandı. İstanbul'un bir ziyneti olan bu güzel sarayın yanması üzerine Âyan ve Mebusan meclisleri, güzel sanatlar akademisi iken yanan ve hâlen Atatürk Kız Lisesi binası olan Fındıklı sarayına taşındı.

MESRÛTİYET DEVRİ ADI VERİLEN SULTAN REŞAD SALTANATININ KISACA TAHLİLİ

Sultan Reşad, Osmanlı padişahları içinde en silik ve iradesiz olanıdır. Bilhassa, Sultan Abdülhamid Hân gibi, 33 sene, içte ve dışta her şeye hâkim olmuş, bütün devlet mekanizmasını elinde tutmuş olan bir hükümdardan sonra, Sultan Reşad'ın her şeyi İttihad ve Terakki Komitesi erkânının eline bırakıvermesi, iki devir arasındaki farkı daha da göze batacak şekle sokmuştur.

Sultan Abdülhamid Hân, kendisi hakkında müstebit, mutlakiyetçi, zâlim ve hunhar isnatlarında bulunan İttihad ve Terakki erkânına, beş milyon kilometre murabba'nın üzerinde geniş bir imparatorluk bırakmıştı. Vâkıa bu geniş imparatorluğun, asli unsur olan Türklerin kesafetle meskûn bulunduğu Anadolu'nun dışında kalan kısımlarında yaşayan muhtelif din ve milliyetlere mensup milletler muhâriyet ve istiklâl hevesinde idiler. Ve bu nevi milletlerin, imparatorluğa bağlılığı gittikçe azalmakta idi. Fakat Sultan Abdülhamid, her şeye rağmen, imparatorluktan ayrılmak hevesinde olan bu milletlerin devlete bağlılığını muhafaza etmiş ve böylece imparatorluğun inhilâlini önlemişti.

Şu muhakkaktır ki, dünyanın gidişi, imparatorlukların tasfiyesine doğru idi. Fakat bu tasfiye, daha uzun bir müddet geciktirilebilir ve Türk milleti için felâketli bir çöküntünün önüne geçilebilirdi. Hattâ, bu ayrılık temayüllerinin, daha ustaca siyasî kombinezonlarla önüne geçilmesi ve imparatorluk vasfının muhafazası mümkün olabilirdi.

Sultan Reşad'ın, devlet gemisinin sevk ve idaresinde bir hükümdar olarak hakkı olan salâhiyetlerini kullanmadan, her şeyi İttihad ve Terakki erkânına bırakıvermesi, elbette onun namına övünülecek bir tutum değildir.

İttihad ve Terakki erkânına gelince, hepsinin de biyografisi gözden geçirilince görülür ki, hiç birisinin devlet idaresinde tecrübesi olmadığı gibi, siyasi görüş, ve kabiliyetten de mahrum oldukları görülür.

İttihad ve Terakki, bir komite olarak teşekkül etmiş, devlet idaresinde de komitecilik zihniyeti ve metodlarıyla hareket etmiştir. Yirminci asrın başında ise, Avrupa ve dünya devletleri münasebetleri o kadar girift bir hale gelmişti ki, memleket idaresinde mesuliyet mevkiinde olanların geniş bir siyasi tecrübe sahibi ve aynı zamanda keskin bir zekâya malik olmalarını da icap ettirmekte idi. Bir imparatorluk idaresinin başında mesuliyet alanların, imparatorluğu teşkil eden milliyetlerin, cemaatlerin karakterlerini çok iyi bilmesi, bu muhtelif milliyetlerin birbirleriyle olan münasebetlerine derinden vâkıf olması zarurî idi.

İttihad ve Terakki erkânı, devlet mekanizmasına el koydukları vakit, imparatorluğun ve Avrupa'nın umumî tablosu şöyle idi:

Devlet, tecrübesiz, muhteris bir zümrenin elindedir. Bu zümre, yâni İttihad ve Terakki komitesi erkânı, kendilerinden olmayan, kendilerine bağlılık göstermeyen hiç kimse için hayat hakkı tanımıyordu. Gûya bütçe düşüncesiyle geniş bir memur tasfiyesine girişilmiş, pek çok memur açıkta bırakılmış, kilit noktalarına İttihad ve Terakki yârânı getirilmiştir. Tasfiye edilen on binlerce memur, aç ve perişan kalmış, sürünmeğe mahkûm edilmiştir. Bütçede 8 milyon lira kadar bir açık görünmektedir. Meclisin tatile girmesi dolayısıyla yeni bir istikraz akdi için Paris'e kadar giden Maliye Nazırı Cavid bey, eli boş dönmüştür. Evvelce, maliyemizin düzenlenmesi için Fransa'dan getirilmiş olan maliyecî Loran'ın ıslâhat projeleri, Cavid bey tarafından kabul edilmemişti. Esasen Fransa, bütün hesapların Fransa tarafından kontrolü, alınan borç paralarla, Fransa'dan siparişler yapılması, Tunus ve Cezayir'in Fransa'ya terkinin resmen kabulü gibi, istiklâl mefhumu ile gayri kabili telif tekliflerde bulunuyordu.

Şu hale nazaran devlet, Fransa'dan bir istikraz yapamıyordu. Halbuki malî durum çok feciydi. Bu defa Almanya'dan

borç alma teşebbüsüne geçildi. Almanya, yüzde 4 faiz ile 7 milyon lira vermediği kabul etti. Daha evvelki Osmanlı padişahlarının yaptıkları istikrazları dillerine dolayanlar, memleketi bu yüzden mahva sürüklediğini iddia edenler, başa geçtikleri takdirde memleketi gül gülistan yapacakları şeklindeki yüksekte atmalarına rağmen içte ve dışta vaziyeti daha kötü bir hale getirmiş, istikraz peşinde koşmağa başlamışlardı.

Memleket içinde huzur ve sükûn bir türlü temin edilemiyordu. Geniş halk kitleleri arasında her gün artan bir hoşnutsuzluk vardı. İttihad ve Terakki erkânı da, artan bu hoşnutsuzluk karşısında her gün yeni baskı tedbirleriyle hürriyetleri kısımakta idi. Mutlakiyete nihayet vererek hürriyet rejimini getirmek vaadiyle iş başına geçenlerin, kısa bir zamanda, koyu bir istibdat idaresi kurmağa yeltenmeleri, ibretle temâşa edilecek bir hal idi.

Türk olmayan, müslim ve gayri müslim unsurlar her an merkezî hükûmete karşı harekete hazır görünüyordu. Meşrutiyetin ilân edildiği ilk günlerde, Avrupa devletleri yeni hürriyet rejimini hoş karşılamışlar, Türkiye'ye karşı daha müsamahalı hareket eder gibi görünmüşlerdi. Fakat İttihadçıların yanlış ve tecrübesiz gidişi, sür'atle Avrupa siyasi kanaatinin aleyhimize dönmesinde müessir oldu. Avrupa siyasi merkezleri, imparatorluğun tecrübesiz ve atak idareciler elinde bir çöküntüye doğru gittiği kanaatine vardı.

Balkanlar, kaynayan bir pota idi. Muhtelif milletlerin içinden çıkılmaz istekleri, kaprisleri vardı. Bu birbiriyle zıt istekleri yıllar boyunca Sultan Abdülhamid, gayet ince ve ustaca bir siyasi zekâ ile Türkiye lehine istismar etmişti. Fakat şimdi, imparatorluğun başında bir Abdülhamid yoktu, Abdülhamid'in siyasi dehâsi mevcut değildi. Binaenaleyh Balkanlarda her an korkunç bir gâilenin patlak vermesi beklenebilirdi.

Yine bu sırada dünya siyasi durumu da çok tehlikeli bir mecra takip etmekte idi. Avrupa'da, menfaatleri birbirine zıt iki devletler grubu teşekkül etmişti. Bir tarafta İtilâf grubu, yani (İngiltere, Fransa ve Rusya), diğer tarafta merkezî dev-

letler ittifak grubu, yani (Almanya, Avusturya - Macaristan ve İtalya...)

Almanya, müstemlekecilik siyasetinde geri kaldığı ve merkezî Avrupa'da sıkıştığı sınai, mamulâtına pazar bulamadığı için genişlemek kararında idi. Ve bunu, karada ve denizde müthiş bir silâhlanma ile temin etmek istediği görülmüyordu. Almanya'nın karada kuvvetlenmesi Fransa'yı, denizlerde hâkimiyet iddiası İngiltere'yi kuşkulandırmakta idi. Buna göre, Almanya'ya karşı İngiltere ile Fransa'nın işbirliği yapması tabii idi. Aynı düşünce ile bu iki devlete, Rusya da katılmıştı.

Tek başına devletler müvazenesinde bir kuvvet olmak iddiasında olmayan Avusturya - Macaristan imparatorluğu için, Balkanlara ve boğazlara doğru inmek gayesini güden bir Rusya'ya karşı yegâne güvenilebilecek devlet Almanya idi. Evvelâ bu ikisi arasında bir ittifak aktedildi, sonra bu ittifaka İtalya da iltihak etti.

Her iki grup ta, nasıl olsa er veya geç bir çarpışmanın mukadder olduğunu hesap ederek bütün güçleriyle kuvvetlenmeğe, silâhlanmağa çalışıyorlardı. Avrupa, bir barut fıçısı haline gelmekte idi. Bu dev devletlerin müstakbel ve yakın boğazlaşmaları karşısında Türkiyenin takip edeceği siyaset ne olmalı idi? Türkiye böyle cihanşümul bir boğuşmanın dışında kalabilir mi idi?

O sırada Osmanlı imparatorluğunun kaderini elinde tutan İttihad ve Terakki erkânı arasında bu karışık devletler siyaseti karşısında, imparatorluk gemisini sahil-i selâmete çıkarabilecek kudrette siyasî görüşü ve kabiliyeti olan kimse var mı idi?

İşte en mühim mesele bu idi. İtiraf etmek gerektir ki, talihin meşum bir tesadüfî yüzünden, o sırada imparatorluğun başında, bir imparatorluğu değil, bir aşireti bile idare kabiliyetinden mahrum bir sergüzeştçi komite grubu mevcuttu. Bir hükûmet darbesiyle, dünya ölçüsünde siyasî bir kıymet, bir dehâ sayılan Sultan Abdülhamid'i tahtından indirenlerin tercümei halleri malûmdu.

İmparatorluğun kaderi, müstakbel cihan harbinde tutulacak yola bağlı idi. İttihad ve Terakki erkânı, yavaş yavaş

Almanya tarafına doğru kaymakta idi. Daha harp başlamadan evvel, Almanya'nın mutlak surette karşı tarafı perişan edeceği kanaati, İttihadçıların ekserisi arasında kökleşmeğe başlamıştı.

Osmanlı imparatorluğunun, bir maceraperestler grubu tarafından idare edilmesi, üçlü itilâf devletlerini düşündürmekte ve ona göre tedbirler almağa sevketmekte idi.

Hükümdarlık mevkiinde bulunan Sultan Mehmed Reşad ise, içte ve dışta cereyan eden hâdiselerden gafil olarak, bütün inan ve irâdesini İttihatçılara terketmiş bulunuyordu.

İÇ VE DIŞTA OLAYLAR

Arnavudluk hâdiseleri: (1 Nisan 1910):

Osmanlı imparatorluğu, muhtelif ırk ve milliyetlere mensup bir halita idi. Bu birbirinden ayrı milletlerin hepsinin karakterleri ayrı idi. Sultan Abdülhamid Hân, her milletin karakterine göre tedbir alır, zamanında okşamasını, bazan sert davranmasını, yahut müsamahakâr olmasını bilir ve milletlerin, imparatorlukla alâkasını devam ettirirdi. Devlet idaresinde tamamen tecrübesiz, hattâ cahil, buna mukabil her şeyi bildiklerini zanneden İttihad ve Terakki erkânı, bu muhtelif milletlerin mizaçlarını hiç dikkate almaksızın körü körüne bir yol tutmuşlardı.

Anadolu'da, diğer Balkan devletleri birer birer muhtar veya müstakil bir hal alarak kımıldanmağa başlamışlar, onların milliyet hareketleri de Avusturya, Sırbistan, İtalya, Yunanistan tarafından teşvik ve tergip edilmekte bulunmuştu. Bu milliyet hareketlerine karşı İttihatçılar, gayet sert ve haşın davranmakta idiler. Arnavud milliyetçileri daha (20 - 26 Ağustos 1909) tarihinde Elbasan kongresinde Arnavutçanın tedris lisanı olmasına ve Lâtin harflerinin kabulüne karar vermişlerdi.

Arnavudlar arasında bu kıpırdanmaların vuku bulduğu sırada, İttihad ve Terakki erkânı tarafından, sırf kendilerine bağlılığı dolayısıyla Kosova vâililiğine tâyin edilmiş olan Mazhar bey, lüzumsuz ve yersiz bir takım icraata baş vurdu. Osmanlı ülkesinin hiç bir tarafında tatbik edilmeyen «Dahili gümrük vergisi = Octroi» ni tatbik etmeye kalktı. Bu tedbirsizlik, derhal Arnavudlukta derin bir tepki yarattı, dedikodular aldı yürüdü. Sakal ve yumurta vergisi de alınacağı şayiaları dolaşmağa başladı. Ve nihayet ilk isyan İpek'te patlak verdi mutasarrıf İsmâil Hakkı bey yaralandı.

Arnavudluk havalisi mebusları hükûmete müracaat ederek, derhal şiddet hareketlerine baş vurulmamasını, bir nasihat heyetinin gönderilmesini istediler. Şüphesiz bu, meselenin halli için tutulacak doğru yoldu. Fakat İttihad ve Terakki erkânı şiddet taraftarı idi ve bu makul tavsiyelere aslâ kulak asmadı. Şiddetle hareket etmeği daha uygun buldu. Halbuki Arnavudluk arazisi dağlık ve sarp mintakalardı ve Arnavudlar, çete harplerine alıştı. Derhal Arnavud âsileri meşhur Koçanık boğazını tutarak yukarı havaliye hâkim oldular. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket paşa, şatafatlı bir tutumla, bizzat Arnavudluk seferine çıktı. 82 piyade taburu ile hareket eden Mahmud Şevket paşa, isyana iştirâk eden, hattâ etmeyen bütün halkın silâhlarını toplamağa başladı. Arnavudlar ise bilhassa silâhlarına ve mallarına karşı çok bağlı bir millettir. Paşa bunu hiç dikkate almadı. Hattâ Arnavud âsilerinin silâhlarını, kadınlarının gözü önünde toplamak gibi lüzumsuz gösterişler yaptı. Bu suretle izzeti nefisleri tamamen zedelenmiş olan Arnavudlar ise, bundan sonra daha çetin mücadelelere giriştiler. İsyân, müzmin bir hal aldı. O zamana kadar Abdülhamid tarafından icâbı hale göre bazan tehdit, bazan okşama ve taltiflerle pekâlâ idare edilen bu havali halkı, hükûmete karşı derin bir nefret ve infial ile karşı gelmeğe başladı. Bu infial, Balkan harbine kadar devam etti ve devleti meşgul etti. Bu meşum Balkan harbinde de Arnavudluğun tamamen elden çıkmasıyle neticelendi.

İttihad ve Terakki Komitesi, Devlet idaresinin alfabesini bilmeyen, tafrafuruş bir maceracılar grubu halinde sakat ve tehlikeli siyasetlerine devam ediyorlardı. Asli unsur olan Türk milleti, ve imparatorluğa bağlı olan müslim ve gayri müslim, Türk olmayan unsurlardan hiç birisi bu yeni idarenden memnun değildi. Memnuniyetsizlik arttıkça İttihad ve Terakki komitesinin tazyik siyaseti de artıyor, tahammülsüz bir hal alıyor ve her geçen gün hükûmetin yanlış hareketleri birbirini takip ediyordu.

**Komiteciliğin yeni bir tezahürü,
Gazeteci Ahmed Samim'in katli :
(9/10 Haziran 1910):**

Ahmed Samim bey, «Sadây-ı Milet» gazetesi başyazarı idi. İttihad ve Terakkinin birbirini takip eden siyasi hataları dolayısıyla matbuatta kuvvetli bir muhalefet başlamıştı. İttihad ve Terakki erkânı ise tenkit edilmekten aslâ hoşlanmıyor, tenkitler karşısında, Sultan Abdülhamid'in gösterdiği soğukkanlılığın zerresini bile gösteremediği için, ne pahasına olursa olsun matbuatı sindirmeği prensip haline getirmiş bulunuyordu. Ahmed Samim de gazetesinde her gün, İttihadçıların sakat siyasetlerini yüzlerine vurmaktan çekinmeyenlerden biri idi. Bu siyaset icabı olarak Ahmed Samim (9/10 Haziran 1910) da sokak ortasında bir kurşunla şehit edildi. Katili meçhul kaldı. Bu menfur suikast, efkârı umumiyyede derin akisler yaptı. İttihad ve Terakkiye karşı halkın itimadı büsbütün sarsıldı. Hükûmetin meşrutiyyetle idare edildiği efsanesine inanan kimse kalmadı. Devlette, komitecilik zihniyeti hâkimdi.

Hükûmete hâkim olan İttihad ve Terakki erkânı tarafından 31 Mart ile alâkalı görülen kimseler, Abdülhamid'e taraftar olduğu sanılanlar yakalandı. Bayezid'deki Bekirağa bölüğüne hapsedildi. Birçokları Divan-ı Harp kararıyla kurşuna dizildi. Merhametli bir insan olduğu halde Sultan Deşad İttihad ve terakicilerden çekindiği için idam kararlarını kısa bir tereddüitten sonra imza etti ve kalemi denize fırlattı.

SİYASİ HADİSELER

Balkanların durumu ve Girid meselesi: (9 Mayıs 1910)

Sultan Abdülhamid'in siyaset sahasından çekilmesiyle Balkanlardaki kaynaşma tamamen Osmanlı imparatorluğu aleyhine bir yol almağa başladı. Balkanlarda bilhassa Sırp-lar, Bulgarlar ve Yunanlıların bir takım yeni istilâ ve ilhak ihtirasları vardı. Fakat hiç birisi kendi başına Osmanlı devletine karşı hareket etmek cesaretine malik değildi. Aralarındaki menfaat ve mezhep ayrılıkları da onların birleşmesine engel olmakta idi. Osmanlı devletinin başında tecrübeli devlet adamları olsaydı, bu ihtilâflardan istifade etmek mümkün, hattâ kolaydı. Çünkü Balkan devletlerinden her biri, ayrı ayrı Osmanlı devleti ile anlaşmaktan faydalar ummakta idiler.

Sırp-larla Bulgarların Makedonya üzerindeki ihtirasları malûmdur. Onların bu ihtirasları karşısında Yunanistan endişeli idi. Aynı zamanda Sırp-lar ve Bulgarlar da, Yunanistanın adalar üzerinde yeni ilhaklar ile büyümesinden çekiniyorlardı.

Bu sırada esasen askıda olan Girid meselesi patlak verdi. Girid Meclisi umumisinde Rum âza, Yunan kralına sadâkat yemini yaptı. Aynı zamanda Osmanlı tabiiyetinde olmasına rağmen meclis reisi Venizelos, mebus intihap edilerek Yunan parlâmentosuna girdi. Bab-ı âli, bu durum karşısında şiddetli protestolarda bulundu. Devletin Girid meselesini bir harp sebebi addetmesi mümkün değildi. Mevcut oldu - bittiyi kabul etmek suretiyle esasen tereddüt içinde bulunan Yunanlıları kendi tarafına çekerek, Sırp ve Bulgarlarla birleşmesine, ve Balkan harbinde onlarla müsterek hareket etmesine mâni olabilirdi.

Ne yazık ki devletin idaresini elinde tutan İttihad ve Terakki erkânı arasında bu ince noktaları hesaplayarak devlet gemisini tehlikeden kurtaracak kabiliyette kimse yoktu.

Halbuki Sultan Reşad tahta çıkar çıkmaz Sırp ve Bulgar kralları İstanbul'a gelmişlerdi. Bu geliş mânidardı. Her iki kral da, Yunanistan'a karşı Bab-ı âlinin dostluğunu arzu ediyorlardı. Bab-ı âli, ustaca bir siyasetle bu vaziyetten istifade ederek Yunanistan üzerinde tazyik yapabilir, ve Girid meselesini daha faydalı bir şekilde halletmek imkânını bulabilirdi.

Bu da yapılmadı. Aksine, Balkan devletlerinin Türkiye aleyhine birleşmelerini temin için ne kadar sakat yol varsa o seçildi. Kiliseler kanunu bunun en feci bir misalidir.

Kiliseler kanunu: (3 Temmuz 1910):

Balkan milletleri arasında dinî bir ihtilâf mevcuttu. Bu ihtilâf, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan arasında her hangi bir siyasi anlaşmaya engel oluyordu. Bulgar kilisesi, evvelce Ortodoks kilisesinden ayrılarak millî bir kilise kurmuştu. Fakat bunu, Rum patrikliği kabul etmiyerek Bulgar kilisesini afaroz bile etmişti. Sırlar millî kilise dâvasını güdüyor papazların Sırp olmasını, duaların Sırpça yapılmasını arzu ediyorlardı. Bulgarların millî bir kiliseleri olduğu halde, Rum patrikliğinin afaroz etmesi korkusuyla birçok Bulgarlar millî kiliselerine devam etmiyorlardı. İşte bu ihtilâflar, Sırp, Bulgar ve Yunan devletlerinin arasında, hallî müşkül bir mesele olarak kalıyor ve Osmanlı devleti aleyhine her hangi siyasi bir ittifak akdetmelerine mâni oluyordu. Bulgaristan, Sırbistan Karadağ ve Makedonya'da mevcut manastır, kilise ve mekteplerin hangi cemaate ait olacağı hususu, bu milletler arasında halline imkân olmayan bir münazaa mevzuu idi. 33 sene Sultan Abdülhamid, bu milletler ve hükûmetler arasındaki bu ihtilâfları gayet ince bir zekâ ve siyasi bir görüşle Osmanlı devleti lehine istismar etmiş, Balkanlarda Osmanlı devleti aleyhine bir ittifakın vücuda gelmesini önlemişti.

Hiç bir siyasi kabiliyeti olmayan İttihad ve Terakki ko-

mitesi erkânının, böyle ince bir siyasi görüşe malik olmadıkları aşikârdı. İnandırılmaz bir hamakatte, Balkanlardaki bu kilise ihtilâfı halletmek suretiyle, gayri müslim unsurların birbirleriyle hoş geçineceklerine ve Osmanlı devletine duahan olacaklarına kani olarak (3 Temmuz 1910) da bu meşum (kiliseler kanununu) neşrettiler. Bu kanunla ihtilâf mevzuu olan mektep, manastır ve kiliselerin hangi unsurlara ait olacağı tayin edildi. Bu kanuna göre Ortodoks cemaatine ait herhangi bir dinî müessesese, o mîntakada hangi unsurun nüfusu daha kesif ise ona ait oluyordu. Hükûmetin nezareti altında bu müesseseler, muhtelif unsurlar arasında teslim ve tesellüm edildi.

Kanunun çıkışı, İstanbul patrikliğini telâşa düşürdü. Patrik, ruhanî ve cismanî meclisler başkanlarını yanına aldı ve Sultan Reşad'ın huzuruna çıkarak, bu kanunun tasdik edilmemesini rica etti. Fakat Sultan Reşad bu kanunun (muhtelif unsurların birbirleriyle ihtilâfsız geçinmelerini temin ederek huzur ve âsaiyet içinde yaşamaları için çıkarıldığını, Fatih Sultan Mehmed zamanından beri verilmiş olan patrikhanenin imtiyazlarına dokunulmayacağını) söyleyerek patriğin taleplerini reddetti.

Patrik, Patrikhanede bir Millî Meclis toplanarak bu meseleyi görüşmek müsaadesini istedi. Buna da (Türkiyede ancak bir tane millî meclis vardır) cevabı verildi. Buna rağmen patrik gizlice böyle bir meclis toplamağa teşebbüs etti ise de bu meclisin kırk kadar âzası tevkif edilerek mahkemeye verildi.

Binnetice Balkanlarda ve Makedonya'daki birbirine rakip unsurlar arasında ihtilâflı bir mesele kalmadı. Böyle olunca da bu milletlerin, Osmanlı devletine karşı birlikte hareket etmeleri bir emri tabii oldu. Ve bunun meşum neticesi de, Balkan harbinin çıkması oldu.

İttihad ve Terakki Komitesi, kiyasetsiz ve dirayetsiz hareketinin neticesi olarak, başımıza bir Balkan harbinin açılmasına ve koca Rumeli kıtasının bir kalemde elimizden çıkmasına sebep oldu.

İtalyanların Trablusgarbe saldırması ve Osmanlı - İtalya muharebesi:

Hakikî sebep: İtalya, sömürge paylaşmasında en sona kalmıştı. Sömürgeciliğin faydaları ise aşıkardı. İngiltere ve Fransa, Afrikadaki Osmanlı ülkelerini elde etmişti, İngiltere Mısır'a yerleşmişti. Ara yerde ve tam İtalya'nın karşısında o sırada Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Trablusgarp ve Bingazi eyaletleri kalmıştı. Sudan bir bahane bularak, bu ülkeleri elde etmek İtalya için sanki bir hak olmuştu!. Avusturya'nın da Bosna'yı ilhak etmesi İtalya'nın büsbütün ihtirasını kabartmıştı.

İtalya yıllardan beri bu işin peşinde idi. Fakat Sultan Abdülhamid'in basiretli hareketleri karşısında bir türlü bu bölgeyi istilâya cesaret edemiyordu. Çünkü Sultan Abdülhamid, o büyük hükümdar, İtalya'nın bu hainane ihtirasını çok evvelinden keşfettiği için bir takım siyasi teşebbüslerle bu istilâyı önlemiş, aynı zamanda Trablusgarp fırkasını silâh ve mühimmat bakımından takviye etmiş, Bingazi'deki Sünûsileri silâhlandırmıştı. Esasen İtalyan ordusu, karada silâhlı bir Türk mukavemeti karşısında âciz kalacağını müdrikti. Binaenaleyh Sultan Abdülhamid hükümdar olduğu müddetçe İtalya bu emelini tahakkuk ettirme imkânını bulamadı.

Zahiri sebep:

İtalya, 1902 de Avusturya ve Fransa ile, 1904 te İngiltere ve nihayet 1909 da Rusya ile birer anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmalara göre İtalya, Avusturya, Fransa, İngiltere ve Rusya'yı Bosna, Fas, Mısır ve Boğazlar meselesinde serbest bırakıyor, buna mukabil bu devletlerin de, kendisini Trablusgarp ve Bingazi üzerindeki ihtiraslarına müsaade etmelerini temin etmiş bulunuyordu.

İtalya matbuatı zaman zaman, bu meseleyi mevzuubahis etmekte idi. Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzere İtalya fırsat gözlemeğe başladı. Fakat bu sırada Roma elçisi Hakkı beyin/Paşanın sadrazamlık mevkiine getirilmesi İtalya'yı tereddüde düşürdü. Çünkü Hakkı paşanın, İtalya-

nın Trablus üzerindeki emellerine en ince teferruatına kadar vâkıf olması tabii idi ve elbette ona göre tedbir alacaktı?!

Halbuki Hakkı paşa kabinesi, işi tamamen aksi istikamette tuttu. Bağdadlı Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, akıl erdirmeye imkân olmayan bir gaflet ve hattâ hiyanetle, Trablus'taki Osmanlı askerini Yemen'e sevketti ve bütün ısrarlara rağmen oradaki mühimmatı da İstanbul'a getirtti. Böylece Afrika'daki bu son Osmanlı ülkesi, tamamen müdafasız bırakıldı. Âdeta herhangi bir istilâcı devlete «Buyur!» edilmiş oldu. Bütün bunlar yetişmiyormuş gibi, İtalyanların teşebbüsleri üzerine Trablusgarp valisi ve kumandanı Müşir İbrahim paşa da azledilerek bu mühim topraklar başsız da bırakıldı.

İbrahim paşa, İtalyanların Trablusgarp hakkındaki emellerine gayet iyi vakıftı ve bu bakımdan onların ekonomik teşebbüslerine mâni olmakta idi. İtalyan matbuatı bu yüzden Türkiyeye karşı ateş püskürüyordu. Esasen o sırada İtalya Dışişleri Bakanı da verdiği bir beyanatta: «İtalyanın, Trablus eyaletinin Osmanlı idaresinde kalmasını istediğini ve ancak bu eyalette başka bir devletin nüfuz tesis etmesine göz yumulamıyacağını» beyan etmişti. Bu beyanatın, İttihad ve Terakki erkânını tamamen bir gaflet uykusuna sürüklediği muhakkaktır.

Hâdiseler karşısında insanın hatırına şu suallerin gelmesi tabiidir.

1 — Roma elçisi iken sadrâzam olan Hakkı paşa, İtalyanın Trablusgarp hakkındaki emellerine tamamen vâkıf mı idi, yoksa vâkıf değil mi idi? Vâkıf idi ise —ki öyle olması tabidir— oradaki askerlerin ve mühimmatın geri çekilmesine ses çıkarmaması bir hiyanet olarak vasıflandırılabilir. Vâkıf değildi ise, bu kadar gafil bir adamın sadaret makamına getirilmesi, onu o makama getirenlerin hiyaneti sayılabilir.

2 — Bu kadar bariz bir tecavüz ihtimali karşısında Trablusgarpteki kuvvetleri ve mühimmatı geri çeken Mahmud Şevket paşanın hareketi ise hiç bir makul sebebe irca edile-

mez. Hiyanet sayılmazsa, korkunç bir hamakat ve cinayet olarak vasıflandırılabilir.

Bu sırada Avrupa siyasi vaziyeti tamamen İtalya'nın lehine idi ve Osmanlı devleti hemen tamamen tecrit edilmiş durumda bulunuyordu. Çünkü o sırada Avrupa'da devletler iki zümreye ayrılmışlardı. İtalya, üçlü ittifak grubuna dahildi. Yâni Almanya ve Avusturya blokuna dahildi. Almanya, müstakbel bir harpte İtalya'nın kendi safında kalmasına fazlaca ehemmiyet vermekte idi. Bu yüzden İtalya'nın Trablus hakkındaki isteklerine mümaşat ediyordu. Üçlü itilâf dediğimiz (İngiltere, Fransa, Rusya) grubu ise, İtalya'yı Trablus teşebbüsünde gücendirmekten çekiniyor, ona hoş görünerek müstakbel harpte hiç olmazsa İtalya'nın tarafsız kalmasının teminini düşünüyordu.

Almanya, Trablus işinde Osmanlı devletini, İtalya menfaatine feda etmeği uygun görmekte idi. Buna rağmen İtalya son defa Almanya ve İngiltere'yi durumdan haberdar etti ve Bab-ı âlinin davranışı karşısında neticenin silâhlı bir çatışmaya müncer olabileceğini ihsas etti.

Almanya, iki devletin arasını bulmak için elçisini memur etti. Bab-ı âli, Hariciye Nazırı Rifat Paşa vasıtasıyla (İtalya'nın ekonomik teşebbüslerine karşı olmadığı) cevabını verdi.

Ateş bacayı sardıktan sonra İttihad ve Terakki erkânı, Hakkı paşa kabinesi vaziyeti kurtarmak için tavizler vermekten başka çare düşünememekte idi. Ve sırf bu yüzden, İtalya ile bir mesele çıkarmamak için vali ve kumandan İbrahim paşa azledilmişti.

Son olarak yapılan bir İtalyan istimzacına karşı Almanya (Osmanlı devletinin, toprak ilhaki mevzuu olmamak şartıyla en geniş tavizleri vermeğe hazır göründüğünü, buna rağmen İtalya mutlaka bir harbe girmeye düşünüyorsa, bunun mesuliyetinin İtalya hükûmetine râci olacağı) şeklinde cevap vermek suretiyle İtalya'nın Trablusgarp istilâsına müsaade etmiş oluyordu.

İtalya hükûmetinin ilk notası (23 Eylül 1911) tarihlidir. Bu notada İtalya;

«Osmanlı hükûmetinin Trablusgarp ve Bingazi'de halkı İtalyanlar aleyhine tahrik ettiğinden, Osmanlı gemileriyle bu

mıntakaya asker ve mühimmat gönderildiğinden» bahsetmekte idi. Bab-ı âli bu notaya, bu hususların varit olmadığından bahisle teminat vermekte idi. İtalya'nın bu ilk notası, asıl maksadına vusûl için birinci adım idi. Beş gün sonra asıl maksadını açığa vuran ültimatomunu da Bablı âliye gönderdi (28 Eylül 1911). Bu ültimatomunda İtalya 24 saatlik bir mühlet vermiştir. Notanın hülâsaten meali şöyledir:

«Son zamanlarda İtalya hükûmeti, Trablusgarp ve Bingazi'de huzur ve sükûnun devamı için gereken hüsnü niyeti göstererek Bab-ı âliye müteaddit defalar baş vurduğu halde, Bab-ı âli İtalya'nın bu iyi niyetle yapılan tekliflerini daima reddetmiştir. Bilâkis Bab-ı âli İtalya'ya karşı düşmanca hareket etmiş, İtalya'nın bu bölgedeki meşru faaliyetlerine karşı, son zamanlarda ancak bazı ekonomik meselelerin müzakeresine yanaşmakla iktifa etmiştir. Halkın heyecan içinde olduğu, muhtelif ecnebi tebaalı şahısların bu havaliyi terke hazırlandıkları görülmektedir. Bu durum karşısında İtalya hükûmeti, haysiyet ve menfaatlerini korumak için bu bölgeyi askeri işgali altına almağa karar vermiştir. İtalya için kabul edilecek tek hal çaresi budur. Osmanlı devletinin buna karşı koymaması, bilâkis kolaylıklar göstermesi ve bu husus için alâkahılara gerekli emirleri vermesi icabeder. İşgali müteakip iki taraf arasında yeni durum için yazılı bir anlaşma yapılacaktır. Bab-ı âli 24 saat zarfında kat'i bir cevap vermezse İtalya hükûmeti derhal fiili harekete geçecektir!»

Görülüyor ki İtalyan notası, hiç bir hukukî ve makul sebebe istinat etmemektedir. Şu ültimatom meali, bir devletin mâliki olduğu topraklarına saldırmak için en küçük bir mucip sebebi ihtiva etmemektedir. Kendisini medenî telâkki ederek, Trablus ve Bingazi'ye medeniyeti getireceğinden dem vuran İtalya, en iptidai ve medenî hak mefhumlarını hiçe sayan adı bir mütecavizdir.

Bu böyle olmakla beraber, İttihad ve Terakki ricali adına çok hazin ve acı bir vâkıayı da zikretmek icabeder. Bu ültimatom sadrazam Hakkı paşaya, Osmanlı devleti hizmetinde jandarma müfettişliği vazifesiyle bulunan ve Hakkı paşanın pek samimî dostu (!) olan Robilan paşanın evinde

brığ oynarken takdim edilmiştir. Ancak hiyanet kelimesiyle tavsifi mümkün olan daha acı bir gaflet de, Hakkı paşanın, brığ oyununu terketmemek için, ultimatomu cebine koyup, zarfı açmaktan bile istigna göstermesidir. Meseleyi daha evvelinden bilen Robilan paşanın karısının ısrarı üzerinedir ki Hakkı paşa, büyük bir can sıkıntısı ile ultimatomu açıp okumağa tenezzül etmiş ve işte o vakit acı hakikatle karşılaşarak gafletinin derecesi hakkında ihtimal ki bir nebze teessüre kapılmıştır.

Hiç bir milletin tarihinde bundan daha korkunç bir gaflet sahnesi görmek mümkün değildir. O gece sadaret konağında yapılan toplantıda, Hakkı paşa istifaya karar verdiğini bildirdi. Aynı zamanda Mahmud Şevket paşanın Almanya büyük elçiliğine gönderilerek Kayser'in tavassutunun teminine çalışmasına, padişahın büyük devletlere müracaat ederek arabuluculuk yapmalarının istenmesine ve ultimatoma verilecek cevabın hazırlanmasına karar verildi.

Ertesi gün (29 Eylül 1911) de İtalyan ultimatomuna çok miskince bir cevap verildi. Bu cevapta, işgalden vaz geçilmek ve Osmanlı devletinin toprak bütünlüğüne riayet etmek şartıyla İtalya'nın istediği bütün ekonomik ve hattâ bir kısım siyasi avantajların verileceği beyan ediliyordu.

Bu zavallıca cevaba karşı İtalya hükûmeti aynı gün, yani (29 eylül 1911) cuma günü İstanbul maslâhatgüzarı vasıtasıyla «Harp ilânı kararını» tebliğ etmekle iktifa etti.

Hakkı paşa (29 eylül 1911) de istifa ederek yerine, Âyan reisi Said paşa, sekizinci defa sadrâzamlığa getirildi.

Rivâyete nazaran Hakkı paşa, gafletinin, işlediği siyasi suçun azameti karşısında: «Vaktiyle benim durumuma düşen sadrâzamların, padişahlar tarafından boynu vurulurdu!» demiştir .

**Osmanlı - İtalya muharebesi
başlıyor. İtalyan ultimatomu
(28 eylül 1911) İtalya'nın
harp ilânı (29 eylül 1911)**

İtalyanlar, daha verdikleri ultimatomon müddeti sona ermeden Preveze açıklarında seyir halinde olan bir Osmanlı

torpidosunu batırmak suretiyle, beynelmilel hukuka ne kadar riayetkâr olduklarını gösterdiler?!!

Bu muharebe, tamamen gayri müsavi iki kuvvet arasında vukua gelmekte idi. Hakkı paşa ve Mahmud Şevket paşaların gafletleri yüzünden Trablus'taki muntazam Türk kuvvetleri Yemen'e nakledilmiş, mühimmat ta İstanbul'a getirilmişti. Böylece Trablusgarp, askersiz ve mühimmatsız bırakılmıştı. İtalyanlar ise bu muharebeye, 36000 kişilik bir ordu —ki bu ordu biraz sonra 80 bine çıkarılmıştır— ile 102 top tahsis etmişlerdi. Türklerin elinde ise hiç top yoktu. Trablusgarb'ın batısında Tunus, Fransızların, doğusundaki Mısır İngilizlerin işgali altında idi. Binaenaleyh karadan Trablusgarp ve Bingazi'ye Türkiyeden yardım sevkine madeten imkân yoktu.

Almanya Kayseri, tarafımızdan yapılan tavassut ricasına karşı, başlayan harp dolayısıyla teessürlerini bildirmekten ve zamanı gelince tavassutta bulunması vaadinden başka bir şey yapmadı. Şu hale nazaran Trablusgrp ve Bingazi, en modern ve muntazam İtalyan kara ve deniz kuvvetleri karşısında askersiz ve silâhsız başabaş bırakılmıştı.

İtalyanlar (1 Ekim 1911) pazar günü Trablusgarbın donanma vasıtasıyla ablukasını ilân ettiler. (3 Ekim 1911) de Trablus şehri şiddetli bir top ateşine tutuldu. Yerli halk tarafından buna karşı topla mukabeleye imkân olmadığı için mecburen başıbozuk kuvvetler muntakanın içerilerine çekilmek zorunda kaldı. (4 ekim) de İngiltere, Mısır'ın tarafsızlığını İtalya'ya bildirdi. Aynı gün (4 ekim) de İtalyanlar karaya bir miktar asker çıkararak Hamidiye tabyasını mukavemetsiz işgal ettiler. (5 ekim 1911) de 1700 İtalyan bahriyelisi tarafından şehir teslim alınmıştır. Bütün İtalyan ağırlıklarının çıkarılması suretiyle işgal (11 — 20 ekim 1911) de tamamlanmıştır. Bundan başka yine (4 ekim 1911) de Bingazi'deki Tobruk limanı işgal edildi. (13 ekim) de Derne, (18 ekim) de Hınıs, (20 ekim) de Bingazi general Amegli tarafından işgal edildi.

Evvelce de bildirdiğimiz gibi Trablusgarpteki Türk askerî birlikleri İttihad ve Terakki hükûmeti tarafından Yemen'e, mühimmat ta İstanbul'a getirilmiş, bu suretle bu

mıntaka tamamen düşman istilâsına açık bırakılmıştı. Bununla beraber, İstanbul'a irtibatı kesilen bir avuç Türk asker ile, mahalli halk ve bilhassa Sünûsiler, içeri çekilerek bir mukavemet nüvesi kurmuşlar ve İtalyanları, gemilerinin top mermilerinin yetişemediği yerden bir adım daha içerilere sokmamışlardır. Bu yerli kuvvetler sık sık İtalyanlara hücum ederek onlara büyük zayıat verdirmekte idiler. Buna karşılık medenî İtalyanlar (!) yerli halktan, mukavemet hareketine iştirâk ettiklerini tahmin ettikleri binlerce kimseyi, kitle halinde idam etmekten çekinmiyorlardı. Hattâ bir defasında Mısırata'da, bir defada 4000 kişiyi öldürmüşlerdir.

İstanbul hükûmeti Tunus ve Mısır yoluyla, ancak sivil kıyafette bir miktar zabıt, para, bir miktar mühimmat yardımı yapmaktan başka bir şey yapamıyordu. Bu arada Mustafa Kemal bey, Fethi (Okyar) bey ve Enver bey (paşa) Trablus'a giderek mukavemet hareketlerini idare ediyorlardı. Mustafa Kemal bey, Tobruk'ta, kumandan bulunan Edhem paşayı İtalyanlara taarruza ikna etti. (9 ocak 1912) de yapılan Tobruk muharebesi o çevrede ilk muvaffakiyet oldu. Burada bir sene kadar Mustafa Kemal bey, Balkan harbinin başlaması üzerine yurda döndü.

Bu kadar imkânsızlıklara rağmen bir avuç Türk evlâdı ve yerli halk sünûsiler, İtalyanların bir adım dahi içerilere girmesine müsaade etmiyordu. İtalyanlar sahil kısmında ve ancak birkaç kat tel örgüler içinde barınabiliyorlardı. Bu hal, İtalyan askerinin itibarını, dünya milletleri nazarında sıfıra indirmiş bulunuyordu.

Bab-ı âli, durmadan Avrupa devletlerinin Osmanlı ' İtalyan ihtilâfına müdahalelerini istiyordu. Bab-ı âli, Trablus-garp'te Osmanlı hâkimiyeti tanınmak şartıyla İtalya'ya bütün vilâyette geniş ekonomik hak ve imtiyazlar vermeği kabul ediyor, fakat İtalya bu şartları reddediyor, bu eyâlette Osmanlı hâkimiyeti hakkını tanımıyor, yalnız, halife sıfatıyla Osmanlı padişahının manevî hakkını, yani hutbelerde halifenin adının okunmasını kabul ediyordu.

Almanya, İtalya'yı kendi ittifakından ayırmamak için İtalyan taleplerine müzaheret ediyor, İngiltere de İtalya'yı kendi tarafına kazanmak için aynı düşüncede bulunuyordu. Binaenaleyh, bu sırada Avrupa siyasi müvazenesi, Osmanlı devleti aleyhinde görünüyordu.

Siyasi müzakereler bir netice vermediğinden (5 kasım 1911) de İtalya, Trablusgarp ve Bingazi'yi ilhak ettiğini resmen ilân etti. Buna göre artık, bu muntakadaki mukavemetçiler muharip değil, âsi telâkki edilecekler ve haklarında harp kaideleri tatbik edilmeyecekti.

Osmanlı devleti bunu aynı gün protesto etti ve İtalya'nın hareketinin, Berlin ve Paris andlaşmalarına aykırılığını bildirdi. Devletler, oyalayıcı cevaplarla iktifa ettiler. Yalnız İtalyanların bu işi süratle betireremeleri, bir avuç asker karşısında ordu ve donanmalarının hemen hiç bir başarı gösterememesi dolayısıyla prestijlerinin gün geçtikçe sarsılması, harp masraflarının fazlalığı, harekâtı harbiyenin ümit olduğundan fazla uzaması ihtimali karşısında Avrupa devletlerine başvurarak onların tavassutlarını kabule hazır olduklarını bildirdiler. İtalyan başarısızlığı, Osmanlı devletinin de anlaşma ümidini arttırdı. İngiltere ve Fransa bu işle meşgul olmağa başladı. İtalya, Avusturya'nın Bosna - Hersek'teki durumuna benzer bir durumu kabule hazır görünüyordu.

Bu sırada bazı düşünceler ve bilhassa Boğazlarda ve Balkanlarda kendi çıkarına avantajlar elde etmeği hesaplayan Rusya da tavassut teklifinde bulundu ise de, Osmanlı devleti tamamen samimiyetten âri bulunduğu bu teklifi reddetti.

İtalya, askeri prestijini korumak için (4 aralık 1911) de Aynaroz'a bir taarruza geçti, fakat feci bir muvaffakiyetsizliğe uğradı. Trablusgarp'te ise, İtalyanların ellerine geçirdikleri bazı noktalar, Osmanlı kuvvetleri tarafından geri alındı. Bu hal, İtalyanların ne pahasına olursa olsun bir muvaffakiyet temin etmek için Beyrut limanına saldırarak, iki Osmanlı harp gemisini batırmalarına sebep oldu. (24 Şubat 1912).

Meclisi Mebusan feshediliyor:

Trablusgarp ve Bingazi mebusları, Trablus'un işgali felâketiyle neticelenen İtalyan harbinin başlamasına tekaddüm eden günlerde, büyük bir gaflet eseri olarak o havalideki askeri Yemen'e, mühimmatı İstanbul'a naklettiren sadrâzam Hakkı paşa ve diğer mesul haklarında Meclis tahkikatı açılması için teşebbüse geçtiler. Hakkı paşanın mesuliyeti, İttihad ve Terakki komitesinin işine gelmiyordu. Böyle bir tahkikatın önüne geçebilmek için meclisin feshinden başka ça-

re yoktu. Abdülhamid devrindeki kanunu esasiye göre meclisin feshi, padişahın salâhiyetleri dahilinde idi. Fakat İttihat ve Terakki, bunu tehlikeli gördükleri için buna ait olan 35 inci madde değiştirildi. Bu defa, meclisin feshi salâhiyeti-
nin tekrar padişaha verilmesi için sadrâzam Said paşa, kanunu esasının bu maddesini değiştirmek istedi ise de, bunun için gerekli olan meclisin üçte iki ekseriyetini temin edemedi. Bunun üzerine Said paşa, (30 aralık 1911) de istifa etti. Fakat ertesi günü tekrar aynı mevkie getirildi. Bu defa Meclisin feshi için başka çareye baş vuruldu. Padişah, Ayan Meclisinin muvafakatini alarak meclisi feshetti (18 ocak 1912).

Böylece Hakkı paşa ve diğer İttihat ve Terakki erkânı, Trablus faciasından dolayı Divan-ı âliye sevkedilmekten kurtuldular.

İtalyanların son hareketleri:

İtalya hükûmeti, bütün maddi imkânlarına rağmen mütemadiyen askerî başarısızlıklara uğramakta idi. Bu yüzden Avrupa devletlerinin tavassutunu aramakta idi. Osmanlı devleti de bu devletlerin, bilhassa Fransa'nın arabuluculuğu ile ne koparabilirse kopararak bu harbe son vermek arzusunda idi. Çünkü bu sırada Balkanlarda Osmanlı devleti aleyhine korkunç gizli faaliyetler olmakta idi. Fakat Fransa'nın tavassut teklifi kabule şayan görülmedi. Bunun üzerine İtalya, Osmanlı devletini sulha zorlamak için başka bir cephede talihini tecrübeye karar verdi. Donanmasıyle Boğazlara karşı bir harekette bulundu. Fakat Boğazın iki tarafındaki tabyalar tarafından şiddetli bir mukavemet görerek, karada olduğu gibi denizde de beceriksizliğini gösterdi (18 Nisan 1912).

İtalya'nın bu başarısızlığı, Bab-ı âlinin, sulh şartlarının biraz daha sertleşmesine yol açtı. Bu defa İtalya, Rodos adasıyla, mülhakatından ibaret olan «On iki Ada = Dodécanése» ye saldırdı (24 nisan 1912) Bu işgal hareketi (20 Mayıs 1912) de tamamlandı.

İtalyanlar önce 24 nisanda Türklerin «İstampula» dedikleri «Stampolia» (4 mayıs) ta Rodos, (9 mayıs) ta Kerke,

(12 Mayıs) ta Patmos, Leros, Kalimnos, (13 Mayıs) ta Kerpe, Piskopi, Kaşot, Nissiros = İncirli, (16 Mayıs) ta Lipsos, (19 Mayıs) ta Sömbeki, (20 Mayıs) ta İstanköy adaları İtalyanların ellerine geçti.

Bu suretle İtalya, Osmanlı devletini daha esaslı olarak sulha zorlama imkânlarına sahip oldu. Esasen harp te tav-sadığı için İtalya, bir sulh teşebbüsünün Bab-ı âliden gelmesini beklemeyi daha uygun buldu. Çünkü bu sırada Balkan harbi tahakkuk etmiş bulunuyordu.

Osmanlı - İtalya Ouchy Sulh andlaşması: (15 Ekim 1912)

Bu sırada sadaret makamında Gazi Ahmed Muhtar paşa kabinesi mevcuttu. Kabine, Balkan harbinde kolları bağlı kalmamak için, ne pahasına olursa olsun İtalya ile olan Trablus meselesini halle kararlı idi. Bu hususu temin için Said Halim paşa Lozan'a gitmiş ve İtalyanlarla gizli bir takım müzakerelere girişmiş, fakat bir netice alamamıştı. Bunun üzerine Ahmed Muhtar paşa kabinesi tarafından sulha salâhiyetli murahhaslar olarak Mehmed Nâbi ve Rum Beyoğlu Fahreddin beyler gönderildi.

Görüşmeye memur İtalyan murahhasları Pietro Bertolini, Giuseppe Volpi ve Guida Fusinato idi.

Türk ve İtalyan murahhasları İsviçre'de buluştular ve andlaşma (15 Ekim 1912) de İsviçre'ye «Uşi = Ouch» de imzalandı. Muahede, üçü gizli, biri alenî olmak üzere dört parçadan ibarettir.

Gizli ve alenî maddelerinin hükümleri şöyle hütlâsa edilebilir:

1 — Osmanlı devleti Trablusgarp ve Bingazi'yi, İtalyanlar da adaları derhal tahliye edeceklerdir. (İtalya, Balkan harbinde Yunanlılar tarafından işgal edilebilir bahanesiyle 12 aday tahliye etmemiştir.)

2 — Trablusgarp ve Bingazi'de hutbelerde padişahın adı okunacaktır. Padişah burada sultan nâibi ünvanıyla bir mümessil bulunduracak, bunun tahsisatı mahallî varidattan verilecek, şeyhülislâm tarafından kadı tâyin edilecek, evkaf

müstakil olarak kalacak, yerli eşrafın iştirâk edeceği bir meclis tarafından yeni idare esasları tanzim edilecektir.

3 — Nâip ve kadının tâyininde Bab-ı âli, İtalya'nın muvafakatini alacaktır.

4 — Düyunu umumiyeden Trablus ve Bingazi'ye isabet eden miktar —takriben 90.000 Osmanlı altını— İtalya tarafından verilecektir.

5 — Yeni devletler de iştirâk ettiği takdirde İtalya, kapitülasyonların ilgasını kabul edecektir ve bu hususu destekleyecektir.

6 — Bütün siyasî suçlular affedilecek, esirler karşılıklı olarak serbest bırakılacaktır.

Bu suretle Osmanlı devleti, Trablusgarp ve Bingazi'yi fiilen kaybetmek suretiyle, Afrika kıtasındaki son alâkasını da kesmiş oluyordu (1912).

İç huzursuzluklar, halâskâr zabitan grubunun faaliyetleri:

Trablusgarp harbinin devamı sırasında, İttihad ve Terakki hükûmetlerinin birbiri ardı sıra vâki olan beceriksizlikleri, cehaletleri ve tecrübesizlikleri yüzünden imparatorluğun dış meseleleri kadar, iç huzuru da altüst olmuştu. Bu parti 1909 yılından beri hükûmete fiilen hâkim bulunuyordu. Bu komite, Abdülhamid idaresini iskat ederken, demokratik bir hükûmet şekli olan meşrutiyetin kurulacağı ve her şeyin, bütün fenalıkların süratle düzeleceği vaadinde bulunmuştu. İktidarı eline aldığı gündenberi ise, hiç bir şey düzelmemiş, aksine günden güne fenalaşmış, ve şüphesiz Abdülhamid devri herkesin hâtırasında mesut bir devir olarak canlanmağa başlamıştı.

Sultan Abdülhamid devrinde, geçmiş yıllardan miras kalan borçlar ödenmekte olmuş bulunmasına karşı, İttihad ve Terakki komitesi zamanında durmadan devlet borçlandırılmış, buna rağmen mali vaziyet bir türlü düzene konulamamıştı. Sultan Abdülhamid'i zalim ve hunhar diye tahtından indirenlerin dört senelik iktidarlara zamanında, 33 senelik Abdülhamid devrinde görülmeyen bir iç baskı hâkim olmuş,

hapisler, sürgünler, idamlar, hattâ suikastlerle memleketi kısıp kavrulmağa başlamıştı. İttihad ve Terakki komitesi, muhalefeti susturmak için her türlü baskıyı mübah telâkki etmekte idi.

İttihad ve Terakki Komitesi, 1908 hükûmet darbesini orduya dayanarak yapmış ve iktidarda da ordunun desteği ile durabilmekte bulunmuştu. Bu suretle ordu siyasete fiilen karıştırılmış idi. İttihad ve Terakkiye muhalif olanlar da, bu komite ile başa çıkabilmek için ordu ile işbirliği yapmaktan başka çare olmadığı kanaatinde idi.

Matbuat vasıtasıyla her gün komiteyi tenkit eden muhalefet mensupları da «Hürriyet ve İtilâf» partisinde toplanmakta idi.

Halâskâr zabitanı grubu:

İttihad ve Terakkiyi iktidara getiren ordu ve erkânı, saltanat tebeddülünden sonra siyasetten çekilip ordudaki vazifelerine başlayacaklarına, hem ordudaki vazifelerine, hem de siyasî işlere müdahaleye devam etmişlerdi. Bu yüzden, bu işlere karışmayan ordu zabitanı arasında derin bir hoşnutsuzluk başlamıştı. Çünkü siyasete karışan zabitler, siyasî iktidara da sahip olmak suretiyle büyük nüfuz sahibi olmuşlar, buna mukabil siyasetin dışında kalanlar üvey evlât muamelesi görmüşlerdi.

Nihayet, İttihad ve Terakkiye muhalif olan zabitler «Halâskâr zabitanı grubu» adı altında birleşerek siyasî bir teşekkül vücuda getirdiler. Bunların prensipleri şöyle hülâsa edilebilir:

«Son İttihad ve Terakki tecrübesi, memleketin meşrutiyetle kurtarılamıyacağını meydana koymuştur. Çünkü meşrutiyet hakkıyla ve etrafiyle tatbik edilmemiştir. Meşrutiyet adı suiistimal edilmiş ve bir zümrenin tahakkümüne vasıta kılınmıştır. Meşrutiyetin ilâniyle, Osmanlı imparatorluğunun da Avrupa devletleri tarafından parçalanması faaliyeti başlamıştır.

Binaenaleyh, ordu siyasetle alâkasını kesmelidir. Ordu, memleketin ve meşrutiyetin bekçisi ise de, bir devlet için

yalnız ordu kuvveti kâfi değildir. Bilhassa kanunların tam tatbiki ve iktisadi kalkınma esas olmalıdır. Hükûmet işlerine, dışarıdan mesuliyetsiz kimselerin müdahalesinin kat'î olarak önüne geçilmelidir. Bu hususların temini için, mevcut İttihad ve Terakki iktidarı iskat edilerek, tam serbest şekilde bir seçim yapılmalıdır.»

Nazari'olarak bunlar güzel şeylerdi. Fakat tatbikatı yine askeri bir darbeye müncer olacaktı. Devletin ise artık siyasi ihtirasların çarpışmasından çıkacak ihtilâtlara tahammülü yoktu.

İmparatorluk can çekişiyordu. Nitekim bu gruba mensup zabitlerin, aynen vaktiyle Enver ve Niyazi beylerin yaptıkları gibi (21/22 Haziran 1912) gecesi Manastır dışındaki ordugâhtan ayrılarak silâhlariyle dağa çıktıkları haberi İstanbul'a geldi.

Arnavutluk'ta huzur ve âsaiş tamamen bozulmuş, bir takım Arnavud çeteleri faaliyete geçmişti. Halâskâr grubu, derhal hükûmetin çekilmesini, Mahmud Şevket paşa, Said paşa, Rifat paşalarla Talât ve Cavid beylerin derhal mahkemeye verilmelerini istiyorlardı. Rumelide başlayan bu harekete, İzmir taraflarında da ihtihaklar olduğu biliniyordu. İttihad ve Terakki erkânı büyük bir telâşa kapıldı.

(2 Temmuz 1912) de Harbiye Nazırı Mahmud Şevket paşa istifa etti. Bu istifanın sebebi şu idi: Ordu levazım reisi İsmail Hakkı paşanın ihtilâsları, suistimalleri her tarafta büyük tepkiler yaratmakta idi. Bu yüzden muhalefet mebuslarının mecliste, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket paşayı bir çok suallerle sıkıştıracaklarını Dahiliye Nazırı Hacı Adil, Posta Telgraf Nazırı Talât, Evkaf Nazırı Hayri beyler haber almışlardı. Mahmud Şevket paşayı mecliste muhalefet tarafından paçavraya çevrilmeden 24 saat önce istifa ettirmeyi İttihad ve Terakki Komitesi namına zarurî görmüşlerdi. Mahmud Şevket paşa istifa etti, yerine Bahriye Nazırı Hürşid paşa vekâlet edecekti.

Bu sırada Arnavudluk isyanı hâd bir vaziyete girmiş bulunuyordu. Aynı zamanda Balkan devletleri de hummalı bir

faaliyet içinde idi. Yine bu sırada İtalyanlar Çanakkale boğazına taarruz etmeğe yeltenmişlerdi. (12 Temmuz 1912) de Said paşa mecliste itimat oyu aldıktan bir gün sonra (16 Temmuz 1912) de anı olarak istifa etti. Bu suretle bir kabine buhranı başladı. Birçok kimseler, böyle buhranlı bir zamanda Nazırlığı kabule yanaşmıyordu.

Büyük kabine, Gazi

Ahmed Muhtar paşa kabinesi:

Yeni kabinenin kurulmasına Sultan Reşad, Gazi Ahmed Muhtar paşayı memur etti. Bu kabinede, Adliye Nazırlığına eski sadrâzamlardan Hüseyin Hilmi paşa, Devlet Şûrası reisliğine eski sadrâzamlardan Kâmil paşa, Dahiliye Nazırlığına eski sadrâzamlardan Ferid paşalar gibi birkaç sadrâzam bulunduğu için halk arasında bu kabineye «Büyük Kabine» adı verildiği gibi, Bahriye Nazırlığına da sadrâzamanın oğlu Mahmud Muhtar paşa getirildiği için «Baba - oğul kabinesi» de denilmiştir. O sırada Avrupa'da bulunan Avlunyalı - Ferid paşa, itizar etti.

Ahmed Muhtar paşa kabinesi, ilk iş olarak, uzun zamandan beri İttihad ve Terakki Komitesi tarafından bir şiddet vasıtası olarak kullanılan örfi idareyi kaldırdı. Mecliste ekseriyeti elinde tutan İttihad ve Terakki mebusları, çok kritik bir duruma düştükleri için mecburen bu kabineye itimat oyu verdiler.

BALKAN HARBİNİN BAŞLAMASINA DOĞRU

Harbin sebepleri:

Bu sebeplerin izahına başlamadan evvel bir noktayı belirtmek yerinde olur ki, Balkan devletlerinin ittifakı, Balkan harbinin tahakkuku sırasında, Bab-ı âlinin, daha doğru ifadesiyle Osmanlı devlet ricalinin gösterdiği korkunç gafletin bir misalini, dünya siyasi tarihinde bulmak mümkün değildir. Denebilir ki Balkan ittifakını ve Balkan harbini, Balkan devletleri değil, bizzat Bab-ı âli hazırlamıştır!

Şimdi bu harbe tekaddüm eden günlerdeki feci hâdiseleri ve dolayısıyla harbin sebeplerini izah edelim:

1 — Trablusgarp harbini bir an evvel sona erdirmek ve Osmanlı devletini, İtalya lehine bir sulha icbar etmek için İtalya, Balkanlarda Türkiye aleyhine bir hareketin, bir ittifakın vücuda gelmesini desteklemektedir. Bunun için en fazla tahrike müsait devlet Bulgaristandır.

2 — Bulgaristan, Makedonya'yı Osmanlı devletinin elinden koparmak, hattâ Edirne'yi alarak ve Ege denizine inmek suretiyle büyük emellerini tahakkuk ettirmek hülyasındadır.

Yalnız şu var ki, Bulgaristan tek başına Osmanlı devletiyle yapacağı bir muharebede galibiyete ulaşacağına kaani değildir. Binaenaleyh, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ile anlaşmak zorundadır. Ancak böyle bir ittifak aktedilirse galibiyetten ümitvar olabilir.

3 — Sırbistan, Bulgaristan'ın genişlemesini temin edecek olan böyle bir anlaşmaya taraftar değildir. Daha ziyade

Osmanlı devleti ile anlaşarak ve Bulgaristan'ı bir tarafa iterek kendi menfaatlerini temin etmek arzusunda. Bu düşünce ile Sırbistan, Bab-ı âli ile anlaşmak için uğraşmıştır. Fakat, Balkan devletleri arasındaki menfaat zıddiyetlerinden tamamen gafil olan zamanın İttihad ve Terakki hükûmeti, Sırbistan'ın bu çok müsait teşebbüslerine aldırış bile etmedi.

4 — Daha evvel İttihad ve Terakki erkânı, «Kiliseler Kanununu» çıkarmak suretiyle, Balkan devletleri arasındaki müzmin ihtilâf unsurunu ortadan kaldırmış idi. Halbuki sultan Abdülhamid, bütün saltanatı boyunca, Balkan devletlerinin kilise ihtilâflarını istismar ederek, Balkanlarda aleyhimize bir ittifakın vücuda gelmesine engel olmuştu. Bu kandan sonra Bulgaristan ile Yunanistan arasında, siyasi bir anlaşmanın yapılmasına artık hiç bir engel kalmamıştı. Buna rağmen Yunanistan, Balkanlarda bir Bulgar ve Sırp anlaşmasına taraftar değildir. Yâni Balkanların İslâv unsurunun hâkimiyeti altına girmesini kendi milli menfaatleri için zararlı görmektedir. Binaenaleyh, kolay kolay bir Bulgar - Yunan anlaşmasının yapılmasına imkân yoktur. Esasen Yunanistan başvekilli Venizelos Atina maslâhatgüzarımıza durumu izah ederek, Girid'in yine Osmanlı yüksek hâkimiye tinde kalması, yalnız idaresinin Yunanistan'a aidiyetinin tanınması ve buna karşılık Yunanistan tarafından Osmanlı devletine bir vergi verilmesi şartlarıyla Osmanlı devleti ile her türlü anlaşmaya taraftar olduğunu ısrarla bildirmekte idi. Hattâ Venizelos bu hususların bir neticeye bağlanması için İstanbul'a bile gelmek istediğini bildirmiştir. Fakat o sırada Hariciye Nazırı bulunan Hakkı paşa, bu çok kritik devirde, bu kadar avantajlı bir müracaate cevap bile vermemiştir.

5 — Yine bu sırada Atina'daki Sırbistan elçisi de, Osmanlı devleti ile bir ittifak akdetmek için Sırp Hariciye Nazırından aldığı yetkiye dayanarak müracaatlarda bulundu ise de o sırada Hariciye Nazırı olan Asım beyden müsbet bir cevap alamadı. Vâkıa Hariciye Nazırı Asım bey bütün bu hayati teklifleri sadrâzam Said Paşaya hemen intikal ettirmiş ise de, Said paşadan hiç bir cevap alamamıştır. Bina-

enaleyh, Said paşanın bu baptaki tarzı hareketine cidden gaflet veya beceriksizliğin şaheseridir denilse yeridir. Rivâyete nazaran bunun sebebi, Hariciye Nazırı Asım beyin, Said paşanın oğlu Namık beyi, bir elçiliğe tâyin etmek istemesi olmuştur. Bu yüzden Said paşa, Asım beye muğber bulunuyordu.

Yalnız şu var ki, bütün şu belirtilere rağmen, devrin Hariciye Nazırı Asım beyin de Mecliste verdiği beyanatında: «Balkanlarda devlet aleyhine bir hareketin vuku bulmıyacağına imanım kadar eminim!» demesi, onun da facianın yakınlaşmasından budalaca bir gafletle haberdar olmadığına delildir. Halbuki Asım bey, Sofya elçiliğinden Hariciye Nazırlığına getirilmişti. Bulgaristan'ın emellerini ve takip ettiği siyaseti herkesten iyi bilmesi icap ederdi.

6 — Nihayet, Osmanlı devleti ile anlaşmaktan ümidini kesen Sırbistan, müstakbel yağmada kenarda kalmış olmak için (13 mart 1912) de Bulgaristan'la bir ittifak akdetti. Artık Balkan harbi tahakkuk etmek üzere idi. Sırbistan sür'atle askeri hazırlıklarını tamamlamağa başladı. Bunun için de Avrupa'dan seri ateşli toplar satın aldı. Avusturya devleti, bir Balkan harbinin kendi lehine olmayacağını düşündüğü için, bu topların Avusturya topraklarından geçirilerek Sırbistana götürülmesine müsaade etmedi. Sırbistan, bu defa, Osmanlı devleti aleyhinde kullanmak üzere getirtmek istediği bu topların, Selânik limanı yolu ile Sırbistan'a sokulmasına müsaade edilmesi için Osmanlı devletine müracaat etti. Ne gariptir ki Bab-ı âli, Said paşa kabinesinin düştüğü güne kadar, aleyhimizde kullanılacak olan bu topların Sırbistan'a girmesine müsaade etmek gibi caniyane bir gaflet eseri gösterdi.

Ancak Said paşa düştükten ve yerine Gazi Ahmed Muh-tar paşa geçtikten sonra bu sevkiate mâni olunabildi. Haklı olarak iddia edilebilir ki, eğer bu topların Sırbistan'a girmesine müsaade edilmemiş olsaydı, Sırbistan, Osmanlı devletine karşı bir harbi göze alamazdı.

7 — Bab-ı âlinin mânasız ve gafil siyaseti karşısında, Türkiye ile anlaşmaktan ümidini kesen Yunanistan da niha-

yet (29 mayıs 1912) de Bulgaristanla bir ittifak akdine mecbur kaldı.

Nihayet bu ittifaka küçük Karadağ devletini çekmek te güç olmadı. Böylece, Osmanlı devletinin ve bütün dünyanın gözü önünde, Türkiye aleyhine Balkan devletleri ittifakı tamamlanmış oldu. Gariptir ki bu korkunç harp hazırlıkları karşısında Bab-ı âli, kumlar arasına başını gömen bir devekusu budalalığı ile müsterih bir seyirci durumunu muhafaza etmişti!

BALKAN HARBİNE TEKADDÜM EDEN SON HADİSELER

Balkan devletleri sür'atle harbe hazırlanmakta idi. Balkan ittifakını gizliden gizliye hazırlamış olan Rusya hükûmeti, bu hazırlık karşısında Osmanlı devletini mukabil hazırlıktan alakoymak için, Hariciye Nazırı Noradungiyan efendiye, hakikaten bir harp olmayacağına dair teminat vermiş(!), devlet de bu teminata aldanarak Rumeli'de bulunan 120 tabur, talimli askeri, bu en kritik devirde terhis etmek gibi son bir gaflet eseri daha göstermiştir. Şüphesiz bu tedbirsizlik de, Balkan devletlerinin harp ilânında mühim âmillerden olmuştur.

Bu sırada hükûmet, büyük kabine denilen Gazi Ahmed Muhtar paşa kabinesi tarafından idare ediliyor ve iktidardan düşmüş olan ve o sırada muhalefet durumunda bulunan İttihad ve Terakki komitesi de, nasıl olsa mağlûp olacağımız mukadder bir harbin çıkmasını, ve mağlûbiyet sonunda bu kabinenin sukutu ile tekrar İttihad ve Terakki erkânının iş başına gelebilmesi için, mutlak bir harbin çıkmasını istiyor ve bunun için her türlü tezvîr ve tahriki yapmaktan çekinmiyordu.

Harp tahakkuk etmişti. Bab-ı âli bu harbe mâni olmak için, iş işten geçtikten sonra harekete geçmiş gibi görünüy-

yordu. Bu cümleden olmak üzere, vaktiyle Sultan Abdülhamid zamanında, Rumeli'de yapılacak ıslâhat için bir lâyiha hazırlanmış, fakat Sultan Abdülhamid bunu tatbik etmemişti. Ahmed Muhtar paşa kabinesi, Makedonya'da yaşayan muhtelif unsurların hak ve menfaatlerini koruyarak diğer devletlerin tahriklerine kapılmamalarını temin edecek olan muhtariyete yakın bir idare şekli derpiş etmekte idi. İstanbul'daki Avrupa devletleri elçileri de böyle bir ıslâhatın faydalı olacağını kabul ettiler. Fakat muhalefette bulunan İttihad ve Terakki komitesi erkânı, Makedonya için hiç bir imtiyazlı duruma razı olmuyor ve bunun için dehşetli gürültüler koparıyorlardı.

İttihad ve Terakki erkânı harp istiyordu! Bu husustaki propaganda için Darülfunun talebesi de kışkırtıldı. Bir miktar talebe, ellerinde bayraklar olduğu halde Bab-ı âli önüne geldiler ve:

«Harp isteriz!» diye bağırmağa başladılar. Harbiye Nazırı Nâzım ve Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar paşalar bunlara nasihat ederek dağılmalarını söylediler. Daha sonra sul-tanahmed meydanında heyecanlı bir miting tertip edildi.

Bu sırada Avrupa devletleri, Makedonya'da alınacak âsaiş tedbirlerinin müzakeresine kendilerinin de alınmalarını talep etmiştiler. Hükümet, sokak nümayişleri yüzünden bu hususta sür'atli bir karar veremedi.

Balkan harbi başlıyor: (8 Ekim 1912).

Harp, Karadağ'ın Osmanlı devletine harp ilân etmesiyle fiilen başlamış oldu (8 Ekim 1912). Karadağ'ın müttefikleri diğer Balkan devletleri (13 ekim 1912) de Bab-ı âliye bir nota verdiler. Bu notada Rumelideki muhtelif unsurların vaziyetine göre muhtar idareler tesisi isteniyordu. Bab-ı âli bu notaya cevap vermedi. Vaziyet çok sür'atle inkişaf etmeğe başladı. Sırp ve Bulgar hudutlarında tecavüzler başladı. Bunun üzerine Bab-ı âli (17 ekim 1912) de Sırp ve Bulgar elçilerine pasaportlarını verdi. Ertesi gün de bu iki devlet, Türkiye'ye karşı harp ilân etti. Yunanistan da bir nota ile bu iki devlete iltihak etti.

Meş'um Balkan harbi başlamıştı:

Bâb-ı âli, Karadağ'ın harp ilânından birkaç gün evvel (5 ekim 1912) tarihinde, Avrupa devletlerine, Berlin muahedesi-
sinin 23 üncü maddesinde derpiş edilen ıslâhatı derhal tat-
bik mevkiine koyacağını bildirmişti. Aynı gün devletler de
şu esasları ilân etmişlerdi:

1 — Avrupa devletleri, barışı bozabilecek her teşebbüse
karşıdır.

2 — Eğer her şeye rağmen bir harp çıkarsa, harp hangi
tarafın lehine neticelenirse neticelensin, statuko muhafaza
edilecektir. Yâni sınırlarda değişiklik yapılmıyacaktır.

Bu ikinci madde, Avrupa devletleri tarafından, Türkiye-
nin harbi kazanması ihtimali karşısında, hristiyan Balkan
devletlerini korumak için konulmuştu. Fakat sonunda Os-
manlı devleti harbi kaybettiği vakit, Avrupa devletleri maa-
lesef bu taahhütlerini ağızlarına bile almamışlardır. Beynel-
mîlî taahhütler ve verilen sözler, hristiyanlığın müslüman
Türklüğe karşı zaferi karşısında bir haçlı zihniyetiyle garip
bir sıkılmazlıkla, vâki olmamış telâkki edilmiştir.

Harbin kat'i bir şekil aldığı günlerde Bab-ı âli, Trablus-
garp harbine son vermek için İtalya ile (15 ekim 1912) de
İsviçre'de Ouchy = Uşi» muahedesi imzalamıştır. (Bu mu-
ahede, Osmanlı - İtalyan Trablus harbi dolayısıyla daha ev-
velki bahislerde kaydedilmiştir.)

BALKAN HARBİNİN SAFAHATI

Bu harpte Şark ve Garp cephesi olarak iki cephede harp
hareketleri vukua gelmiştir. Şark cephesi, Trakya'da idi. Ve
burada yalnız Osmanlı - Bulgar orduları çarpışmıştı. Garp
cephe de Makedonya ve Arnavutluk'ta idi ve burada Os-
manlı devleti, bütün Balkanlı müttefiklere karşı harp etmiş-
ti.

Şark cephesi: Bu cephenin kumandanlığı birinci ferik
Abdullah paşaya verilmiştir. Bu orduda Ömer Yaver paşa,
Şevket Turgud, Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar, Ahmed
Abuk paşalar kumandasında dört kolordu vardır. Ayrıca

Kırcalı taraflarında da Ali Yaver paşa kumandasında mürettep bir kolordu mevcuttu.

Bu cephenin en mühim müdafaa mevkiî Edirne idi ve şehrin müdafaasına Şükrü paşa memurdu. Daha evvelki bahislerde gördüğümüz şekilde, İttihad ve Terakki hükûmetinin sukutunu temin eden Halâskâr zabitan grubunun reisi durumunda bulunan Harbiye Nazırı Nâzım paşa, Başkumandan vekili idi ve bu sıfatla bütün harekâtı harbiyenin başında bulunuyordu.

İki tarafın asker mevcudu arasında da büyük fark vardı. Balkanlı müttefiklerin ordusu, Bulgaristan 240 bin, Sırbistan 140 bin, Yunanistan 100 bin ve Karadağ 30 bin olmak üzere 500 bini geçkin olduğu halde, Osmanlı devletinin elinde Trakya'da 150 bin, Makedonya'da 90 bin ve Arnavutlukta on bin olmak üzere tahminen ve nazari olarak 250 bin asker mevcuttu. Aynı zamanda birliklerin kadroları da mürettep adetten çok noksandı.

Asker bakımsızdı, elbiseler çeşitli idi. Hattâ içlerinde köydeki elbiseleriyle harbe iştirâk edenler mevcuttu. Silâh ve teçhizat ta çok noksandı. Geri hizmet teşkilâtı çok bozuktu. Bu yüzden zamanında ikmal yapılamıyordu. Ve hattâ daha ilk günlerden itibaren bu noksanların feci neticeleri görülmüş, açlık baş göstermişti. Bütün bunlara ilâveten bir kısım İttihad ve Terakki mensupları baştaki hükûmetin muvaffak olamıyarak milletin gözünden düşmesi için, Türk ordusunun mağlûbiyetini istemekte ve bunun için asker arasında hainane bir propagandaya girişmiş bulunmakta idiler. Bunlar askeri, harp etmemeğe teşvik ediyorlardı! Bu yüzden birçokları İstanbul divanı harbi tarafından yaklanmıştı.

Şark ordusunun başında bulunan Abdullah paşa, ümitsizdi, harbi kazanmak azmiyle bu vazifeye getirilmiş değildi. Hattâ mabeyin başkâtibi Ali Fuad beyin hâtıratında yazıldığına göre İstanbul'dan cepheye hareket ederken «düşmanla başa çıkamayacağını» bile söylemişti.

Bütün şu izahat, Balkan harbi başlarken Türk ordusunun nasıl perişan bir hale getirildiğini göstermeğe kâfidir. Üstelik, bütün harekâtın âmiri olan Harbiye Nazırı Nâzım Paşa, değerli bir kumandan dahi değildir, böyle olduğu hai-

de fevkalâde mağrurdur, ve kimsenin sözünü dinlemeğe te-nezzül etmeyen bir tiptir. Bunun içindir ki, değerli kumandanların fikirlerini istimzaç etmeden, ve ordumuzun her bakımından noksan olmasını dikkate almadan Abdullah paşaya, derhal taarruza geçmesi için emir vermiştir.

Bulgar ordusu ise hem adetçe Türk ordusundan fazla, hem de iyi talim ve terbiye görmüş ve teçhizatı mükemmeldir. Bulgar kumandanı Savof, önce, Filibe'yi tehdit eden ve Kırcalı - Paşmaklı mıntakasında yer alan Ali Yaver paşa kumandasındaki kolorduya hücum etti ve (19-20 ekim 1912) Türk ordusunu bozarak Mestanlı'ya kadar ilerledi.

Abdullah paşa kumandasındaki Şark ordusu, Harbiye Nazırından aldığı emre uyarak, hazırlığını imkân nisbetinde tamamladı ve (21 ekim) de harekete geçti. Türk - Bulgar orduları Edirne - Kırklareli arasında harbe tutuştu (22-23 ekim 1912). Bu harbi de Bulgarlar kazandı ve Osmanlı ordusu bozgun halinde Lüleburgaz'a doğru çekildi.

Bulgar ordusu, fazla bir mukavemete rast gelmeksizin sür'atle ilerlemekte idi. (22 - 24 ekim) de Bulgarlar Edirne'ye saldırdılar ve muhasaraya başladılar.

Lüleburgaz mıntakasındaki Türk - Bulgar mücadelesi (28 ekim - 2 kasım 1912) arasında vuku buldu ve Bulgarların ikinci zaferiyle neticelendi. Bulgar orduları ancak (15 - 19 kasım 1912) de, Çatalca müstahkem hattı önünde durdurulabilmiştir. Eski devirde her ihtimale karşı İstanbul tehlikeye düştüğü takdirde son müdafaa hattı olarak Çatalca'ya büyük toplar yerleştirilerek sağlam bir hat tesis edilmişti. Son İtalya harbinde Mahmud Şevket paşa, buradaki büyük topları Çanakkale'ye naklettirmişti. Bu defa eski tahkimatın önünde alâlecele siperler kazılmış ve ancak sahra topları yerleştirilebilmişti.

Batı cephesi harekâtı:

Bu cephede başkumandan Ali Rıza paşa idi. Cephe beş kısma ayrılmıştı:

A — Tahsin paşa kumandasında, Alasonya mıntakasındaki kuvvetler,

B — Esad paşa kumandasında Yanya mıntakasındaki kuvvetler,

C — Hasan Rıza bey / Paşa kumandasında Yenipazar - Taşlıca - Yakova mıntakasındaki dağınık kuvvetler,

D — Zeki paşa kumandasında İştîp - Üsküp mıntakasındaki Vardar ordusu... Bu cephede harp başlar başlamaz Sırp generali Tankovitch, Piriştine üzerine atılarak (21 ekim 1912) de bu kasabayı zaptetmiş, (22 ekim) de de, vaktiyle 523 sene evvel Murad Hüdavendigâr'ın meşhur zaferine sahne olan Kosova sahrası, bu defa Türk ordusunun mağlûbiyeti üzerine Sırpların eline geçmiştir. Aynı gün Yunan ordusu da Serfiçe'ye girmiş bulunuyordu. (23 ekim 1912) de Sırp veliahtı Aleksandr kumandasındaki ordu, ileri harekete devam ederek garp cephesindeki Zeki paşanın Vardar ordusu ile çarpışmış, iki günlük bir çarpışma sonunda (23 - 24 ekim) Türk ordusu Kamanova muharebesini kaybetmiş ve Zeki paşa ordusunun döküntüleri perişan bir halde Manastır'a doğru çekilmeğe çalışmıştır.

Kamanova galibiyetinden sonra Sırplarla Karadağlılar birleşerek istilâ hareketine devam etmişlerdir. (24 ekim 1912) de Sırp - Bulgar müşterek kuvvetleri Koçana'yı, (25 ekim) de Yunanlılar Karaferve'yi ele geçirdiler. (26 ekim) de İştîp Sırplarla Bulgarların eline geçti. (27 ekim) de Üsküp ahalisi düşmana teslim oldu.

Bu zayıat dolayısıyla, batı ordusu ile anavatan arasındaki bağ tamamen kesilmiş bir hale geldi. Batı ordusu tecrit edilmiş duruma düştü.

Bundan sonra müttefiklerin ileri hareketi daha kolay oldu, şehirler birbiri ardı sıra düştü veya teslim oldu. (3 kasım) da Yunanlılar Preveze'yi, (6 kasım) da Karadağlılar Yakova'yı, (8 kasım) da Yunanlılar Selânik'i teslim aldılar. Selânik şehri, kendi arzusu ile teslim oldu. Halbuki burada mazisi lekeli, hırsızlık ve suiistimal töhmetleriyle dile gelmiş olan Hasan Tahsin paşa kumandasında bir kolordu vardı. Müdafaa imkânları mevcuttu. Fakat Selânik eşraf ve âyanı, belediye ve idare meclisleri âzaları inanılmaz bir hiyanet eseri olarak kolordu kumandanı hain Hasan Tahsin paşanın da

muvafakati ile Selânik'in düşmana teslimini kararlaştırmışlardı.

(8 kasım) günü Yunan veliahtı Kostantin ile teslim mukavelesi imzalandı. Cumartesi günü Yunan ordusu Selânik'e girdi, kolordu, bütün silâhlarını düşmana teslim etti.

Kâmil paşanın sadareti:

(29 ekim 1912)

Şark ve garp cephelerinde bu feci sahneler cereyan ederken, İstanbul'da da bir takım siyasi hâdiseler cereyan etmekte bulunuyordu. «Büyük Kabine» nin sadrâzamı Gazi Ahmed Muhtar paşanın iktidardan düşürülmesini isteyen muhtelif taraflar vardı. Evvelâ İttihad ve Terakki erkânı, kaybettikleri iktidar koltuğuna tekrar oturmak ihtirasiyle mutlaka sadrâzamı iskat etmek için pek çok gayret sarfediyorlardı. Öyle görünüyordu ki, Balkan harbinin Osmanlı imparatorluğu tarafından kaybedilmesi faciası dahi, muhteris İttihad ve Terakki erkânı için tekrar iktidara gelmek emeli yanında ikinci plânda kalıyordu.

Diğer taraftan İttihad ve Terakkiye muhalif olan Kâmil paşa ve taraftarları da, bütün siyasi muvaffakiyetsizliklerin ancak Kâmil paşa tarafından yoluna konulabileceği kanaatinde idiler ve kabinenin muhakkak iskatinı istiyorlardı. Bunların başında Şeyhülislâm Cemaleddin efendi vardı. Esasen devamlı muvaffakiyetsizlikler, güçlükler karşısında Muhtar paşa da çok yorulmuş, sarsılmış bulunmakta idi. Bu yüzden, istifa etmesi için Sultan Reşad tarafından gönderilen Ferid paşanın talebini kabul ederek (19 ekim 1912) de istifa etti. Yerine dördüncü ve sonuncu defa Kâmil paşa, sadrâzamlığa getirildi.

İttihad ve Terakkinin düşmanı olan Kâmil paşanın sadarete getirilmesi, İttihad ve Terakki erkânını telâşa düşürdü. Ne pahasına olursa olsun Kâmil paşayı iktidardan düşürmek gayretiyle gizli ve alenî faaliyete başladılar. Bu arada kabineyi içinden çürütmek için mağrur ve pek te zeki olmayan Harbiye Nazırı Nâzım paşayı elde ettiler. Nâzım paşa bu telkinlere kapılarak, orduda bozgunculuk yapmaktan suç-

lu olarak tavsif edilmiş olan birçok ittihatçıları serbest bıraktı. Şûrayı Devlet Reisi prens Said Halim paşa da sadrâzamlik vaadi ile kandırıldı. Bu suretle Kâmil paşa ve taraftarları, Said Halim paşanın yalısında müteaddit toplantılar yapıp hükûmeti düşürmek için gizli tedbirlere başladılar.

Bu sırada Trablus'tan dönmüş olan Enver bey/paşa, Nâzım paşa tarafından kolordu kurmay başkanlığına, Cemal bey/paşa da menzil umumî müfettişliğine tâyin edildi.

Sultan Abdülhamid'in Selânik'ten İstanbul'a getirilmesi: (1 kasım 1912)

Sultan Abdülhamid, saltanattan hel'edilir edilmez alelâcele bir gece Sirkeci rıhtımından trene bindirilerek Selânik'e gönderilmiş ve orada bir tüccara ait olan Alâtini köşküne hapsedilmişti. Abdülhamid burada tamamen dünyadan tecrit edilmiş bir şekilde yaşatıldı. Balkan harbi faciası dolayısıyla İstanbul'a nakline karar verildiği günden birkaç gün evveline kadar kendisine gazete dahi verilmemişti. Olup bitenlerden tamamen habersizdi. Sultan Reşad, Sultan Abdülhamid'in İstanbul'a nakli mevzuubahis olunca, evvelâ kendisinin muvafakatinin alınmasını istedi. Bunun için de Sultan Abdülhamid'e evvelâ, garp ordusu kumandanı Ali Rıza paşa gönderildi. Ali Rıza paşa, Selânik'in düşman eline geçmesi ihtimalini, Balkan harbinin kaybedilmek üzere olduğunu anlatarak İstanbul'a nakil keyfiyetini açtı. Sultan Abdülhamid, koca Rumeli'nin elden çıkabileceğini ve Selânik'in düşman eline geçebileceğini bir türlü havsalasına aldırmadığı için, İstanbul'a nakli hususunu reddetti.

Fakat harp harekâtı süratle aleyhimize inkişaf ediyordu. Bu defa, Sultan Abdülhamid'i İstanbul'a gelmeğe ikna etmek ve muvafakatini almak üzere Alman sefareti maiyetinde memur Loreley harp gemisi ile, ikisi de Abdülhamid'in damadı olan Abdurrahman paşazade Arif Hikmet ve Mehmed Şerif paşalar Selânik'e gönderildiler.

Kendisine Balkan ittifakı, Balkan harbinin gidişi izah edildiği vakit, İbnülemin Mahmud Kemal beyin yazdığına göre, Abdülhamid büyük bir hayret içinde kalmıştı. Sultan

Abdülhamid, o günlere kadar kendisine gazete dahi verilmediği için Türkiye ve dünya ahvalinden tamamen habersiz bulunuyordu. 33 sene, bin bir siyasî kombinezonlarla ve büyük bir dirayetle muhafaza ettiği Balkanların ziyana inanmak istemiyordu. Hele, Balkan devletlerinin aynı gaye etrafında birleşebilmelerine inanamıyor, devlet ricalinin, zamanında haber alarak bu ittifaka mâni olacak tedbirleri almamalarını haysalasına sığdıramıyordu:

— Ecnebi devletler nezdinde elçiler, ataşemiliterler var, bunlar şimdiye kadar uyumuşlar mı? Dödrü devlet ittifak etmiş te, olan biten şeylerden haber alınmamış mı?

Diye hayretini ifadeden kendini alamamıştı.

Sultan Abdülhamid, iki damadın izahlarına rağmen Selânik'ten yine ayrılmak istemedi. Defalarca yapılan ricalardan sonra nihayet İstanbul'a gitmeğe razı oldu ve Çırağan sarayında ikametine müsaade edilmesini istedi. (İbnülemin Mahmud Kemal - Son sadrâzamlar), bu son talebine nazaran, Sultan Abdülhamid'in Çırağan sarayının yandığından da haberdar olmadığı anlaşılmaktadır.

Nihayet Sultan Abdülhamid İstanbul'a getirildi ve Beylerbeyi sarayına yerleştirildi. Vefatına kadar bu sarayda kaldı.

Arnavudluğun istiklâlini ilân etmesi, mütâreke talebi ve Londra barış konferansı:

Batı ordumuzun, kasım ayı ortalarında Sırlara karşı son defa mağlûp olması üzerine bu taraftaki muharebeler de sona ermiş bulunuyordu. Yalnız Yanya kalesi Yunanlılar, a ve İşkodra kalesi de Karadağlılara karşı, bütün imkânsızlıklara, hiç bir taraftan yardım gelmesi ihtimali olmamasına rağmen büyük bir kahramanlıkla mukavemet etmekte idi. Bundan sonra Sırp ve Karadağ kuvvetleri Arnavutlukta ilerlemeğe başladılar. (28 kasım 1912) de «Alessio = Leş» (21 kasım) da Resne, (28 kasım) da Debre ile Draç, ertesi günü de Ohri Sırp - Karadağ müşterek kuvvetlerinin eline geçti. Aynı zamanda Akçehisar ve Tiran da sukut etti.

Mazisi kirli bir şahsiyet olan, zaman zaman Türkiye aleyhine yabancı devletler yanında hiyanette bulunmuş olan, eski Berat mebusu İsmail Kemal Velora adındaki hain de (29 Kasım 1912) de Avlunya'da 83 hain arkadaşıyla birlikte Arnavutluğun istiklâlini ilân etti. (17 aralık 1912) de büyük devletler de Arnavutluğun istiklâlini tanımışlardır. Bu münasebetle de büyük devletler, Sırp ve Karadağ kuvvetlerinin Arnavudluk topraklarını tahliyesini temin etmişlerdir.

Bu sırada Şark cephesinde, Mokedonya'daki Türk - Bulgar müsademeleri de yeni bir safhaya girmiştir. Bulgarlar, ilk muvaffakiyetlerinden âdetâ sarhoş olmuş bir halde büyük emeller peşinde koşmağa başlamışlardı. Bulgar kuvvetleri, İstanbul yolunun kendilerine açıldığını görüyorlardı. Fakat Çatalca müstahkem hattında Bulgar ordusu durduruldu. Buna rağmen, Bulgarların İstanbul'a bu kadar fazla sokulmuş olmaları, hattâ top seslerinin İstanbul'da duyulmağa başlaması, İstanbul halkını ve devlet ricalini telâşa düşürdü. Devlet erkânı, Çatalca hattının dahi düşmanı uzun müddet alakoyamıyacağı kanaatinde idi. Nitekim, hükûmetin müsaadesiyle büyük devletlerden ikişer, diğer devletlerden birer harp gemisi İstanbul limanına geldi ve tebaalarını korumak için karaya 2250 asker çıkardı.

Osmanlı devleti, barış için büyük devletlerin tavassutunu istedi ise de bu devletlerin birbirine zıt menfaatleri yüzünden bir netice alınamadı. Bunun üzerine Bab-ı âli doğrudan doğruya Bulgar hükûmetine müracaatla mütareke talebinde bulundu. Mütareke müzakerelerini Osmanlı devleti namına Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili Nâzım ve Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Reşid paşalar idare ettiler. Müzakereler, Çatalca hattı yakınında bir vağonda yapıldı. Müzakereler çok çetin oldu ve ağır şartlarla bir mütareke aktedildi. Meselâ Osmanlı devleti, hâlen muhasara altında bulunan Edirne'ye erzak gönderemiyecekti. Halbuki Bulgarlar, kendi orduları için Edirne'den geçen tren ile erzak nakledebileceklerdi.

Barış müzakereleri Londra'da yapılacak, eğer anlaşmaya varılamazsa dört gün zarfında harp yeniden başlayacaktı.

Mütareke, Osmanlı devleti ile Sırbistan ve Karadağ ara-

sında (3 aralık 1912) de imza edildi. Yunanistan bu mütarekeye katılmadı. Çünkü Yunanistan'ın çok ağır mütareke şartları, Osmanlı devleti tarafından kabul edilmemişti. Esasen Bulgarlar da, Yunanlıların bu aşırı isteklerinden memnun kalmamışlardı. Böylece Balkan müttefikleri arasında ilk ayrılık hareketi de başlamış oldu. Karadağ namına mütarekeyi Sırbistan imzalamıştı. Karadağ bunu bahane ederek İşkodra muhasarasına devam ettiği gibi, Yunanistan da Yanya muhasarasına devam etmekte idi.

Barış müzakereleri Londra'da (16 aralık 1912) de İngiltere başvekili Sir Edvar Grey'in başkanlığında başladı.

Londra barış müzakereleri bir çıkmaza girmekte gecikmedi. Balkanlı müttefikler, kazandıkları zaferlerden sarhoş olarak, Edirne de dahil olmak üzere Doğu Trakya'yı, Balkanları ve Ege adalarını istemekte idiler. Osmanlı murahhasları ise, harbin neticesi ne olursa olsun toprak statukosunun değişmeyeceğine dair büyük devletler tarafından verilen kara istinaden bu nevi arazi ilhakını reddediyordu.

Bu şartlar içinde bir anlaşmaya varmağa imkân yoktu. Müzakereler (6 ocak 1913) te inkıtaa uğradı.

Londra barış konferansının suya düşmesi üzerine bu defa devletler Osmanlı devletine (17 ocak 1913) tarihli bir nota tevdi ettiler. Devletler bu notalarında Edirne'nin Bulgarlara terkinini, adaların mukadderatının büyük devletlere bırakılmasını ve Enez - Midye hattının sınır olarak kabulünü teklif ediyorlardı. Bu şartlar çok ağırdı. Ne gariptir ki, Balkan devletleri ile hali harpte olduğumuz halde, onların menfaatlerini bize karşı Avrupalı hristiyan devletler müdafaa etmekte idiler! Demek yirminci asırda da haktan ziyade din bağları, milletlerarası münasebetlerde hâkimdi!

Osmanlı hükûmeti, eski bir Osmanlı payitahtı olan Edirne'nin terkine razı olamazdı. Sahillerimize pek yakın olan Sakız ve Midilli gibi adaların Yunanistan'a terkinin ise daimi bir huzursuzluk kaynağı olacağına şüphe yoktu. Osmanlı devleti, uzun düşüncelerden sonra, devletlerin teklifinin toptan reddini göze alamadı. Çünkü Çatalca hattına tamamen güvenemiyordu. Edirne'nin, tarafsız ve serbest bir şehir haline konularak idaresinin müslüman bir şahsa bırakıl-

masını, meşihat tarafından bir kadı tayinini, meclis-i idâresinin halk tarafından seçilmesini, mahallî jandarma ve polis kuvvetleri teşkilini, dinî ve millî günlerin eskiden olduğu gibi tesidini kabul ve teklif ediyordu. Bu şekilde hazırlanan notanın tetkiki için Vükelâ Meclisi (23 ocak 1912) perşembe günü öğleden evvel toplandı.

İttihad ve Terakki komitesi tam fırsattır diye harekete geçmeğe karar verdi. Korkunç bir propaganda alıp yürüdü. (Hükûmet, Edirne'yi Bulgarlara vermiş!. Buna dair nota elçiliklere tevdi edilmiş!)

Halbuki Kâmil Paşa kabinesi, Edirne'nin terkini kabul etmediği gibi, notayı da hiç bir ecnebi devlete tevdi etmemişti.

Böylece (Edirne elden gidiyor!) yaygarasıyle İttihad ve Terakki komitesinin, «Bab-ı âliyi zaptı» vukua geldi.

**Bab-ı âli baskını, Kâmil paşanın
cebren istifa ettirilerek yerine
Mahmud Şevket paşanın sadrâzam-
lığa getirilmesi (23 ocak 1913)**

Bir türlü iktidar koltuğunun tadını unutamayan İttihad ve Terakki komitesi erkânı, ne pahasına olursa olsun mevcut hükûmeti düşürüp yerine geçmek için her türlü tedbire baş vurmaktan çekinmiyordu. Balkan harbinin Osmanlı devleti tarafından kaybedilmesi, kabinenin her halde sukutunu intaç ederdi. İttihatçılar, iktidarı elde edebilmek için, harbin kaybedilmesini bile mübah görmüşler, ordu arasına adamlar sokarak, askeri harp etmemeğe teşvik etmişlerdi! İttihad ve Terakki erkânının gafilâne kanaatine göre, mademiki büyük devletler Statukonun muhafaza edileceğini ilân etmişlerdi. O halde Osmanlı devleti mağlûp ta olsa, sınırlarında değişiklik olmayacaktı! Binaenaleyh ordunun mağlûp olmasında bir mahzur yoktu!

İttihatçılar, mevcut hükûmetin Edirne'yi düşmana teslim etmeğe karar verdiğini ilân suretiyle müthiş bir yaygara koparmakta ve halk efkârını galeyana getirmekte idiler. Yeni hükûmet darbesi için İttihatçılar ve kabinede Harbiye Na-

zırı olan ve hamakat derecesindeki gurur ve saflığı ile meşhur olan Nâzım paşayı da elde etmişlerdi. Prens Said Halim Paşa da bunların âleti olmuştu. İttihatçılar, Nâzım paşayı, sadrâzamlık vaadederek elde etmişlerdi. Bu vaade aldanan Nâzım paşa da Bingazi'den İstanbul'a getirilen Enver beyi/ (paşa) kolordu erkânı harp reisliğine, Cemal bey (paşa) yı da menzil umum müfettişliğine getirmişti. Esasen İstanbul'un polis kadrosu da İttihatçıların elinde idi. Binaenaleyh, bir hükûmet darbesi için her şey hazırды.

Sadrâzam Kâmil paşa ile, Dahiliye Nazırı Reşid bey, böyle kritik bir devirde herhangi bir iç hâdise çıkmaması için şiddet taraftarı idi iseler de, Nâzım paşa bilâkis, orduda bozgunculuk yaptıkları için tevkif edilerek Divanı harbe verilmiş olan İttihat ve Terakki komitecilerini toptan tahliye edivermişti.

Bir hükûmet darbesi için her şey müsaitti. 1908 senesinin meşrutiyet kahramanı Enver bey, İttihad ve Terakkinin Nuruosmaniyede, Şeref efendi sokağındaki merkezi umumi-sinden (23 ocak 1913) te bir ata binerek Bab-ı âliye doğru harekete geçti. Yanında tahminen 15 - 20 kadar İttihad ve Terakki fedailerinden başka kimse yoktu. Ancak Bab-ı âli önüne geldiği vakit meraklılardan mürekkep bir seyirci grubu ile birlikte 80 - 100 kişiyi buldukları anlaşıyor.

Enver'in yanındakiler maruf İttihatçı fedailerinden Yakup Cemil, Mümtaz, Mustafa Necip, Ömer Naci gibi kimse-lerdi. Enver'in bindiği atının dizginlerinden iki tarafından iki çeteci tutmakta idi. Bu sefil çeteciler durmadan:

— Yaşasın Enver bey, yaşasın Millet! diye bağırmakta idier.

Bu çete grubunun içinde Talât bey yoktu, o daha evvel birkaç zabıt ve softa ile birlikte Bab-ı âliye sızma imkânını bulmuştu. Dahiliye Nazırı Mustafa Reşid bey, her ihtimale karşı Bab-ı âlinin alt katına bir muhafız bölüğü koydurmuştu. Fakat hâdiseden bir gün evvel İttihatçılar bu bölüğü kaldırarak yerine derme çatma bir müfreze, başına da İttihatçı bir zabıt koymuşlardı. Enver ve etrafındaki çeteciler binek taşına geldikleri vakit bu askerler karşı çıktılarsa da, Enver beyin zabita birkaç söz söylemesi üzerine zabıt asker-

leri de alıp Bab-ı âlinin arka tarafındaki Nallümescit önüne götürdü ve hâdiseye seyirci kaldı.

Bunun üzerine artık mukavemet edecek bir kuvvet kalmayınca Enver ve çeteci arkadaşları hemen içeriye daldılar. Bu sırada saraydan padişahın bazı iradelerini tebliğe gelmiş bulunan Mabeyin başkâtibi Ali Fuad bey ile görüşmek üzere sadrâzam Kâmil paşa, müzakere salonundan çıkarak sadaret odasına gelmiş bulunuyordu. Bu sırada birdenbire dışarıdan tekbir sesleri ve bir takım çılgınlık gelmeğe başlamıştı. Ali Fuad bey pencereden baktı, çoluk çocuk, sarıklı, sarıksız acayip bir kalabalığın Bab-ı âliye doğru gelmekte olduğunu görerek Kâmil paşaya: «Bugün miting mi var? Ellerinde bayraklarla bir takım adamlar Bab-ı âliye doğru geliyorlar!» dedi. Sadrâzam elindeki kâğıdı okumağa devam ederek:

«Yok öyle bir şey...» cevabını vererek kâğıdı okumağa devam etti. Fakat Ali Fuad bey dışarıdakilerin taşkınlıklarını görerek telâşla:

«İçeriye girmek üzere parmaklıkları aşmağa uğraşıyorlar efendim!» dedi. Kâmil paşa buna rağmen soğukkanlılığını bozmadan ve telâş göstermeden:

«Haber veriniz de kapıları kapasınlar!» dedi. (Ali Fuad Türkgeldi. Görüp işittiklerim) Dışarıda ve içeride çetecilerin yaygaraları duyuluyordu. Bunun üzerine Harbiye Nâzırı Nâzım paşa, yerinden fırlayarak salona çıktı. Silâh sesleri de duyulmakta idi. Vükelâ silâh sesleri üzerine diğer odalara kaçmışlardı. Meclisi Vükelâ salonunda yalnız Reşid bey, Evkaf Nazırı Ziya, Bahriye Nazır vekili Rüstem paşalar kalmıştı.

Hâdisenin kanlı sahnesi, dış sofa ile iç sofa arasında oldu. İktidar hırsı ile gözleri kararmış olan Enver ve arkadaşları çeteciler tarafından sadaret yaveri Nafiz, Harbiye Nezaretî yaverlerinden Kıbrıslı Tevfik bey, iki nöbetçi ve daha altı kişi kurşunla yerlere serildiler. Nafiz bey, yerde can vermek üzere iken tabancasını çekerek çetecilerden ve cemiyet murahhaslarından mülâzım Mustafa Necip beyi öldürdü. Bu kanlı faciayı müteakip Enver ve Talât beylerle malûm eli kanlı çeteciler iç sofaya daldılar. Bu sırada orada bulu-

nan polis komiseri Celâl efendi de hain bir kurşunla yere serildi.

İşte tam bu sırada Harbiye Nazırı Nâzım paşa, ellerinde tabancalarla gözleri dönmüş Enver ve fedaileriyle karşılaştı.

Enver ve Talât beyler daha önce Nâzım paşaya, harbin devamı müddetince fiilen siyasetle uğraşmıyacaklarına dair namusları üzerine söz vermişlerdi. Safderun Nâzım paşa da komitecilerin namusu üzerine verdikleri bu söze inanarak hükûmete teminat vermiş ve hükûmeti, İttihatçılar aleyhine sert ve şiddetli tedbirler almaktan alakoymuştu. Nâzım paşa karşısında kendisine evvelce namus sözü vermiş olan Enver ve Talât beyleri ellerinde tabancalarla görünce müthiş bir hiddete kapılarak:

— Pez...ler, siz beni aldattınız, bana verdiğiniz söz böyle mi idi?

Diye bağırmağa başladı. Tam bu sırada Nâzım paşa bir kurşunla vurularak yere düştü. Onu öldüren kurşunun Enver bey tarafından mı, Yakup Cemil tarafından mı atıldığı hâlâ meçhuldür, fakat ikisinden biri tarafından atıldığı muhakkaktır. İttihatçılar komitesi böylece siyasi suikastlerine 13 kişilik bir liste daha eklemişler ve hiç vakit geçirmeden Enverle Talât, sadrâzam Kâmil paşanın kapısını sertçe açarak içeriye dalmışlardır. Kâmil paşa o sırada 80 yaşını geçmiş bulunuyordu. Ellerinde tabancalarla onları görünce soğukkanlılığını hiç bozmadı. Hiç bir korku ve telâş eseri göstermedi. Yalnız bu bedbaht eşkiyaya, devletin o sıradaki vahim durumunu anlatarak yaptıkları hareketin kötülüğünü izaha çalıştı. Fakat Enver ve Talât'ın bu makul sözleri dinlemediği tahammülleri yoktu. Talât bey durmadan:

— İstifa, istifa! diye bağırıyordu.

Bunun üzerine ihtiyar devlet adamı Kâmil paşa, kalemi eline alarak «Ciheti askeriyeden vuku bulan teklif üzerine..» kelimeleriyle başlayan bir istifa yazdı. Fakat Enver ve Talât'ın ısrarlariyle bu cümlelerin başına: «Ahali ve...» kelimelerini de ilâveye mecbur oldu.

(23 ocak 1913) te dışarıda, ittihatçıların meşhur hatiplerinden! Ömer Naci bey, orada toplananlara karşı:

«Esirne elden gidiyor, din elden gidiyor, vatan elden gidiyor!» diye haykırıyor, ve arada sırada Kâmil paşaya karşı da, ağıza alınmayacak galiz küfürler savuruyordu!

Bu Ömer Naci bey çıkırtkanı daha evvel Kâmil paşanın yanına girmiş ve ona:

«Sen bize karşı muhalif davranmayıp ta bizimle birleşmiş olsaydın, sonuna kadar sadrâzam idin...» gibi lâflar etmiş, Kâmil paşa da elinin tersiyle işaret ederek:

«Haydi, haydi!» diye onu kovmuştu.

Enver ve Talât istifa kâğıdını alarak hemen dışarıya çıktılar. Enver bey, dışarıda toplanmış olan 40-50 kişiye susmaları için işaret ederek, Kâmil paşanın istifa ettiğini, yerine ya İzzet paşanın, yahut Mahmud Şevket paşanın getirileceğini söyledikten sonra, orada bulunan Şeyhülislâm Cemaleddin efendinin otomobiline atlayarak Dolmabahçeye doğru hareket etti. Yanında bir rivâyete göre Yakup Cemil vardı. Fakat Mabeyin başkâtibi Ali Fuad Türkgeldi: «Görüp işittiklerim» adlı kitabında, otomobile Enver bey ile baş mabeyinci Halid Hurşid beyle kendisinin bindiklerini yazmaktadır.

Bu sırada Talât bey, vilâyetlere hitaben Dahiliye Nazır vekili Talât imzasıyla: «Kâmil paşa kabinesinin Edirne ile adaları düşmana verdiği için millet tarafından iskat edildiğini» bildiren bir telgraf çekmiştir. Halbuki o sırada kendisi Dahiliye Nazır vekili değildi. Biraz sonra saraydan dönen Enver bey, Mahmud Şevket paşanın sadrâzamlığa, İzzet paşanın da başkumandan vekilliğine tâyin edildiğini, binek taşına çıkarak kısa bir zamanda Bab-ı âli önünde toplanmış olan büyük bir meraklı kitlesine ilân etti.

Bundan sonra İttihad ve Terakki Komitesi, tam kadroyla devlet idaresini eline aldı. En mühim kilit noktalarına İttihadçılar getirildi. Daha sonra da Meşrutiyet adı altında emsali görülmemiş, bir zulüm ve istibdat idaresi başladı. Örfi idare dehşet saçıyor, Bekirâğa bölüğü denilen askeri hapishane suçlu suçsuz muhaliflerle doluyor, sansür gazeteleri sustururken, korkunç bir hafiye teşkilâtı kimseye nefes aldırtmıyor ve nihayet darağaçları işliyordu.

Sadrâzam Mahmud Şevket paşa, Harbiye Nazırlığını da uhdesine aldı. Başkumandan vekilliğine İzzet paşa, Şurayı

devlet reisliğine Said Halim paşa, Dahiliye Nazırlığına Hacı Adil bey getirildi.

Baskın sırasında sadrâzam Kâmil paşa ile Şeyhülislâm Cemaleddin efendi o geceyi Bab-ı âlide geçirdiler ve sabaha doğru zabitler nezaretiyle evlerine gönderildiler. Dahiliye Nazırı Reşid beyle, Maliye Nazırı Abdürrahman efendi İstanbul muhafızlığında bir odaya kapatıldılar.

Yine bu sırada Ali Kemal beyle, Rızanur ve Gümülcineli İsmail beyler ve daha bir takım muhalifler yakalanarak Bekirağa bölüğüne hapsedildi. Biraz sonra Kâmil paşa, sabık Şeyhülislâm Cemaleddin efendi, Reşid bey, Abdurrahman efendi, Rızanur ve Ali Kemal beyler sorgusuz sualsiz hudut haricine çıkarıldılar.

Zalim ve müstebit diye tahtından indirdikleri Sultan Abdülhamid'in yerine, memleket idaresini eline alan İttihad ve Terakki komitesinin icraatı, tam bir zulüm idaresi ile işe başladı.

Mahmud Şevket Paşanın sadrâzamlığı ve Balkan muharebesinin devamı:

Londra müzakereleri bir netice vermeyince, Bulgarlar, mütareke hükümlerini ileri sürerek (3 şubat 1913) tarihinde Edirne'yi bombardıman ettiler ve kolayca aşabileceklerini sandıkları Çatalca müstahkem hattına taarruza başladılar. Şiddetli çarpışmalar oldu. Türk ordusu dayandı ve Bulgar taarruzunu geriye attı. Yeniden hazırlıklarını tamamlayan Bulgar başkumandanlığı 13 gün süren ikinci taarruzuna 18 martta başladı. Bu taarruz da büyük bir şiddetle karşılandı.

Bulgarlar bir aralık Türk mevzilerinden içeriye sızarak Baba Nakkaş köyüne kadar ilerlediler ise de Gaziler tepesi ve Harbiye tabyası önlerinde şanlı Türk askerinin muhteşem ve cansiparâne mukavemeti karşısında perişan edildiler. Ertesi gün de Türk mukabil taarruzu Bulgarları şaşırttı. Bu taarruzlarda Bulgarlara telâfisi güç olacak derecede ağır zayıyata uğradılar.

Muhteşem Edirne müdafaası:

Balkan harbinde Türklüğün yüzünü güldüren, binlerce senedenberi kahramanlığı dünyaca tanınmış olan Türk ordusunun şeref ve namusunu kurtaran ve bütün dünyanın takdir ve hayranlığını kaznaan sahnelerinden biri, Edirne'de cereyan etmiştir. Buglarlar (22 ekim 1912) tarihinde Edirneyi muhasaraya başladıkları vakit, şehrin müdafi kumandanı muhterem ve meşhur Şükrü paşa idi. Devrin hükûmeti Şükrü paşadan «yalnız bir aylık bir mukavemet» istemişti. Türk-Bulgar mütarekesi dolayısıyla Türk hükûmetinin Edirne'ye erzak sevki de gayri mümkün olmuştu. Buna rağmen Şükrü paşa, bir ay değil, tam 155 gündür, akle hayale gelmedik imkânsızlıklara, silâh, mühimmat noksanına, erzak kalmadığı için açlığa rağmen Bulgar taarruzlarına dayanmak gibi bir harikulâdelik gösterdi. Edirne'de açlık o dereceyi bulmuştu ki, bizzat kumandan Şükrü paşa da askerleriyle birlikte süpürge tohumu yemeğe mecbur kalmıştı. Buna rağmen kahraman Türk ordusu, Edirneliler ve Şükrü paşa, Bulgar başkumandanı Savof'un müteaddit teslim tekliflerini büyük bir mertlikle reddetmişler, Türk milletinin hudut şehrini, Osmanlı devletinin bu ikinci hükûmet merkezini düşmana teslim etmemişlerdi.

Fakat müdafilerin yiyecek ve silâh durumu da son had-dini bulmuştu. Nihayet Bulgarlar iki fırka Sırp askeri ve ağır topçusunun yardımını temin ettikten başka Çatalca hattındaki Bulgar kuvvetlerinden üç livanın da katılmasıyla (24 mart 1913) te çok şiddetli bir taarruza geçtiler. Ertesi günü umum hücum yapıldı. Bir kısım Türk mevzileri sukut etti. Artık daha fazla mukavemet imkânı mevcut değildi. Kahramanlığı dillere destan olan Edirne'nin şanlı müdafi Şükrü paşa (26 mart 1913) çarşamba günü öğle üzeri Bulgar başkumandanına bir zabıt göndererek teslim olacağını bildirdi. Kahraman Şükrü paşa, usulen kılıcını Bulgar başkumandanına teslim etti ise de, Edirne'ye gelmiş bulunan Bulgar kralı Ferdinand bu kılıcı, askerî merasimle yine Şükrü Paşaya iade etti.

Edirne müdafaası, sade Türkiye'de değil, bütün dünyada

akisler yaptı, hayranlıkla yâdedildi. Hattâ Fransa'dan, Fransız milleti namına Şükrü paşaya bir şeref kılıcı ile binlerce imzalı bir altın kitap gönderildi.

Bütün imkânsızlıklara rağmen Şükrü paşa belki bir müddet daha mukavemet edebilirdi. Fakat muhasara sırasında Edirne'ye gelmiş bulunan Talât (Paşa) ve Bahaeddin Şakir beylerin asker arasına girerek onları harp etmemeğe teşvik eden menfi propagandaları yüzünden, ordunun morali de bozulmuştu. Hükûmeti devirip, iktidara geçmek için İttihad ve Terakkicilerin, Türk ordusunun mağlûbiyetini temenni etmeleri ve bu mağlûbiyetin tahakkuku için hâinâne bir faaliyet sarfetmeleri cidden aklın almıyacağı hiyanet nümunelerindendir.

Değerli tarihçi İsmail Hâmi Dânişmend'in Osmanlı tarihi kronolojisi adlı eserinin cilt 4, sayfa (391 - 392) de bizzat Şükrü paşadan naklen verdiği malûmatı çok dikkate şayan bulduğumuz için meâlen aşağıya alıyoruz:

«Sulhun akdini müteakip Şükrü paşa İstanbul'a döndüğü vakit, halkın ona karşı büyük sevgi tezahürleri göstermesi ihtimalinden İttihatçılar kuşlanmışlardı. Meşhur İstanbul muhafızı Cemal bey/paşanın el çabukluğu ile trenden alıp muhafızlık arabasına koyarak kimseye göstermeden evine getirdiğini, Edirne müdafii bana teessürler içinde anlatmıştı.

Hâdiseyi Şükrü paşa şöyle anlattı:

«Harbin başında hükûmet benden bir aylık bir mukavemet talep etti. Ben tam 155 gün mukavemet ettim. Fakat buna rağmen İttihad ve Terakki hükûmeti beni derhal tekaüde sevketti ve beni menkûp yaşattı. Bunun çok acı bir sebebi vardır. Harbin başında ve henüz Edirne muhasarası başlamadan evvel, hükûmet başında İttihatçıların istemediği bir hükûmetin bulunduğu sırada İttihatçıların sabık Dahiliye Nazırı Talât bey gönüllü nefer vazırlık Edirne'ye gelmişti. Maksudı askerlik etmek değil, askeri ifşat etmektir. Paşaların oturduğu binaya yerleşen bu nefer beye, paşalar gibi emirberler tahsis edilmişti.

Talât beyin her günkü faaliyeti hakkında raporlar alıyordum. Askeri harp etmemeğe teşvik ediyor ve bilhassa

Anadolu efradına, Rumeli'nin kendi vatanları olmadığından bahsediyordu. Bu sıralarda Edirne'nin muhasarası başlamak üzere idi. Bu hale daha fazla tahammül edemezdim. Talât beyi çağırıttım. Karşımda askeri vaziyet alan nefer elbiseli müfside:

«Beyoğlum! diye hitap ederek Edirne'deki gayri tabii vaziyetini ve bu vaziyetten istifade ederek yaptığı propaganda-yı anlattım. Bu hale bir dakika daha tahammül edemiyeceğimi, Edirne'de kaldığı takdirde kendisini maazalah idam ettirmek mecburiyetinde kalacağını ve öyle bir mecburiyette kalmayı istemediğim için o günkü trenle İstanbul'a hareket etmesini emrettim. Tabii çekilip gitti. O gitti ama, merkez umumî âzasından doktor Bahaeddin Şakir, Hilâliahmer müfettişi sıfatıyla Edirne'de kaldı. Talât'ın propagandasına devam eden bu adamı idam ettirmemek için çekmediğim kalmadı. Muhasaranın sonlarına doğru bir gün bana gelip, Sultan Selim camiinin düşmana teslim edilemeyeceğinden dem vurarak dinamitle berhava edilmesini teklif etti. Kendisine, Edirne üzerindeki en muhteşem Türklük ve müslümanlık damgasının imhası, tarihe bir ihanet olacağını ve Edirne'nin her halde Bulgar hâkimiyetinde kalmıyacağını söyledikten sonra bir daha vazifesinden başka bir şeyle meşgul olmamasını ihtar ederek defettim. İşte benim menkûbiyetime Talât ve Bahaeddin Şakir'ler sebep oldu.»

1913 yılındaki Batı cephesi harekâtına gelince:

Batı cephesinde (6 Mart 1913) te Yanya sukut etmişti. (17 Mart 1913) te Yunan ordusu Ergeri sancak merkezine girdi, (25 Mart) ta İşkombi taraflarında, Cevad paşa idaresindeki fırka Sırlara teslim oldu. Bütün Rumeli elden çıkmış demektir. Yalnız, İşkodra'da Hasan Rıza paşa, bir türlü düşmana teslim olmuyor, o da Edirne müdafii Şükrü Paşa gibi kendisine verilen vazifeyi canı pahasına müdafaa ediyordu. Fakat bu kahraman Türk kumandanı, soysuz bir hainin suikastına kurban gitmişti. İşkodra'da bulunan meşhur fakat velinimetine hiyanetiyle meşhur Esad paşa Toptani adındaki eski Draç mebusu olan hain bir Arnavud, değerli ve vatanperver kumandanı öldürterek onun yerine kumandayı eline aldı.

Bu Esad paşa Toptani, Sultan Abdülhamid'in nân ve ni-meti ile perverde olduğu, bir hiç iken paşalığa kadar yüksel-tildiği halde, utanmadan velinimetinin hal'i sırasında, hal'i tebliğe memur olan heyetin içinde yer almaktan çekinme-miştir! İşte bu hain, derhal Karadağ ordusu ile gizli muhabe-relere girişti. Ve (22 nisan 1913) te İşkodra'yı düşmana tes-lim etti. Fakat Karadağlılar burayı muhafaza edemediler, bir müddet evvel Arnavutluğun istiklâlini kabul etmiş olan büyük devletler Karadağlılara bu kasabadan el çektiler ve kendi kuv-vetleri tarafından işgal ettiler.

Balkan harbi sırasında denizlerdeki hareketler:

Bu muharebede, Yunan donanmasına nazaran daha za-yıf olan Osmanlı donanması, esas bir faaliyet gösterememiştir. Harp devamı müddetince donanmamız, adalar denizine çıkamadı. Rauf bey (Orbay) kumandasında bulunan Hamidi-ye kruvazörü Bulgar kıyılarında faaliyette bulundu, Varna'yı bombardıman etti. Bulgar torpidoları tarafından torpillendi ise de İstanbul'a gelebildi. Halbuki Yuna ndonanması bu sı-rada Limni, Bozcaada, Midilli, Karyot, Sakız, Taşoz, İmroz, Semaderek adalarını işgal etmişti. Bu suretle, İtalyanların iş-galinde bulunan 12 adanın dışında kalan bütün Ege denizi adalarımız Yunanlıların eline geçmiş, böylece Cezayir-i Bahri Sefid eyaleti elden çıkmış idi.

Osmanlı donanması, Bulgarlar Çatalca önüne geldikleri vakit uzun menzilli toplarıyla Bulgar ordusunu oldukça hır-palamağa muvaffak olmuştu. Mesudiye ve Barbaros zırhlıla-rı Marmara denizinde büyük Çekmece önlerinde hareketler-de bulunmuşlardı.

Yunan donanması Çanakkale boğazını abluka etmişti. Türk donanması (16 aralık 1913) te Çanakkale'yi geçerek, Yunan donanması ile İmroz önünde bir deniz savaşı verdi. Yunanlıların meşhur Averof zırhlısı mühimce hasara uğra-tıldı. Fakat buna rağmen Yunan ablukası kaldırılamadı ve Türk donanması geri dönmeğe mecbur kaldı. (18 ocak 1913) te bir kere daha Mondros önlerinde bir deniz muharebesi

daha yapıldı ise de evvelkinden daha fena bir netice ile Çanakkale'ye döndü.

Biraz sonra, yarası tamir edilen Hamidiye kruvazörü, Rauf bey (Orbay) kumandasında (15 ocak 1913) te başhıyarak yedi ay süren maceralı bir seyre çıktı. Önce Şıra adası topa tutuldu, buradaki Yunanlıların Makedonya muavin kruvazörü batırıldı. Daha sonra Türk zırhlısı Otranto boğazını geçerek Adıryatik denizine girdi ve bir kısım Yunan gemileriyle, Arnavudluk sahillerini bombardıman etti. Fakat bu müf ferit kahramanlıklar, harbin neticesi üzerinde bir tesir yapmadı .

Londra sulhunun imzası: (30 Mayıs 1913)

Daha evvel de anlattığımız gibi Londra müzakereleri bir çıkmaza girince Bulgar başkumandanı Savof, mütareke ahkâhını ileri sürerek yeniden taarruza başlamıştı. Müttefiklerin taarruzları neticesinde Edirne, Yanya ve İşkodra kaleleri de sukut etmişti. O sırada devlete Sadrâzam Mahmud Şevket Paşa ve İttihad ve Terakki komitesi hâkimdi. Yeni hükûmet, Kâmil paşa kabinesi tarafından Edirne'nin düşmana teslim edildiğini ileri sürerek Edirne'yi kurtarmak palavraşıyla iş başına gelmişti. Fakat şimdi İstanbul tehlikeye düşmüşü. Londra'daki Türkiye elçisi Tefvik paşa, Bab-ı âliden aldığı direktif üzerine Osmanlı devletinin, devletlerin tavaşutunu kabul edeceğini İngiltere Hariciye Nazırına bildirdi. Bunun üzerine İstanbul'daki elçiler bir ay sonra İttihad ve Terakki hükûmetinin Hariciye Nazırı prens Said Halim paşaya dört maddelik bir nota verdiler (31 mart 1913). Hükûmet ertesi günü notayı kabul ettiğini bildirdi. Bulgarlarla yeniden bir mütareke akte edildi ve müzakereler Londra'da yapılarak (30 mayıs 1913) te imzalandı. Yedi maddelik sulh antlaşmasına göre sınır olarak Midye - Enez hattı kabul ediliyordu. Edirne Bulgarlara kalmakta idi. Arnavutluk hudutlarının tâynini, adaların mukadderatı büyük devletlere bırakılıyordu. Osmanlı devleti Girid üzerindeki bütün haklarından vaz geçiyordu.

Kâmil paşa kabinesi Edirne'yi Bulgarlara vermemiş, sulh maddelerini mühim surette yumuşatmıştı. Talât, Enver ve diğer İttihad ve Terakki erkânı (Kâmil paşayı, Edirne'yi düşmana verdi) yaygarasıyla istifaya icbar ederek iktidarı ellerine aldıktan sonra Edirne'yi Bulgarlara vermekten çekinmemişler ve bütün Rumeli'nin elden çıkmasını serinkanlıkla kabul etmişlerdir.

**Mahmud Şevket Paşanın öldürülmesi
ve Prens Said Halim paşanın
Sadarete getirilmesi: (11 haziran 1913)**

Mahmud Şevket paşa, İttihatçıların Balkan komitecileri şeklinde yapılan kanlı bir hareket sonunda sadaret makamına gelmişti. Buna benzer kanlı bir hareket sonunda hayatını da kaybetti. Hâdise şöyle olmuştur:

(11 Haziran 1913) çarşamba günü Mahmud Şevket paşa, Harbiye Nezareti binası önünden otomobiline binerek Bab-ı âliye gelmek üzere hareket etmişti. Beyazid meydanını geçti. Divanyoluna doğru giderken Sakaçeşmesi yakınına geldiği vakit yolun, bir cenaze dolayısıyla kapandığını gördü. Otomobili mecburen durdu. Mahmud Şevket paşanın otomobilinin durduğu yere yakın bir noktada, birkaç saattenberi bir otomobilin tamiri ile uğraşan birkaç kişi görünüyordu. Divan zabıtlarına göre bu otomobilin yanında ve içinde yedi kişi vardır. Bunlar:

«Topal Tevfik, Ziya, Nazmi, Şevki, Mehmed Ali, Abdullah Safa ve Abdurrahman» isimlerindeki şahıslardır. Otomobilin şoförünün adı Cevad'dır.

Mahmud Şevket paşanın otomobilinde Seryaver Eşref ve Bahriye mülâzimi evveli yaver İbrahim beyler vardır. Şoför İsmail Hakkı efendi idi. Şoförün yanında uşak Kâzım bulunuyordu. Daha ilk ateş, Mahmud Şevket paşanın yanına isabet etti. Diğer kurşunlar da yaver İbrahim beyin de derhal ölümüne sebep oldu. Kâzım ağa yaralanarak yere yuvarlandı. Eşref beyle şoför İsmail'e bir şey olmadı. Tam bu sırada Topal Tevfik, otomobilin basamalarına atlayarak Mahmud Şevket Paşanın beynine dört kurşun sıkmak suretiyle beynini parçaladı ve atlayıp kaçtı.

O sırada Harbiye Nezaretinde bulunan Cemal paşa, derhal bir inzibat zabiti göndererek Topal Tevfik'i yakalattırdı. Rivâyete nazaran Cemal paşanın, ve diğer İttihad ve Terakki erkânının bu suikastın vuku bulacağı hakkında malûmatları vardı.

Öyle olduğu halde, suikaste mâni olmamışlardı. Çünkü bu suikast bahanesiyle hem bütün muhaliflerinden kurtularak tam bir diktatorya kurmak, hem de, Mahmud Şevket paşadan kurtulmak istemişlerdi.

Münferit bir suikast hareketi halinde kalan, bir iktidar değişikliğine dahi vasıta olamamış bulunan bu hareketin gayesi ne idi? Bugüne kadar bunun tam ve hakiki sebebini aydınlatmak mümkün olmamıştır. Yalnız umumî olarak şu sebepler hatıra gelebilir:

1 — Evvelce Harbiye Nazırı Nâzım paşanın katli ile neticelenen İttihad ve Terakki komitesi cinayetinin, Nâzım paşaya taraftar olan «Halâskâr zabitan» gurbu tarafından intikamının alınması için yapılmış olması,

2 — Edirne'yi düşmana teslim etti yaygarasıyla Kâmil paşa kabinesini düşürmekle neticelenen İttihad ve Terakkinin Bab-ı âli baskınını müteakip dört aydan fazla iktidarda kalan İttihad ve Terakki iktidarı zamanında beceriksizlik ve vaktinde imdat yetiştirmemek yüzünden Edirne'nin, Yanya ve İşkodra'nın da sukutuna sebep olmaları; Edirne'yi Bulgarlara teslim etmeleri... Bu yüzden halk efkârının galeyana... Bunu bahane eden ittihatçıların müthiş bir şiddet ve baskı harekâtına başlamaları.

Suikastın mürettepleri olarak Prens Sabahaddin, Dahiliye Nazırı Reşid bey, Kürd Şerif paşa, eski mebuslardan Gümülcineli İsmail bey, sabık kısmı siyasi müdürü Muhip, Miralay Fuad, yüzbaşı Çerkes Kâzım ve damat Salih paşalar gösterilir. Rivâyete nazaran Çatalca ordusu kumandanı Ahmed Abuk paşa da, suikastı müteakip ordu ile müdahale ederek hükûmeti devirmek taahhüdünde bulunmuş, fakat sonradan bu hususta tereddüt ettiği için hükûmeti devirme teşebbüsü neticesiz kalmıştır.

Cemal paşanın hâtıratı ile Divanı harp mazbatalarına göre suikastın maksadı, İttihad ve Terakki erkânından Mah-

mud Şevket paşayı, Talât beyi, Cemal paşayı, Karasu ve Nesim Ruso efendileri ayrı ayrı ikna ettikten sonra Müşir Şakir paşayı sadaret kaymakamlığına getirmek, bütün İttihatçı büyüklerini temizlemek ve sonra ya Kâmil paşayı veyahut ta Prens Sabahaddin beyi sadrâzamlığa getirmektir (!) Cemal paşanın hâtıratına tamamen inanmak mümkün değildir. Çünkü İttihatçıların erkânındandır ve hâdise ile alâkalıdır ve tarafsız değildir.

Bu hâdiseyi müteakip İttihad ve Terakki bütün ceberutu ve şiddeti ile memleketi tam bir diktatörlük şeklinde idareye başladı. Bütün İttihad ve Terakki muhalifleri, hiç bir tahkike lüzum görülmeksizin kütleler halinde tevkif edildi. Daha ilk günü 350 kişi tevkif edilerek, bir seyrü sefain vapuru ile ertesi gün Sinop'a nefyolundu. Katillerden Şevki ve Mehmed Ali ve suikastın mürettepleriinden Çerkes Kâzım, Ağacamiinde Pire - Mehmed sokağında bir eve saklanmışlardı. (13 Haziran 1913) te bu ev basıldı, şiddetli bir müsademe oldu. Bu sırada Cemal Paşanın yâveri Hilmi efendi öldü, kısmı adli müdürü Samoel efendi bacağından yaralandı ve üç suikastçı da yakalandı.

Divanı harp, suikast mürettibi olarak 37 kişiyi muhakeme etti. Vicâhen muhakeme edilerek, idamlarına hükmedilen ve Bayezid meydanında idam edilenler «Damat Salih paşa, Miralay Fuad bey, yüzbaşı Çerkes Kâzım bey, Muhip bey, yüzbaşılıktan müstafi Şevki bey, Topal Tefvik, Çerkes Ziya, kardeşi Hakkı, mülâzım Mehmed Ali, Gelenbevi idadisi ser mübassırı Abdullah Safa efendi ve şoför Cevad ile jandarma Kâzım» dır.

Kaçmış oldukları veya bulunamadıkları için gıyaben idama mahkûm edilenler de «Prens Sabahaddin, sabık Dahiliye Nazırı Reşid bey, eski sefirlerden Kürt Şerif paşa, eski mebuslardan Gümülcineli - İsmail bey, Kaymakam Zeki bey, jandarma yüzbaşısı Mehmed efendi, Kemal Midhad, Pertev Tefvik ve Çerkes Nazmi bey, Kavaklı Mustafa, yüzbaşı Çerkes Kâzım ve kardeşi Hikmet efendi» lerdi.

Bunlardan başka bir kısım sanıklar da müebbet kalebentlikten on beşer seneye kadar hapis cezası almışlardır. Muhakeme edilenlerden sekiz kişi beraet etmiştir.

Damat Salih paşayı idamdan kurtarmak için bütün hanedan mensupları ve pek çok kimseler padişaha yalvarmışlarsa da, İttihatçılar, ve bilhassa Cemal paşa, Salih paşanın idamı hususunda, o kadar ısrar etmiştir ki, zaten iradesiz ve gevşek bir insan olan Sultan Reşad, her halde pek çekindiği ittihatçıların şerrinden korkarak idam hükmünü imza etmiştir!

Halbuki Salih paşanın bu işteki dahli birinci derecede dahi değildir ve belki de hiç methaldar değildir. Bu haksız ve zalimane idam yüzünden Salih paşanın zevcesi Münire sultan, hayatının sonuna kadar bir defa olsun amcası sultan Reşad ile konuşmamıştır.

Salih paşanın kardeşleri olan Tahir Hayreddin paşa ile Mehmed Hayreddin bey de, bir daha Türkiye'ye girmemek şartıyla Fransa'ya gönderilmişlerdir.

Suikast bahanesiyle İttihad ve Terakki erkânı, idamlar, nefiler, hapislerle hemen bütün muhaliflerinden kurtulmuşlar, matbuata şiddetli bir baskı yapmışlar, hiç kimsenin kendi aleyhlerinde bir harekette bulunmak değil ağzını açmasına bile müsaade etmez olmuşlardı. Bu devir, Talât, Enver ve Cemal paşaların lâ yüs'el ammâ yef'al oldukları devirdir.

Mahmud Şevket paşanın katli üzeriie Mısırlı Said Halim paşa evvelâ sadaret kaymakamı olarak işe başlatılmış, fakat ertesi günü padişah, İttihatçıların ısrarına dayanamıyarak onun sadrâzamlığını tasdik etmiştir. (12 haziran 1913).

İKİNCİ BALKAN HARBİ VE EDİRNE'NİN İSTİRDADI

Balkan harbine son veren Londra anlaşmasından 52 gün sonra ikinci Balkan harbi patlak verdi. Bu harbin sebebi şöyle hülâsa edilebilir:

1 — Osmanlı devletine karşı ümidin fevkinde kolay bir zafer kazanan Balkan devletlerinin, miras taksiminde birbirine düşmeleri...

2 — Sırbistan ve Yunanistan, Bulgaristan'ın pek fazla büyümesini endişe ile karşılamaktadırlar. Bulgaristan'ın bu kadar fazla büyümesi ve kuvvetlenmesi, onun Balkanlardaki

İslav ırkının başına geçerek büyük bir devlet olma iddiasında bulunması, aynı iddiada bulunan Sırbistan'ın işine gelmiyordu. Vâkıa, birinci Balkan harbinden evvel Balkanlı devletleri arasındaki ittifaka nazaran Makedonya'nın en büyük kısmının Bulgaristan'a terkolunacağı, diğer Balkan müttefikleri tarafından kabul edilmişti. Fakat harbin sonunda Sırbistan da, Yunanistan da bu taahhütlerine riayet etmekten vazgeçmiş bulunuyorlardı.

Romanya'nın da Bulgaristan'la görülecek hesabı vardı. Dobrice ihtilâfı iki devlet arasında daimî bir ihtilâf mevzuu idi. Nitekim Londra sulhundan evvel (9 mayıs 1913) te Avrupa devletleri elçileri Petersburg'ta toplanarak Silistre'nin Bulgaristan'dan alınarak Romanya'ya terkini kararlaştırmışlar idi ise de, bu dahi Romanya'yı tatmin etmemişti.

Osmanlı mirasının taksiminde Bulgaristan ile Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan arasındaki ihtilâf halledilemeyince, Bulgar ordusu, sonunu düşünmeden çılgınca bir harekete baş vurdu. Bulgar hükûmeti belki de böyle bir maceraya taraftar değildi ise de, o sırada kuvvet, ordunun elinde idi ve general Savof hükûmetinin de muvafakatini almağa lüzum görmeden (29 haziran 1913) te müttefikleri aleyhine harekâtı harbiyeye başladı.

Esasen Balkan harbinde, Edirne cephesinde Bulgar ordusu fazla zayıf vermiş ve yorulmuştu. Bu vaziyette üç devlete karşı harbe girmesi, Romanya'yı harekete geçirdi. (10 temmuz 1913) te de Romanya Bulgaristan'a harp ilân etti. Bulgaristan'ın, Romanya'ya karşı kuvvet ayırmasına imkân olmadığından Rumen ordusu âdeta askeri bir gezinti mahiyetini alan hareketi sonunda Balçık, Silistre, Tutrakan, Plevne ve havalisini işgal ederek Sofya'ya doğru ilerlemeğe başladı.

Bulgaristan, çok müşkül durumda idi, mecburen Edirne mıntakasındaki kuvvetlerini de diğer cephelere çekmişti. İşte bu müsait fırsat karşısında, Türkiye'nin Berlin elçisi Mahmud Muhtar paşanın tavsiyesi üzerine İttihad ve Terakki erkânı da Edirne'nin istirdadı için harekete geçmeğe karar verdi. Böyle bir hareketi bilhassa İngiltere ile Rusya şiddetle önlemeğe çalıştılar. Almanya ve Fransa da Türkiye'nin böyle

bir hareketine taraftar değildi. Yalnız İtalya müsait davran-
dı. Osmanlı devlet ricali arasında uzun müzakereler oldu.
Birkaç kişi müstesna olmak üzere, ordunun harekete geçme-
sine karar verildi. Büyük devletlere (19 temmuz 1913) te bir
nota verilerek bu hareketin mucip sebepleri izah edildi ve
Bulgaristan tarafından boş bırakılmış olan Edirne (21 Tem-
muz 1913) te Türk ordusunun eline geçti.

Birinci Balkan harbinden evvel Statukonun muhafaza
edileceğini ilân ettikleri halde, hristiyan Balkan devletleri-
nin zaferi karşısında bu sözlerini ağızlarına bile almıyarak
Türk topraklarının Balkan devletleri tarafından parçalan-
masına memnunlukla seyirci kalmış olan Avrupa devletle-
ri, tarihi âbidelerimizle dolu olan Türk Edirne'nin Osmanlı
kuvvetleri tarafından işgalinden hiç memnun kalmamışlar-
dı. Bunun için de bazı tehditler savurdular ise de aldırış
edilmedi.

Osmanlı devletinin Edirne'yi işgalini, Bulgaristan'ın faz-
la büyümesinden endişe eden Yunan hükûmeti de hoş kar-
şılmış ve desteklemiştir.

Bulgaristan'ın daha fazla mukavemete kudreti kalmadı-
ğundan bu ikinci Balkan harbi, başladığı 29 haziran tarihinden
15 ağustosa kadar 42 gün devam ettikten sonra (15
Ağustos 1913) tarihinde Bükreş müsalehasıyla sona ermiş-
tir.

Bu müsalehaya göre Bulgaristan, Totrakan, Silistre, Bal-
çık kasabaları ile Varna'nın kuzeyindeki kıyıları Romanya'ya
terketmek mecburiyetinde kaldı. Sırp - Bulgar sınırı ise, İş-
tip, Radoviç Sırbistan'da kalmak ve Strumca Bulgaristan'a
verilmek üzere çizildi. Bulgar - Yunan sınırına gelince, bu
hat ta Serez'in 30, Drama'nın 40 kilometre kuzeyinden geçi-
yor ve Kavala'nın 30 kilometre doğusunda Ege denizine va-
sıl oluyordu.

Osmanlı - Bulgar sulhu (29 eylül 1913) te İstanbul'da
20 madde olarak imzalandı. Bu muahedenin birinci maddesi-
ne göre Edirne ile, onun batısındaki 30 kilometrelik bir kı-
sım arazi bizim elimizde kaldı. Meriç ile Mesta arasındaki
Batı Trakya Bulgaristan'a bırakıldı.

Bundan sonra (14 kasım 1913) de Osmanlı - Yunan sulhu Atina'da imzalandı. Bu müzakerelerde bilhassa Adalar meselesi mühimdi. Adalar meselesinin halli, Londra muaheadesinin beşinci maddesine göre, büyük devletlere bırakılmıştı. Büyük devletler, (10 aralık 1913) te Bab-ı âliye tebliğ ettikleri bir nota ile, Çanakkale önündeki İmroz ve Bozcaada ile Akdeniz kıyısındaki küçük Meis = Kastellarizo adaları Türkiyede kalmak üzere bütün adaların Yunanistan'a terk edildiğini bildirdiler.

Büyük Avrupa devletlerinin hak mefhumunu hiçe sayarak verdikleri bu karar, yalnız hıristiyanlık taassubu ile, yirminci yüzyılda bile hâlâ ehli salıp ruhunun Avrupa devletlerinde hâkim olduğunun en bariz ve çirkin delilidir.

Sırbistan ile artık bir hududumuz kalmadığı için bu devletler de (14 mart 1914) te umumî hükümleri ihtiva eden bir muahede aktedilmiştir.

Bu suretle, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirildiği (1909) yılından (1913) yılına kadar dört sene gibi kısa bir müddet zarfında, devlet idaresine hâkim olanlar tarafından, Osmanlı devletinin Avrupa kıtasındaki toprakları tamamen elden çıkarılmış oluyordu. Bu kadar elim zayıat dolayısıyla Türk efkârı umumiyesi, tarifi imkânsız bir ıstırapla gözyaşlarını içine akıttı. İttihad ve Terakkinin siyasi baskısı o kadar insafsızlaşmıştı ki, bu zayıat karşısında halkın, teessürünü izhar etmesi bile mümkün olamamaktı idi.

BİRİNCİ CİHAN HARBİNE TEKADDÜM EDEN GÜNLER

**Türk - Alman münasebetleri, bir Alman
askeri heyeti İstanbul'a geliyor:
(14 aralık 1913)**

Trablus ve Balkan harpleri, Osmanlı ordusunun perişan bir hale gelmesine sebep olmuştu. Halbuki dünya siyaset havası, yakın bir cihan harbinin bulutlarıyla gittikçe kararmakta idi. Böyle bir zamanda, Türkiyenin elinde kuvvetlice bir ordunun bulunması elbette hayati bir zaruretti. Bu düşünce ile daha Mahmud Şevket Paşanın sadrazamlığı zamanında ordunun ıslâhı düşünülmüştü. Türk hükûmeti, bu ıslâhatın bir Alman heyeti tarafından yapılmasını düşünmekte idi. O sırada Almanyanın İstanbul elçisi bulunan Baron von Wangenheim de, bir an evvel bir Alman askeri heyetinin İstanbul'a gelmesi hususunda büyük gayretler sarfediyordu. Niha yet Almanya imparatoru İkinci Vilhelm, 22 inci Prusya fırkası kumandanı general Liman von Sanders'i (27 ekim 1913) te on bir kişilik maiyeti ile İstanbul'a gönderdi. Kısa zamanda bu maiyet zabitanının sayısı 42 ye, biraz sonra da 71 e çıkarıldı. Osmanlı hükûmeti, Alman generalini, İstanbul'da bulunan birinci kolordu kumandanlığına tâyin etti. Fakat, bir Alman generalinin fiili olarak bir Türk ordusunun kumandasını eline alması, itilâf devletlerini, yâni İngiltere, Fransa ve Rusya'yı telâşa düşürdü. Bu devletler Bab-ı âliyi şiddetle tazyike başladılar.

Vâkıa Bab-ı âli, Türk donanmasının ıslâhı vazifesini bir İngiliz amirali olan Limpus paşaya, jandarmanın ıslâhı işini

Bauman paşa adında bir Fransız generaline verdiği gibi, ordunun ıslâhını da bir Alman generaline vermekte mahzur görmediğini bildirdi ise de, tazyik devam ettiğinden, Liman paşanın rütbesi mareşalliğe terfi ettirilerek, ordu kumandanlığından alınıp müfettişi umumiliğe tâyin edildi. Buna rağmen itilâf devletlerinin itirazları yine de devam etti.

Mahmud Şevket paşanın (11 haziran 1913) te öldürülmesiyle ertesi günü onun yerine sadrâzamlığa getirilen Said Halim paşa kabinesi, kısa bir müddet sonra tam mânasiyle koyu bir ittihatçı kabinesi haline geldi. Bu kabinede Dahiliye Nazırı İttihatçıların elebaşlarından Talât bey vardı. Harbiye Nazırlığına Ahmed İzzet paşa, Bahriye Nazırlığına Mahmud Şevket paşa getirilmişti. Maliye Nazırı yine Rifat beydi. İttihatçıların ileri gelenlerinden Enver bey/paşa ile Cemal paşa kabineye şimdilik alınmamışlardı. Halbuki budalaca ihtirasından başka hiç bir askerî ve idarî kıymeti olmayan Enver bey/paşanın muhakkak kabineye girmek hususundaki arzusu sonsuzdu.

Babası, bir amele çavuşu olan Enver bey, dağa çıkarak çetecilik yapmak, Bab-ı âli baskınında en önde bulunmak gibi komitecilik ile şöhret bulmuş, buna mukabil, hiç bir askerî muvaffakiyeti olmayan zavallı bir maceraperest olduğu halde Bingazi ve Balkan harplerine iştirâk ettiği için üçer sene kıdem zammı verilerek kaymakamlıktan birdenbire paşalığa terfi ettirilmiş ve derhal Harbiye Nazırlığına tâyin edilmiştir (3 ocak 1914). Bu vazifesi dolayısıyla, kanunen başkumandan olan padişahın bu hakkına vekâleten başkumandan vekili sıfatıyla, Osmanlı imparatorluğunun kara ve deniz kuvvetlerinin kaderine el koymuştur. Enver paşanın Harbiye Nazırlığına tayininden biraz sonra da Cemal bey/paşa Bahriye Nazırlığına getirilmiştir. Zaten Talât paşa da daha evvel Dahiliye Nazırlığını elde etmiş bulunuyordu. Böylece «Talât, Enver, Cemal paşalar üçlüsü» sonsuz bir iktidarla imparatorluğun bütün kuvvetlerine el koymuş oluyorlardı. Enver paşa ayrıca Sultan Mecid'in oğullarından şehzade Süleyman efendinin kızı Emine Naciye sultanla da evlendiği için Osmanlı hanedanına damat olmuştu!

Dünya siyasetinin en haşın olduğu, ve bir cihan harbi-

nin patlak vermesinin pek yakın bulunduğu sırada bir sui talih eseri olarak Osmanlı imparatorluğu bu üç maceraperestin elinde bulunuyordu.

**Şark vilâyetleri ıslâhatı hakkındaki
Yeniköy mukavelenamesi (6 şubat 1914)**

Vilâyâtı şarkıye denilen Van, Bitlis, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Sivas ve Trabzon'dan ibaret olan ve bugünkü mülki taksimata göre 22 vilâyetimizi ihtiva eden bu mıntakada, ıslâhat icrası, Berlin muahedesinin 61 inci maddesiyle derpiş edilmişti. Bu vilâyetlerimizde pek az miktarda Ermeni mevcuttu. Rumeli'deki topraklarımız, evvelâ ıslâhat, sonra muhtariyet adı altında birer birer elimizden çıkmıştı. Anadolu'da böyle bir ıslâhatın kabulü takdirinde, zamanla bu vilâyetlerimizin de muhtariyete doğru gideceğini düşünen büyük Türk hâkanı Sultan Abdülhamid, Osmanlı imparatorluğunun ana kaynağını ve yegâne dayanağını teşkil eden Anadolu'nun zıyıı demek olan böyle bir ecnebi müdahalesini aslâ kabul etmemiş ve Berlin muahedesinin 61 inci maddesini hükümsüz sayarak tatbik etmemiştir.

Bu defa Rusya'nın önayak olmasıyle İngiltere ve Fransa gibi düveli muazzama tarafından tekrar, vilâyâtı şarkiyede ıslâhat icrası için Bab-ı âli sıkıştırıldı. Bir cihan harbinin başlamasının yakın olduğu böyle bir zamanda, tarafsız gibi görünen Türkiyenin büyük devletlere tavizler vermek değil, bilâkis kendi lehine birçok tavizler koparması mümkün iken, siyasi görüş ve zekâdan mahrum olan İttihad ve Terakki hükûmeti tarafından devletlerin bu teklifi kabul edilerek sadrâzam Said Halim paşanın Yeniköydeki yalısında (6 şubat 1914) te vilâyâtı şarkiyenin ecnebi müfettişler tarafından ıslâhına ait mukavelename imza edilmiştir.

Bunun üzerine Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır vilâyetlerine müfettiş olarak Norveçli binbaşı Hoff, diğer Şark vilâyetlerine de Hollandalı Vestenrek intihap edildi. Dahiliye Nazırı Talât Bey ile bu müfettişler arasındaki kontratoda (25 mayıs 1914) te imzalandı.

Fakat birinci cihan harbinin başlaması ile bu meşum mukavelenâme Allah'a şükür ki tatbik edilemedi ve (31 aralık 1914) te de bir irade ile feshedildi.

BİRİNCİ CİHAN HARBİNE TEKADDÜM EDEN SENELERDE AVRUPA'NIN UMUMİ GÖRÜNÜŞÜ, HARBİN YAKIN SEBEPLERİ

Berlin muahedelerini takip eden 36 sene zarfında Avrupa-da büyük devletler arasında sulh, güçlkle muhafaza edilebildi. Büyük devletler durmadan birbirlerini tehdit ettikleri halde, bir harbi göze alan devlet çıkmadı.

Şimdi, bu cihan harbinin başlıca aktörleri olan devletleri kısaca tahlil edelim.

1870 harbinden Almanya Prusyalasmış, birliğe mazhar olmuş ve Avrupa devletlerinin en müthişi olarak meydana çıkıvermişti. Fransa zelil bir hale düşmüş ve Alsas - Loren eyaletleri elinden alınmıştı. Fransa, cumhuriyeti kabul ettiği için, monarşi ile idare edilen büyük Avrupa devletleri arasında dolsuz ve taraftarsız kalmış gibi görünüyordu. Avusturya, Almanya'nın bir peyki haline gelivermişti. Rusya çok geniş bir memleketti, fakat tabii servetleri inkişaf etmemişti. İngiliz imparatorluğunun azameti ise yalnız denizler üzerinde idi.

36 senelik silâhlı sulh devresinde Almanya, fennin ve bilginin tohumlarını ekti ve biçti. Sanayi ve ticaret sahasında cidden büyük bir millet oldu. Almanya'nın çelik istihsalâtı İngiltere'yi geçti, kimyevi maddeler, boya ve cam sanayiinde Almanya bütün dünyayı geride bıraktı.

Almanya ilk tahsile, alelumum talim ve terbiyeye büyük ehemmiyet verdi. Fakat Almanya'da her şey, talim ve terbiyede bir nokta üzerine tevcih edildi. Almanya'da bütün öğretmenler, talebelerine, durmadan, Almanların bütün diğer milletlere ırk ve manevî kıymetler bakımından üstün olduğu kanaatini aşılamaıla mükellef tutuldu. Hohenzollern hanedanının idaresi altında Almanya'nın dünyaya hâkim olacağı

fikri telkin edildi. Almanlar, Alman ırkının üstünlüğünü aşılabilir için tarih tedrisatını bile tahrif ettiler.

Almanya'nın dünyaya hâkim olması lâzım geldiği ve harbin zarurî bir şey olduğu fikri, Alman kavmine metodik olarak telkin edildi. Bu kanaatin en güzel ifadesi, Moltke'nin şu sözlerinde çok aşikâr olarak görülüyor:

«Daimî bir sulh bir hülyâdır, ve bu hülyâ, hattâ güzel bir hülyâ bile değildir. Cenabı hakkın tesis buyurduğu nizam ve intizam-ı âlemin bir unsuru da harptir. Harp ortadan kalkarsa, dünya durgun sular gibi âtil bir halde kalacak ve maddiyetperverlik içinde mahvolacaktır.»

Yine bir Alman filozofu olan Niçe de garip bir mantıkla şunları söylüyordu:

«Eğer insanlık harp etmeği unutursa, insanlıktan çok bir şey değil, hattâ az çok bir şey beklemek te sadece hülyâdan ve tuhaf bir histen ibaret kalır. Bu ana kadar hiç bir şey keşfedilmemiştir ki bir büyük harp kadar, muharebe meydanlarında doğan haşin enerji kadar, kinden doğan derin şahsiyetsizlik kadar, öldürmekten ve hissiz kalmaktan mütevellit idrâk kadar, düşman mahvedilirken sarfedilen çalışmadan mütevellit heyecan kadar, her türlü ziyâa, kendi hayatımızın, insan nevinin hayatının ziyâna karşı vakurâne kayıtsızlık kadar, bir zelzeleye benzeyen ruhların sarsılması kadar fiil ve harekete saik olsun!»

Bir milletin çocuklarına yarım asır durmadan bu haşin fikirler telkin edilirse, o milletin cihan sulhu için bir tehlike teşkil etmesi kadar tabii bir şey olamaz. Bu fikirlerin Almanya'da yapılması elbette diğer bütün milletleri endişeye düşürecek ve Almanya aleyhine bir ittifak kurulmasına sebep olacaktı.

Almanya'nın denizlerdeki korkunç ilerlemesi de İngiltere'yi endişe içinde bıraktı. Alman gemileri, bütün dünyaya, Almanya'nın azameti ve kudretini de götürüyordu.

Bu devirde Alman milletin başında İkinci Vilhelm bulunuyordu. Bu imparator da istilâ ve emepryalizm fikirleriyle meşbu olarak yetişmişti. Nitekim ilk tahta çıktığı vakit İkinci Vilhelm Alman milletine karşı yaptığı hitabında:

«Alman imparatorluğunun birliğini parlâmento ekseri-

yetleri değil, asker ve ordu istihsal etmiştir, ben Alman ordusuna emniyet ve itimat ediyorum!» demişti.

Demokrasi ile idare edilir gibi görüş Almanya'da, baştaki imparatorun fikri bu merkezde idi. Bu hükümdar, bütün dünyada gürültü çıkarmak, her hükümdardan fazla gürültü çıkarmak ve bütün dünyanın gözlerini kendi üzerine çekmek istiyordu. Bu imparatorun, kendisini büyük şeyler yapmağa namzet gördüğü aşikârdı. Onun gurur ve azameti bütün dünyaca tanındı.

İkinci Vilhelm çok seyahat etti. Londra, Roma, Viyana'ya gitti. Atina'ya seyahat yaptı. Osmanlı padişahının misafiri oldu. Kudüs'e kadar uzandı. İmparator, yürüyerek Kudüs'e girmeği imparatorluk haysiyeti ile kabili telif görmediği için Kudüs duvarlarında açılan bir gedikten atı ile Kudüs'e girdi.

1895 te İkinci Vilhelm, Almanya'nın âlemşümül bir devlet olduğunu ve Almanya'nın istikbalinin denizler üzerinde olduğunu ilân etti. Bu büyük lâflar, bütün kudretini denizlere medyun İngiltere'yi elbette tedirgin edecekti. İkinci Vilhelm «Almanlar, kürrei arzın tuzu mesabesinde» diyordu.

Almanlar Çin'de Kiyânçen limanını zaptettikleri vakit imparator «Almanya'nın demir eldiveninden» bahsetti. Bütün bunlar, dünya millet ve devletlerini daimî bir teyakkuz halinde bulundurmağa kâfi sebeplerdi.

Rusya 1905 senesinde Mançuri'de mağlûp olduğu vakit imparator, Rusya ile Fransa'nın artık birleşerek Almanya'ya hücum edemiyecek bir hale geldiklerine kani oldu. Daha sonra Vilhelm Fas'a gitti, Tanca'ya çıktı. Fas hükümdarına, onu Fransa'ya karşı himaye edeceğini âlenen söyledi. Fransa'yı bir harpla tehdit ederek Fransa Hariciye Nazırı Delkase'nin istifasına yol açmak suretiyle Fransızları ağır bir hakarete maruz bıraktı. 1908 de Osmanlı imparatorluğuna ait olan Bosna - Herkse, Avusturya tarafından Alman imparatorunun müzaheretile ilhak edildi.

Bu haller karşısında, yâni Alman imperyalizmi karşısında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın tedbirler alması zarurî idi. Böyle bir ittifak, Almanya için en yakın tehlike idi. 1913 te İngiltere, Almanya ile İngiltere'nin deniz inşaatını müsterek

bir anlaşma ile tatil etmelerini teklif etti, fakat imparator bunu reddetti.

Alman milletine durmadan, Rusya'nın inhilâl halinde bulunduğu, Fransa'nın tereddi ettiği, İngiltere'nin ise İrlanda meselesiyle başının dertte olduğu telkin ediliyordu.

Şu hale nazaran meydan, Alman milletine kalıyordu!

Bu devirde İngiltere'nin durumu da şöyle idi:

İngiltere, ananevi İngiliz terbiyesine bağlı yaşıyordu. Tâlim ve terbiyeye fazla ehemmiyet verilmiyordu. Fakat Almanya tarafından Alman ırkının bütün milletlere üstünlük iddiası, İngilizleri de harekete geçirdi. İngiliz muharrirleri, Anglo - Sakson nazariyesini ortaya çıkardılar. Bu muharrirler «Anglo - Saksonların, insanlığın şaheseri olduğunu eski Yunanlıların, Roma'nın, Mısırlılar ve Asurluların, İbranilerin ve Moğolların ve diğer eski ırkların, çalışmalarını birleştirerek Anglo Sakson denilen hârikayı meydana getirdiğini» iddia ettiler (Vels). Böyle bir iddia, en başta İrlanda'da müt-hiş bir tepki yarattı.

Meşhur İngiliz şairi Rudyard Kipling, İngiliz emperyalizminin şairi oldu! Emperyalizm fikirleri zabıtlar ve askerlerle Hindistan'daki İngiliz memurları arasında büyük revaç buldu. İngiltere'nin de, yalnız denizlerde değil, karada da kuvvetli ordulara malik olması fikri umumileşmeğe başladı. Nihayet, Almanya'nın öncülük ettiği ırk üstünlüğü nazariyesi, İngiltere'de de moda haline geldi. Fakat bu acayip fikirler, nihayet 1914 temmuzunda İrlanda'nın Dublin sokaklarında kanlı müsademelerin çıkmasına sebep oldu. Büyük Britanya ile İrlanda arasında bir iç muharebe başlamak üzere idi. Cihan harbinin arifesinde İngiltere'nin durumu bu idi.

Fransa'sa bu devirde bir emperyalizm hummasına tutulmuş görünmektedir. Fakat Fransızları daha ziyade ve bilhassa intikam fikri harekete geçirmekte idi. Fransa, 1870 te Alsas ve Loren eyaletlerini Almanya'ya kaptırdığını aslâ unutmıyordu.

İtalya da, müstemlekeler edinmek hususunda geç kalmış olduğu için huzursuzdu. Müstemleke elde etmek için Habeşistan'da Adua'da bol İtalyan kanı döküldü. 1918 de

İtalya, bir haksızlık şaheseri olarak Trablusgarp ve Bingazi-yi Osmanlı imparatorluğundan koparmasını başardı.

Balkan devletleri bile emperyalizm hummasına tutulmuşlardı, Bulgar kralı «Çar» ünvanını aldı. Yunanlılar, Asya'da büyük bir imparatorluk kurmak gibi mecnunane emellere kapıldılar. Bu çılgın Balkan devletleri, hristiyan Avrupa devletlerinin de müzaheretleriyle 1913 te, Trablus harbinden yorgun çıkan Osmanlı devletine saldırarak Edirne'ye kadar olan Rumeli topraklarını paylaştılar.

BİRİNCİ CİHAN HARBİNİN YAKIN SEBEPLERİ

Birinci cihan harbinin zahiri sebebi, 1914 senesi 28 haziranında Avusturya - Macaristan veliahtı Arşidük Ferdinand ile karısının 19 yaşında Sırp bir genç tarafından katlidir. Fakat bu, esasen yıllardan beri bir barut fıçısı haline gelmiş bulunan ve iki muazzam rakip kuvvete ayrılmış olan Avrupa devletlerinin, milyonların kanına mal olan bir cihan harbinin çıkmasında esas bir sebep olarak gösterilemez. Olsa olsa bu, ateş almağa müheyya olan barut fıçısı için bir kıvılcım vazifesini görmüştür.

Cihan harbinin çıkışını şu üç sebebe irca etmek mümkündür:

- 1 — Avrupa milletleri arasındaki milli zıddiyetler,
 - 2 — Yeni ve korkunç harp malzemesinin sür'atle inkişafı ve askeri ittifaklar,
 - 3 — İktisadi sebepler.
- Şimdi bunları kısaca tahlil edelim:

1 — Millî zıddiyetler:

1864 — 1871 arasında Alman ittifadı vücuda geldi. Bu birlik hareketi, diğer Avrupa milletlerince örnek ittihaz edildi ve milliyet ve millî birlik cereyanlarını tahrik etti. 1871 de Almanlar Alsas - Loren eyâletlerini ilhak ettiler. Bu yüzden Fransız milleti, Almanlara karşı hudutsuz bir nefret ve intikam hissiyle mütehassis oldu. Bir kısım İtalyan arazisi-

nin Avusturya'nın elinde bulunması da İtalyanları Avusturyaya karşı muğber bir duruma sokmuştu.

Avusturya'da Habsburg hânedânı, her biri ayrı ırk ve milliyetlere mensup eyâletlerden müteşekkil garip bir imparatorluktu. Bu imparatorlukta Almanlar ve Macarlar mümtaz ırk muamelesi gördüğü halde, Sırlar, Çekler, İslavlar fena muamele görmekte idiler. Bu milletler, bir an evvel istiklâllerine kavuşmak istemekte oldukları için Avusturya hükûmeti, millî hareketlere karşı daima hassas ve kuşkulu idi. Avusturya - Macaristan imparatorluğunun inhilâlini isteyen başlıca milletler, İslavlardı. Sırlarla meskûn olan Bosna - Hersek'in Avusturya hükûmeti tarafından ilhakı, Sırları çok müteessir etmişti. Esasen Sırlar, büyük Sırbistan hülyasıyla çırpınıyorlardı.

2 — Askerî ittifaklar:

Almanya, Alsas ve Loren'i Fransa'nın elinden aldıktan sonra, Fransa'nın kendisine can düşmanı olduğunu biliyor ve bunun için de Fransa'yı, dostsuz ve müttefiksiz bir halde zayıf bir duruma düşürmek için çalışıyordu. Bu düşünce ile Almanya, Avusturya - Macaristan ve Rusya arasında 1872'de «Üçlü ittifak» vücuda getirildi. Fakat 1878'de Rusya bu ittifaktan ayrıldı. 1882'de İtalya hükûmeti Alman - Avusturya ittifakına girerek «Üçlü ittifak» başka bir şekilde, yeniden teşekkül etti.

Bu ittifak, Avrupa'nın merkezinde müthiş bir kuvvet manzumesi teşkil ettiği için diğer Avrupa devletlerini telâşa düşürdü. Fransa hükûmeti Rusya'ya milyarlarca altın franklık borç para vermişti. 1891'de Rusya ile Fransa arasında «İkili bir ittifak» aktedildi. 1904 senesinde Büyük Britanya hükûmeti, Almanya'nın denizlerdeki tefevvukundan çekinerek evvelâ Fransa ile, daha sonra da Rusya ile bir ittifak aktederek «Üçlü itilâf» manzumesi teşkil edildi, böylece Avrupa düveli muazzaması, iki mühim gruba ayrılmış oluyordu. Bu iki siyasî grup, zaman zaman harbi intaç edecek gibi görünen buhranlara sebep oldu.

Yukarıda da yazdığımız gibi Alman imparatoru seyahat-

leri sırasında 1905 senesinde Fas'ın Tanca limanına çıkarak Fas sultanını Fransızlara karşı himaye edeceğini ilân etti. Fransa, Almanya karşısında zillete katlanarak boyun eğdi. 1911 de Faslılar arasında vukua gelen ihtilâl sırasında Almanya imparatoru Fas'ta Agadir limanına bir gambot gönderdi. Fransa bir kere daha boyun eğdi ve Kongo'nun Almanlara teslimi karşılığında Almanya'yı muvakkaten susturabildi.

Almanların asıl siyasetleri, Şarka doğru genişlemektir. Bunun için de Avusturya Macaristan'dan itibaren İstanbul üzerinden Basra körfezine kadar iktisadi bir hâkimiyet elde etmek istiyorlardı. Bunun temini için imparator İstanbul'a seyahatler yaptı, Osmanlı padişahları ile samimiyetini arttırdı. Bunun neticesi olarak ta imparator tarafından Türk ordusunun talim ve terbiyesi için Türkiyeye Alman zabıtları, ve sanayi inkişafı için de Alman mühendis ve sermayedarları gönderildi. Bu sıkı dostluğun gayesi de Berlin - Bağdad demiryollarının inşası maksadına matuftu. Bu demiryolu inşası ve temdid-i amelîyatı sırasında da harp patlamıştır.

İktisadî sebepler:

1880 senesinden itibaren Almanya sanayi her şubesinde şayanı hayret bir inkişaf vücuda getirmişti. Alman malları, cihanın her yerinde geniş bir mevki tutmuştu. Almanyanın bu durumu, İngiltere devletini her ne pahasına olursa olsun bu Alman inkişafına mâni olmak için yeni tedbirler almağa sevketti. Almanların Şarkta müstemleke elde etmek siyasetleri, Hindistan ticaretini elde etmek gayesine matuftu. Almanya Basra körfezine hâkim olmak, böylece Şark ticaretini elde etmek, Bağdad hattını İran, Hindistan ve Çin'e kadar uzatmak emelinde idi.

Rusya hükûmeti de ezelden beri İstanbul'u Türklerin elinden almak hülyâsına bel bağlamıştı. Rusya, İstanbul'u alarak, Almanların Şarka doğru genişleme siyasetini baltalamak ve Almanya yerine Şarkta kendisi hâkim olmak istiyordu.

Birinci cihan harbinin meydana gelişi:

Avusturya - Macaristan ile Sırbistan arasındaki ziddiyet ve münafereetten yukarıda bahsetmiştik. Avusturya veliahtı François Ferdinand, 28 haziran 1914 pazar günü Bosna Saray'a gelmişti. Sırp milliyetçileri tarafından evvelâ bir bomba ile suakist yapıldı ise de bomba isabet ettirilemedi. Aynı günü belediye dairesinden çıkan veliaht, bombadan yaralananları ziyaret etmek üzere hastahaneye gittiği sırada «Gabrilo Princip» adında 19 yaşındaki bir Sırp lise talebesi, veliaht ile karısı Düşes von Hohenberg'i birkaç kürşunla öldürdü.

Bu suikast, Avusturya - Macaristan'da büyük heyecana sebep oldu. Bu hâdise dolayısıyla Avusturya tahkik heyetlerinin yaptıkları tahkikat sonunda Viyana hükûmetine verdikleri raporlarda, katil fiilinin, Sırbistan'ın büyük memurlarının göz yumması ve müsamahası ile meydana geldiği, suikast plânının Belgrad'da çizildiği belirtiliyordu.

Bunun üzerine Avusturya, 23 temmuz 1914 te Sırbistan'a gayet ağır bir nota verdi. Bu notada Avusturya hükûmeti «Sırbistan matbuatının, bütün Sırbistan mekteplerinin, Adliye Nezaretinin kontrolünü» talep ediyordu. Ültimatomen müddeti 48 saat idi. Bu teklif o kadar ağırdı ki, hiç bir müstakil devlet tarafından kabul olunamazdı.

İngiltere, Fransa ve Rusya hükûmetleri, derhal harbe hazır olmadıkları için vakit kazanmak gayesiyle çalışıyorlardı. Bu üç hükûmet de iç ihtilâllere maruzdu, İngiltere hükûmeti, İrlanda'da başlayan millî kıyamdan dolayı müşkül durumda idi. Petersburg hükûmeti, büyük bir tatili işgal dolayısıyla karmakarışık idi. Fransa hükûmeti de, ordularının, hazırlığı dolayısıyla acınacak halde bulunduğunu Harbiye Nezaretinin beyannamesiyle ilân etmekte idi.

Buna mukabil Avusturya hükûmeti, vaktin uzamasını aslâ arzu etmiyordu. Almanya ve Avusturya, Rusya ve Fransa'ya hücum ettikleri takdirde İngiltere hükûmetinin nasıl bir hattı hareket takip edeceği hususunda İngiltere Hariciye Nezaretinden en küçük bir emareye sahip olamamışlardı. İn-

giltire hükûmeti susuyordu. Öyle ki, nihayet İngiltere'nin bir Avrupa harbine girmeyeceği kanaati yayılmağa başladı. Almanya imparatoru «ya şimdi harp ederiz, yahut hiç bir zaman harp etmeyiz!» diyordu.

İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edvar Grey, milletlerarası bir konferans akdi için çalışmakta iken Sırbistan hükûmeti (25 temmuz 1914) te ulti-matomun müddetinin hitamına iki dakika kalarak Avusturyr ulti-matomuna cevap verdi.

İngiltere ve Rusya hükûmetleri, Sırbistan'a muavenette bulunacaklarını ima etmekte idiler. Sırbistan hükûmeti, Avusturya ulti-matomunun bazı maddelerini reddediyordu. Esasen Avusturya, harp ilânı için küçük bir sebep arıyordu. 1914 senesi 28 temmuz salı günü Avusturya hükûmeti Sırbistan'a harp ilân etti. O sırada Rusya'nın Viyana elçisi, bir beyanatında:

«Sırp hükûmetinin zevali için Avusturya tarafından yapılan ihzarata karşı Rusya hükûmeti tarafsız kalmaz» demek suretiyle, Rusya'nın Sırbistan'ı yalnız bırakmıyacağını açıklamış oldu. Aynı zamanda Rusya, ordularının seferberliğini ilân etti.

Bir aralık, sulhu muhafaza etmenin mümkün olabileceği sanıldı. ulti-matomun ihtiva ettiği maddeleri müzakere yoluyla halletmek üzere 31 temmuzda Rusya ile Avusturya arasında bir anlaşma oldu. Almanya imparatoru, böyle bir hale fırsat vermemek için 31 temmuz gece yarısı, yâni saat 11 de Rusya'ya gayet acele bir ulti-matom verdi. Bu ulti-matomunda Almanya, 12 saat zarfında Rusya'nın seferi hazırlıktan vaz geçmesini istiyordu. Rusya bu şiddetli ulti-matoma cevap vermedi. Binaenaleyh (1 ağustos 1914) te ikinci vakti saat 5 te Almanya hükûmeti Rusya'ya harp ilân etti.

Alman orduları derhal Fransa üzerine yürüdü. Tarafsızlığı devletler tarafından garanti edilmiş olan Belçika hükûmetinden, Belçika arazisinden Alman ordularının geçmesine müsaade edilmesini istedi. Belçika bunu reddedince 4 ağustosta Alman orduları Belçika topraklarını çığnedi. Bunun üzerine İngiltere hükûmeti de Almanya'ya harp ilân etti. Bu münasebetle Alman imparatoru ordularına hitaben neşrettiği beyanatında:

«Unutmayınız ki Alman kavmi, Allahın güzide kavmidir. Alman kavminin imparatoru olmam sebebiyle Allahın ruhu benim üzerime nazil olmuştur! Ben Allahın âletiyim, kılıcıyım, müdafiiyim. İtaat etmeyenlerin vay haline...»

Buna mukabil İngiliz Nazırı Loyd Corc ta şu cevabı vermişti: «Delilik her zaman merhametengizdir. Fakat delilik bir devlet reisinde zuhur eder ve tecelliyatının önü alınmazsa delilik çok tehlikeli olur!» (C. H. Vels).

Birinci cihan harbinin korkunç genişlemesini ve bütün dünyayı ateş çenberi içinde bırakmasını gösteren şu tabloyu ibretle gözden geçirmek gerektir.

1914 senesindeki ilânı harpler:

28 Temmuz 1914 te Avusturya hükûmeti Sırbistan'a harp ilân etti.

- 1 ağustos 1914 te Almanya Rusya'ya harp ilân etti.
- 3 Ağustos 1914 te Almanya Fransa'ya harp ilân etti.
- 3 Ağustos 1914 te Fransa Almanya'ya harp ilân etti.
- 4 Ağustos 1914 te B. Britanya Almanya'ya harp ilân etti.
- 4 Ağustos 1914 te Almanya Belçika'ya harp ilân etti.
- 6 Ağustos 1914 te Avusturya Rusya'ya harp ilân etti.
- 8 Ağustos 1914 te Karadağ Avusturyaya harp ilân etti.
- 9 Ağustos 1914 te Sırbistan Almanya'ya harp ilân etti.
- 9 Ağustos 1914 te Avusturya Karadağ'a harp ilân etti.
- 9 Ağustos 1914 te Karadağ Almanya'ya harp ilân etti.
- 13 Ağustos 1914 te Fransa Avusturya'ya harp ilân etti.
- 13 Ağustos 1914 te B. Britanya Avusturya'ya harp ilân etti
- 23 Ağustos 1914 te Japonya Almanya'ya harp ilân etti.
- 27 Ağustos 1914 te Avusturya Japonya'ya harp ilân etti.
- 28 Ağustos 1914 te Avusturya Belçika'ya harp ilân etti.
- 3 Kasım 1914 te Rusya Türkiye'ye harp ilân etti.
- 5 Kasım 1914 te Fransa ve İngiltere Türkiye'ye
- 23 Kasım 1914 te Türkiye itilâf devletlerine,
- 2 Aralık 1914 te Sırbistan Türkiye'ye
- 19 Mayıs 1915 te Portekiz Almanya'ya
- 24 Mayıs 1915 te İtalya Avusturya'ya,
- 24 Mayıs 1915 te San Marino Almanya'ya

- 20 Ağustos 1915 te İtalya Türkiye'ye,
 14 Ekim 1915 te Bulgaristan Sırbistan'a,
 15 Ekim 1915 te İngiltere Bulgaristan'a,
 16 Ekim 1915 te Sırbistan ve Fransa Bulgaristan'a,
 19 Ekim 1915 te İtalya ve Rusya Bulgaristan'a,
 9 Mart 1916 da Almanya Portekiz'e,
 27 Ağustos 1916 da Romanya Avusturya'ya,
 28 Mart 1916 da İtalya Almanya'ya,
 29 Ağustos 1916 da Türkiye Romanya'ya,
 14 Eylül 1916 da Almanya Romanya'ya,
 28 Kasım 1916 da Yunanistan muvakkat hükûmeti Al-
 manya ve Bulgaristan'a,
 6 Nisan 1917 de Amerika Almanya'ya,
 7 Nisan 1917 de Küba Almanya'ya,
 7 Nisan 1917 de Panama Almanya'ya,
 2 Temmuz 1917 de Yunanistan Bulgaristan'a,
 22 Temmuz 1917 de Siyam Avusturya ve Almanya'ya,
 4 Ağustos 1917 de Liberya Almanya'ya,
 14 Ağustos 1917 de Çin Almanya'ya,
 14 Ağustos 1917 de Çin Avusturya'ya,
 27 Ekim 1917 de Brezilya Almanya'ya,
 7 Aralık 1917 de Amerika Avusturya'ya,
 16 Aralık 1917 de Panama Avusturya'ya,
 17 Aralık 1917 de Küba Avusturya'ya,

Bundan başka 1914 senesinde Mısır ile Almanya, 1916 senesinde Avusturya ile Portekiz, 1917 de Türkiye ile Amerika, Bolıvy, Guatemala, Honduras, Nikaragua, San Dominik, Haiti, Yunanistan, Kostarika, Peru, Uruguay ile Almanya arasında siyasî münasebetler kesilmiştir.

OSMANLI DEVLETİ BİRİNCİ CİHAN HARBİNE NİÇİN VE NASIL GİRDİ

Birinci cihan harbi, aslında Avrupa'da bazı siyasi, iktisadi sebeplerle doğmuş bulunan karşılıklı rakip iki devletler grubu arasında başlamıştır. Bu iki gruptan biri «İngiltere, Fransa, Rusya» dan müteşekkil «Üçlü itilâf», diğeri «Almanya, Avusturya - Macaristan, İtalya» dan mürekkep «Üçlü ittifak» grubu idi.

Aslına bakılacak olursa, bu milletlerin birbirlerine karşı bir kini ve gayzı yoktu. Bu harp, hükûmetlerin, daha doğrusu bir sui tesadüf eseri olarak o sırada devletlerin başında bulunan siyaset adamlarının kaprislerinin mahsulü idi. Yoksa, bir Yeni Zelandalının Çanakkale'de, bir Kanadalının Belçika'da, bir Türk evlâdının Galicya'da ne işi vardı?

Bu iki grup arasında başlayan harp, pek çabuk bütün dünyayı sardı. Öyle olması da tabii idi. Fakat diğer bütün devletlerin başlangıçta bu harbe karışmaları daha ziyade sembolik idi, bazılarının ki manevî bir destek mahiyetinde idi. Fakat harp uzadıkça, haşin istilâlar, tecavüzler, harbin zarurî kıldığı ıstıraplar, diğer bir kısım devletlerin de fiilen harbe iştirâkine sebep oldu. Bu arada Osmanlı imparatorluğu da, kat'î bir zaruret olmadığı halde iş başında bulunanların şayanı hayret kabiliyetsizliği, cehaleti, ve hattâ hiyaneti. yüzünden zorla bu korkunç bâdireye sürüklendi.

Avrupa'daki iki rakip ittifak grubu arasındaki muharebeye Osmanlı imparatorluğunun karışması zarurî mi idi? Başka tutulacak bir yol yok mu idi? Böylece bir harp karşısında Türkiye'nin tutabileceği üç yol vardı:

1 — Türkiye, harbe karışmazdı. Tarafsız kalırdı.

2 — Üçlü itilâf, yâni İngiliz - Fransız ittifakı yanında yer alırdı.

3 — Merkezi devletler, yâni Almanya grubu ile birlik olurdu.

Şimdi bu üç ihtimali de tahlil edeceğiz.

1 — Birinci ihtimal, Türkiyenin tarafsız kalması idi. Tarafsız kalabilir mi idi? Hâdiselerin seyri göstermiştir ki, hiç olmazsa harbin başında, yâni iki taraftan hangisinin galip geleceği hakkında belirli bir kanaatin tevellüt edeceği ana kadar tarafsız kalmak mümkündü. Çünkü, itilâf grubu, Türkiyenin tarafsız kalmasından istifade ederdi. Üçlü itilâf grubu, açılmış bir el gibi, dağınmıktı, bu gruba dahil olan devletler, birbirinden ayrı idi, aralarında muvasale imkânı yok denecek kadar azdı. Eğer Türkiye, Almanya tarafına iltihak ederse, itilâf devletleri için uzak cephelere kuvvet ayırmak mecburiyeti hâsıl olurdu. Rusya için Kafkasya'da, İngiltere için Irak ve Mısır'da yeni cepheler açmak icap ederdi. Bu ise onların, müthiş Alman kara kuvvetleri karşısında bulundurmamak mecburiyetinde oldukları kuvvetlerini zaafa uğrattırdı. Binaenaleyh, İtilâf grubu, Türkiyenin kendileriyle ittifakından ziyade, tarafsız kalmasını kendileri için faydalı bulsa gerekti. Bu takdirde Türkiyenin istifadesi ne olurdu?

İtilâf devletlerinden bazı tâvizler koparmak mümkün olurdu. Hiç olmazsa iki tarafın ölüm - kalım savaşına tutuştukları yıllarda iktisaden bir takım istifadelerimiz olurdu. Aynı zamanda iki taraf insanca muazzam zayiata uğrayacağına göre, harbin devamı müddetince ordularımız silâhlı olarak bulunur, iki tarafın en bitkin ve yorgun olduğu zamanlarda, elinde bir nisbet dahilinde zinde silâhlı kuvveti olan bir devlet sıfatıyla söz sahibi olurdu. Ve harbin sonunda, toprak zayıyatımız olmazdı.

2 — İtilâf grubu tarafı ile birlik olabilir mi idik?

Başlangıçta buna lüzum yoktu. Çünkü hangi tarafın galip geleceği hakkında görünürde hiç bir emare yıktı, buna rağmen böyle bir ittifak aktedilseydi, hiç bir istifademiz olmasa bile, hiç olmazsa zararımız olmazdı. Asya'daki topraklarımızı muhafaza etmiş olurduk.

3 — Alman - Avusturya grubu ile birlik olmamıza gelince, muhakkak ki en tehlikeli ve zararlı olan ihtimal bu olurdu. Böyle olduğu takdirde iki ihtimal vardı. Ya, beraber olduğumuz Almanya grubu ile birlikte galip geldik, yahut hep beraber mağlûp olurduk. Almanya grubu galip geldiği takdirde, Türkiyenin kaderi ne olurdu? Almanların «Deang nach Osten — Şarka doğru hamle» düsturları senelerdenberi bütün cihan siyaset âleminde meşhurdu. Orta Avrupa'da sıkışıp kalmış olan, müstemlekecilikte geç kalmış bulunan, muazzam sanayi mahsullerine satış pazarları bulmak için çırpınan Almanya, en iyi pazarı Şarkta bulacağına emin idi. Hind ve Çin yolu, Orta Şarktan, yâni Osmanlı imparatorluğu topraklarından geçmekte idi. Evvelâ Osmanlı imparatorluğu Alman sanayii için bulunmaz bir pazardı. İstanbul'da yerleşecek olan Alman nüfuzu, daha evvel başladığı Boğdad demiryolu vasıtasıyla Anadolu'da geniş bir nüfuz mıntakası temin edecek, ve bu yol ile de Hind'e ve Çin'e uzanacaktı. Binaenaleyh Osmanlı imparatorluğuna hâkim olmak, Almanya için Şarka hâkim olmak demekti. Eğer Almanya grubu galip gelirse, Osmanlı imparatorluğu zâhiren belki toprak ziyana uğramıyacak, fakat topyekûn Alman siyasi, askerî ve iktisadî hâkimiyeti altına girecek, daha doğrusu bir Alman müstemlekesi olacaktı. Bunun başka türlü olmasına imkân yoktu. İtilâf devletlerini yere serdikten sonra, Alman askerî cebberrutunun karşısında zayıf Osmanlı devletinin, Alman hâkimiyetine karşı koyabilecek hiç bir vasıtası mevcut değildi. Yalnız bir nokta vardı. O da, Alman ittifakına girdiğimiz ve Almanya ile beraber galip geldiğimiz takdirde, üç dört sene içinde koca Rumeli'yi elden çıkararak, Türk efkârı umumiyesinde foyaları meydana çıktığı için iktidarda tutunamıyacak hale gelmiş bulunan İttihad ve Terakki komitesi erkânı, galibiyeti siper ederek, iktidarda kalmanın yolunu bulmuş olacaktı! Her şey, imparatorluğun kaderi, üç dört İttihad ve Terakki erkânının ikbal hırsına feda edilmiş olacaktı.

Ya Alman ittifakına girdiğimiz ve beraberce mağlûp olduğumuz takdirde ne olurdu? Bunun için uzun uzadıya düşünmeğe lüzum yoktu. Asırlardan beri İstanbul'a yerleşmek, imparatorluğu parçalamak için caniyane tasavvurlara malik

olan Rusya, bu emellerine nail olacak, bütün Asya topraklarımız, Anadolu da dahil olmak üzere itilâf devletleri ve müttetikleri namına taksime uğrayacaktı.

Bir devleti, bir milleti cihanşümül bir harbe sokarken, iş başında olanların en ince teferruatına kadar bütün ihtimalleri uzun uzadıya gözden geçirmeleri, zarar ve kâr ihtimallerini milimetresine kadar hesap etmeleri, hiç bir kararı hislere ve ihtimallere dayanarak vermemeleri icap ederdi.

Aşağıdaki izahatımızdan anlaşılacağı veçhile o sırada, tekrar ediyoruz, bir sui talih eseri olarak imparatorluğun kaderini elinde tutan birkaç kişide ise böyle bir nüfuzu nazar, mantık ve muhakemeden ve nihayet hüsnü niyetten eser yoktur. Mevki ve ikbal hırsı, bu zevatın gözlerini kör etmiştir.

Türk - Alman ittifakı (2 ağustos 1914):

Ne pahasına olursa olsun Alman ittifak grubuna dahil olmamızı isteyen İttihad ve Terakki komitesi erkânından bir kaç kişi, tarihte misli görülmemiş bir hareketle, imparatorluğun Almanya ile ittifakını hazırladı. Bu ittifak, cihan harbinin başladığı (28 temmuz 1914) tarihinden hemen beş gün sonra imzalanmıştır. Bu muahede, devletin başında bulunan dört kişi tarafından hazırlanmış ve imza edilmiştir. Diğer kabine âzalarından hiç birinin böyle bir ittifaktan haberleri yoktur. Bu dört kişi «Sadrâzam Said Halim paşa, Dahiliye Nazırı Talât paşa, Harbiye Nazırı Enver paşa ve Meclisi Mebusan reisi Halil» beylerdir. İttihatçıların kodamanlarından olduğu halde, o sırada Fransız taraftarı olarak görünen Bahriye Nazırı Cemal paşa dahi bu ittifaktan haberdar edilmemiştir. Muahedenameyi Almanya namına, Almanya'nın Türkiye elçisi Baron von Wangenheim imza etmiştir. Bir milleti, milyonlarca evlâdının canına mal olacak bir harbe sokmak için hiç olmazsa başta padişahın, bütün kabine üyelerinin, velhasıl devlet erkânının tamamının hazır bulunduğu bir mecliste müzakere ve karara bağlanması en basit kaidelerden iken, milletten ve herkesten gizli olarak, memleketi korkunç bir badireye sürükleyecek olan böyle bir ittifakın

dört kişi tarafından hazırlanıp imza edilmesi, dünya ve Türk tarihinde görülmuş şey değildir.

Bu gizli muahedenin esasları beş maddedir:

1 — İki taraf, Avusturya - Macaristan ile Sırbistan arasında husule gelen ihtilâf karşısında mutlak bir tarafsızlığı taahhüt ederler.

2 — Rusya, fiilen Avusturya - Sırbistan ihtilâfına müdahale ederek, böylece Almanya'nın Avusturya - Macaristan'a fiilen askerî yardımında bulunmasını icap ettirecek bir harp sebebi tevliât edecek olursa, Rusya'nın bu hareketi, Türkiye için de bir harp sebebi teşkil edecektir.

3 — Harp zuhuru takdirinde Almanya, Türkiyedeki askerî heyetini, Türkiye hükûmetinin emrine âmade bulunduracaktır. Buna mukabil Türkiye hükûmeti, Alman heyetine, Türk ordusunun umumî sevk ve idaresine müteallik umur ve hususat üzerinde —Türkiye Harbiye Nazırı ile Alman heyeti askerîye reisi arasında bu bapta kararlaştırılan şartlara göre— fiilî ve kat'î bir nüfuz temin edecektir.

4 — Almanya hükûmeti, Türk mülkünü icabı halinde, bu arazi tehlikeye maruz kaldığı takdirde, silâh kuvveti ile müdafaa etmeği deruhte eder.

5 — Almanya ve Türkiye imparatorluklarını hali hazırda mevcut anlaşmazlıklardan doğacak milletlerarası teşevvüşat ve ihtilâtlara karşı siyanet ve muhafaza kastı ile akdolan işbu mukavelename, isimleri yukarıda zikrolunan salâhiyetli murahhaslar tarafından imza olunduğu andan itibaren yürürlüğe girecek ve diğer karşılıklı taahhütler gibi (31 aralık 1918) tarihine kadar mer'î olacaktır.»

Muahedenin ikinci maddesinde «Almanya ile Rusya arasında harp zuhur ettiği takdirde Türkiyenin harbe iştirâk edeceği» tazıdır. Bu muahede (2 Ağustos 1914) te imzalanmıştır. Halbuki Almanya ile Rusya arasında (1 Ağustos 1914) te harp başlamıştır. Şu hale göre İttihad ve Terakki erkânı, bile bile ve göre göre Türkiyeyi Almanya safında harbe sürüklemişlerdir.

Yine muahedenin üçüncü maddesine göre «Alman heyeti askerîyesi kat'î ve fiilî bir nüfuz sahibi olacaktır.» Yâni Türkiye Almanya'nın bir peyki, bir müstemlekesi olmuştur. Al-

manya'ya karşı taahhüt ettiğimiz bu muazzam fedakârlığa mukabil, süslü kelimeler bertaraf edilirse Almanya Türkiye'ye lâfzen bir «Osmanlı ülkesinin mülki tamamîyetinin muhafazası» garantisini vermektedir. Halbuki karşı taraf, yâni itilâf devletleri, bizden bir ittifak akdi dahi istemeksizin, tarafsız kalmamız şartıyla mülki tamamîyetimizin teminini taahhüt etmeğe âmade olacakları tabii idi.

İlânı harbe sebep olan hâdise:

İttihad ve Terakki erkânı, Almanya ile gizli bir ittifak muahedesi akdettikleri halde, zahiren devletin tarafsızlığını ilân etmişler ve yalnız bir ihtiyatî tedbir olmak üzere seferberlik ilân etmişlerdi. Zahiren olsun bu ilâna riayet etmeleri icabederdi. Halbuki bu sırada Akdenizde İngiliz gemilerinin takibine uğrayan Almanya'nın «Goeben» ve «Breslau» zırhlılarının, bu takipten kurtulabilmek için Çanakkale boğazından içeri girmelerine müsaade edilmiştir. (10 Ağustos 1914). Böyle bir müsaade, tarafsızlığın ihlâli demektir. Hiç olmazsa yine zevahiri kurtarmak için bu iki Alman gemisinin 24 saat içinde kara sularımızı terketmeleri teklif, aksi halde silâhtan tecrit edilmeleri icap ederdi. Bu gemiler müsaadesiz mi girmişlerdir, yoksa Türk hükûmeti tarafından müsaade mi edilmiştir? Bu hususta kabine âzalarından hiç birisinin böyle bir müsaadeden haberdar olmadıkları, mevcut hâtıratın anlaşılmaktadır. Yalnız bu garip durumun müzakeresi için o günün akşamı, sadrâzam Said Halim paşanın yalısında kabine erkânı toplanmış bulunduğu sırada toplantıya biraz geç gelen Harbiye Nazırı Enver paşa gülerek içeriye girmiş ve:

— Bir oğlumuz dünyaya geldi!

Diyerek, Alman gemilerinin Çanakkale boğazından içeri girmelerine kendisinin müsaade ettiğini söylemiştir.

Bazı rivâyetlere göre, diğer birkaç kabine âzasının da bu faciadan haberdar oldukları söylenmektedir.

İngiliz ve Fransız elçileri bu durumu Bab-ı âli nezdinde şiddetle protesto ettiler. Bu şiddetli protestolar karşısında Bab-ı âli, Almanya elçisine baş vurarak ya gemilerin silâhtan

tecridini, yahut ta kara sularımızı terketmelerinin teminini istedi ise de, Alman elçisi Bab-ı âliyi korkaklıkla itham etti, hattâ yüksek përdeden tehditler savurdu. Elçiden haber çıkmayınca da doğrudan doğruya Kayseriye müracaat edildi. Bir taraftan da bir emrivâki ihdas edilerek bu iki zırhlının 80 milyon marka (yâni 5 milyon Osmanlı altınına) satın alındığı ilân edildi. Alman hükûmeti buna karşı bir şey diyemedi ve gemiler böylece Marmaraya girerek İstanbul'a doğru yol aldılar ve (16 Ağustos 1916) pazar günü İstanbul önlerine geldiler. Haddi zatında böyle bir satış muamelesi olmamıştı. Cemal paşanın hâtıratında açıkça yazdığı gibi:

«Bu satış keyfiyeti hakikî değil, zahirî idi!»

Bu iki gemiye «Yavuz», «Midilli» isimleri takıldı.

İtilâf devletleri, bu şeklin bir muvazaa olduğunu ileri sürerek protestolarına devam ettilerse de aldırış edilmedi. Bunun üzerine itilâf devletleri, hiç olmazsa gemilerin mürettebatının değiştirilmesini istediler, Bab-ı âli buna söz verdi. Buna rağmen bu mürettebat değiştirilmesi. Yalnız gûya itilâf devletlerinin gözlerini boyamak için, bu Alman zabıt ve mürettebatına fes giydirildi!

Bir taraftan bu muvazaalı haller devam ederken, diğer taraftan Türk hükûmeti 27 eylülde Çanakkale boğazına torpil döktü, (1 ekim 1914) te de boğazın kapandığını ilân etti. Bu hareketlerin ise, tamamen itilâf devletlerine karşı yapılmakta olduğu aşikârdı. İttihad ve Terakki hükûmeti, her dakika Almanya'nın yanında, itilâf devletlerine karşı bir harbe sürüklenmek için ne lâzımsa yapıyordu.

Böylece, koca imparatorluk, iki gemiye satılmış oluyordu!

Alman gemilerinin Karadeniz'e çıkışı ve Türkiye'nin fiilen harbe girişi:

Osmanlı imparatorluğunun harbe girmesi artık tahakkuk etmişti. İttihad ve Terakki erkânı, başta Enver paşa olmak üzere Türkiye'yi itilâf grubu aleyhine, Almanya safında harbe sokmak için acele ediyorlardı. Nitekim (9 eylül 1914) te Türkiye, (1 ekim 1914) ten muteber olmak üzere asırlar-

dan beri devam eden ve tek taraflı imtiyazlar halini almış olan kapitülasyonların ilğ edildiğini ilân etti.

Her hareketi ile hükûmet, Türk milletini korkunç bir badireye doğru sür'atle sürüklerken, seferberliğini resmen ilân etmiş olmasına rağmen Osmanlı devleti daha ordularının narbe hazır bir hale sokamamıştı. Teçhizatı, silâh ve mühimmatı, erzakı, nakliye işleri herbat bir halde idi. Hiç olmazsa altı ay daha intizar ederek, harbin neticesi hakkında bir fikir edinmek en makul hareket olurdu. Nitekim kabine de böyle düşünenler vardı.

Esasen o sırada Garp cephesinde vukua gelen Alman - Fransız boğuşması, Almanya'nın şatafatlı iddialarına rağmen bir fiyasko ile neticelenmişti. Bir hamlede Fransa'nın işini bitirdikten sonra Rusya üzerine yüklenmeyi tasarlayan ve bunu başaracağını gurur ve azametle ilân eden Alman erkânı harbiyesi, müthiş bir sukutu hayale uğramıştı. (5 - 9 eylül 1914) günleri arasında Alman orduları bütün güçleriyle Fransa'ya yüklenmişler, vukua gelen çok kanlı Marn meydan muharebesinde Fransızlar tarafından hezimete uğratılmışlardı. Şu hale nazaran Almanya'nın, öyle zanedildiği gibi harbi altı ay içinde kazanıp sona erdirmesi ihtimali ortadan kalkmış, Garp cephesinde müzmin bir siper muharebesi başlamıştı. Binaenaleyh, harekâtı harbiyenin seyrini soğukkanlılıkla takip etmek yerinde olurdu.

Yine bu müddet zarfında İngiltere - Fransa - Rusya devletleri yanında Japonya, Sırbistan, Karadağ, Belçika devletleri de yer almış, Almanya'nın müttefikleri olan İtalya, ittifaktan ayrılarak tarafsızlığını ilân etmiş, böylece sekiz devlete karşı, Almanya ile Avusturya yapa yalnız kalmışlardı. Böyle bir halde iken Almanya tarafında harbe kılınmak en hafif tâbiri ile ahmaklık olurdu.

Yavuz ve Midilli adını alan iki Alman gemisi, her gün devletin başına bir gaile çıkarmak istidadında idi ve bilhassa bu iki geminin amirali Souchon bir hâdise çıkararak, Türkiyeyi bir an evvel harbe sokmak için elinden geleni yapıyordu. Esasen, Türkiye tarafından satın alındığı ilân edilmiş olmasına rağmen bu iki geminin mürettebatı değiştirilmemişti.

Çünkü bu mürettebat, Osmanlı Bahriye Nezareti emrine girmeyi reddetmişlerdi!

Amiral Souchon ve Alman elçisi, durmadan bu gemilerin Karadenize çıkmalarına müsaade edilmesi için çeşitli dalavereler çeviriyorlardı. Bab-ı âli (20 eylül 1914) te böyle bir müsaadeyi reddettiği halde, Harbiye Nazırı Enver paşa, talim ve terbiye maksadiyle, ve aynı günde geri dönmek kaydıyla bu iki geminin Karadenize çıkmasına müsaade etti. Enver paşa, bir an evvel Türkiyeyi harbe sokmak için bütün gücüyle çalışıyordu. Bahriye Nazırı Cemal paşanın telsizle verdiği emre rağmen Amiral Souchon, kendisinin ancak genel karargâhtan emir alabileceğini bildirdi. Filo Karadenizde küçük bir seyirden sonra geri döndü.

Bu hdâise üzerine İngiliz amirallığı, aynı bayrağı taşıdıkları için Alman ve Türk gemilerini birbirinden ayırmanın imkânsızlığını ileri sürerek, bâdemâ Türk bayrağı taşıyan gemilerin batırılacağını bildirdi.

Harp ateşi bacayı sarmak üzere idi.

(27 eki m1914) te iki Aldan zırhlısı ile diğer Osmanlı gemilerinden mürekkep bir filo ikinci defa olarak Karadenize çıktı ve Rus donanması ile sahillerine ateş açtı. Bu hareket, Enver, Talât, Cemal paşaların muvafakati ile yapılmıştı. Rusya'nın Sivastopol, Odesa, Kefe, Novorosisk limanları bombardıman edildiği gibi, iki Rus ve bir Fransız vapuru da batırıldı.

Böyle bir hal, harp sebebi olurdu. Filonun Karadenize çıkmasından haberleri olmayan pâdişah Sultan Mehmed Reşad ve sadrâzam Said Halim paşa ile diğer kabine erkânı, büyük bir telâşa düştüler. Pâdişah, Enver ve Cemal paşaları arattı ise de kendileri ile görüşme imkânını bulamadı. Halbuki, gemilerin Karadenize çıkmaması için Heyeti Vükelâ kararı vardı. Bunun üzerine harbe girmek için zaman kazanmak üzere Said Halim paşa Rusya hükûmetine baş vurarak «Bu hareketin, Rus donanmasının Karadeniz boğazına mayın dökerek boğazı kapatmak istemesinin sebep olduğunu» bildirerek tahkikat açılmasını istedi. Bu, sudan bir sebepti. Rusya bu notaya, Osmanlı maslâhatgüzarına pasaportlarını vermekle cevap verdi.

Esasen Ruslar, (31 ekim 1914) te Doğu Bayezid sınırında Osmanlı sınırına tecavüz etmişlerdi. İngilizler (1 kasım 1914) te Akabe'yi bombardıman etmişler, Basra körfezinde de askeri harekâta başlamışlardı.

Nihayet Rusya (3 kasım 1914) te, Fransa (5 kasım 1914) te ve yine aynı gün İngiltere devletleri, Osmanlı imparatorluğuna karşı harp ilân ettiler.

Nihayet başta Enver paşa olmak üzere, Talât ve Cemal paşalar maksatlarına muvaffak olmuşlar, imparatorluğu, bu meşum ve korkunç cihh harbine sokmuşlardı!

İtilâf devletlerinin Osmanlı devletine harp ilânını müteakip (1 kasım 1914) te Rus elçisi Giers, ertesi günü de İngiltere elçisi Sir Louis Mollet, ve Fransız elçisi Bompard, İstanbul'u terkederek menileketlerine gittiler.

Said Halim paşanın istifası

Alman ve Türk filolarının Karadeniz macerası, Kurban bayramı arifesine tesadüf etmişti. Haber, başta pâdişah ve Said Halim paşa olmak üzere herkesi şaşırtmıştı. Said Halim paşa, daha evvel Almanya ile ittifak muahedesini imza ettiğine göre Almanya'nın yanında harbe girmeye aleyhtar değilse de, bir müddet daha intizarı uygun görmekte ve bilhassa kendisine haber verilmeden filonun Karadenizde Ruslara tecavüzünden dolayı muğber olarak istifasını verdi. Ertesi günü Said Halim paşa, muayede merasimine gelmedi. Sultan Reşad sebebini sormak üzere mabeynden bir zatı gönderdi. Sebebi anlaşıldıktan sonra Sultan Reşad Said Halim paşayı çağırarak rivâyete nazaran:

«Mevcut devlet ricali arasında ona güvendiğini, böyle buhranlı bir zamanda kendisini yalnız bırakmamasını» rica ederek yüzünden öpmüş, bunun üzerine de Said Halim paşa istifasını geri almıştır.

Osmanlı devleti tarafından (11 kasım 1914) te resmen itilâf devletlerine harp ilân edildi. Hükûmet harp ilânı iradesinde:

«Donanmayı hümayunun bir kısmı manevra maksadiyle Karadeniz boğazından çıktığı sırada Karadeniz boğazına tor-

pil döktüğü sonradan anlaşılan bazı Rus gemilerinin manevraları ihlâl ve daha sonra muhâsama ile Boğaza doğru hareket etmeleri üzerine donanmayı hümayun tarafından mukabele edildiği» kaydedilmekle, ilk taarruzun Ruslardan geldiği ve Osmanlı donanmasının meşru mukabele halinde olduğu yazılmıştır.

Bazı istifalar ve Cihâd-ı Ekber ilânı:

Harp ilânını mütakip, bu harbe taraftar olmayan veya hut erken ilân edilmesinden dolayı bazı vükelâ kabineden istifa etti. İstifa eden Nazırlar, Ziraat ve Ticaret Nazırı Süleyman Bostânî, Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud paşa, Posta ve Telgraf Nazırı Uskan efendi ve Maliye Nazırı Cavid beylerdi.

Bu harp ilânını müteakip (14 kasım 1914) te büyük ve şatafatlı bir merasimle «Cihâd-ı Ekber» ilân edildi. Bundan maksat, gûya, İngiltere, Fransa, Rusya devletleri, tebaaları arasında fazlaca bulunan müslüman kütlesinin, isyan etmeleri, Osmanlı devleti mütteliklerine karşı silâh kullanmamaları idi. Şüphesiz bu iyi düşünülmeden yapılmış budalaca bir düşünce idi. İtilâf devletleri tebaası içindeki müslüman kütle, Esasen esaret halinde idi ve silâhları da yoktu. Osmanlı pâdişahının halife-i müslimin ünvanından istifade etmesi düşünülmüştü. Halbuki hiç olmazsa böyle bir harekete tevessül etmeden evvel bu geniş islâm âlemi daha evvelinden muhtelif propagandalarla böyle bir teşebbüse hazır bulundurulmalı, hattâ el altından silâh sevk ederek fiili bir isyan hareketi desteklenmeli idi. Bunların hiç biri yapılmadan Cihâd-ı Ekber ilânının bir fayda temin etmiyeceği aşîkârdı.

Beş parçadan mürekkep olan bu Cihâd fetvâsı Fâtih camiinde fetvâ emini Ali Haydar efendi tarafından büyük bir kalabalık önünde okundu. (14 kasım 1914) cumartesi. Bu tarihten bir gün sonra da Cihâd beyannamesi neşrolundu. Pâdişah bu beyannamede (işbu beyannamemin bütün İslâm âleminde neşir ve ilân edilmesini irâde ettim» diyordu.

Halbuki böyle bir cihâdın ilânından İslâm âleminin ha-

beri bile olmadı. İtilâf devletlerinin tebaası olan müslümanlar silâhlandırılarak cephelere sevk edildi. Bunlar sade Almanya ve müttefiklerine karşı değil, Çanakkale ve diğer cephelerde müslüman Osmanlı askerlerine karşı da büyük bir istekle harp ettiler. Hattâ, Osmanlı tâbiyeti altında bulunan Araplar, tam aksine, Osmanlı devletinin aleyhine ayaklanarak Türk ordusunu arkadan hançerlediler.

Bu vesikanın altında Şeyhülislâm Hayri efendi ile, sabık üç Şeyhülislâmın, on bir kadiaskerin ve ulemâdan 14 ünün imzası mevcuttu.

Mısır'da, İngiliz himâyesi altında krallığın ilânı:

Birinci cihan harbinin ilânı sırasında Mısır Hidivi Abbas Hilmi paşa İstanbul'da bulunuyordu. İngilizler, onun Mısır'a dönerek Hidivlik vazifesini ifa etmesine müsaade etmediler. Bunun üzerine Abbas Hilmi paşa, bir beyanname neşredererek: «Son İngiliz istilâsından kurtulmak için beklediği zamanın geldiğini» bildiriyor, ve Mısırlıları, İngiliz işgal ordusuna karşı harekete çağırarak, bu işgal ordusuna yardım edecek olan Mısırlılar düşman sayılıyordu.

Halbuki İngiltere, buna karşı daha evvelinden tedbirlerini almış ve Mısır üzerindeki ihtirasını tatmin etme yolunu bulmuştu. İngiltere evvelâ (2 kasım 1914) te Mısır'da örfi idare ilân etti. Aynı zamanda Fransa ve Rusya, İngiltere'nin Mısır'ı kendi topraklarına katmasına razı oldular. İngiltere onların bu muvafakatine karşılık Fransa'nın Fas üzerindeki himayesini ve ileride Boğazlar meselesinin Rusya lehine hal edilmesini vaadetti.

İngiltere Mısır'ı doğrudan doğruya ilhakı tehlikeli ve İslâm âleminin tepkisi ile karşılanacağını tahmin ederek yalnız bir himaye idaresi kurdu. Buna rağmen Mısır'ın Osmanlı devletine karşı olan milletlerarası hukukî durumu 1840 Londra anlaşmasına göre değişmiş değildi.

Bu duruma göre, Osmanlı devletinin harbe girmesiyle Mısır'ın da muharip sayılması icap ediyordu. İngiltere bu hukukî duruma nihayet vermek için Mısır'ı (8 ara-

lık 1914) te himayesi altına aldığını ilân etti. Aynı zamanda eski Mısır Hidivlerinden İsmail paşanın oğlu Hüseyin Kâmil paşayı bir mektupla davet etti. Bu mektubunda İngiltere hükûmeti, Osmanlı devletinin Mısır üzerindeki bütün haklarını, Hidiv Abbas Hilmi paşanın da Hidivliğini kaybettiğini, İngiltere'nin Mısır'ı himayesine aldığını, ancak Mısır'ın Hidiv hânedanından birisi tarafından idare edileceğini ve kendisinin bu maksatla çağırıldığını bildirdi. Hüseyin Kâmil bey bu teklifi kabul ederek (20 aralık 1914) te Mısır hükümdarı oldu.

Yeni Mısır hükümdarı, Hidiv Abbas Hilmi paşayı vatan ha'ini ilân ettiği gibi, Osmanlı devleti de bir fetvâ neşrederek Hüseyin Kâmil paşayı, İslâm cemaatine karşı hiyanetle suçlandırdı. Fakat bunun hiç bir fiili tesiri olmadı. (2 Şubat 1915) te Sultan Reşad'ın halife sıfatıyla imza ettiği bir beyanname ile bütün Mısırlıları Cihâd-ı mukaddese katılmağa davet etmesi de hiç bir tesir husule getirmedi.

Böylece Mısır, Osmanlı devleti ile olan bütün bağlarını kesmiş oldu.

İtalya daha evvel, Alman - Avusturya ittifakına dahildi. Fakat harbin ilânı sırasında fiilen müttefikleriyle birlikte harbe katılmamıştı. Almanya ise mütemadiyen İtalya'yı, ittifak hükümlerini ifa etmek hususunda sıkıştırıyordu. İtalya bu tazyike karşı, Avusturya elinde bulunan Trieste, Tirol, Dalmaçya gibi İtalyan topraklarının İtalya'ya iadesini istedi. Avusturya şüphesiz buna hiç yanaşmadı. Esasen İtalya, harbin inkişaf tarzına göre merkezî devletlerin harbi kaybettiğine, harbi İngiltere - Fransa - Rusya grubunun kazanacağına kani olduğundan, bir an evvel merkezî devletlerle alâkasını kesmek için bahane arıyordu.

Nihayet İtalya (22 Mayıs 1915) te tarafsızlığı da bırakarak İngiltere - Fransa yanında harbe katıldı ve Alman - Avusturya grubuna harp ilân etti.

BİRİNCİ CİHAN HARBİNDE OSMANLI ORDULARININ HAREKÂTI VE MUHTELİF CEPHELERDE VUKUAT

Osmanlı devleti harbe girer girmez, bütün varlığını ortaya koydu. Bütün menbalarını kurutacak şekilde dört sene karada ve denizde birbirinden binlerce kilometre uzak cephelerde silâh, mühimmat, her nevi teçhizat bakımından bütün kuvvetlerle çarpıştı. Bütün dünya ile irtibatı kesildiği için memleket dört sene tahammüllü imkânsız ıstıraplara katlandı. Yokluklar içinde kıvrandı. Bir cepheden diğer cepheye binlerce kilometrelik mesafeyi tarihin en tahammüllü askeri olan temiz Anadolu evlâtlarından mürekkep Türk neferleri aç, susuz, çıplak olarak katetti. Silâh ve mühimmat noksandı, hattâ yok denecek kadar azdı. Buna rağmen her türlü medenî vasıtalara malik olan itilâf devletleri orduları karşısında, dünyayı hayrette bırakan kahramanlıklar gösterdi. 16 yaşına kadar olan genç evlâtlarını bu meşum harpte feda etti. Hemen her evden bir veya birkaç şehit, aileleri matem içinde bıraktı. Ve neticede iki milyon kilometreye yakın bir imparatorluk toprağı ile harbe giren devlet, harpten bir avuç Anadolu toprağı ile çıktı. Bu bir avuç Anadol toprağını da kurtarmak için millî mücadele senelerinde ne büyük ıstıraplara katlandığımız o günlerin tarihinde kayıtlıdır. İttihad ve Terakki komitesine mensup üç dört kişinin, başta hudutsuz bir ikbal hırısından başka hiç bir meziyeti olmayan Enver paşa olmak üzere, Talât ve Cemal paşaların cehalet, gaflet ve hattâ hiyanet kelimeleriyle tavsif edilebilecek korkunç maceraperestlikleri, hamakatleri neticesinde 600 senelik bir imparatorluk hurdahaş olmuştu.

Fevkalâde geniş bir sahaya yayılmış olan imparatorluk topraklarının müdafaası esasen muazzam insan ziyana se-

bep olduğu halde devletin başında bulunan komiteciler, Alman ve Avusturya cephelerinde bile Türk kanının akıtılmasına sebep oldular.

Bu muharebede Osmanlı devletinin harp etmek mecburiyetinde olduğu cepheler şunlardı:

- 1 — Kafkas cephesi,
- 2 — Irak cephesi,
- 3 — Sina cephesi,
- 4 — Çanakkale cephesi,
- 5 — Denizlerdeki harekât,

Şimdi bu muhtelif cephelerdeki harekâtın tafsilâtına geçiyoruz.

1 — Kafkas cephesi ve Sarıkamış taarruzu fâciasının başlaması: (21 aralık 1914)

Bu cephede ilk tecavüz, Ruslar tarafından vâki oldu. (31 ekim 1914) te Ruslar, Bayezid'in şimal hududundan tecavüze başlamıştır. Daha sonra Ruslar, Kars'tan hareket ederek (1 kasım 1914) te Türk hududunu geçtiler ve Pasin ve Eleşkird'e doğru ilerlediler. (6 kasım 1914) te ilk Türk - Rus karşılaşması oldu. Kanlı muharebeler sonunda Köprüköy muharebesinde Ruslar püskürtüldü. 11 kasımdan 19 kasıma kadar mukabil Türk taarruzlarıyla Ruslar Azap köyü muharebesini de kaybettilerse de, düşman kuvvetleri takip edilemedi.

Harbiye Nazırı ve başkumandan vekili Enver pava, büyük bir kumandan edasıyle, Şark cephesinde Kafkasya'yı istilâ ederek Kafkaslardaki muhtelif milliyetleri Rusya aleyhine isyana teşvik etmek suretiyle büyük muvaffakiyetler elde ederek şan ve şöhret kazanmak hevesine kapılmıştı. Kendisinin büyük kumandan olduğuna inanan bu zavallı komiteci bu maksatla (14 aralık 1914) te Köprüköye vasıl oldu. Esasen bu tafratufuş maceraperesti, Almanlar da pohpohlayarak Kafkaslarda böyle bir taarruza geçmesini teşvik ediyorlardı. Almanların maksadı, yüz binlerce Türk evlâdının canı pahasına da olsa, Türkler tarafından böyle bir taaruz

yapıldığı takdirde, Rusların, Alman cephesindeki bir kısım kuvvetlerini Kafkaslara çekmek zorunda kalmalarını temin etmektir. Bu suretle, Fransa cephesinde korkunç muharebeler yapmakta olan Almanya'nın, Rus cephesindeki yükü hafifletmiş olacaktır.

Köprüköye gelen Enver paşa, orada bulunan üçüncü ordu kumandanı İzzet paşaya derhal taarruza geçmesi için emir verdi. İzzet paşa haklı ve makul olarak «şiddetli kış mevsiminde yapılacak böyle bir taarruzun muvaffak olamayacağını, kış mevsimini hazırlıkla geçirerek ilkbaharda taarruza geçilmesinin muvafık olacağını» bildirdi ise de, bu makul itiraza hiddetlenen Enver paşa, derhal İzzet paşayı azlederek kumandayı kendi uhdesine aldı.

Enver paşanın meşhur ve meşum «Sarıkamış taarruzu» (22 aralık 1914) te başladı. On birinci kolordu Aras'ın şimaline geçti. (25/26 aralık 1914) te Sarıkamış işgal edildi. Rivâyete nazaran o sırada cepheye gelmiş olan Çar ikinci Nikola bu anı taarruz sırasında esir olmaktan güçlükle kurtulmuştur. (27 aralık 1914) te bir kolordumuz Allahuekber dağına aştı. Fakat sol kanattaki kolordu aynı sür'atle harekâta devam edemedi. Sarıkamış taarruzu (1915 senesi 15 ocak) tarihine kadar, tarihte misli görülmemiş müşkül şartlar içinde vasıtasızlık, sıfır altındaki müthiş soğuklar, kar, tipi felâketleri içinde devam etti.

Türk ordusu bu muharebeye 150.000 mevcutla başlamış, yirmi beş günlük bir muharebeyi müteakip doksan bin nefer ve subayını, hem en seçme ve güzide evlâdını kaybetmiştir. Asıl acınacak tarafı şudur ki, bu muazzam ve korkunç telefâtın harp meydanından ziyade soğuk, açlık ve yorgunluk yüzünden vukua gelmiş olmasıdır. (21 aralık 1914) te bizzat kumandayı eline alan çılgın başkumandan vekili Enver paşa taarruza başlamıştı. Fakat Ruslar 11 inci kolordumuzu geri attığı gibi, vaktinde geri çekilemeyen 9. kolordumuz da esir oldu. 10 uncu kolordumuz da büyük fedakârlıklar mukabilinde 26 aralıkta Sarıkamış'ı işgal etmişti. Fakat bu işgal çok muvakkat oldu. Ruslar şiddetli bir taarruz neticesinde Sarıkamış'ı geri aldılar. Bütün imkânsızlıklara rağmen Enver paşa, gece taarruzlariyle ordumuzun maddî ve mane-

vî gücünü tükettikten sonra Mecingerd'e güçlükle kaçabildi. Burada onuncu kolordu kumandanı miralay Hafız Hakkı beyi livalıkla üçüncü kolordu kumandanlığına tâyin ettikten ve arkasında tarifi imkânsız bir perişanlık bıraktıktan sonra utanmadan kollarını sallaya sallaya İstanbul'a döndü.

Bu çılginca macerada Rusların 30 küsur bin telefâtına mukabil, yukarıda yazdığımız gibi Türk ordusu en seçme 90 bin evlâdını karlara gömdü.

Doğuda artık Rus ordularına karşı mukavemet edecek bir kuvvet kalmamıştı. Bundan sonra Ruslar (6 Mayıs 1915) te Van'ı ellerine geçirdiler. Esasen bu havalide bulunan Ermeniler isyan halinde idiler. Rus kumandanı Van'a bir Ermeni mütasarrıf tâyin etti. Ve bundan sonra tarihte misli görülmemiş, insan olarak her canlının yüzünü kızartacak derecede müthiş, korkunç bir katliâm başladı. Kayıklara bindirilen kadın ve çocuklar, Van gölünün ortasına götürülerek suya batırıldı. Bu müthiş katliâmdan kaçabilenler, korkunç sefaletlere göğüs gererek Anadolu'ya doğru muhacerete başladılar. Şark cephesinin 1915 faciası bitmiş, 1916 faciası başlamıştı.

Büyük kuvvetlerle harekete geçen Grandük Nikola (13 ocak 1916) da Pasin mıntakasındaki Azap köyünü zaptedererek Erzurum'a doğru yürüdü ve (16 şubat 1916) da da Erzurum'u işgal etti. (3 mart) ta Bitlis ve biraz sonra Muş Rusların eline geçti. (18 mart) ta Mamahatun = Tercan tahliye edildi. 18 Nisanda Trabzon sukut etti. Trabzon'un işgali sırasında Karadenizdeki Rus donanması da şehri bombardımana tuttu. 15 ve 20 temmuz tarihlerinde Bayburd ve Gümüşhane sukut etti. Nihayet 24 temmuzda Erzincan da Rusların eline geçti. Bir müddet sonra (8 Ağustos 1916) da Muş ile Bitlis istirdat edilebilmiştir.

1917 yılında Şark cephesinde nisbi bir sükûnet husule geldi. Esasen bu sene içinde (12 mart 1917) de Rus Bolşevik ihtilâli vukua gelerek Kerenski iş başına geldiği için, doğu cephemizdeki Rus orduları inhilâl etmeğe başlamıştır. Bu vaziyetten istifade edilerek te Türk orduları istirdat hare-

ketlerine başlamışlardır. Bu istirdat hareketleri 1918 yılında, Altıncı Sultan Mehmed Vahideddin zamanında izah edilecektir.

Irak cephesindeki harekât:

Bu cephedeki harekette, (1 kasım 1914) tarihinde Basra körfezinden Şatt-ul-Arab boyunu takip etmek üzere başlamıştır. İngiliz ordusu (21 kasım 1914) te Basra vilâyet merkezini işgal etti. Bu cephede kumandan olarak namuslu ve mert bir insan olmasına rağmen çetecilikten yetişme Süleydan Askerî bey vardır. Süleyman Askerî bey kaymakamlığa terfi ettirilerek Basra vâililiğine ve (Irak ve havalisi umum kumandanlığına) tâyin edilmişti. Enver paşa ile, onun çılgınca fikirlerine kapılan Süleyman Askerî bey, muntazam orduya lüzum olmaksızın, Irak'taki müslüman Arapları müslümanlık gayretiyle harekete geçirerek İngilizleri Irak'tan atabileceğine inanmıştı. Süleyman Askerî bey, Araplardan mürekkep Dicle ve Fırat kollarını teşkil etti. İran'ın Ehvaz kasabasını işgal etti, Abadan petrol kuyularını tahrip ettirdi. Daha sonra büyük bir cesaretle İngilizlerin elinde bulunan Basra üzerine yürüdü. Fakat (12 - 14 nisan 1915) tarihinde Şuaybe yakınındaki Bercisiye ormanı mintakasinda İngilizlerle yaptığı kanlı bir muharebede ağır bir hezimete uğradı. Bu mağlûbiyeti hazmedemediği için de intihar etti.

Bundan sonra İngilizler, şimale doğru harekete geçerek (3 harizan .1915) te Amâre'yi zaptettiler, (24 temmuz 1915) te Nasiriye sukut etti. Nihayet mühim bir askerî mevki olan Kût-ül-Ammâre de (29 eylül 1915) te İngilizlerin eline geçti. Bu mevkii zapteden İngiliz ordusu kumandanı general Tawshend idi.

General Tawshend Bağdad'a doğru taarruza devam etti. Fakat (22 kasım 1915) te meşhur Selmanpâk muharebesinde mağlûp oldu. Ordusunun yüzde otuzunu kaybederek Küit-ül-Ammâre'ye çekildi. Akabinde, Türk ordusuna kumanda etmekte olan meşhur Alman mareşali Von der Goltz paşa tarafından muhasara edildi. Fakat mareşal, tifüsten ölerək cenazesi İstanbul'a getirildiği için bu muhasaranın neticesini

göremedi. Küt-ül-Ammâre'yi muhasaraya devam eden Türk ordusu karşısında âciz kalan general Tawshend, hükûmetinin müsaadesini alarak (29 nisan 1916) da 12000 askeri ile birlikte 2000 kişilik Türk ordusuna teslim oldu. İstanbul'a getirilen general Tawshend harbin sonuna kadar Büyükdada ikamet etmiştir.

Said Halim paşanın sadrâzamlıktan istifasiyle yerine Dahiliye Nazırı Talât paşanın tâyini: (3 şubat 1917)

Mısırlı Said Halim paşa, Osmanlı imparatorluğunun ci-han harbine girmesine başlıca sebep olan Türk - Alman ittifak muahedelerini akdetmekle meşhurdur. Başlangıçta Hariciye Nezareti de uhdesinde idi. Fakat bu nezaret ittihatçıların ısrariyle uhdesinden alınmış ve istifa tarihine kadar kendisine hemen hiç kıymet ve ehemmiyet verilmiyerek istiskal edilmiş, hiç bir işe karıştırılmamıştır. Nihayet (3 şubat 1917) de istifaya mecbur kaldı. Yerine, Dahiliye Nazırı Talât paşa, sadrâzamlığa getirildi.

1917 senesinde Irak cephesindeki vukuat:

Türk ordusu, yukarıda yazdığımız gibi, general Towshend'i esir ettikten sonra ileri harekâtına devam edeceğine, lüzumstz kuvvet israfından başka bir işe yaramayan bir İran macerasına atıldı. (11 mart 1917) de Bağdad sukut etti. Bağdad'ın sükutu ile dört asra yakın zamandan beri Türk idaresinde kalmış olan Irak, ebediyen imparatorluğun elinden çıkmış oluyordu.

Irak cephesi vukuatının bundan sonraki kısmı, altıncı Sultan Məhmed Vahideddin devrinde bahsedilecektir.

Sina cephesi vukuatı:

Bu cephede harplar, İngiliz filosunun (1 kasım 1914) te Akabe bombardımanı ile başlamış sayılır. Akabe, (3 kasım 1914) te sukut etti. (13 kasım 1914) te Bahriye Nazırı Cemal paşa, Nazırlık uhdesinde kalmak üzere Suriye ve Filistin'de

bulunan dördüncü ordu kumandanlığına tâyin edildi ve (21 kasım 1914) te İstanbul'dan Suriye'ye doğru hareket etti. Cemal paşa, büyük balâpervazlıklarla ve Mısır fâtihî olmak hülyasıyla tantanalı bir şekilde hareket etmişti.

Aralık ayının başında Şam'a vasil olarak Damascus-Palas'ta karargâhını kurdu. Cemal paaş Suriye'de, çılgınlık kelimesiyle tavsif edilebilecek gurur ve azametle, şatafatlı teşrifatla garip ve zalimane bir idare tarzı kurdu. Âdeta bir Osmanlı pâdişahı imiş gibi, Şam'daki Emevî camiine, muhteşem cuma selâmlığına çıkıyordu. Para ile tutulmuş alkışçılar tarafından alkışlanıyordu. Halbuki dördüncü ordu kumandanı Ferik Zeki paşa böyle bir kanal seferinin mahzurlarından bahsetmiş, fakat bu makul mütalâa, başkumandan vekili Enver paşa tarafından hoş görülmeyerek dikkate alınmamıştı.

Cemal paşanın tasarladığı «Kanal seferi» nin hakikî çehresi bambaşka idi. Kendi hâtıratında da itiraf ettiği gibi bu lüzumsuz ve çılgınca seferin asıl sebebi,, Garp cephesinde pek fazla sıkışan Alman kuvvetlerinin yükünü bir miktar olsun azaltmak, Fransız cephesine sevkedilecek İngiliz Hind kuvvetlerinin mühim bir kısmını bu suretle Mısır'da alakoy-maktı. Yâni açıkçası, bu sefer, Almanya'nın yükünü hafifletmek için İngiliz kuvvetlerini kendi üzerimize çekmek ve nihayet çöllere asil ve mütevekkil Türk askerlerini cânîyâne bir budalalıkla gömmek demekti. Almanların Cemal paşaya yaptıkları telkinlere göre, bu sefer çok kolay ve başarılı olacaktı. Kanalin iki tarafındaki sedler top mermileriyle yıkılır yıkılmaz kanal tıkanacak, gemiler geçemez olacak, Türk askeri de Mısır'a ayak basar basmaz Mısırlılar, İngilizler aleyhine isyan edeceklerdi!

Kanal seferi için 25 ve 10 uncu fırkalardan teşekkül eden 25000 kişilik bir kuvvet ayrıldı. Heyeti seferiye (14 ocak 1915) te Bî'rüs-sebi'den hareket etti. Kanal macerasının başında bulunan kumandan Cemal paşanın yanında Erkânî harp reisi Von Frankenberg ve müşaviri Von Kress ve daha bir takım Alman zabitleri mevcuttu.

İngilizler, Türklerin kanala karşı çılgınca bir sefer yapacaklarını çoktandır biliyorlardı. Onun için de Mısır'daki İngiliz kumandanı general Moxwell, evvelâ kanal boyuna 35

bin asker yerleştirmiş, sonra da bu miktarı 150 bine çıkarmıştı. Ayrıca kanal boyunca tel örgülerden, zırhlılardan, zırhlı trenlerden mürekkep kuvvetli bir tahkimat yapmıştı. İngiliz kumandanlığı 300 kilometrelik bir kum çölünü, Tih sahrasını, bin bir zahmet, meşakkat ve mahrumiyet içinde yaya olarak geçmekte olan cefakâr Türk evlâtlarından mürekkep 25 bin kişilik Türk ordusunu rahat rahat bekliyordu. Mısır fâtihi olmak hülyasıyla bu felâketli maceraya gurur ve azametle atılan Cemal paşa, ordumuzu nasıl feci bir âkıbetin beklediğinden habersiz ilerliyordu.

Ordumuz (2/3 şubat 1915) te kanal bölgesine girdi. Sabaha doğru «Timsah ve Acıgöl» arasında bulunan Serapeum ve Tussum mevkiileri arasından beş tabur asker, dumbazlarla karşı yakaya geçmeğe başladı. İngiliz mevzilerinde derin bir sükût hüküm sürüyordu. Dumbazlar sahile yaklaşınca İngiliz ordu köpeklerinin müthiş bir velvele ile havlamağa başlamaları üzerine İngiliz mevzilerinde yüzlerce projektör Türk askerleri üzerine düşerek her tarafı gündüz gibi aydınlandırmıştı. Aynı zamanda zırhlılardan, zırhlı trenlerden de kesif bir top ateşine tutulan dumbazlar bir anda içindeki askerlerimizle birlikte kanala döküldü.

Bu feci badire sırasında 600 kadar Türk fedaisi karşı sahile çıkabildi ise de kısa bir müddet sonra bunlar da ya şehit veya esir edildiler.

Bu mecnunane hücumdan sonra artık yapacak bir şey kalmadığı için, ordunun bakiyesi ertesi günü saat 16 da Bi'rüs-sebi' hattına çekildi. Bu faciada 1500 e yakın Türk askeri şehit, yaralı veya kaybolmuştu. İngilizlerin zayıyatı ise 25 ölü ve 150 yaralıdan ibaretti.

Bundan sonra arada sırada Türk ordusu tarafından kanala karşı bazı tâciz hareketleri yapıldı ise de, zayıyata mal olarak İngilizler tarafından püskürtülmüştür. Böylece birinci kanal seferi denilen bu hareket, 1915 yılında feci bir başarısızlıkla sona ermiş oldu.

(1916 senesi 26 temmuz) da, dördüncü orduya memur Alman miralaylarından Von Kress 10 bin kişilik bir kuvvetle ikinci kanal seferine teşebbüs etti. Bu da, birinci sefer gibi

şiddetli bir mukabele gördü ve kuvayı seferiye El'arış'e rıca-
te mecbur kaldı.

Hiç yoktan, sırf Almanya'nın Garp cephesindeki yükü-
nü hafifletmek için açtığımız bu Sînâ cephesi hareketleri
sona ermişti. Artık Türk ordusunun taarruz etmesi ihtimali
kalmamıştı. Fakat bu budalaca ve çılgınca teşebbüsün sonu
bu şekilde bitmiş olmadı. Şimdi taarruz sırası İngilizlere ge-
mişti. 1916 senesi, İngilizlerin Filistin - Suriye cephesi üze-
rinden taarruz etmek için muazzam hazırlıklarla geçti. Mı-
sır'ın zaptından çoktan vaz geçilmişti. Şimdi Filistin - Suri-
ye tehlikede idi ve bu toprakları müdafaa mecburiyeti baş-
layacaktı.

Mekke Şerifi Hüseyin'in isyanı:

Osmanlı hükûmeti, hiç lüzumsuz yere açtığı bu kanal
seferi ile meşgulken, Türk ordusunu arkadan vurmak üzere
bir isyan hareketi de başlamış bulunuyordu. İkinci Abdülha-
mid tarafından, hüsnü niyetinden emin olmadığı için, ısrar-
la taleplerine rağmen Mekke emirliğine tâyin edilmemiş olan
ve İstanbul'da Şûrayı Devlet âzalığıyla vakit geçirmiş olan
Hüseyin paşa, Meşrutiyetin ilânını müteakip ittihatçıların
gafletinden istifade ederek kendisini 1909'de Mekke emirliği-
ne tâyin ettirmeğe muvaffak olmuştu.

Şerif Hüseyin, Mekke'de emirlik iddiasında bulunan
dört aileden Benî Kutâda'ya mensuptur. Bu ailelerin hepsi
de kendilerinin Hazreti Peygamber (S.A.)'in kerimei muh-
teremelri hazreti Fatıma nesline mensup olduklarını iddia
ederler.

Emir Hüseyin, Mekke'de vazifeye başlar başlamaz, Hi-
caz vâllileriyle gizli ve aleni mücadeleyle başladı ve mevkiini
tahkim ve kuvvetini arttırmak için her çareye baş vurdu.
Emir Hüseyin'in oğlu Abdullah, o sırada Osmanlı Meclisi
mebusanında mebastı. Abdullah efendi, babası Hüseyin'in
emriyle iki defa, yâni 1912 ve 1914 senelerinde Mısır'a gide-
rek, Mısır'da meşhur Lord Kitchener'le görüştü. Birinci de-
fasında, Hicaz kabileleri isyan ettikleri takdirde İngiliz kuv-
vetlerinin, Osmanlı askerî sevkıyatına mâni olmalarını iste-

miş, ikincisinde Hicaz'ın muhtariyetinin teminini rica etmiş ise de, her iki defasında da red cevabı almıştır.

Fakat, birinci cihan harbi sırasında Osmanlı imparatorluğu muhtelif cephelere kuvvet dağıtmak mecburiyetinde kalınca, Emir Hüseyin derhal fırsatı yakaladı. İttihadçıların kanal seferi de İngilizleri bir Arap isyanına destek olmağa mecbur etti. Bu Arap isyanında bilhassa İngilizlerin meşhur casusu miralay Lawrence mühim rol oynamıştır.

Emir Hüseyin ile İngilizler arasındaki ilk ihanet vesikası 1915 te imzalanmıştır. Bu muahedeye göre, İngiltere, Hicaz'ı himayesine alıyor ve her türlü iç ve dış tecavüzlere karşı onu müdafaayı taahhüt ediyordu. Bu ihanetine mukabil İngilizler Emir Hüseyin'e senede 400.000 İngiliz altını verecekti.

Bu suretle, Mekke ile birlikte Hicaz'ın mühim bir kısmı artık elimizden çıkmış bulunuyordu. Yalnız Medine'de 16 tabur piyade ve bir miktar cebel topu ile takviye edilen Medine muhafızı Fahreddin paşa bulunmakta idi. Emir Hüseyin'in Arap aşiretlerinden teşkil ettiği ordusu, İngiliz ve Fransız silâhlariyle takviye edildi. Bütün harp boyunca bu İslâm emiri, İngilizlerle teşriki mesai ederek, müslüman ve Türk kuvvetlerini her fırsattan istifade ederek arkadan hançerlemekte devam etti.

Hüseyin'in oğlu Abdullah, sonradan Ürdün kralı olan zattır.

Filistin - Suriye cephesindeki vukuatın devamı:

İkinci kanal seferinden sonra Osmanlı kuvvetleri El'a-riş'e çekilmişlerdi. 1917 yılını İngilizler, Filistin ve Suriye üzerine yürüyerek bu ülkeyi istilâ etmek için hummalı bir faaliyetle geçirdiler. Bu arada meşhur Miralay Lawrence te boş durmadı, Araplar arasından hâinler tedarik ederek Osmanlı ordusuna karşı arkadan hücumlar yaptıрмаğa devam etti.

İngilizler, yeni taarruzları için Filistin'e doğru bir demiryolu da yapmağa başlamışlardı. Bu şerait karşısında Osman-

lı ordusu El'ariş'te tutunamazdı. (16 aralık 1917) de El'ariş tahliye edilerek El-hafir ve Hân-Yunus hattına çekildi. İngilizlerin muazzam hazırlıkları karşısında burada da tutunmanın imkânsızlığı nazara alınarak ordu (Bi'r-üs-sebi'/Tell-üş-şeria/Gazze) hattı üzerine çekildi (15 mart 1917).

İngilizlerin çok faik kuvvetlerle saldırımları karşısında burada da ancak yedi ay kadar tutunulabildi. İngilizler üstüste Gazze'ye müthiş taarruzlarda bulundular. Birinci Gazze taarruzu 26 - 27 mart 1917) de vukua geldi. Bu taarruz, bir taraftan İngiliz filosunun denizden bombardımanları, diğer taraftan zırhlı otomobiller ve tayyarelerle ve faik kuvvetlerle yapılmıştı. Türk kuvvetlerinin idaresi Von Kress'in elinde idi. Taarruzun en şiddetli zamanında yetişen bir Türk imdat kuvveti, çok kahramanca bir müdafaadan sonra İngiliz taarruzunu durdurmağa muvaffak oldu. Üçüncü piyade fırkasının İngiliz mevzilerinin arkasına sarkmağa başlaması, İngilizlerin ricat kararı vermelerine sebep oldu.

İkinci Gazze taarruzu (17 - 19 nisan 1917) de oldu. Bu taarruzda da İngilizler, deniz, kara ve hava kuvvetleriyle ve bol malzeme kullanarak saldırmışlardı. Türk ordusu ise, mermlerini hesapla atacak kadar noksan vesaitle harp ediyordu. Buna rağmen kahraman Türk askeri, en medenî ve son sistem teçhizatla ve yedi sekiz misli fazla bir kuvvetle ilerleyen İngiliz taarruzunu bir kere daha durdurmağa muvaffak oldu. Bu taarruz İngilizlere 10.000 kadar zayiata mal olmuştu. İngilizler bir kere daha ricat ettiler. Fakat İngilizler, durmadan aldıkları takviye kitalariyle her geçen gün daha fazla kuvvetlenirken, yardımsız, yarı aç ve mühimmatsız Türk askeri, sonsuz mahrumiyetler içinde bulunuyordu.

İngilizler üçüncü Gazze taarruzuna (6 kasım 1917) de başladılar. İki taraf asker miktarı ve teçhizat bakımından artık kıyas kabul etmeyecek kadar farklıdır. İngiliz ordusuna bir süvari kolordusu da iştirâk etmiştir. Bütün bu üstünlüğe bir de, Mekke Emiri Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın, İngilizlerle el birliği ederek bizi arkadan vurması, harp talihinin sür'atle aleyhimize dönmesinde başlıca âmil oldu. Bu müthiş İngiliz taarruzu başladıktan sonra Gazze tahliye edildi. (6-7 kasım 1917). Gazze/Tel-üş-şeria hattının sökülmesi üzerine

artık Filistin ve Suriye'nin istilâsı tahakkuk etmiş demektir. Geri çekilen sekizinci ordumuz, İngiliz generali Alenby'nin Avustralya süvari fırkası tarafından takip edilmeğe başladı. (15 kasım 1917) de Remle düşmanın eline geçti. Daha sonra sahil boyundan ilerleyen İngiliz kuvvetleri (17 kasım 1917) de Yafa'yı işgal etti. Bundan sonra büyük taarruz Kudüs üzerine oldu. (8 aralık 1917) de başlayan bu müthiş taarruzunu, yirminci Türk kolordusu, harikulâde kahramanlıklarla bir müddet durdurdu. İngilizler Kudüs'e giremediler. Fakat bu mevzii kahramanlık Kudüs'ü kurtaramadı. Çünkü Türk ordusu her türlü müdafaa vasıtalarından mahrumdu. (9 aralık 1917) de Kudüs belediye reisi Kudüs'ü İngilizlere teslim etti.

Bu sırada Bağdad'ı İngilizlerden istirdat etmek gayesiyle Alman generali Von Falkenhayn kumandasında teşkil edilmiş olan «Yıldırım orduları grubu» nun, Filistin taarruzu üzerine Irak'a gönderilmekten vaz geçilerek Suriye'ye sevkine karar verildi ise de, Türk ve Alman kumandanları arasındaki geçimsizlikler yüzünden bu ordu da fazla bir iş göremedi. Bilhassa Suriye'de hâkimi mutlak vaziyetinde olan Cemal paşa, kumandanlığın kendi elinden alınmasından dolayı fevkalâde yeise kapılarak (27 aralık) ta İstanbul'a hareket etmişti.

Kudüs'ün sukutu üzerine ordu karargâhı (10 aralık 1917) de Nâsıra'ya nakledilerek İngilizlere bir taarruz yapıldı ise de muvaffak olunamadı. Bu hareketler neticesinde Filistin artık tamamen elden çıkmıştı. Taarruz sırası Suriye topraklarına gelmişti.

ÇANAKKALE DESTANI

Çanakkale'de Türk şehametinin yarattığı, cefakâr ve kahraman Türk neferinin meydana getirdiği muhteşem müdafaa ve zafer, birinci cihan harbinin kaderi üzerine tesir eden başlıca âmilerden biridir. Rus ihtilâli ve Çarlığın yıkılması, harbin dört sene uzaması bu muhteşem Çanakkale zaferinin bir neticesi sayılır.

İtilâf devletleri, Osmanlı imparatorluğunun harbe katılmasıyla derhal Çanakkale'nin geçilerek, Rusya ile irtibat tesisi hususunu ön plâna almağa lüzum görmüştür. Merkezi devletler blokunun, İngiliz ve Fransızlarla Rusya arasındaki muvasalâyı kesmiş bulunması, Rusya'nın, müttefiklerinden hiç bir yardım alamadan tek başına Alman taarruzuna maruz kalmasını mucip olmuştu. Rusya'nın bu şartlar içinde uzun müddet Alman taarruzlarına mukavemet edemiyeceği ciddi olarak mevzuubahisti. Binaenaleyh itilâf devletleri için Çanakkale'yi zorlayarak İstanbul'u işgal etmek suretiyle Rusya ile irtibatı temin etmek ön plânda geliyordu. Bir Çanakkale zorlaması karşısında aynı zamanda, Garp cephesinde ağır basmakta olan Alman taarruzunu hafifletmek imkânı vardı. Çünkü Çanakkale'yi müdafaa için Almanların Garp cephesinden kuvvet çekmeleri mümkündü.

Balkan harbinde Türk ordusunun daha ziyade iç ihtilâflar ve beceriksizlikler yüzünden kısa bir mücadeleden sonra küçük Balkan devletlerine mağlûp olması, İngiliz ve Fransızlarla, Türk ordusunun müdafaa kabiliyeti hakkında yanlış hükümlere varmalarına sebep olsa gerekti. Esasen tahkimatının pek iptidai olduğu sanılan Çanakkale üzerine büyük deniz filolarıyla yapılacak bir taarruzun kolayca bir zaferle neticeleneceği hesaplanmıştı.

Bu yanlış hesaplara göre yapılan plân, (13 ocak 1915) te Londra'da toplanan bir harp meclisinde alınmıştı.

Çanakkale harpleri biri denizde, diğeri karada olmak üzere iki fasılda mütalâa edilir.

1 — Deniz harpleri:

İtilâf devletleri Çanakkale boğazına taarruza karar verdikleri sırada hakikaten boğazdaki Türk müdafaa tertibatı çok noksandı. Boğazın ilk müdafaa hattı olan, Rumeli yakasındaki Seddülbahir ve Ertuğrul, Anadolu yakasındaki Kumkale ve Orhaniye tabyalarında ancak 20 kadar top mevcuttu. Bunlardan yalnız dördünün menzili 14000 ve seri ateşli idi. Diğerleri daha az menzilli ve adi ateşli idi. Seddülbahir önünden boğaza girilince, boğaz evvelâ genişler, sonra daralır. Bu

mintaka, ikinci müdafaa hattı idi ve burada da yalnız Anadolu tarafında Dardanos ve Kepez tabyaları mevcuttu. Sonradan her iki tarafta da yeni tabyalar yapılmıştır.

Bundan sonra boğazın en dar yeri olan Kilidülbahir ile, Çanakkale arasında dokuz tabya mevcuttu, muhtemel Bir düşman taarruzuna karşı bu mintakaya en fazla mayın dökülmüştü. Boğazda ceman 137 top mevcuttu ve bunlardan ancak 18 tanesinin menzili 14000, 16900 idi.

Harp ilân edildiği vakit Çanakkale müstahkem mevki kumandanı Albay Cevad beydi. Cevad bey, harbin ilânı üzerine bir kısım gemilerden söktüğü toplarla, tabyaları tahkim etmeğe çalışmıştı. İtilâf devletlerinin boğaza ilk hücumu (3 kasım 1914) salı sabahı saat 6,30 da vukua geldi. İngiliz - Fransız kuvvetlerinden mürekkep 28 gemilik bir filo Seddilbahir ve Kumkale istihkâmlarına karşı şiddetli bir ateşle fiilen harbe başlamış oldular. Bu ilk taarruz 17 dakika kadar sürdü. Rumeli tarafını İngilizler, Anadolu tarafını Fransızlar bombardıman etmişlerdi. Ertuğrul ve Orhaniye tabyalarının mukabil top ateşinden sonra itilâf filosu geri çekildi. Düşman donanmasından bir zırhlı yaralanmıştı.

Boğaza dökülen mayın tarlalarına rağmen bazı düşman denizaltı gemileri Marmaraya sızmağa muvaffak olmuşlardı. Bunlar, Marmara yoluyla Çanakkale'ye erzak ve mühimmat nakline engel olmakta idiler. Yine bu denizaltı gemileri boğazın Sarısığlar mevkiinde demirli bulunan Mes'udiye zırhlımsız, (13 aralık 1914) te torpilleyerek batırdılar.

İtilâf filolarının ilk büyük taarruzu (19 şubat 1915) Cuma günü başladı. Ertuğrul ve Orhaniye tabyaları cehennemî bir top ateşi altına alındı. Buna rağmen, Ertuğrul tabyasının bir mermisi Vojans zırhlısına, Orhaniye tabyası da İngilizlerin meşhur Agamemnon zırhlısına birer mermi isabet ettirerek iki zırhlıyı da yaralamış oldular. Bu hücumda 18 düşman gemisi iştirâk etmişti. Bir keşif taarruzu sayılabilecek olan bu saldırıdan sonra düşman filosu akşam üzeri 18 de çekildi.

İkinci büyük taarruz (25 şubat 1915) te yapıldı. Bu hücum sabahtan akşama kadar devam etti. Bu hücumda Orhaniye tabyası, Agamemnon zırhlısına mühim bir isabet kay-

detti. Zırhlı zorla geri çekilebildi. Fakat akabinde düşmanın Sufran, Vojans, Şarlman ve Kornovalis zırhlıları ileri atıldı. İngilizlerin meşhur Kuin Elizabet dretnavtu da korkunç toplarıyla Ertuğrul tabyasının altını üstüne getirmekte idi. Akşam üzere düşman filosu Bozcaada istikametine doğru çekildi.

2 ve 5 mart günleri beş zırhlı ve birkaç kruvazör ve torpidobot ile bombardıman devam etti. Düşman bu defa Seddülbahir ile Kumkaleye bir ihraç hareketi yaptı ise de bunlar mukabil Türk hücumlarıyla denize döküldüler. Fakat düşman filoları 7, 8, 9, 10 mart günlerinde yeniden daha geniş bir taarruza geçerek Çanakkale ve Kilitilbahir arasına sokulmağa başladı. Barbaros zırhlımız da uzaktan bu savaşa katıldı ve sahil bataryaları da düşman filosunu bombardımana başladı. Bu arada İngilizlerin Kuin Elizabet zırhlısı isabetler alarak geri çekildi. Aynı zamanda Lord Nelson ve Bouve zırhlıları da isabet alarak meydanı terke mecbur kaldı. Bu deniz muharebelerine Barbaros, Turgut Reis, Muin-izafer zırhlıları ile Akhisar ve diğer torpidobotlar da katılmışlardır.

Bu birbirini takip eden hücumlardan sonra itilâf devletleri deniz kuvvetleri umumî bir hücumla kalkmak zamanının geldiğine hükmederek (18 mart 1915) te bunu tecrübe ettiler. 18 mart taarruzuna 18 İngiliz, 4 Fransız saffı harp gemisi ile 3 kruvazör ve birçok torpidobot, mayın tarama ve nakliye gemileri iştirâk etmiştir.

Sabah saat 10,30 da, 16 zırhlı Boğaza doğru ilerlemeğe başladı. 11,15 te ilk bombardıman başladı. Öğle üzeri bombardımanlar en kesif ve korkunç hali aldı. Osmanlı müdafaa mevzileri korkunç düşman bombardımanları altından âdetâ nefes alamaz hale gelmişti. Bununla beraber bu cehennemî ateşe rağmen Türk müdafaa azmi kırılmış değildi.

Bu muharebede İngiliz filosuna amiral Robeck, Fransız filosuna da Guépratte kumanda etmekte idi. Düşmanın 506 topuna mukabil Türk mevzilerinin merkez bataryalarının adedi 150 idi. Boğazın en dar yeri olan Çanakkale - Kilitülbahir boğazı, en şiddetli bombardımanlarla harap edilmekte idi. Türk tabyalarının tamamen susturulduğuna kani olan düşman filosu cesaretle ilerlediği sırada birdenbire Hamidi-

ye, Mecidiye tabyalarının faaliyeteye geçtiği ve en fazla ilerlemiş olan Fransız zırhlılarını ateşe tuttuğu görüldü. Fransızların Bouve zırhlısı müthiş bir Türk mermisi yağmuru altında kaldı. Bu sırada İngiliz Enfleksible zırhlısı da isabet alarak gerilemeğe başladı. Kısa bir müddet sonra Hamidiye tabyasının mermileri altında kalan Fransız Bouve zırhlısı bir mayne de çarpmıştı. Evvelâ siyah bir duman gemiyi kapladı, sonra yana yattı ve nihayet 600 mürettebatıyla Boğazın koyu mavi sularına gömüldü.

Kısa fasillarla Sufran, Golois zırhlıları da müteaddit isabetler alarak ricat etmeğe başladı. Fransız gemilerinin zayıyatı üzerine İngiliz donanması da bir kere daha boğazı zorlamayı tecrübe etti. Enfleksible zırhlısı da ağır bir yara alarak geri çekilmek zorunda kaldı. İrrezistible zırhlısı birkaç isabet alarak manevra kabiliyetini kaybetti ve harp meydanında sağa sola sürüklenmeğe başladı. Ocean zırhlısı bir mayne çarptı, sancak tarafına yattı ve akıntılarla sürüklendi.

Çanakkale'nin geçilemeyeceği anlaşılmıştı. Büyük tümitler ve gururla başlanılan bu muazzam taarruz, acınacak bir şekilde sona ermişti. Geri çekilen İngiliz gemilerinden Ocean ve İrrezistible zırhlıları, Türk tabyalarının mermileriyle delik deşik edilerek batırıldı. Daha sonraları (13 mayıs 1915) te Muaveneti Milliye muhribimiz tarafından İngilizlerin Golyat zırhlısı batırıldığı gibi Triunf ve Majestik zırhlıları da 25, 27 mayısta denizaltılar tarafından batırıldı.

Dünyanın en kudretli saffı harp gemileri ve yüzlerce yardımcı gemilerle yapılan ve neticesinin kat'i bir zafer olacağı tahmin edilen Çanakkale macerası, feci bir mağlûbiyetle son bulmuştu. Türklerin bu muharebede gösterdikleri metanet ve kahramanlık karşısında itilâf makamları hayretler içinde kalmışlar, bu mucizenin esbabını bir türlü tahlil edememişlerdir. Bu mağlûbiyet bütün dünyaya şunu ispat etmişti :

ÇANAKKALE GEÇİLMEZ!

Vels (Cihan tarihinin umumî hakları) adlı eserinde Çanakkale ve Gelibolu seferleri için şu mütalâada bulunur:

«Gelibolu seferi âkilâne bir tarzda düşünüldü, fakat acınacak bir tarzda mevkii tatbiki konuldu. Eğer bu sefer mu-

vaffak olsaydı müttefikler (itilâf devletleri) daha 1915 te İstanbul'a hâkim olacaktı. Müttefikler birkaç gemi zayi ettiler. Bunlar, eski İran hükümdarı Serhas'ın, Yunanistan'a geçtiği berrak suların içine gömüldü. Müttefikler için bu seferin tarihi, kahramanlık menakıbı ve acınacak safahat ile doludur. Tarih hiç bir zaman bir tarafta bu kadar şecaat, gösterildiğini, diğer tarafta bu kadar can, malzeme ve askerî şan ve şeref zayi edildiğini görmemiştir!»

Çanakkale kara muharebeleri safahatı:

Çanakkale'yi deniz yoluyla geçerek İstanbul'a ulaşmanın imkânsızlığı anlaşıldıktan sonra, bir türlü bu mağlûbiyeti hazmedemeyen itilâf devletleri erkânı, İstanbul'a doğru yürüyebilmek için bir kere de kara yolunu tecrübe etmeyi düündüler.

Bu taarruz için birleşik kuvvetler kumandanlığına general Hamilton getirildi. İlk ağızda emrine 75000 kişilik bir ordu verildi. Bu taarruz, Gelibolu yarımadası üzerinden yapılacaktı.

İtilâf kuvvetleri İngiliz, Fransız, Avustralyalı, Yeni Zelândalı ve daha başka müstemleke efradından mürekkepti. İtilâf devletleri umumî karargâhı Limni adası üzerindeki Mondros limanı idi. Bu itilâf kuvvetlerine Anzak kuvvetleri denilmek âdet olmuştur. Bu kelime, «Australian and New Zealand Army Corps» kelimelerinin baş harflerini bir araya getirmek suretiyle meydana gelmiştir. Bu kuvvetlerin kumandanı Ceneral Hunter Weston ve Ceneral Birdwood idi. Fransız kuvvetlerinin kumandanı da evvelâ General d'Amede, sonradan, muharebede bir kolunu kaybeden Ceneral Gouraud, daha sonra Ceneral Bailloud idi.

İtilâf devletlerinin Gelibolu yarımadası üzerine bir ihraç yapacakları Türk ve Alman hükümetleri tarafından sezilmişti. Bu mîntakada gereken müdafaa tertibatını almak üzere beşinci ordu teşkil edildi ve kumandanlığına Alman generali Liman von Sanders getirildi. Bu ordunun ihtiyatını da yarbay Mustafa Kemal bey kumandasındaki ve Bigali havâlisindeki 19 uncu tümen teşkil ediyordu.

Türk kumanda heyeti, bu arada Maydos kumandanı bulunan Mustafa Kemal bey, düşmanı karaya çıkartmamak esasına göre tertibat alınmasına taraftardı. Fakat beşinci ordu umum kumandanı Von Sanders ve Alman erkânı harbiyesi düşmanı kıyıda karşılamak plânını bir tarafa bırakarak gözetleme postaları konulmasını tercih etti.

İtilâf kumandanlığı evvelâ muhtelif noktalara şaşırtma çıkarmaları yaparak, asıl çıkartmayı gizlemeği hedef tutmuştu. Bu münasebetle evvelâ Fransız kuvvetleri 25 nisan 1915 te Kumkale'ye bir çıkarma yaptı. Burada göğüs göğüse şiddetli muharebeler vukua geldi.

24 saat sonra itilâf kuvvetleri geri çekildi. Saros kıyılarında yapılan sahte çıkarmalar da aynı şekilde neticelendi.

İtilâf kuvvetleri aynı zamanda Seddilbahir mıntakasına da çıkarma yapacaktı. 24/25 gecesinden itibaren bütün Türk mevzileri çok şiddetli bombardımanlarla tahrip edildi. Osmanlı birlikleri biraz çekildi. Bu sırada düşman ihraç filosu sahile sıralanmıştı. Saat 6 da ihraç vasıtaları sahile yanaştı. Düşman, bu sahilde artık mukavemet edecek bir kuvvet kalmadığını sanıyordu. Fakat birdenbire başlayan şiddetli bir ateş bunları şaşkına çevirdi. Karaya yanaşmak üzere olan bütün kayıklar batırılıyor ve içindeki askerler denize dökülüyordu. Fakat düşman kuvvetleri Teke koyuna bir miktar asker çıkarabilmişlerdi. Saat 13 te düşman hücumu Teke mıntakasında şiddetlendi. Çok kanlı ve kahramanca bir mukavemetten sonra Aytebe düşmanın eline geçti. Ertuğrul tabyası arkadan çevrilmiş, düşman bombardımanlarıyla yerle bir edilmiş olan Seddilbahir mıntakasında boğaz boğaza savaşlar devam ediyordu. Geceli gündüzlü 23 saat devam eden bu müthiş muharebe sırasında asil ve kahraman Türk askeri, aç, susuz, uykusuz çarpışmıştı. 6 mayısa kadar karşılıklı taarruz ve mukabil taarruzlar yapıldı. 6 mayısta yapılan İngiliz - Fransız hücumları Türk cesaret ve şehameti karşısında duraklamağa mecbur kaldı. Haziran ve Ağustos aylarında da düşman hücum devam etti. Fakat artık iki taraf ta siperlere yerleşmişlerdi. Mücadele, siper muharebeleri halini aldı. Bu harbin sonuna kadar düşman kuvvetleri, sahil-

den dört kilometre içeride bulunan Kirte köyüne kadar da-
hi ilerleyemediler.

24/25 nisan gecesi müttefikler Arıburnuna da çıkarma yapmak üzere kıyıya çıkarma gemilerini sıraladılar. Bu mın-
takada bir bölükten ibaret tarassut kulesi erleriyle bir sah-
ra bataryasından başka kuvvetimiz yoktu. Öyle iken düşman
buraya çıkarma yapmak için büyük hamleler yapmak, zayıat
vermek mecburiyetinde kaldı.

Bundan sonra birbirini ardı sıra yığınlar halinde çıkarma
devam etti. İtilâf kuvvetlerinin bu çıkarmada ilk hedefleri
«Kocaçimen tepe» idi. Buranın düşman eline geçmesi, bu
mıntakadaki Osmanlı müdafaasının çökmesi olurdu. Türk
erlerinin cephanesi bitmişti. Düşman kuvvetleri için gayele-
rine ulaşmak mümkün bir hale gelmişti.

Bu sırada Bigalı mevkiinde bulunan 19 uncu tümen ku-
mandanı Mustafa Kemal bey, vaziyetin vehameti ve müsta-
celiyeti karşısında yüksek kumanda heyetinin emrini bekle-
meden düşmanı Conk bayırında tutmak üzere harekete geç-
ti. Cebri yürüyüşler, cephanesi kalmayan askeri süngü hü-
cumuna kaldırmak suretiyle düşmanın Conk bayırı taarruzu
durduruldu. Bundan sonra Türk askerleri taarruza geçti ve
düşmanı sahil boyunda tesbit etti. Mustafa Kemal bey bunu
müteakip Arıburnu kuvvetleri kumandanlığına tâyin edildi.

1 Mayıs'tan 19 mayısa kadar iki taraf arasında korkunç
ve çok zayıata mal olan bir siper kavgası cereyan etti. Anzak
kıtaları da büyük bir metanetle harp ediyorlardı.

19 mayısta Alman generali Von Sanders 42 bin kişilik
bir kuvvetle Arıburnundaki Anzakları denize dökmek için
ağır zayıata mal olan umumî bir hücum yaptırdı ise de 10
bin Türk erinin şehit olmasına mukabil Anzakları siperlerin-
den atamadı.

Mustafa Kemal bey bu sırada Albaylığa terfi ettirildi.

Bir taraftan Arıburnu muharebeleri devam ederken düş-
man kuvvetleri Kabatepeye de bir çıkarma teşebbüsünde
bulundu, fakat geri püskürtüldü.

ANAFARTALAR

Gelibolu yarımadasında vaziyet, siper muharebesi halini almış, iki taraf ta bulundukları yerlere yerleşmiş görünüyordu. Fakat 6 ağustosta birdenbire itilâf kuvvetlerinin Arıburnu tarafından şiddetli bir top ateşine başladığı görüldü. Kesif topçu ateşi akşama kadar devam etti. Saat 16 dan itibaren topçu ateşi Kanlısirt, Kırmızısirt, ve Merkeztepe üzerinde teksif edildi. 17,5 ta Kanlısirta doğru düşman taarruzu başladı. Ve bu taarruz gece de devam etti. Ertesi günü de top ateşi devam etti. Artık Türk siperlerinde ne barınacak bir siper ve ne de canlı bir mahlûk kalmıştı. Öyle görünüyordu. Fakat düşman taarruzu başlar başlamaz, Mehmedçiklerin de bunlara mukabele ettiği görüldü. 8 Ağustosta düşman taarruzu Conk bayırına doğru inkişafa başladı. Düşman dalgalar halinde ilerliyordu. Bir gece evvel Suvla limanına da itilâf kuvvetleri çıkarılmıştı. Arıburnu tarafında da İngiliz taarruzu çok şiddetlenmişti. Bir taraftan Anafartalara yeni kuvvetlerle Türk takviyeleri yetiştirilirken düşmanın Conk bayırı taarruzu da püskürtülmüş bulunuyordu. Saros bölgesine de cebri yürüyüşle imdat kuvvetleri yetiştirildi. Fakat bütün bu tedbirlere rağmen düşmanın birbiri ardı sıra dalgalar halinde gelen taarruzları çok ciddi bir tehlike yaratmış bulunuyordu. Conk bayırının durumu çok kritik bir hal almıştı. Mustafa Kemal bey, karargâha, durumun tehlikesini bildirdi ve tedbir olarak ta bu kısımdaki birliklerin bir tek kumanda altında birleştirilmesini teklif etti. Von Sanders paşa 8/9 ağustos gecesi (Anafartalar grup kumandanlığı) na Mustafa Kemal beyin tâyini emrini bildirdi.

10 ağustosta Mustafa Kemal bey, bütün kuvvetlerini taruza kaldırdı. Conk bayırına karşı denizden ve karadan yapılan düşman bombardımanına rağmen Türk taarruzu muvaffak oldu. Cefakâr ve kahraman Mehmetçik, açlığa, erzaksızlığa, elbisesizliğe, cephanesizliğe rağmen hârikalar yaratarak düşmanı denize kadar kovaladı. Bu taaruz sonunda

Türk kuvvetleri Conk bayırına ve Şahintepeye iyice yerleşmiş oldu.

İtilâf kuvvetleri bu taarruzlar sırasında kuvvetinin yarısını kaybedecek kadar mühim zayıata uğradı. Birkaç general maktul düştü. Düşman kuvvetleri 16 ve 21 ağustos tarihlerinde tekrar ve taze kuvvetlerle taarruza geçti. Düşman taarruzu küçük Anafartalara doğru inkişaf ediyordu. Vaziyet tekrar çok tehlikeli bir hal almıştı. Mustafa Kemal bey de bu defa bütün ihtiyatlarıyla birlikte mukabil taarruza geçti. Daha evvel bir süvari alayı yokuş aşağı dört nala düşmana müthiş bir hücumla kalktı ve pek tabii olarak bu kahraman alay hemen tamamen imha edildi. Fakat ihtiyat kuvvetlerinin yetişmesini temin edecek şekilde düşmanı da meşgul ederek vazifesini yapmış oldu.

Düşmanın çok üstün kuvvetler ve bol malzeme ile yaptığı 21 ağustos taarruzu da kırıldı. Bu taarruz esnasında hemen bütün taarruz ve mukabil taarruzlar süngü hücumu ile yapılmıştır. İki tarafın zayıatı da korkunçtu, fakat bilhassa Mehmetçiğin dillere destan olan metaneti ve kahramanlığı neticenin Türk ordusu tarafında kalmasını temin etmiştir.

27 ağustosta düşman bir kere daha Kayacıkagılı mıntakasında şiddetli bir topçu ateşini müteakip taarruza geçti ise de bu taarruz da geri püskürtüldü. Mestantepe ve Yusufçuk istikametindeki düşman taarruzu da kırıldı.

Bundan sonra cephe vaziyeti, siper muharebelerine inhisar etti. Karşılıklı lâğımlar atılmakla devam etti. 1915 senesi böyle geçti.

1916 senesinde, bu mağlûbiyeti bir türlü hazmedemeyen İngiliz hükûmeti altı fırka ile son bir taarruz daha yapmağa karar verdi. Fakat bu sırada Bulgaristan'ın, Alman - Türk ittifak zümresine katılarak harbe girmesi karşısında Fransa hükûmeti, bu kuvvetlerin Makedonya cephesine sevkine ısrar ettiğinden, İngiltere hükûmeti Gelibolu yarımadasındaki kuvvetlerini tamamen geriye çekmek mecburiyetinde kaldı. Daha evvel zaten Arıburnu ve Suvla mıntakasındaki itilâf kuvvetleri tahliye edilmişti. (8/9 ocak 1916) da Seddilbahirdeki son İngiliz kuvvetleri de çekildi.

Bütün bu tahliyeler esnasında itilâf kuvvetleri yığımlar

halinde erzak ve mühimmatı askeriyelerini hemen olduğu gibi bırakmak zorunda kalmışlardı, Türk ordusunun eline bu suretle hadsiz hesapsız ganimet geçti.

Çanakkale muharebeleri 8 ay 14 gün sürmüştür. Bu müddet zarfında Türk milletinin zıyatı 55 bin şehit, 100 bin yaralı, 10 bin kayıp ve 21 bini de hastalıktan ölmek üzere 186 bindir. Düşman zıyatının da 150 bin kadar olduğu anlaşılmaktadır.

Çanakkale zaferi, muhakkak ki sade birinci cihan harbinin değil, dünya tarihinin en şanlı müdafaalarından biridir. Tamamen Mehmetçğin, asil Türk milletinin sonsuz vatanperverliği, kahramanlığı, feragati, cesareti ve tahammülü ile kazanılmış bir şaheser zaferdir. Bu eşsiz zafer, bütün dünya milletlerine Türk ırkının yaşama azmini en bariz bir şekilde göstermiştir. Yaşamak için ölmekten çekinmeyen bir millet... Zaferimiz ne kadar büyükse, Türk milletinin en güzide, ve genç neslinin mahvolması pahasına kazanılmış olması da içimizi kavuran bir acıdır.

Çanakkale'de, hemen her Türk ailesinden bir veya bir kaç şehit yatmaktadır.

Çanakkale müdafaası muhakkak ki Türk milletinin tarihine altın harflerle yazılacak bir destandır. Bu zafer, Rusya'nın çökmesine, harbin bir misli daha uzamasına sebep olacak kadar cihan harbine müessir olmuştur.

Bulgaristan'ın Almanya ve Türkiye ile ittifakı ve harbe girişi: (14 ekim 1915)

İttihad ve Terakki erkânı, daha evvelden bir Türk-Bulgar ittifakı için çalışmalarda bulunmuşlar, fakat bir netice alamamışlardı. 1915 yılında merkezi devletlerin galip geleceğini hesaplayan Bulgaristan (6 eylül 1915) te Almanya ile bir ittifak muahedesi akdetti. Türkiye ile de böyle bir ittifak akdetmesi için Almanya hükûmeti İttihad ve Terakki erkânını ikna ederek Meriç'in sağ sahilindeki arazisi ile Karaağaç, Edirne istasyonu ile beraber Bulgaristan'a terkedildi. Bu suretle (11 ekim 1915) te de Türk - Bulgar ittifakı akte-

dilebildi. Bulgaristan'ın Almanya ittifakına girmesi için, İttihad ve Terakki hükûmetinin, Türk topraklarından Bulgaristan'a peşkeş çekmesi, her halde çok ibret verici bir hâdis olsa gerektir!

Sultan Reşad'ın Çanakkale zaferi dolayısıyla yazdığı rivâyet edilen şiir:

Savlet etmişti Çanakkale'ye bahr ü berden
Ehl-i islâmın iki hasm-ı kavîsi birden

Lâkin imdâd-ı ilâhî yetişip ordumuza
Oldu her bir neferi kal'a-i pûlad beden

Asker evlâdlarımın pîşgeh-i azminde
Aczini eyledi idrâk nihâyet düşmen

Kadr ü haysiyyeti pââmâl olarak etti firar
Kalb-i islâma nüfûz eylemeğe gelmiş iken

Kapanup secde-i şükârâna (Reşad) eyle duâ
Mülk-ü islâmı Hudâ eyleye dâim me'men

**Birinci Cihan harbinde Türk cephelerinde
deniz hareketleri:**

Harbin ilânını müteakip, Almanlardan gûya satın alınmış olan «Midilli = Breslau) zırhlısı Karadeniz'e çıkarak (8 kasım 1914) te Rusların Poti limanını bombardıman etti. Buna mukabil Rus filosu da Zonguldak limanını bombalayıp dört Türk nakliye gemisini batırdı. Daha sonra Rus filosu (17 kasım 1914) te Trabzon şehrini de bombardıman etti ve büyük hasarlara sebep oldu. Ertesi günü «Goeben = Yavuz» zırhlısı da Giresun önünde Rus filosuna hücum etti. Bundan sonra Rus donanması, bir kere daha Trabzon'u ve Hopa'yı bombardıman etti. Yine bu sene içinde itilâf gemileri, İskenderun limanımızı bombardıman etmişlerdir.

1915 senesinde:

(2 Mart 1915) te Mecidiye kruvazörümüz Odesa önlerinde bir torpille çarparak yaralandı. Buna mukabil Çanakkale cephemizde parlak bir deniz muvaffakiyetimiz kaydedildi. «Muaveneti Milliye» muhribimiz (13 mayıs 1915) te İngilizlerin Goliath adındaki muazzam zırhlısını batırdığı gibi biraz sonra da (25 - 27 mayıs 1915) tarihlerinde İngilizlerin Triumph ve Majestik zırhlıları batırıldı.

Bu arada bir kısım düşman denizaltı gemileri Marmaraya girebilmişlerdi. Bunlar, Çanakkale'ye asker ve mühimmat götüren Barbaros zırhlımızı (9 ağustos 1915) te batırmışlardır.

1916, 1917 yıllarında kayde değer deniz faaliyetleri olmamıştır.

SULTAN REŞAD DEVRİNİN MÜTEFERRİK VAKALARI

**Sultan Reşad'ın Rumeli seyahati:
(5 Haziran 1911)**

Bu seyahatin sebebi, Makedonya ve Arnavutlukta ki isyan hareketlerinin yatıştırılmasından sonra bu muhtelif unsurların devlete ısındırılması gayesiyle tertip edilmişti. Sultan Reşad'ın yanında bu seyahat sırasında şehzâde Ziyaeddin ve Ömer Hilmi efendilerle, sadrâzam Hakkı paşa ve bazı Vükelâ da bulunmuşlardır. Seyahate Barbaros zırhlısı ile çıkıldı. Küçük bir filo da zırhlıyı takip etti. Seyahate (5 haziran 1911) de çıkılmıştı. (7 haziran) da pâdişah Selânik'e çıktı. 13 haziranda Üsküp'e, 15 haziranda Piriştine'ye, 16 haziranda da, Sultan Murad Hüdavendigâr'ın şehit düştüğü Kosova sahrasına vasil oldu. Burada 100 bin kişilik muhteşem bir kalabalıkla Cuma namazı kılındı. Pâdişah 17 haziranda Selânik'e döndü. 25 haziranda zırhlı Çanakkale'ye, 26 haziranda

da sahilleri dolduran halkın coşkun tezahürleri arasında İstanbul'a döndü.

Bab-ı âli yangını: (4/5 ocak 1911):

Susuzluk ve tedbirsizlik yüzünden bu gece Bab-ı âli yangını oldu. Şûray-ı devlet ve Dahiliye Nezaretleriyle sadaret dairesinin bir kısmı kül oldu. Bu feci yangında pek çok kıymetli evrak ve vesikalar da mahvoldu.

**Türkocağının kuruluşu:
(25 Mart 1912):**

Osmanlı imparatorluğunun son senelerinde gayri müslim ve gayri Türk tebaalarımız arasında milliyetçilik cereyanı artmıştı, bu cereyan tabiatıyla imparatorluktan ayrılma gayesini gütmekte bulunmuş idi. Bu cereyan, hakikî gayeyi örtecek şekilde zararsız isimler altında kurulan cemiyetler tarafından besleniyordu. Milliyet cereyanının alıp yürümesi, Türk gençliği arasında da milliyet fikrinin uyanmasına sebep oldu. Bu gaye ile evvelâ (7 ocak 1909) da «Türk Derneği», (31 ağustos 1911) de «Türk Yurdu,» nihayet (25 mart 1912) de de «Türkocağı» kuruldu. Bu son cemiyetin, memleketin birçok yerlerinde şubeler açıldı, gençlik arasında milliyet fikri bu münasebetle yayıldı.

Balkan harbinden sonra bu cemiyetin reisliğine Hamdullah Suphi bey, kâtibi umumiliğine, doktor Hasan Ferid bey gibi şahsiyetler geçti.

Kapitülâsyonların ilgası: (9 eylül 1914):

Birinci cihan harbi başladıktan biraz sonra Türkiye - Almanya gizli ittifakının akdi münasebetiyle, fırsattan istifade ederek hükûmet, asırlardanberi Türk milletinin iktisaden gerilemesine, siyaseten Avrupa devletlerinin memleketimiz üzerinde tahammül edilmez baskı yapmalarına sebep olan kapitülâsyonların ilgasını (1 ekim 1914) ten muteber olmak üzere (9 eylül 1914) te ilân etmiştir.

**Burdur ve İsparta zelzeleleri:
(3/4 ekim 1914):**

Bu müthiş zelzelede Burdur hemen tamamen, İsparta pek ağır surette harap oldu. İsparta'nın 5500 evinden 3 bini tamamen harap olmuş, iki vilâyette 3000 kadar vatandaşımız ölmüştür. Hükûmet, evsiz kalanlara sür'atle barınacak bir mesken yapmak için amele taburları sevk etmiştir.

**Veliaht Yusuf İzzeddin efendinin
intiharı: (1 şubat 1916)**

Veliaht Yusuf İzzeddin efendi,, Sultan Abdülâziz'in büyük oğludur. Bir nevi fikri sabit hastalığına müptelâ idi. Veliahtlıktan iskat edileceğine veyahut Sultan Reşad'ın vefatından sonra kendisinin tahta çıkarılmasına mâni olunacağına dair bir vehme kapılmıştı. Bu yüzden, veliahtlıktan iskat edilmeyeceğine dair Sultan Reşad'tan bile yemin etmesini istemiş, o da kendi el yazısı ile yemin ederek bu hususta onu temin etmiş ise de, buna da kani olmayarak başta sadrâzam olmak üzere bütün vükelâdan, âyan ve mebusan reislerinden yemin varakaları almıştır. Bütün bunlara rağmen Yusuf İzzeddin efendi yine de vehimden kurtulamamıştı. Nihayet (1 şubat 1916) salı günü saat 7,30 da Zincirlikuyudaki köşkünün harem dairesinde yatak odasında bir kolunun damarlarını ustura ile keserek intihar etmiştir.

Ertesi günü Ayasofya camiinde namazı kılındıktan sonra büyük bir merasimle cenazesi kaldırılarak Sultan Mahmud türbesine defnedilmiştir. Onun vefatıyla Sultan Reşad'ın küçük kardeşi Mehmed Vahideddin efendi veliaht olmuştur.

1857 yılında doğmuş olduğuna göre vefatı sırasında 59 yaşında bulunuyordu.

**Edirne müdafii Şükrü paşanın
vefatı: (5 haziran 1916)**

Metinde Şükrü paşanın dünyayı hayretler içinde bırakan kahramanca müdafaasının tafsilatını yazmıştık. Şükrü paşa Erzurumludur. Babası Kolağası Erzurumlu Mustafa efendi-

dir. Şükrü paş 1858 de doğmuştur. Devrinin en meşhur riya-ziyecilerindendi. Şanlı Edirne müdafaasından sonra Bulgar-lara teslim olmak mecburiyetinde kalmış ve Sofya'ya götü-rülmüştür. Bu değerli ve kahraman asker, İttihatçıların ga-rezkârlıkları yüzünden ölünceye kadar menkûp bırakılmıştır. Vefatında cenazesi büyük ve askerî merasimle kaldırılmış, bu merasime İstanbul'daki müttefik kıtaları da iştirâk etmiş-tir. Nâşi, Merkezefendide defnedilmiştir.

Yukarıdaki bahisler sırasında bilmünasebe kaydettiği-miz gibi (3 şubat 1917) de Said Halim paşa sadrazamlıktan istifa etmiş ve yerine Dahiliye Nazırı Talât paşa bu maka-ma getirilmiştir. Talât paşa, harbin sonlarına kadar bu mev-kide kalmıştır.

**Rumî takvim yerine senelerin
efrencî takvime göre ıslâhı:
(21 şubat 1917):**

Osmanlı imparatorluğunda bu tarihe kadar «Rumî tak-vim» kullanılmakta idi. Rumî takvim, Hicrî takvimin Julien takvimine tatbikiyle elde edilmişti. Bu takvimde aylar Jüli-en takvimine göre, yıllar da hicrî takvime göre hesaplanmış-tı. Yılbaşı mart ayı itibar edilmişti. Fakat bu defa da 80 se-nede hicrî takvime göre 2 sene on ay, günlerde ise 13 günlük bir fark husule gelmiş, böylece de hicrî, rumî, milâdî yıllar ve günler birbirine karışarak hiç içinden çıkılmaz bir hal al-mıştı. Resmî muhaberatda bunun mahzuru daha fazla hisse-dilmekte idi. Nihayet çıkarılan bir kanunla Rumî 1332 şubat ayının 16 ncı günü, yine rumî 1333 yılı mart ayının birinci günü olarak kabul ve ilân edildi ve yılbaşı 1 ocaktan başla-ıldı. Bu suretle rumî ve milâdî yıllar arasındaki gün farkı ortadan kaldırılmış oldu.

**Birleşik Amerika'nın harbe
girmesi: (6 nisan 1917)**

Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı Vilson, (18 ağustos 1914) te, Avrupa harbi karşısında Amerika'nın tarafsızlığını ilân etmişti. (6 nisan 1917) de ise Amerika, Almanya'ya harp

ilân etti. Amerika'yı bu kararı vermeğe sevkeden sebepler ne idi? Bunu tahlil etmek faydalıdır. Aynı zamanda bunu tahlil ederken, Osmanlı imparatorluğunun da inhilâline sebep olan birinci cihan harbinin, diğer Avrupa devletleri arasındaki inkişafını da kısaca izah etmek yerinde olur.

Almanya ile itilâf devletleri arasında fiilen harp başladığı sırada Almanya'nın harp plânı, Rusya cephesinde muvakkaten müdafaada kalarak bütün kuvvetleriyle Fransa üzerine yüklenmek ve kısa bir zamanda Fransa'yı harp dışı ettikten sonra Rusya üzerine yüklenmektir. Halbuki Alman - Fransız hududunda Fransızların inşa ettikleri fevkalâde müstahkem bir müdafa hattı vardı. Bu hattın yarılıp geçilmesi uzun zamana mütevakkıftı. Almanya Fransız müdafa hattı önünde uzunca bir vakit geçirdiği takdirde de itilâf devletleri hazırlıklarını tamamlamış olacakları için, kat'i neticenin alınması artık imkânsız hale gelirdi. Binaenaleyh Alman ordularının Belçika üzerinden yıldırım süratiyle ilerleyerek Fransız cephesinin sol kanadını ihata etmeleri, kat'i neticenin alınmasını temin ederdi. Fransız - Belçika hududunda Fransızlar tahkimat yapmamışlardı. Çünkü 1839 da İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Prusya Belçika'nın istiklâlini ve tarafsızlığını tekeffül etmişlerdi. Buna ait muahedeler 1870 te imza edildi. Eğer muharip milletlerden birisi Belçika'nın bu tarafsızlığını ihlâl ederse İngiltere hükûmeti Belçika'yı müdafa edeceğini taahhüt etti.

Birinci cihan harbi çıkmazdan biraz evvel 1914 temmuzunda İngiltere hükûmeti, Belçika'nın tarafsızlığına dair 1870 muahedesinin yenilenmesini devletlere teklif etti. Fransa bunu kabul ettiği halde Almanya bunu kabulden imtina etti.

Harbin ilânı üzerine (2 Ağustos 1914) te Almanya, Belçika hükûmetinden, Belçika, arazisinden ordularını geçirmek için yol istedi, Belçika bunu şiddetle reddetti. Bunun üzerine de Alman orduları (4 Ağustos 1914) te cebren Belçika hududunu tecavüz etti. İngiltere de taahhüdünü yerine getirerek Almanya'ya harp ilân etti. Alman başvekili «Von Bethmann Hollweg», bu, ahde vefasızlığı meşru göstermek için

«Necessity Knows no law = Zaruret, kanun tanımaz!» sözlerini ilân etti.

Alman orduları bütün gücüyle, küçük Belçika ordusuna yüklendi. Almanlar, zayıf Belçika mukavemetini bir iki günde kıracaklarını ümit ettikleri halde Belçika, ümidin hilâfına muazzam Alman kuvvetlerine bir müddet için dayandı. Bu müddet içinde de Fransa, ordularını sür'atle bu mintakaya sevk imkânını buldu. 6 - 10 eylül aralarında Alman - Fransız orduları arasında vukua gelen ve tarihin en kanlı harplerinden biri olan Marn meydan muharebesinde Almanlar mağlûp oldu, Paris kurtuldu. Almanlar ricat etti ve bu cephede, (17 ağustos 1916) da harp, siper muharebeleri haline girdi.

Bu sırada Rus orduları, Prusya'nın doğu tarafına yüklendiler. Fakat meşhur Alman generali Von Hindenburg, Mazuri bataklıkları mintakasında mahirane manevralarıyla Tanenberg'te Rus ordularını hemen tamamen imha etti.

Bundan sonra Ruslar Galiciya tarafına yüklendiler. (1914 1915) kış mevsiminde Ruslar, Karpatlara nüfuza başladılar. (Mart 1915) ilkbaharında batı Galiciya'da Przemysl kalesini aldılar. Fakat 1915 yaz mevsiminde Ruslar ricate mecbur oldular. «Varsaw = Varşova, Brest - Litovsk ve Vilna» şehirleri Hindenburg'un idare ettiği Alman - Avusturya kuvvetleri tarafından zaptedildi.

İtalya, harbin başlaması üzerine müttefikleri olan Almanya ve Avusturya'nın ısrarlarına rağmen fiilen harbe girmedi. (23 mayıs 1915) te ise İtalya, müttefiklerine ihanet ederek itilâf devletleri tarafına geçti ve Avusturya'ya hücumla başladı. Fakat İtalyanların bu hareketi, itilâf devletlerine bir şey kazandırmış olmadı. İtalyanlar, Avusturya cephesinde bir şey yapmağa muvaffak olamadılar.

Sırbistan daha 1914 yılında Alman - Avusturya kuvvetleri karşısında kuvvetten düştü. 1915 te Alman generali Von Makenzen tarafından yapılan taarruzla (8 ekim 1915) te Belgrad sukut etti. (14 ekim 1915) te de Bulgaristan harbe girdiği için Sırp orduları her tarafta hezimete uğradı. Kasım ayında Sırbistan hemen tamamen istilâ edilmiş durumda idi.

Yunanistan karışıklık içinde idi. Kral, iki ittifak zümresinden hangi tarafa iltihak edeceğinde bocalayıp durdu. Daha ziyade Almanya tarafını tutar görünüyordu. Bunun üzerine Selânik'te Venizelos tarafından muvakkat bir hükûmet teşkil edilerek Kral Kostantin istifaya mecbur edildi. (12 haziran 1917) yerine oğlu Aleksandr krallık tahtına oturdu. Bu tarihten sonra Yunan hükûmeti itilâf devletleri tarafına geçmiş oluyordu.

1914 ten, 1916 şubatına kadar Verdun önünde tarihin en kanlı muharebeleri oldu. Almanlar bu cepheyi yarmak için muazzam insan ve mühimmat feda etmelerine rağmen muvaffak olamadılar. Fransız generali Pétain, Verdun müdafaa hattında Almanları durdurmağa muvaffak oldu.

1917 senesine gelince:

Bu sene içinde Almanların bütün müstemlekeleri İngiltere, Fransa ve Japonya tarafından zaptedildi. Bu senenin mart ayında Rusya'da bir ihtilâl oldu. Çarlık devrildi. Rus orduları tam bir inhilâl halinde idi. Rusya, Kerenski'nin idaresi altında idi. İtilâf devletleri buna yardım etmediler. Nihayet (7 kasım 1917) de Kerenski iskat edildi. Petersburg sokaklarında kanlı boğuşmalar oldu. Nihayet Borşevik liderleri, Lenin ve Troçki idareyi ellerine aldılar. Bolşevik hükûmeti, harpten, harbin zaruret ve sefaletinden bıkip usanmış olan Rus milletine, Almanya ile sulh yapmağı vaademişti.

1917 senesi başında, Rusya'nın da saf dışı edilmesi dolayısıyla harp durumu, zahiren tamamen Almanya'nın lehine görünüyordu. Avrupa'nın birçok ülkeleri Alman işgali altında bulunuyordu. Eğer Almanya'nın başında gurur ve azametten başı dönmüş bir lider, bir imparator olmasaydı, herhalde Almanya kendisi için çok müsait bir sulh aktedebilirdi.

Almanya, bir an evvel neticeyi almak için, İngiltere'nin denizlerdeki hâkimiyetine son vermek icap ettiğine kani idi. Çünkü İngiltere denizlere hâkim oldukça, dünyanın her tarafından her türlü yardım temin edebiliyordu.

Harbin başında Almanya'nın kuvvetli bir deniz filosu

vardı. Büyük Okyanusta Şarnhorst, Gnaizenav, Laypzig, Nurenberg ve Dresden adlarında o asrın en kudretli kruvazörlerinden mürekkep bir filoları dolaşıyordu. Emden kruvazörü de münferiden dolaşıyor ve bu harp gemileri, İngiltere'nin nakliyatına büyük zararlar veriyorlardı. (1 kasım 1914) te bu Alman filosu, Şili sahillerinde İngiltere'nin iki kruvazörünü batırdı. (1 mayıs 1916) da meşhur Skajerak deniz meydan muharebesi vukua geldi. Bu muharebe dahi Almanların deniz hâkimiyetini temin edemedi. Bundan sonra Almanlar, bütün ümitlerini denizaltı gemilerine bağladılar. Her gün birçok İngiliz harp gemilerini batırdılar. Başlangıçta Almanlar, tüccar ve yolcu gemilerini yalnız durdurup yoklama yapıyorlar, fakat batırmıyorlardı. Fakat 1915 ilkbaharından itibaren her nevi deniz vasıtalarını, ister harp gemisi, ister tüccar ve nakliye gemisi olsun, ihtarda bulunmaksızın batırmağa başladılar. (Mayıs 1915) te meşhur Lusitania yolcu gemisi de batırıldı. Bu gemide bulunan 1152 kişiden 114 tanesi de Amerikalı idi. Bu gayri insanî tutum, Amerika efkârı umumiyesinde çok kötü akisler yaptı. Amerika Cumhurbaşkanı Almanya'ya bir nota verdi. Fakat Almanya denizaltı tecavüzlerini azaltmadı, bilâkis daha haşın bir şekilde devam etti. Alman devlet adamlarında, Amerika'nın harbe girmeyeceğine dair sakat bir kanaat yer etmişti. Aynı zamanda Amerika'nın, harbe girse dahi, kuvvetli bir ordusu yoktu. Avrupa cephesine uzaktı. Harbin gidişi üzerinde müessir olacağı zannedilmiyordu.

(31 ocak 1917) de Almanya başvekili:

«Alman hükûmeti, merhamet ve şefkat-ı insaniyeyi bırakarak Britanya, İrlanda limanlarında yahut batı Avrupa sahillerinde, Akdenizde, Almanların düşmanları elinde bulunan limanlarda görülecek bütün gemilerin Alman denizaltıları ile batırılacağını» ilân etti. Bunun neticesi olarak 1917 nisan ayına kadar 686 adet tarafsız gemi batırıldı. Bu arada 226 adet te Amerikan tebaalı insan vardı. Bu münasebetle Amerika cumhurbaşkanı Vilson: «Alman denizaltıları tarafından batırılan gemilerin ve emvalin hepsi, sulh halinde

ödenebilir, fakat ölen zavallıların hayatı iade edilemez» demişti.

Amerikan cumhurbaşkanının notalarına Almanya hükümeti çok sert cevaplar verdi. Bunun üzerine Amerika (6 nisan 1917) de Almanya'ya harp ilân etti.

Başlangıçta Amerika'nın, harbin kaderi üzerinde tesiri olmayacağı sanılıyordu. Fakat kısa bir zamanda teşkilâtlandırılan Amerikan ordusu ve malzemesi garp cephesine nakledilince itilâf cephesi ağır basmağa başladı. 1917 senesinde Rusya'nın harpten çekilmesi dahi, Almanların yükünü fazla miktarda azaltmış değildi.

Harbin neticesi görünmeğe başlamıştı.

Almanya imparatorunun Türkiyeyi ziyareti: (Eylül 1917)

Cihan harbinin bu en kritik devrinde Almanya imparatoru İkinci Vilhelm, üçüncü defa olarak İstanbul'u ziyarete geldi. Bundan evvel iki defa, Sultan Abdülhamid zamanında gelmişti. Kendisine Dolmabahçe sarayında hususi bir ziyafet verildi, daha sonra Sultan Reşad tarafından Müşirlik rütbesiyle üniforması ve kılıç verildi. İkinci Vilhelm bu ziyareti sırasında, Beylerbeyi sarayında mahpus bulunan eski pâdişah Sultan Abdülhamid Hâna da bir adanını göndere rek selâm ve muhabbetlerini bildirdi.

Veliaht Vahideddin efendi Almanya'da:

(15 aralık 1917) de veliaht Vahideddin efendi, imparatorun ziyaretini, Sultan Reşad namına iade etmek vazifesiyle Almanya'ya gitti. Bu seyahati sırasında kendisine Mustafa Kemal paşa ile Albay Naci ve Baş mabeynci Lûtfi Simavi beyler de refakat ettiler. Trende Mustafa Kemal paşa ile Vahideddin arasında memleket meseleleri üzerinde konuşmalar oldu. Bu konuşmalar Mustafa Kemal paşa üzerinde iyi tesir yaptı.

Kayser Vilhelm veliahtı yanında mareşal Hindenburg ve Ludendorf bulunduğu halde fevkalâde merasimle karşıladı.

Almanya imparatoru, müttefiklerin mutlak galibiyetinden uzun uzadıya bahsetti. Bu mülakatlar sırasında Mustafa Kemal paşa Ludendorff'la da görüşmek imkânını buldu. Bu konuşmalardan, hem veliaht Vahideddin efendi, hem de Mustafa Kemal paşa, Almanya'nın içinde bulunduğu çıkmazı göstermemek için gayret sarfettiğini müşahade etmek fırsatını buldular.

Daha sonra misafirlere Batı cephesi, Krup fabrikaları gezdirildi.

Sultan Abdülhamid Hânın
vefatı: (10 şubat 1918)

Daha evvelki bahislerde yazıldığı gibi, Sultan Abdülhamid tahtından indirildikten sonra alelacele bir trene bindirilerek Selânik'e gönderilmiş ve Balkan harbinin sonlarına kadar orada Alatinî köşkünde, bütün dünya ile irtibatı kesilmiş bir halde kapatılmıştı. Balkan harbinde Rumeli'nin tamamen elden çıkması, Selânik'in de tehlikeye düşmesi üzerine İttihad ve Terakki erkânı Sultan Hamid'i İstanbul'a getirerek Beylerbeyi sarayına kapattılar. Sultan Abdülhamid Han Beylerbeyi sarayında vefatına kadar 5 sene 3 ay 9 gün kaldı.

Gençliğinde de zayıf ve nahif olan Sultan Abdülhamid, bunu bildiği için bütün hayatı boyunca sıhhatine fevkalâde riayet eder, ifratlardan kaçınır, perhizlerine dikkat ederdi.

5 şubat 1918 de, bir rivâyete göre soğuk algınlığından dolayı hastalandı. Yine rivâyete göre 8 şubatta perhizi bozarak, fazla miktarda yemek yemişti, bir saat sonra da müthiş bir mide ağrısına tutulmuştu. Evvelâ nöbetçi doktor Nikolâki Paraskevidis ile veliahtın hususî doktoru Alkivyadis efendiler yetişerek ilk müdahaleyi yapmışlar, biraz sonra Abdülhamid'in hususî doktorluğunu yapan Atıf Hüseyin bey gelmiştir. Yapılan yegâne müdahale kan almak olmuştu. Sultan Reşad, istediği doktorların derhal gönderilmesini emretti. Âkil Muhtar ve Selânikli Rifat beyler de getirildi. Kan almanın da bir faydası olmadı. Nihayet büyük Türk Hâkâmı (10

şubat 1918) pazar günü tam saat 3 te Hakkın rahmetine kavuştu.

Merhum İkinci Sultan Abdülhamid Hânın cenazesi, Topkapı sarayına götürülerek teşhiz ve tekfin yapıldı. Vefatının ertesi günü Sultan Reşad'ın emriyle, pâdişahlara mahsus muhteşem merasimle Sultan Mahmud türbesine götürülerek ebedi istirahatgâhına defnedildi.

33 sene imparatorluğu büyük bir zekâ ve irâde ile ayakta tutan, Türk milletini harp âfetinden masun tutarak refah ve saadetini temine çalışan ve muvaffak olan bu büyük Türk evlâdının ölümü halk üzerinde, çok acı bir tesir yaratmıştı. Cenazeyi muazzam bir halk kalabalığı da takip etmişti. Bütün gözler yaşlı, kalbler kederle dolu idi. Halk, İttihad ve Terakki devrinin facialarla dolu günlerini düşünerek, o büyük Türk hâkanının üfulüne daha fazla yanıyordu.

Değerli Vakanüvis Abdürrahman Şeref bey, bu münasebetle yazdığı çok değerli bir yazısında aşağıdaki dikkate şayan ve hakikatin tam kendisi olan mütalâada bulunmuştu:

«Hengâm-ı ikbalinde (ne kendi eyledi râhat, ne halka verdi huzur) mısramı okuyanlardan bir çoğunun, cezane namazında Bâki'nin :

Kadrini seng-i Musallâda bilüp ey Bâki

Durup el bağlayalar yâran saf saf

beytini hatıra getirmeleri hüsn-ü hâtimeye Dâl garaib-i mukadderattandır.»

Rus ihtilâli:

Çarlık rejiminin fena idaresi, halk tabakasının ezilmesi, uzun süren harpte açlığın, sefaletin, cephelere sürüler halinde sevk edilen Rus halkının âdeta katliâma uğramasının Rusya'da yarattığı aksülâmel, bolşevik liderlerinin işine yaradı. Çarlığı devirmek için bundan iyi bir fırsat olamazdı. (14 mart 1917) de Çarlık devrildi. Hükûmeti eline alan Kerenski, müttefikleri yanında Rusya'nın harbe sonuna kadar devamını ilân etti ise de, bir şey yapmağa imkân bulamadan (7 kasım 1917) de Lenin ve arkadaşları tarafından iskat

edildi. Rusya'da Sovyet rejimi kuruldu. Bu yeni komünist hükûmet, derhal harbe son verileceğini ilân etti. Sulh için müttefiklere baş vurdu. Lehistan'ın Bres Litovsk kasabasında, Talât paşa riyasetindeki Osmanlı murahhas heyetinin de katıldığı bir muahede aktedildi.

Daha evvel, Rus ordularının ihtilâl yüzünden inhilâli üzerine Osmanlı orduları, Rus istilâsı altına girmiş bulunan Erzincan'ı 25 şubatta, Trabzon'u 27 şubatta, geri almış bulunuyordu. Erzurum 12 martta, Van 2 nisanda istirdat edildi. Kafkasya'da Maverâyî Kafkas cumhuriyetleri kuruldu. Osmanlı ordusu Kafkaslara doğru ilerlemeğe başladı. Batum, Kars, Ardahan ele geçirildi. Kafkasya'da da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleri teessüs etti ise de bu cumhuriyetler sonradan Sovyet Rusya tarafından işgal edildi.

Brest Litovsk muahedesıyla Rusya saf harici çıkmış, müttefiklerin bu cephedeki yükü hafiflemişti. Fakat buna mukabil Amerika'nın harbe girmesi üzerine müvazene suretiyle tekrar müttefikler aleyhine dönmekte gecikmedi.

1918 yılın son vekayii:

Bu senenin başında (20 ocak 1918) de hiç bir lüzum yokken ve bir fayda temini imkânı olmadığı, büyük tehlikeler mevcut olduğu halde, nedense devlet erkânı deniz kuvvetlerimizin Çanakkale'den çıkarak düşmana hücum etmesini istemişler, bunun üzerine Yavuz ve Midilli kruvazörlerimiz İmroz adasına doğru seyrederken bir mayın tarlasına düşmüşlerdi. Midilli mayın isabetiyle derhal battı. Yavuz ağır surette yaralanarak güçlüğüle geri dönebildi.

Irak cephemizde evvelce Bağdad'ı zaptetmiş olan İngilizler ilerlemelerine devam ederek (7 Mayıs 1918) de Kerkük kasabasını da işgal ettiler.

Suriye cephesinde ise vaziyet büsbütün feci bir hal aldı. İngilizler 1918 şubatında Şeriâ nehrinin doğu taraflarında taarruzlarına devam ettiler. Burada pek zayıf bir durumda olan 20 inci kolordumuz çekilmek zorunda kaldı. İngilizler 21 şubat 1918 de Kudüs yakınına geldiler. 9 Martta İngilizlerin Nablus üzerine yaptıkları taarruz muvaffak olamadı.

Türk karargâhı Şam'a çekildi. Fakat İngilizlerin Şeriâ doğusundaki taarruzları, erzaksız, çıplak, atacak mermisi bile bulunmayan Kahraman Türk ordusu tarafından durduruldu. (30 Nisan 1918) de yaptıkları ikinci Şeriâ taarruzu da bir netice vermedi. Bununla beraber Suriye cephesinin vaziyeti çok kritikti. Suriye'nin elden çıkması mukadder görünüyordu.

**Avusturya - Macaristan
İmparatorunun İstanbul'a
gelmesi: (19 Mayıs 1918)**

O sırada Avusturya - Macaristan imparatoru birinci Şarl idi. Şarl, karısı imparatoriçe Zita ile birlikte (19 Mayıs 1918) de İstanbul'a geldi. Pâdişah Sultan Mehmed Reşad'ı ziyaret etti. Karşılama ve ziyafetler çok muhteşem oldu. Pâdişah misafirlerini Sirkeci rıhtımında karşıladı. Sultan Reşad ile imparator bir arabaya, imparatoriçe Ziya ile velihad ikinci bir arabaya bindiler. İmparator ve imparatoriçe bol bol İstanbul'un görülecek yerlerini gezdiler. Şereflerine Dolmabahçe sarayında pek muhteşem bir ziyafet verildi. Daha sonra Muayede salonunda yapılan kabul resmi de dillere destan olacak kadar muhteşem oldu. Fakat bütün bu ziyafetler ve merasim esnasında Sultan Mehmed Reşad, ayakta durabilmek için büyük gayretler sarfetmekte idi. Çünkü yaşı hayli ileri olduğu gibi hasta idi de. Rengi sapsarı idi. Birkaç kere fenalık bile geçirmişti.

Bu ziyaret, bir ecnebi hükümdarının İstanbul'u son ziyareti idi.

**Beşinci Sultan Mehmed
Reşad'ın vefatı:**

Sultan Reşad, hükümdar olduğu sırada esasen yaşlı idi ve yaşı 65 ti. 1844 te doğduğuna ve bu 1918 yılında vefat ettiğine göre de vefatı sırasında 74 yaşı içinde bulunuyordu. Avusturya - Macaristan imparator ve imparatoriçelerinin İstanbul'u ziyareti sırasında hasta bulunuyordu. Ziyafetlerde

ve merasim sırasında güçlükle ayakta durabilmişti. Uzun zamandanberi şeker hastalığına müptelâ idi ve daha evvel de mesane ameliyatı geçirmişti.

Ramazan ayının 15 inci gününde yapılması mutata olan Hırka-i Saâdet ziyaretini güçlükle yapabilmişti. Bu münasebetle yapılması mutata olan tebriklerin tamamını da kabul edemedi. Hırka-i Saâdet ziyaretini müteakip Yıldız sarayına döndü ve harem dairesine çekildi. (3 Temmuz 1918) çarşamba günü akşam üzeri vefat etti. Biraderi Sultan Abdülhamid'in vefatından sonra ancak 4 ay 21 gün yaşamıştı. Cenazesi daha evvel kendi tarafından hazırlatılmış olan Eyüpteki türbesine defnedildi.

BEŞİNCİ SULTAN MEHMED REŞAD'IN AİLE DURUMU

Babası: Abdülmecid.

Annesi: Gülcemal Kadın efendi

Doğduğu tarih: 2 kasım 1844

Vefatı tarihi: 3 Temmuz 1918

Bilinen zevceleri: Mihrengiz Kadın efendi, Kâmres, Dürriaden, Nâzperver, Dîlîrîb

Erkek çocukları: Şehzâde Ziyaeddin, Şehzâde Mehmed Necmeddin, şehzâde Ömer Hilmi.

Kız çocukları: Rukiye (Genç yaşında ölmüştür.)

Sultan Mehmed Reşad'ın şahsiyeti:

İlk meşrutiyet pâdişahı olarak anılır. Sultan Abdülmecid'in oğludur. Abdülmecid tarafından, şehzâde Mehmed Reşad efendinin tahsiline ehemmiyet verilmiştir. Garp kültüründen ziyade Şark ilimleriyle meşgul oldu. Mevlevî tarikatına mensuptu. Hemen daima boş olan zamanlarında mütelevvi tarih kitapları okumaktan zevk alırdı. Dindardı. Anasının adı Gülcemal kadın efendidir. Acemcesi çok kuvvetli idi.

Şehzâdeliği zamanında hemen hiç dikkati çekmiyecek şekilde pek sîlik yaşamıştır. İyi kalbli, halim ve şefkatli idi. Fukaralara bol bol sadaka dağıtırdı.

Şiirle de meşgul olurdu. Onun tarafından yazıldığı rivâyet edilen Çanakkale destanı meşhurdur. Hafızasının çok kuvvetli olduğu rivâyet edilir. Elektrik ışığından hoşlanmazdı. Beyaz tenli ve mavi gözlü idi. Ağır ağır ve sakin bir tavırla konuşurdu.

Kendisinin ilk meşrutiyet pâdişahı olduğunu söyler, fakat meşrutiyet pâdişahı olmayı, hiç bir işe karışmamak şeklinde kabullenirdi. Bütün saltanatı boyunca bu kanaatinin mahsulü olarak yahut âciz ve irâdesizliği yüzünden her şeyi, devlet idaresini tamamen İttihad ve Terakki komitecilerinin ellerine bırakmıştı. Hattâ bu şekil hareketi tenkit edilince:

«Herkes bana, işlere karışmıyor diyorlar, meşrutiyet zamanında ben işe karışacak olursam biraderin suçu ne idi?» şeklindeki mütalâası cidden gariptir.

31 mart vakası faillerinin idam kararları kendisine berayi tasdik getirildiği vakit, merhametli bir insan olduğu için bu tasdikten evvelâ irkildi, kısa bir tereddüt geçirdi. Sonra eline beyaz bir eldiven geçirerek idam kararlarını imza etti ve sonra kalemi kırıp denize fırlattı. Çok müteessir olduğu aşikârdı. Kendisine bu üzüntüsünü görenler tarafından :

— O halde niçin imza ettiniz? şeklindeki sorulan suale:

— Otuz senedir bu tahta çıkacağım günü bekledim. İmza etmezsem beni de tahtımdan indirirler!. dediği rivâyet edilir.

Zamanında birkaç ecnebi kral ve kraliçesi kendisini ziyaret için İstanbul'a geldi. Bunlar arasında Sırbistan kralı Petro, daha sonra Bulgar kralı Ferdinand ile kraliçe pâdişahı ziraret etmişlerdir. Mesanedeki bir taştan dolayı hasta idi. 1910 yılında Fransa imparatoru Üçüncü Napolyon'un karısı imparatoriçe Öjeni İstanbul'a geldi.

Daha hayatında, Eyüp Sultanda kendisine bir türbe yaptırmıştı.

Rumeli seyahati sırasında Selânik'e çıktığı vakit, o sırada Alatini köşkünde bütün dünyadan tecrit edilmiş bir halde mahpus olarak yaşamakta olan Sultan Abdülhamid'e bşâ kâtibi vasıtasıyla:

«Biraderimin ellerinden operim, Selânik'e gelmekliğim mahza, memleketimin selâmeti bakımından gösterilen bir lü-

zuma mebnidir. Bana muğber olmamalarını ve gücenmemelerini rica ederim!» demişti. .

Saltanatının son yıllarına doğru mesanedeki taştan dolayı ameliyat edildi.

Hiç bir muharebede bulunmadığı halde kendisine «Gazi» ünvanı da verildi.

Sultan Abdülhamid gibi zeki, irâdeli, devlet işlerine vâkîf ve bizzat bu işlerle şahsen meşgul olan bir pâdişah'tan sonra Sultan Reşad'ın çok çekingen, ihtirazlı, hiç bir işe karışmayan hali hakikaten büyük bir tezattı. Bütün devlet idaresini Enver ve Talât paşalara, İttihad ve Terakki komitesinin eline bırakmıştı.

Haddi zatında Sultan Reşad zeki idi. Bilhassa fevkalâde terbiyeli ve nazik bir insandı. Maiyetine karşı çok şefkatli idi. Daima redingot giyerdi ve misafir gideceği zaman ceketi düğmelerdi. Cuma namazlarını daima ayrı ayrı camilerde kılma kitiyadında idi.

BEŞİNCİ SULTAN MEHMED REŞAD DEVRİNİN SADRÂZAMLARI

AHMED TEVFİK PAŞA: (14 nisan 1909) da tâyin edilmiş, (5 mayıs 1909) da istifa etmiştir. Kıvrımlıdır. Babası Bahçesaraylı Arslan oğlu ailesinden Tuna bölgesi kumandanı Süvari ferîği İsmâîl Hakkı paşadır. 1845 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlk ve rüşdiye tahsilinden sonra harp okulunda imtihan verip Süvari mülâzımı oldu ise de, biraz sonra istifa ederek Bab-ı âli tercüme kalemine girdi. 1872 de Roma elçiliği ikinci kâtipliğine tâyin edildi. Daha sonra Viyana ve Berlin elçilik kâtiplikleri yaptı. 1875 te Atina elçiliği başkâtibi, biraz sonra Petersburg maslâhatgüzarı oldu. 1883 te Atina elçisi, 1885 te Paris'e kanal komisyonuna memur edildi. Aynı sene Berlin elçisi, 1895 te Hariciye Nazırı oldu.

1908 de Âyan reisi, daha sonra, Rifat paşanın yerine Londra sefiri oldu ise de memuriyetine gitmeden evvel 31 mart vakası zuhur ettiğinden, istifa eden Hüseyn Hilmi paşanın yerine (14 nisan 1909) da ilk defa sadrâzamlığa getirildi. (6 mayıs 1909) da istifa etti ve tekrar Londra büyükelçiliğine tâyin edildi. Cihan harbinin çıkması üzerine İstanbul'a döndü. Mondros mütarekesini müteakip (11 kasım 1918) de bir kere daha sadrâzamlığa getirildi. (12 ocak 1919) da istifa etti. Damat Ferid paşanın istifasını müteakip sadrâzamlık kendisine teklif edildi, fakat kabul etmedi. (1 ekim 1919). Biraz sonra Âyan reisliğine getirildi. Ali Rıza ve Salih paşa kabinelerinin istifaları sırasında teklif edilen sadrâzamlığı kabul etmedi. Daha sonra Paris'te toplanan sulh konferansına âza olarak gönderildi ve Osmanlı devletine teklif

edilen barış şartlarının, istiklâl mefhumu ile kabili telif olmadığını Bab-ı âliye bildirerek İstanbul'a döndü.

Nihayet (21 ekim 1920) tarihinde tekrar sadrâzamlığa getirildi. Bu, hem onun, hem Osmanlı imparatorluğunun son sadrâzamlığı oldu. Onun zamanında millî mücadele muvaffak oldu. Yunanlılar denize döküldü. Saltanatın lâğvı ilân edildi. Tevfik paşa da son Osmanlı pâdişahı Vahideddin'e (4 kasım 1922) de istifasını verdi.

Tevfik paşa son Osmanlı sadrâzamları arasında, dış politikadaki bilgisi, tecrübesi, dürüstlüğü, doğruluğu ile temayüz etmiştir. İmparatorluk ananesine ve makamı saltanat ve hilâfete karşı samimî olarak bağlı idi. Çok nazik, fevkalâde eli açık, herkese iyilik yapmaktan zevk alır, herkes tarafından sevilir bir şahıstı. (8 ekim 1936) tarihinde vefat etmiştir.

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA: (5 mayıs 1909) da tâyin edilmiş (28 aralık 1909) da istifa etmiştir.

İkinci sadaretidir. İstifasından sonra Gazi Ahmed Muhtar paşa kabinesinde Adliye Nazırlığı yapmış, son olarak da Viyana elçiliğinde bulunmuştur.

Hal tercümesi, Abdülhamid Hân devri sadrâzamları arasında yazılıdır.

İBRAHİM HAKKI PAŞA: (12 ocak 1910) da tâyin olunmuş, (29 eylül 1911) de istifa etmiştir. 1862 de İstanbul'da doğmuştur. Babası, zaptiye nazırlığı müsteşarlığı, Sakız mütasarrıflığı ve şehir emaneti meclis reisliği yapmış olan Sakızlı Mehmed efendidir. Rüşdiye tahsilinden sonra mahrec-i aklâm okuluna, bir yıl sonra da mülkiye mektebine yazılarak 1882 de bu okuldan mezun oldu. Bir müddet sonra mabeyn tercümanı, daha sonra hukuk mektebi hocası oldu. Yurt dışında birkaç vazifede bulunduktan sonra 1894 te Sıhhiye Meclisi âzası, aynı sene Bab-ı âli hukuk müşaviri oldu. Daha sonra değişik birkaç memuriyeti müteakip Said paşanın altıncı sadaretinde Hariciye müsteşarlığına inha edildi ise de sultan Abdülhamid kabul etmedi. Meşrutiyetin ilânından sonra Said paşa, kabinesinde Maarif nazırı oldu. Kâmil paşa kabinesinde bu vazifesine ilâveten Dahiliye Nazırlığını deruhte etti (4 ağustos 1908). Dahiliye Nazırlığı sırasında

seçimler yapıldı. Bu münasebetle seçimin dürtüst yapılmadığı hakkında aleyhinde pek çok neşriyat yapıldı. Daha fazla bu makamda tutunamayacağı anlaşıldığından Roma elçiliğine gönderildi. Bu vazifede iken Hüseyin Hilmi paşanın sadaretten istifası üzerine, kendi haberi olmaksızın (12 ocak 1910) tarihinde sadrâzamlığa tâyin edildi. Sadaret zamanı Osmanlı imparatorluğunun en dağdağalı günleri idi. Çırağan sarayı yangını, Girid'in Yunanistan'a iltihakı, Arnavutluk isyanı, meşhur ve meşum kiliseler kanunu, ve nihayet İtalyanların Trablusgarp ve Bingazi'ye tecavüzü onun zamanına tesadüf eder.

Roma elçiliğinden sadrâzamlığa gelmiş olmasına rağmen, İtalyanların Trablus'a tecavüz edeceklerinden bihaber ve tam bir gaflet içinde bulunuşu ibretle kaydedilecek bir haldir. Zamanında İttihad ve Terakki erkânı tamamen idareye hâkim olmuş ve Hakkı paşa da bu komitecilerin elinde bir âlet haline gelmiştir. İtalyanların Trablus'a tecavüzleri üzerine istifa etmek mecburiyetinde kaldı. Bundan sonra Âyan âzalığine seçildi ve (29 temmuz 1918) de Berlin'de yakalandığı dizanteriden kurtulamıyarak orada vefat etti. Nâşı, İstanbul'a getirilerek Yahya efendi türbesine defnedildi. Mukemmeli tahsili vardı. Fransızca ve İngilizce bilirdi. Fakat Osmanlı imparatorluğunu idare edecek görüş ve kabiliyette değildi. Saf ve irâdesizdi. Bu yüzden Dahiliye Nazırlığında ve sadrâzamlığında muvaffak olamamış, çok tenkide uğramıştır.

İtalyanların Trablus tecavüzü üzerine neye uğradığını bilemeyen Hakkı paşanın şu sözleri söylediği rivâyet edilir:

«Eski zamanlarda benim vaziyetime düşen sadrâzamların kafasını pâdişahlar binek taşında kestirirlerdi. Şimdi ben o haldeyim!»

Kendisi böyle düşündüğü halde o müthiş felâketin müsebbibi olarak kendisinden hiç bir sual sorulmaması, İttihad ve Terakki devrinin garaibindendir.

MEHMED SAİD PAŞA: (Sekizinci sadaretidir). Bu defaki sadaretine (30 eylül 1911) de tâyin edilmiş (30 aralık 1911) de istifa etmiştir. Hal tercümesi daha evvelki sadaretlerinde yazılmıştır.

MEHMED SAİD PAŞA: (Dokuzuncu sadareti): Bundan evvelki sadaretinden istifasından bir gün sonra ertesi günü tekrar (31 aralık 1911) de sadarete getirilmiş, (16 temmuz 1912) de istifa etmiştir. Daha sonra Mahmud Şevket paşa kabinesinde Şûrayı Devlet reisi olmuş, bir müddet sonra da âyan reisliğine getirilmiştir. (29 şubat 1914) te İstanbul'da vefat ederek Eyüp türbesi yakınına defnedilmiştir.

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA (Katırcıoğlu):

Bursa'da (ekim 1819) tarihinde doğmuştur. Babası Katırcıoğulları sülâlesinden Hacı Halil efendidir. Evvelâ Bursa askeri idadisinde okudu. İstanbul'da Harbiye okulundan 1861 de yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. Bir müddet Hersek isyanı sırasında Serdar-ı ekrem Ömer paşanın yanında bulundu. Birkaç rütbe yükseldikten sonra kaymakam rütbesiyle Yusuf İzzeddin efendinin öğretmeni oldu. 1869 da miralaylıkla askeri şûra âzalığine getirildi. Asir isyanını bastırdı. 1871 de ferik rütbesiyle Yemen vâlisi ve orada bulunan yedinci ordu kumandanlığına tâyin edildi. 1873 te İstanbul'da Nafia Nazırlığına getirildi. Daha sonra Erzurum vâlisi ve dördüncü ordu müşiri oldu. 1876 da Girid vâli ve kumandanlığına tâyin edildi. 93 seferinde Şarkî Anadolu'da Türk orduları başkumandanlığına tâyin edildi. Burada büyük hizmetler gördü, Gazi ünvanını aldı. Biraz sonra İstanbul'a çağırılarak Çatalca müdafaa kumandanlığına getirildi. Buradan istifa etti. Genelkurmay başkanlığına tâyin edildi. Bundan sonra birkaç memuriyet daha değiştirdi. 1880 de genelkurmay başkanlığından azledildi. 1885 yılı sonlarına doğru Mısır fevkalâde komiserliğine tâyin edildi. Meşrutiyetin ilânı üzerine İstanbul'a gelerek âyan âzası, sonra âyan reisi oldu. 1911 de emekliye sevk edildi. Nihayet Said paşanın istifasından sonra (22 temmuz 1912) de sadrazam oldu. Gazi Ahmed Muhtar paşa kırktan fazla muharebede bulunmuş, iki defa yaralanmış, zamanının en değerli askerlerindendi. Kıymetli bir riyaziyecidir. Tarihe, riyaziyye ve dinî meselelere ait birkaç eseri vardır. «Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye» ile «Da-

rüşsafaka» nın kurucularındandır. (22 ocak 1919) da İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarı Fatihtedir.

MEHMED KÂMİL PAŞA (Dördüncü sadareti):

Bu defaki sadaretine (29 eki m1912) de tâyin edilmiş (23 ocak 1913) te İttihatçılar tarafından zorla istifa ettirilmiştir. Siyasi hayatta rakibi Said paşa idi. Hal tercümesi, bundan evvelki sadaretlerinde yazılıdır.

MAHMUD ŞEVKET PAŞA:

(23 ocak 1913) te, İttihatçıların Bab-ı âli baskını neticesinde istifaya mecbur bırakılan Kâmil paşanın yerine sadrâzamlığa getirilmiş, (11 haziran, 1913) te bir suikast neticesinde öldürülmüştür. Mahmud Şevket paşa Bağdadlıdır. Eski Müntefik mütasarrıfı Kethüdazâde Süleyman beyin oğludur. Süleyman bey vaktiyle Irak'a hicret etmiş olan Çeçen veya Gürcü ırkındandır. Mahmud Şevket paşa 1856 yılında Bağdad'ta doğmuştur.

Orta tahsilini Bağdad'ta yapmış, İstanbul'a gelerek harp okulu ve kurmay sınıflarını tamamlayarak 1882 de erkânıharp yüzbaşısı olarak çıkmıştır. Osmanlı ordusunu islâha memur Alman Goltz paşanın yanında bulundu. Dokuz sene Almanya'da, daha sonra Fransa'da tetkiklerde bulundu. Askerî rütbe-leri sıra ile takip ederek 1901 de ferikliğe terfi etti. 1905 te Kosova vâililiğine tâyin edildi. Meşrutiyetin ilânı üzerine 3 üncü ordu kumandanı, biraz sonra ilâveten Rumeli vilâyetleri umum müfettişi oldu.

31 mart vakasında hareket ordusu kumandanı olarak İstanbul üzerine yürüdü. 1909 da Hakkı paşa kabinesinde Harbiye Nazırı oldu. Said paşa kabinesinde bu vazifesini muhafaza etti. Balkan harbi sırasında Alasonya ordusu kumandanlığına tâyin edildi ise de kabul etmedi, istifa etti. İttihatçıların Bab-ı âli baskını neticesinde Kâmil paşa cebren istifa ettirildikten sonra müşirlik rütbesiyle sadarete getirildi ve Harbiye Nazırlığını da deruhte etti (23 ocak 1912). Kanlı bir şekilde sadarete gelen Mahmud Şevket paşa (11 haziran 1913)

te Harbiye Nezaretinden Bab-ı âliye giderken Beyazid meydana ile Divanyolunun birleştiği köşede öldürüldü.

MISIRLI SAİD HALİM PAŞA:

(12 haziran 1913) te sadrâzamlığa tâyin olunmuş (3 şubat 1913) te istifa etmiştir. Mısır vâlisi Kavalalı Mehmed Ali paşanın Osmanlı vezirlerinden ve Şûrayı Devlet âzası olan Halim paşanın oğludur. 1862 yılında Kahire'de doğmuştur. Yüksek tahsilini İsviçre'de siyasi ilimlerde yapmış 1888 de İstanbul'a döndüğü vakit paşa ünvanıyla Şûrayı Devlet âzası olmuştur. Arapça ,Farsça, Fransızca ve İngilizce bilirdi. Türkçesi noksandı.

Sultan Abdülhamid zamanında Mısır'a, oradan Avrupa'ya gitti. Meşrutî idarenin kurulması için Avrupa'daki Türklerle münasebetlerde bulundu. Meşrutîyetin ilânı üzerine İstanbul'a geldi. Kısa bir müddet sonra âyan âzası seçildi. Trablus harbi sırasında İtalya ile bir anlaşma yapmak üzere Lozan'a gönderildi. Bir aralık İttihad ve Terakki Cemiyeti kâtibi umumiliğine getirildi. Mahmud Şevket paşa kabinesinde Hariciye Nazırı oldu. Mahmud Şevket paşanın öldürülmesi üzerine evvelâ sadaret kaymakamlığına getirildi. Sultan Reşad sadareti Hüseyin Hilmi paşaya vermek istiyordu. O Viyana'dan gelinceye kadar Said Halim paşa vekâlet edecekti. Fakat ittihatçıların ısrarı üzerine Sultan Reşad ertesi günü (12 haziran 1917) de onu sadrâzamlığa tâyin etti.

Said Halim paşa, ilk iş olarak Mahmud Şevket paşanın katillerini tecziye ettirdi. Onun zamanında cihan harbi patlak vermişti. Said Halim paşa Türkiyenin bu harbe girmesine taraftar olmadığı halde ittihatçıların, metinde de izah ettiğimiz gibi türlü entrikalarına mâni olacak kudret ve irâdeyi gösteremedi. Onların oyuncağı haline geldi. Ve Türkiyenin Almanya grubu ile birlikte itilâf devletlerine karşı ilânı harp ederek harbe girmesine mâni olamadı.

İttihad ve Terakki erkânı, sadrâzamanın elinde hemen hiç bir kuvvet bırakmamışlar, hattâ onu istiskal etmeğe başlamışlardı. Öyle zamanlar olurdu ki, kabine toplantıları bile ona haber vermeden yapılır, mühim kararlar alınır, bu ka-

rarlardan Said Halim paşanın sonradan haberi olurdu. Daha fazla bu istiskale dayanamayın Said Halim paşa, nihayet (13 şubat 1917) de istifa etmeğe mecbur kaldı.

Birinci dünya harbinin kaybedilmesinden sonra iktidara geçen Hürriyet İtilâf kabinesi kendisini, Türkiye'yi cihan harbine soktuğu için sorguya çekti. Malta'dan tahliye edildikten sonra İstanbul'a gelmek istedi ise de müsaade edilmedi. Bunun üzerine Roma'da yerleşti. (6 Aralık 1921) de bir Ermeni komitecisi tarafından alınından vurulup öldürüldü. Na'sı İstanbul'a getirilerek Sultan Mahmud türbesine defnedildi.

Said Halim Paşa çok kıbar, nâzik, aynı zamanda gururlu idi. Sabırlı, hüsnüniyet sahibi, nikbin bir adamdı. Mecliste kürsüye çıkıp konuşmaz, fakat hususî meclislerde çok konuşurdu, hoş sohbetti. İyi bir müslümandı. Lâübaliliğe tahammül edemezdi. Kuvvetli bir tahsil yapmıştı. Fakat zekâsı orta derecede idi ve devlet idaresinde zayıftı. Tehdidini ikaa kaadir değildi.

Mehmed Talât Paşa:

(4 Şubat 1917) de tâyin edilmiş, (8 Ekim 1919) da istifa etmiştir.

Kırcaalili kazasının Çepelçeli köyü halkından Ahmed Vasıf efendi'nin oğludur. 1874 senesinde doğmuştur. Babası, bazı kazalarda müstantik muavinliği de yapmıştır. Talât paşa'nın Çingene aslından olduğuna dair rivâyetler vardır. İhtimal ki bu rivâyetler düşmanları tarafından çıkarılmıştır. Fakat Larousse Universel de Talât Paşa maddesinde «Türk politika adamı, menşei Çingenedir..» kaydı vardır. Talât Paşa, bu rivâyetler karşısında, neşrettiği hitıratında, ecdadından Halil Bayraktar ve Ak Hüseyin isimlerini zikrederek Türk olduğunu yazmaktadı.

Tahsil derecesi rüşdiyedir. Bir aralık hukuk mektebine de kaydolanmış ise de bunu ikmal etmemiştir. Meşrutiyet-

ten evvel Selânik ile Manastır arasında seyyar posta memurluğu, daha sonra Edirne posta ve telgraf idaresinde kâtiplik yapmış, Hususî olarak fransızcaya çalışmıştır.

Becerikli bir komiteci idi. Siyasî hayata komitecilikten başladı. Evvlâ İttihat ve Terakki Cemiyetine, daha sonra da mason locasına girdi. Muzır faaliyetleri saraya ihbar edildiğinden sürgüne gönderilmesi kararlaştırıldı ise de, Rumeli Umumî Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya başvurarak sürgünden kurtulmasını bildi. Meşrutiyetin ilânından sonra Meclise, Edirne mebusu olarak girdi ve Meclis birinci başkan vekili, biraz sonra da Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde Dahiliye Nâzırı oldu (5 Mayıs 1909).

Meşhur Babiâli baskınının birinci derecede müretteplerindendir.

Said Halim Paşa kabinesinde de Dahiliye Nâzirliğini deruhte etti (12 haziran 1913). Said Halim Paşa istifa edince de, İttihat ve Terakki merkezi umumisinin namzedi olarak mâbeyne adı bildirildi ve zavalı Sultan Reşad da İttihatçıların elinde bir oyuncak olduğu için onun sadrâzamlığını tasdik etmek mecburiyetinde kaldı.

Rusların harbden çekilmeleri üzerine Brest Litovsk şehrinde yapılan müzakerelerde bulundu ve anlaşmayı Osmanlı Devleti nâmına imza etti. Vahdeddin'in cülûsundan kısa bir müddet sonra (17 Temmuz 1918) de istifa etti. Daha sonra (2 Kasım 1918) de Berlin'e kaçtı. Koca bir imparatorluğu cehâleti, beceriksizliği yüzünden kısa bir zamanda mahvı peşişan edenlerin başlıcalarından olduğu halde, bu korkunç mesuliyetin hesabını millete vermekten korkarak kaçarken, Sadrâzam İzzet Paşa'ya bıraktığı bir mektupta :

«Mesuliyeti kabul ediyorum, millete karşı hesap vermek ve muhakeme edilerek verilecek cezayı çekmek isterim. Size söz veriyorum, müsait bir vaziyet hâsıl olunca geleceğim» diyordu.

Bundan sonra Berlin'e kaçmıştı. Mülteci olarak bulunduğu Berlin'deki apartmanına yakın bir sokakta (15 Mart

1921) Salı günü Tayliryan adındaki bir Ermeni komitecisi tarafından kurşunla vurularak öldürüldü. Cenâzesi tahnit edilerek Berlin Müslüman mezarlığında bir mahzende muhafaza edildikten sonra (25 Şubat 1944) de İstanbul'a getirildi ve Hürriyet Ebediye tepesine defnedildi.

Arkadaşları arasında memleketinden kaçmayarak mesuliyetlerinin neticesine intizar etmek dürüstlüğünü gösterenler olmuştu. Talât Paşa da hiç olmazsa bunu yapabilirdi. Fakat, arkasında yıkılmış ve hurdahaş olmuş bir vatan bırakarak Berlin'e kaçması, herhalde onun karakteri hakkında verilecek hükümde müessir olacaktır.

SULTAN REŞAD DEVRİ ŞEYHÜLİSLÂMLARI

MEHMED ZİYAEDDİN EFENDİ :

(İkinci Şeyhülislâmlıdır) (14 Nisan 1909) da tâyin edilmiş, (5 Mayıs (1909) da istifa etmiştir. Sultan Abdülhamid Hân'ın hal' fetvasına imza koyan kimsedir. Sonradan Âyan azâsı olmuştur.

PİRİ ZÂDE MEHMED SALİH EFENDİ:

(5 mayıs 1909) da tâyin edilmiş (18 aralık 1909) da istifa etmiştir. Babası Kadıasker İbrahim İsmet beydir. Çok zeki, dürüst ve muktedir bir ilim adamı idi.

CELEBİ ZÂDE HÜSEYİN HAKKI EFENDİ:

(12 ocak 1909) tarihinde tâyin olunmuş, (12 temmuz 1910) da istifa etmiştir. Babası İbrahim Rüştü efendidir. Hakkı paşa kabinesinde şeyhülislâmlık yapmıştır. Fakat bu kabinenin ipe sapa gelmeyen hareketleri karşısında tahammül edemiyerek ileri geri konuşmalar yaptığı için istifaya icbar edilmiştir.

MUSA KÂZİM EFENDİ:

(12 temmuz 1910) da tâyin olunmuş (29 eylül 1911) de istifa etmiştir. Babası, Tortumlu İbrahim efendidir. Mason olduğu halde Şeyhülislâmlık mevkiine getirilmesi pek çok dedikoduyu mucip olmuştur. Fakat koyu ittihatçı olduğu için komitenin tazyiki le bu mevkie getirilmiş ve yerinde bir seneden fazla kalmıştır.

MUSA KÂZİM EFENDİ (İkinci Meşihati):

(30 eylül 1911) de tâyin olunmuş, (30 aralık 1911) de istifa etmiştir.

ABDURRAHMAN NESİP EFENDİ:

(31 aralık 1911) de tâyin olunmuş (16 temmuz 1912) de istifa etmiştir. Babası Üsküp kadılarından Halil Feyzi efendidir.

MEHMET CEMALLEDDİN EFENDİ (üçüncü Meşihati):

(22 temmuz 1912) de tâyin olunmuş, (29 ekim 1912) de istifa etmiştir.

MEHMET CEMALLEDDİN EFENDİ (Dördüncü Meşihati)

(29 ekim 1912) de tâyin olunmuş (23 ocak 1913) te Bab-ı âli baskınında istifa etmiştir.

MEHMET ESAD EFENDİ:

(24 ocak 1913) te tâyin olunmuş (11 haziran 1913) te Mahmud Şevket paşanın katli üzerine vazifesi nihayet bulmuştur.

MEHMET ESAD EFENDİ: (İkinci Meşihati):

(12 haziran 1913) te tâyin olunmuş, (15 mart 1914) tarihinde istifa etmiştir.

ÜRGÜPLÜ MUSTAFA HAYRİ EFENDİ:

(16 mart 1914) te tâyin olunmuş, (6 mayıs 1916) da istifa etmiştir. Trablusgarp vilâyeti evkaf müdürlerinden Ürgüplü Abdullah Avni efendinin oğludur. Çalışkan ve temiz ahlâklı bir zattı. Vakıf hanları onun zamanında yapılmıştır. Evkaf Nazırlığı uhdesinde olduğu halde Şeyhülislâm olmuştu. Mabeyn başkâtibi Ali Fuad Türkgeldi istifasını şöyle anlatıyor:

«Geçen gün Enver paşanın yalısının arkasındaki köşkte vermiş olduğu ziyafeti gördünüz. O masraflar, o ihtişamlar ne ile oluyor? Ben artık onlarla birlikte olamam.»

MÜSÂ KÂZİM EFENDİ: (Üçüncü Meşihati):

(2 Mayıs 1916) da tayin olunmuş (3 Şubat 1917) de istifa etmiştir. Sultan Reşad'ın son şeyhülislâmıdır.

ALTINCI MEHMED

«SULTAN MEHMED VAHİDEDDİN»

36 ncı Osmanlı pâdişahı

Babası: Sultan Abdülmecid

Annesi: Gülistû kadın efendi,

Doğum tarihi: (2 şubat 1861) (21 Recep 1277) cumartesi

Tahta çıktığı tarih: 4 temmuz 1918 — 25 Ramazan 1336
perşembe.

Tahta çıktığı sırada yaşı: 57 sene, 5 ay, (58 yaşı içinde)

Saltanatın ilgası: 1 kasım 1922

Hükümdarlık müddeti: 5 sene, 3 ay, 28 gün,

Hilâfet müddeti: 4 sene, 4 ay 25 gün.

Saltanatın ilgası sırasında yaşı: 61 sene 8 ay (62 yaşı
içinde.)

Türkiyeyi terkettiği tarih: 16/17 kasım 1922

Vefat tarihi: 15 mayıs 1926

Vefatı sırasında yaşı: 65 sene, 3 ay, 12 gün (66 yaşı
içinde)

TAHTA CÜLÛS VE İLK GÜNLER

Sultan Reşad 3 temmuz 1918 çarşamba günü vefat etmişti. Veliâht, Sultan Abdülmecid'in oğullarından şehzâde Vahideddin efendi idi. Daha Sultan Reşad'ın ve veliâht Yusuf İzzeddin efendinin sağlıklarında Vahideddin efendi ikinci veliâht olarak ilân edilmişti. Bunun sebebi de, ittihatçıların daha şehzâdeliği zamanında kendisinden hoşlanmadıkları, ondan çekindikleri için, sultan Reşad'ın vefatından sonra Yusuf İzzeddin efendi pâdişah olunca kendi oğlu Nizameddin efendiyi veliâhtlığa getireceği rivâyeti idi. Bu yüzden Vahideddin, Sultan Reşad'ın sağlığında veliâhtlığını teminat altına almak istemiştir. Yusuf İzzeddin efendi intihar edince otomatik olarak veliâht oldu. Fakat bu defa da ittihatçılar, Sultan Reşad'ın ölümü halinde Beşinci Murad'ın oğlu Salâhaddin efendiyi tahta çıkarmayı düşünmekte idiler. Fakat Salâhaddin efendi biraz sonra vefat edince, Vahideddin son Osmanlı pâdişahı oldu.

Her halde Talât paşanın ve diğer ittihatçıların, Vahideddin'in pâdişah olmasından çekindikleri nokta, onun hakikaten çok zeki oluşu ve pâdişah olduğu vakit pâdişahlık salâhiyetini kullanarak, Sultan Reşad gibi her şeyini ittihatçılara bırakmayacak bir karakterde bulunuşunun hissedilmesi idi.

Sultan Reşad'ın vefatı üzerine sadrâzam, Şeyhülislâm ve Harbiye Nazırı, veliâhdın Çengelköyündeki köşküne giderek, pâdişahlığını tebliğ ettiler. Ertesi günü bütün vükelâ, Topkapı sarayının Mustafa paşa köşkünde toplandı. Saat ona doğru Sultan Mehmed Vahideddin bir istimbotta Sarayburnuna çıktı. Vükelâ, mabeynciler, saray erkânı kendisini Babüssâade önünde bekliyorlardı. Sarayburnundan bindiği arabada, yanında Harbiye Nazırı Enver paşa da vardı.

Arabadan indikten sonra, romatizmadan muztarip olduğu için bastonunu istedi. Baş mabeynci Ali Fuad Türkgeldi'nin anlattığına göre bastonun Çengelköyünde unutulduğu söylenince:

— Bu bir felâket! dedi.

Bu suretle saray kapısından girerken söylediği ilk söz «felâket» kelimesi olmuştu. Osmanlı saray ananesinde, pâdişahların tahta çıkmadan evvel ilk söyledikleri sözlerle tefe'ül ediliirdi.

Sultan Vahideddin biraz dinlendikten sonra Hırka-i Saadeti ziyaret etti. Saat on bire doğru üçüncü kapı önünde kurulmuş olan altın tahta altıncı Mehmed ünvanıyla oturdu. Biat esnasında eski usullerden bazı farklı hareketler yapıldı. Cülûs törenlerinde pâdişahların elini öpmek âdet ikin sadece saçak öptürüldü ve tahta oturmak üzere kapıdan çıkarken usulden olan alkış yerine bando muzika çalındı.

Bundan sonra Sultan Reşad'ın cenaze töreni yapıldı. Pâdişah, cenaze alayı ile birlikte Eyüp'e kadar gitti. Topkapı sarayına döndükten sonra da Söğütlü yatiyle Dolmabahçe sarayına döndü.

Usulen istifasını takdim eden sadrâzam Talât paşa, yeniden sadrâzamlıkta ipka edildi.

Osmanlı pâdişahlarının son kılıç alayı (31 ağustos 1918) de yapıldı.

Kılıç alayı için Sultan Vahideddin Dolmabahçe sarayından on çifte kayığa binerek Eyüp'e gitti. O güne kadar pâdişahlara Konya Mevlevî çelebileri, Şeyhülislâm veya Nakib-ül eşraf tarafından kılıç kuşatılırdı. Bu defa usul değiştirildi. O sırada deniz yoluyla İstanbul'a gelmiş bulunan Seyid Ahmed Şerif-üs-Sünûsî tarafından kılıç kuşatıldı. Bundan sonra pâdişah, saltanat arabasına binerek Defterdar, Edirnekapısı, Fatih ve Divanyolu üzerinden saraya döndü. Fatih ve İkinci Mehmed türbelerini de ziyaret etti. Alay Eyüpten hareket ettikten sonra itilâf tayyarelerinin Boğazdan geçmiş olduğu hünkâra Talât paşa tarafından haber verildiği vakit yeni pâdişah, hiç telâş eseri göstermemiştir. Sultan Vahideddin, tahta çıkmasını müteakip ordu ve donanmaya hitaben bir beyanname neşretti.

Harbin devamı safahatı:

Sultan Vahideddin tahta çıktığı sırada harp bütün şiddetiyle devam ediyordu. Irak, Filistin - Suriye, son felâketli çekilmeler devam ediyor, denizlerde ve havalarda devamlı hareketler vuku buluyordu. Yalnız Kafkas cephesinde bu hareketler lehimize gibi görünüyordu.

Şimdi, muhtelif Osmanlı cephelerinde, sultan Reşad zamanında bıraktığımız yerden sonra vukua gelen son felâketli hareketleri izah edeceğiz:

Kafkas cephesi:

Harbin ilk yıllarında Kafkas cephesinde, Enver paşanın feci ve meşum Sarıkamış taarruzunu müteakip bir çöküntü başlamış, doğu vilâyetlerimizden birçoğu düşman istilâsı altında kalmıştı. Fakat 1917 senesinde Rusya'da vukua gelen ihtilâl neticesinde Çarlığın devrilmesi, muhtelif Rus cephe-lerindeki orduların inhilâlini mucip olmuştu. Bu arada Kafkas cephesinde de Rus orduları artık bir tehlike olmaktan çıkmıştı. Evvelce Rus işgali altına girmiş olan yerlerimizin istirdadı kolaylaşmıştı. Birbiri ardı sıra (26 şubat 1918) de Erzincan (27 şubat) ta Trabzon, (12 mart) ta Erzurum, (2 nisan) da Van şehirleri istirdat edildi. Düşman istilâsı, doğu vilâyetlerimizi harap etmişti. Fakat bilhassa Erzurumda, Ermeni komitecisi Antranik, şehrin istirdadından biraz evvel, insanlık tarihinin yüz karası olacak şekilde pek vahşice katliâmlarda bulunmuş, çocuk, kadın hasta, ihtiyar tanımadan binlerce Türkü inanılmaz vahşetlerle, işkencelerle imha etmiştir.

Müttefiklerle Rusya arasında (3 mart 1918) de Brest Litovsk kasabasında harp haline nihayet veren sulh görüşmeleri yapıldı. Buraya, Türk murahhası olarak ta sadrâzam Talât paşa gitti. Bu muahedeye göre Türk - Rus hududundaki halkın idaresi hususu da halkın reyine bırakıldığı için plebisit yapılmasına karar verilmişti. Bu sırada (Azeri Türkleri, Ermeniler ve Gürcüler) tarafından bir (Cenubi Kafkasya cumhuriyeti) kurulmuş bulunuyordu. Bu emrivaki üzerine Bab-ı âli bu yeni hükûmetle müzakerede bulunmak için

Trabzon'da bir konferans tertip etti. Müzakereler bir aydan fazla devam etti ve esaslı bir netice alınamadı.

Bu sırada Türk ordusu da ileri harekâta başladı. (25 Mart 1918) de Olti, (3 nisan) da Ardahan, (5 nisan) da Sarıkamış, (14 nisan) da Batum, (25 nisan) da Kars işgal edildi. Daha sonra Türk ordusu (30 nisan) da Arpaçaya vardı. (15 mayıs) ta Gümrü, (20 temmuz) da Nahcivan işgal edildi. Nihayet Türk ordusu (15 eylül) de Bakû'ya girdi.

Filistin - Suriye cephesi:

İngiliz kuvvetleri, mukavemeti kırılmış olan Türk kuvvetlerinin çekilmeye başlamaları üzerine Şeriâ'nın doğusuna doğru sür'atle ilerlemeğe başlamıştı. (21 şubat 1918) de Kudüs'ün 20 kilometre şimali garbisinde bulunan Erûha Türk kuvvetleri tarafından tahliye edildi ve İngilizler tarafından derhal işgal edildi. Bunun üzerine Türk karargâhı Şam'a nakledildi.

İngiliz kuvvetleri (9 mart) ta Kudüs - Nablus yolu üzerinden şiddetli bir taarruza geçtiler. Bütün imkânsızlıklarına rağmen Türk ordusu mukavemet etti ve muharebe neticesiz kaldı. 26 - 30 mart arasında İngilizlerle birinci Şeriâ muharebesi yapıldı. Beş günlük kanlı bir muharebeden sonra düşman taarruzu kırıldı. İkinci Şeriâ muharebesi (30 nisan) ile (4 mayıs) arasında vukua geldi. Bu sırada general Falkenhayn yerine Yıldırım ordular grup kumandanlığına tâyin edilmiş olan Liman Von Sanders paşa karargâhını Şam'dan Nâsır'a'ya nakletmiş bulunuyordu. Bu ikinci Şeriâ muharebesi de kat'i netice vermemişti.

Fakat 19 eylülde yapılan Nablus meydan muharebesi, Suriye'nin feci âkıbetini tâyin etti. İngiliz generali Allenby Şam'ı zaptetmek niyetinde idi. İngilizlerin yardımına Fransızlar da gelmişti. Aynı zamanda hemen bütün Suriye isyan halinde idi. Mekke şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal, âsi Arap kuvvetleriyle Amman'ı işgal etmişti. Maksudı, Türk ordusu-arkadan hançerlemektir. İngilizler aynı zamanda yeni Hind takviye kuvvetleri de almışlardı. Fransızlar ve İtalyanlar sahilde birçok noktalara çıkarmalar yapmış bulunuyorlardı. Bu muharebe, daha ziyade hristiyan itilâf devletleriyle el-

birliği yaparak müslüman Türklere karşı arkadan hücum eden Arapların ihaneti yüzünden feci bir şekilde sona ermişti. İngiliz ordusunun kuvveti 50 bin kadardı.

Bu sırada Mustafa Kemal paşa, (7 ağustos 1918) de Yıldırım ordular grubuna bağlı yedinci ordu kumandanlığına tayin edilmişti. Bu ordu o sırada Nablus ile Şeria nehri arasında bulunuyordu.

(19 eylül 1918) de Suriye'nin kaderini tayin eden meşhur Nablus meydan muharebesi vukua geldi. Çok kanlı olan bu feci muharebe bir günde neticelendi. En gayri müsait şartlar içinde, aç, çıplak, mühimmatsız ve yerli halk ve Arap âsileri tarafından ihanete uğrayan fedakâr Türk askeri, en medenî ve kahir âlet ve teçhizatla saldıran düşman karşısında sür'atle eridi. Yedinci ordu bir müddet mukavemet ettiyse de sekizinci ordunun cephesi yarıldı, iki ordu birden akşam üzeri Tül-Kerim hattına çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı cephesinin ova kısmı yarılmış, karargâh ile cephenin irtibatı kesilmişti. (20 eylül 1918) cuma günü Nâsıra'da bulunan Osmanlı karargâhı anî bir İngiliz baskınına uğradı. Karargâh dahi, son durumdan haberdar değildi. Meşhur Alman generali Liman von Sanders bu anî baskından, gecelik entarisi ile Taberiye'ye kaçmak suretiyle güçlkle kurtulabilmişti. Aynı gün Bisan kasabası da düşmüş, sahildeki Hayfa şehri tahliye edilmiş ve Akkâ kalesi ile birlikte o da sukut etmiştir. (23 eylül 1918).

Bu hâdiseler üzerine Osmanlı karargâhı tekrar Şam'a nakledildi. Nâsıra'nın sukutunda İngilizler 18 bin esir almışlardır. Vâkıa karargâh Şam'a nakledilmişti, fakat burası artık emin değildi. Çünkü Şam halkı da isyan halinde idi. (22 eylül) de karargâh daha şimale çekildi. Şam'dan çekilirken Şam halkı, müslüman Türk askerlerine karşı çok vahşiyane bir şekilde saldırmış, en gayri insani hareketlerde bulunmuştur.

Bu arada yalnız Taberiye, düşman taarruzlarına karşı kahramanca müdafaada bulunduktan sonra (24 eylül 1918) de orası da sukut etti. Bir taraftan İngiliz istilâ kuvvetleri, diğer taraftan âsi Arap kuvvetleri tarafından her an sarılmakta olan kanraman Türk ordusu (27 eylül 1918) de Taberiye -

Der'a, Kuneytara üzerinden Şam'a doğru çekildi. Düşman kuvvetleri adım adım Türk kuvvetlerini takip etmekte idi. (1 ekim 1918) de Suriye'nin bu meşhur merkezi de İngilizlerin eline düştü. Arslan artıklarıyla geçinenler gibi, Faysa- lın Arap kuvvetleri de ertesi gün Şam'a girdi. 2 ekimden 6 ekime kadar Rayak, Baalbek, Humus tahliye edildi. Bu mü- hish istilâ kuvvetleri karşısında son Türk kuvvetleri de Ha- leb'e doğru çekilmeğe başlarken İngiliz - Fransız filoları ta- rafından Beyrut şehrine asker çıkarılmıştı. Türk kuvvetle- rinin Haleb'i müdafaa etmesi mümkün değildi. Türk kuv- vetleri tarafından tahliye edilen Haleb şehri de, beşinci İn- giliz süvari fırkası tarafından (27 ekim 1918) de mukave- metsiz işgal edildi.

Sultan Reşad'ın son aylarında, lüzumsuz yere Çanakkale boğazından çıkarak, güya düşman gemilerine hücum eden Yavuz ve Midilli gemilerinden Midilli bir torpil tarlasına düşerek batmış, Yavuz da iki yara alarak güçlüğüle İstanbul'a dönebilmişti.

Sultan Vahideddin'in tahta çıkışını takip eden günlerde (23 temmuz 1918) de İstanbul ilk düşman hava hücumuna maruz kaldı. Bundan sonra 27/28 temmuz gecesi, ve daha sonra 21/22 ağustos günü öğle üzeri hava filoları İstanbul'a bomba atmışlardır. Bu sonuncu taarruzlarında 8 kişi yara- landı birkaç dükkân hasara uğradı. Bu hava hücumlarının en şiddetlisi 27/28 ağustos gece yarısına yakın vukua geldi. Bu defaki taarruzda birçok kimse şehit olduğu gibi, itilâf kuvvetleri şehir üzerine beyannameler de attılar. Buna mu- kabil tarafımızdan da (23 eylülünden 28 eylüle kadar birkaç hava hücumu yapılmış ve Limni adasındaki üç tayyare han- garı tahrip edilmiştir.

Talât paşanın istifasıyle Ahmed

İzzet paşanın sadareti: (8 ekim 1918)

Harp durumu çok feci bir hal almıştı. Bütün cephe- ler tam bir çöküntü halinde idi. Artık harbin kazanılmasına im- kân olmadığı aşîkârdı. İttifak zümresinin en kudretli âzası olan Almanya dahi her şeyin bittiğini görmüş idi. Buna rağ- men Talât paşa, iktidarı bırakmak niyetinde değildi ve Al-

manya'nın yardımına bel bağlayacak kadar siyasi görüşten bi-behre idi. Nitekim bunun için de gûya, Kafkasya'da husule gelen yeni vaziyeti görüşmek, aslında son harp vaziyetini anlamak üzere Almanya'ya gitti. Orada Mareşal Hindenburg ve diğer Alman erkânı ile görüştü. İstanbul'a dönüşünde bir gün evvel Bulgaristan'ın itilâf devletlerinden münferit mü-tareke talep ettiği anlaşıldı (26 eylül 1918). Bulgar ordusu isyan etmiş, Sofya üzerine yürümekte idi. (2 ekim 1918) de itilâf devletleri Bulgaristan'ın bu müracaatını kabul etti. Kral Ferdinand tahtını bırakarak Macaristan'a gitti ve yerine Kral Boris geçti.

Bulgaristan'ın mütareke aktederek harpten çekilmesi ile, Türkiye'nin merkezî devletlerle olan irtibatı da kesilmiş oluyordu. Selânik'teki Fransız kuvvetleri İstanbul'u tehdide başlamıştı. Suriye cephesi ise tamamen çökmüş Anadolu İngilizlerin tehdidi altına girmişti.

Osmanlı devleti için galip devletlere müracaat ederek bir mütareke istemekten başka yapacak bir çare kalmamıştı. Fakat bu müracaati, iktidarları hırsı uğruna imparatorluğu batırmayı dahi göze almış olan İttihad ve Terakki komitesi yapamazdı. Bunlar, büyük ve tarihî bir mesuliyet altında idiler ve millete hesap verme durumunda idiler. Binaenaleyh Türkiye'yi harbe sürükleyenlerin en başta mesullerinden biri olan sadrâzam Talât paşanın istifası zarurî idi. Bu kadar zarurî bir vaziyet karşısında bile Talât paşa ve İttihad ve Terakki erkânı, yeni kurulacak kabine hakkında bazı şartlar dermeyan ediyorlar, yeni kabineye de ittihatçılardan bir çoğunun alınmasını istiyorlardı.

Nihayet Talât paşa (8 ekim 1918) de istifa etti. Pâdişah sadarete Londra elçisi Tevfik paşayı getirmek istiyordu. Fakat Tevfik paşa, Talât paşanın şartlarını kabul etmediğinden kabineyi kuramadı. Bunun üzerine (13 ekim 1918) de Talât paşanın istifası ilân edilerek yerine, harp içinde evvelâ ikinci ordu kumandanlığı, sonra Kafkas cephesi kumandanlığı yapmış olan Ahmed İzzet paşa sadrâzamlığa getirildi.

Ahmed İzzet paşa İttihad ve Terakkiye mütemayildi. Dahiliye Nezaretine komitenin eski kâtibi umumisi Fethi beyi, Maliye Nezaretine de İttihatçılardan Cavid beyi getirdi.

Böylece on seneden az bir zaman zarfında Sultan Abdülhamid'ten devralınan üç kıtaya yayılmış altı yüz senelik koca bir imparatorluğu korkunç bir ihtiras ve cehalet ile tarihin sinesine gömen, bu bakımdan birinci derecede mesul olan, ve, eğer bir meziyet ise en büyük meziyeti komitecilik olan Talât paşa iktidardan çekildi.

Daha evvel Suriye vukuatında yazdığımız gibi bu sırada (27 ekim 1918) de Halep te sukut etmiş bulunuyordu.

Meşum Mondros mütarekesinin imzası: (30 ekim 1918)

İzzet paşa kabinesi için ilk yapılacak iş, itilâf devletleri ile bir mütareke akdi idi. İzzet paşa da buna baş vurdu. 1916 senesinin 29 nisan günü Osmanlı ordusu tarafından Kût-ul-Ammâre'de esir edilen ve o zamandan beri İstanbul'da Büyükdada nezaret altında bulunan general Tawnshent delâletiyle İngiltere hükûmetine baş vuruldu. Bunun üzerine Limni adasının Mondros limanında bulunan İngilizlerin Agamemnon zırhlısında mütareke müzakerelerine başlandı. Türk heyeti murahhasası (26 ekim 1918) de İstanbul'dan hareket eden Bahriye Nazırı Rauf, Hariciye müsteşarı Reşad Hikmet ve Erkânıharp kumandanı Sadullah beylerdi. Müzakereler, İngiltere'nin Akdeniz başkumandanı Visamiral Arthur Galt-horpe ile yapıldı.

Müzakereler kısa sürdü. Âdeta maddeler, Osmanlı murahhaslarına dikte ettirildi ve (30 ekim 1918) de sona erdi. Mondros mütarekesi 25 maddeden mürekkepti. Ana hatları şunlardı:

«İstanbul ve Çanakkale boğazları itilâf devletleri tarafından işgal edilecek, bütün torpil tarlalarının yerleri gösterilerek bunların temizlenmesine yardım edilecek, hudut muhafazasıyla âsayaîşî temin için lüzumlu kuvvetlerden maada bütün ordu terhis edilecek, bütün donanma teslim ve Osmanlı limanlarında mevkuf tutulacak, itilâf devletlerine mensup harp esirleriyle Ermeni esirleri İstanbul'da toplanarak itilâf devletlerine teslim edilecek, Müttefiklerin emniyetlerini tehdit edecek bir vaziyet zuhurunda herhangi bir sevkülceş

noktasının işgaline itilâf kuvvetleri salâhiyetli olacak, itilâf devletleri Osmanlı liman ve tersanelerinden istifade edecek, demiryollarından istifade edecek, telsiz telgrafları ve kablo-ları kontrol edebilecek, Toros tünelleri işgal edilecek, İran'ın şimali garbisindeki Türk kuvvetleri harpten evvelki sınırlara çekilecek, Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Irak, Trablus ve Bin-gazi'de kalan Osmanlı kıtaları en yakın itilâf kumandanları-na teslim olacak, Kafkasyadaki Türk orduları da harpten ev-velki sınırlara çekilecek, ordunun terhisi üzerine elde kala-cak silâh ve cephaneler verilecek talimata tâbi tutulacak, «Vilâyâtı sitte — Altı vilâyet» denilen Şark vilâyetlerinin her hangi birinde bir iğtişâş çıktığı takdirde itilâf devletleri iste-dikleri kısmı işgale salâhiyetli olacak, memleket ihtiyaçların-dan artan kömür ve akaryakıt gibi maddeler ihraç edilme-yip, itilâf devletlerine satılacak, Avusturya ve Almanya te-baası bir ay içinde Osmanlı topraklarını terke edecek, Osman-lı harp esirleri serbest bırakılmayacak, Osmanlı devleti mer-kezî devletlerle bütün münasebetlerini kesecek...»

Bu mütareke şartları, imzayı takip eden ertesi günü me-riyete girecekti.

Bu mütarekenâme, galip ile mağlûp arasında tarih bo-yunca yapılmış mütarekenamelerin en fecii, en gayri hukukisidir. Hakikatte mütareke demek, iki muharip tara-fın, bir anlaşma zemini buluncaya kadar muvakkaten ateş kesmesi demektir. Bu ahitnamede ise böyle bir şey yoktur. Mağlûp Osmanlı hükûmeti, kayıtsız şartsız galiplerin arzu-larına boyun eğmiştir. Galip devletler bu kadar haşin olduk-larına göre, o sırada Osmanlı devletinin yapabileceği başka bir hareket te yoktur. Koca bir imparatorluk yıkılmış, mad-deten ve mânen hurdahaş olmuş, bütün hudut boyları isti-lâcî ordularla çevrilmiş ve buna mukabil Osmanlı devletinin elinde bu kahir kuvvetlere karşı koyabilecek kara, deniz ve hava kuvveti olmadığı gibi ,artık müttefiksiz de kalmıştır.

Mütarekenin bilhassa iki maddesi, galip devletlerin kötü niyetlerinin bariz bir misalidir. Dördüncü maddeye göre ga-lip devletler diledikleri sevkülceş noktalarını istedikleri va-kit işgal edebileceklerdir. Bu maddenin hududu ve şümûlû

tasrih edilmediğine göre, mülkün en can alacak herhangi bir noktası, her an düşman işgaline girebilirdi.

24 üncü madde ise daha feciydi. Bu maddeye göre de: (Şark vilâyetlerinin herhangi birinde bir iğtişâş çıktığı takdirde itilâf kuvvetleri istedikleri kısmı işgale salâhiyetli olacaklardır.» Eğer bu devletler şark vilâyetlerimizi işgal etmek isterlerse bahane bulmak bu maddeye göre gayet kolaydır. Para ile tutulmuş bir iki hain, bu vilâyetlerde bir âsayiş meselesi çıkarabilirdi. Bu takdirde itilâf devletleri derhal buraları işgal edebilirlerdi. Bu garip ve hainane maddenin asıl maksadı, şark vilâyetlerimizde müstakil bir Ermenistan, Karadeniz sahillerinde de bir Pontos Rum devleti kurmaktır.

Mütareke maddeleri bu kadar ağır ve gayri insani olursa, biraz sonra yapılması icap eden sulh muahedesinin ne kadar feci esasları ihtiva edeceği şüpheden varestedir. Bu mütarekename, Türk milletinin idam fermanı idi. Kolonel Lamuş'un «Türkiye tarihi» adlı eserinde bu hususta çok enteresan malûmat vardır. Bu mütarekeyi hazırlayan ve imza eden İngiliz amirali, Selânik'te bulunan Fransız kumandanı Franchet d'Esperey'in muvafakatini almamış, bu yüzden İngilizlerle Fransızlar arasında bir ihtilâf baş göstermişti. Eğer devletin başında becerikli devlet adamları olsaydı, ihtimal ki bu ihtilâftan Osmanlı devleti namına istifade edebilirdi.

**İttihad ve Terakki erkânından
Talât, Enver ve Cemal paşaların
memleketten kaçırları:
(2 Kasım 1918)**

Birinci cihan harbi sona ermişti. Ve bu harp, 650 senelik koca bir imparatorluğun yıkılmasıyla sona ermişti. Yıkılan bir imparatorluk için, yıkanlarından hesap sorulması her halde icabeder. Yanlış hesaplar neticesinde ve daha ziyade şahsi ihtiras ve ikbal için bir zümre bir milleti harbe sokar, o millet çocuklarının en az iki milyonunu cephelerde, kar ve tipi altında veya kızgın ve kavurucu çöller ortasında çıplak, aç, susuz bırakır ve bunların şehit olmalarına sebep olursa ve nihayet sekiz on sene evvel birkaç milyon kilometre olarak

devraldığı bir memleketi, birkaç yüz bin kilometreye kadar küçültür ve bu küçük ülkeyi de düşman istilâsı tehlikesi altında bırakırsa... O milletin, bu şahıslardan bu korkunç tablonun hesabını sorması hakkıdır. Fakat daha ziyade 8 sene kayıtsız ve şartsız el koydukları bahtsız Türk milletinin hayatını bu kadar kötüye kullanarak ona tarihinin en acı günlerini yaşatanların, eğer bir zerre şeref ve haysiyetleri varsa «Biz icraatımızın hesabını vermeğe ve suçlu isek cezamızı çekmeğe hazırız» diyerek kendilerini Türk milletinin âdil hâkimlerine teslim etmeleri icabederdi.

Mondros mütareketinin imzasından hemen sonra bir sabah İstanbul halkı uyandığı vakit, birinci cihan harbi dramının aktörlerinin Türkiye hudutları dışına çıktıklarını, kaçtıklarını işiterek hayretler içinde kaldı. Üç gün evvel, cihan harbinin devamı boyunca birçok suiistimallerinden bahsedilmiş olan harbiye levazım reisi Topal - İsmail Hakkı paşa kaçmış bulunuyordu. Bir gün evvel de Halep ve Beyrut vâililikleri yapmış olan İttihatçılardan Bedri ve Azmi beyler kaçmışlardı.

Talât, Enver ve Cemal paşalar bu gece, yani (2/3 kasım 1918) gecesini Türk topraklarını boğazda bulunan Alman Loreley gemisi ile evvelâ Köstence'ye, oradan da Berlin'e gitmek suretiyle terketmişlerdi. Üçü de Osmanlı imparatorluğunu birinci cihan harbine sokan Bab-ı âli baskını yapan, Sarıkamış faciasında on binlerce Türkün canına kıyan, mecnunane bir hamakatile kanal seferini açarak Fîlistin ve Suriye'de Türk ordusunun sonsuz ıstıraplarına ve bu ülkelerin ziyana sebep olan, dört senelik harp senelerinde Anadolu'da halkı, açlık, susuzluk ve yokluk içinde inleyen birinci derecede mesul şahıslardı. Üçü de, 600 senelik bir imparatorluğu, 6 sene içinde mahyeden kimselerdi. Bunlar birinci derecedeki mesulilerdi. Daha başka kaçanlar da vardı. İttihad ve Terakkinin merkezi umumisi âzalarından doktor Nâzım, doktor Bahaeddin Şakir beyler de kaçmışlardı.

Türk efkârı umumiyesi hayretler içinde idi. Vatanperverliği kimseye vermeyen, vatan ve millet kelimelerini ağızlarından düşürmeyen bu kimseler, eğer iddialarında haklı idi iseler, samimî idi iseler neden hareketlerinin hesaplarını

vermekten korkmuşlardı?! İttihatçıların, meselâ Talât paşanın ve bazı ittihatçıların namuslu ve dürüst kimseler olduklarından bahsedilir ve bu doğru olabilir. Namus ve dürüstlük insanların tabii vasfıdır. Fakat bu vasıflar, bir devleti idare etmek için kâfi değildir. Bir çoban dünyanın en namuslu ve dürüst insanı olabilir. Böyledir diye sadrâzam olup, bir imparatorluğun idaresi ona teslim edilebilir mi? Bir memleketi, bir milleti idare edebilmek, devlet gemisini bir kazaya uğratmadan selâmete çıkarabilmek için elbette daha bir takım meziyetler gerektir. Eline tabancalarını alan sekiz on kişinin, Bab-ı âliyi basmak suretiyle bir hükûmeti devirmesi her vakit mümkündür. Silâhla iktidarı eline alanların, yerlerinde silâhla kalabilmeleri de zarurîdir. Eğer bu silâhlı hükûmet darbeleri mergup bir idare vasıtası olsaydı, cenubi Amerika ülkelerinin idare tarzının, huzur ve refah içinde milletlerine iyi günler geçirten demokrat ülkeler için de nümune olması icabederdi.

Bu suretle, silâh kuvvetiyle, baskınlarla iktidarı ellerine alanların, kendilerine, insan üstü bir kuvvet ve kudret, kabiliyet tevehhüm ederek devletin iç ve dış siyasetine el koymaları elbette bir millet için en büyük felâkettir. Ve böyle bir idarenin, bir imparatorluğu çöertmesi de felâketlerin elbette en büyüğüdür.

Talât ile Enver, kaçmadan evvel sadrâzam İzzet paşaya birer de mektup bırakmışlardır. Talât paşa bu mektubunda: «Namuslu bir insan olduğundan, çalmadığından, zengin olmadığından,» bahsettikten sonra «Millete karşı hesap vermek ve muhakeme olarak tâyin edilecek cezayı kemali cesaretle çekmek isterim!» diye yazıyordu.

Bu sözleriyle Talât paşa suçlu olduğunu kabul ediyor, cezasına razı olacağını yazıyorsa da, o cezadan kaçmaktan da çekinmiyordu. Mektubu şöyle idi:

«Memleketin bir müddet ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen memlekette kalmak ve milletin karşısında muhakeme olmak düşüncesinde idim. Bütün dostlarım bunu sonraya bırakmam için ısrar ettiler. Sizinle danışmadım. Müşkül durumda kalacağınızdan, çok düşündükten sonra bundan vaz geçtim.

Bütün siyasi hayatımda hedefi memlekete namushuca ve fedakârca hizmet etmektir. Bütün servetim, pâdişahın ihsan ettiği otomobil parasiyle her ay arttırdığım yirmişer liradan dört arkadaşım ile birlikte kiraladığımız çiftliğin kira devrinden hâsıl olan paradır. Bunun bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka bir şeye malik değilim. Millete karşı hesap vermek, muhakeme olarak verilecek cezayı cesaretle çekmek isterim. İşte size söz veriyorum. Memleket yabancı tesir ve nüfuzundan kurtulduğu gün ilk telgrafınıza itaat edeceğim.»

Baş mabeynci Lûtfi Simavî bey, Talât paşanın kaçıışı hakkında şöyle yazıyor:

«Bugün Talât, Enver ve Cemal paşalar firar ettiler. Bu haber taaccubu umumiye mucip oldu. Üç gün evvel de Levazım reisi İsmail Hakkı paşa ortadan kaybolmuştu. Talât paşanın kaçmasına herkes hayret etti. İlim ve irfanının ve tecrübesinin noksanlığına ve İttihad ve Terakkiye intisabından başka bir meziyeti olmayan bir takım cüheylâyı kabinesine ithal etmek ve fırka yârânının ihtikârına göz yummak gibi lâyuad hatalarına rağmen müşarûnileyh halk nazarında cesur ve vatanperver olarak tanındığından itiraf-ı zünub ile hakkında verilecek karara inkıyat edeceği zannolunurdu. Paşaların firarı dolayısıyla birçok dedikodular oldu.»

Lûtfi Simavî bey, Talât paşayı çok güzel tahlil etmiş oluyor. Talât paşa kendisinin dürüstlüğünden bahsediyor ama, Lûtfi Simavî bey de onun «Fırka yârânının ihtikârına göz yumduğunu» belirtiyor. Hırsızlığa göz yummak ta, ona müsaade edenin dürüstlüğüne delâlet etmese gerektir.

«Zamanı gelince hesap vermeğe geleceğim» demek hiç bir şey ifade etmez. İstanbul'da kalarak, memleketin başına getirdiği felâketten kendisine düşecek cezayı beklemesi namuskârane bir hareket olurdu. Nitekim bu cesareti gösterek İstanbul'da kalanlar bulunmuştu. Kendinden evvel sadrâzam olan Said Halim paşa, kaçmadı, tevkif edildi, Divanı harbe verildi ve nihayet İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü.

Enver paşanın mektubu da çok garipti. Enver paşa «Artık Türkiyede yapılacak iş kalmadığından bahisle, Kafkasya-

ya giderek orada bir İslâm devleti teşkil etmek istediğinden» bahsediyordu. Tam Enver paşaya yakışan sözler... Dağa çıkarak, baskınlar yaparak başına geçtiği koca Osmanlı imparatorluğunu yaktıktan, Sarıkamış, Irak ve Sina çöllerinde on binlerce Türk çocuğunun kanına girdikten sonra şimdi de yeni ve kanlı maceralar peşinde idi! Onun bütün hayatı bu idi. Enver paşa kendisini Napolyon rolünde gören bir megalomandı. Cihangir olmak budalılığına kapılmıştı. Nitekim Almanya'ya kaçtıktan sonra Moskova'ya gitti. Bir takım garip maceralardan sonra Buhara'ya gitti. Orada emirlik hülyasına kapıldı. Kızıldorduya karşı giriştiği bir çarpışmadaki süngü hücumu sırasında öldürüldü.

Birinci cihan harbine girdiği vakit Türkiyenin toprak genişliği 1,973,000 idi. Harpten çıktığımız vakit elimizde, her tarafından didiklenen bir Anadolu kalmış bulunuyordu. Bir milyon kilometre murabbaından fazla araziye düşman istilâsına terketmiştik. 1445 gün devam eden bu korkunç harpten, mağlûp devletler perişan bir halde çıkmıştı. Almanya Avrupa'da 64425 kilometre murabbaı arazi ve 6.497.000 nüfus kaybetmişti. Ayrıca Sar havzası da aray-ı umumiyeğe müracaat kaydıyle Fransa'ya terkedilmişti. Bundan başka Almanya Versay muahedesiyle 2,901,000 kilometre tutan bütün müstemlekelerini de müttefiklere terketmişti. Avusturya - Macaristan devleti, imparatorluk vasfını kaybetti, küçük Avusturya hükûmeti olarak kaldı.

En büyük zayıyata uğrayan devlet şüphesiz ki Osmanlı imparatorluğu idi. İmparatorluk parçalandı. Lübnan, Suriye, Filistin, Asir, Irak, Hicaz, Yemen, Mısır kaybedildi. Yunanlılar Trakya ve Garbi Anadolu'nun en güzel yerlerini istilâ ettiler. Muhtelif cephelerde şehit, yaralı, kayıp ve hastalık, yoksulluk, ve bakımsızlıktan heder olan nüfus yekûnu da 4 milyona yaklaştı ve işte bütün bu korkunç zayıyatın mesul-leri, en küçük bir hesap vermeğe lüzum görmeden rahatça kaçtılar. Mondros mütarekesi hükûmlerine göre Osmanlı topraklarında bulunan Alman tebaaları topraklarımızı terk edeceklerdi. Bu yüzden Yıldırım ordular grubu kumandanı Liman Fon Sanders paşanın da Almanya'ya gitmesi gerekti. Alman generali giderken, Yıldırım ordular grup kumandan-

lığını Mustafa Kemal paşaya devretti. Mustafa Kemal paşa, Mondros mütarekesinin tefsire muhtaç noktalarının tavisihini başkumandanlık erkânı harbiyesinden sordu.

İtilâf devletleriyle Türkiye — Suriye hududu hakkın-da ihtilâf çıkmıştı. İtilâf devletleri Türkiye - Suriye hududunun, Maraş'ın şimalinden geçtiğini iddia ederken, Mustafa Kemal paşa da hududun, Türk süngüsü ile çizilmiş bulunduğunu kanaatinde idi. Onun bu kanaatleri, itilâf devletleri tarafından hoş karşılanmamıştı. Bu bakımdan İstanbul hükûmeti de Yıldırım ordular grubunu lâğvetti. Ordu kumandanı Mustafa Kemal paşayı da İstanbul'a davet etti. Mustafa Kemal paşa da, ordu lâğvedildiğine göre vazifesi niha-yet bulduğu için İstanbul'a döndü.

Ahmed İzzet Paşa kabinesinin istifası: (8 kasım 1918)

İzzet paşa kabinesi ancak 25 gün iş başında kalabilmiştir. Bu müddet zarfında İstanbul'un itilâf askerleri tarafından işgali tahakkuk etmiş, meşum Mondros mütarekesi ak-tedilmiş, ve harp mesulü ittihatçıların kaçmasına göz yu-mulmuştur.

Cihan harbine Türkiyeyi sokanların kaçıp gitmeleri, Türk efkârı umumiyesini galeyana getirmekte idi. Harp me-sullerinin kaçabilmelerini halk ve matbuat, baştaki İzzet pa-şa kabinesinin gevşekliğinden, müsamahasından biliyordu. İzzet paşa kabinesinin itibarı bu bakımdan tamamen sarsıl-mıştı. Bu sırada itilâf devletlerinin İstanbul'u işgal edecek-leri de tahakkuk etmişti. Halkın teessürüne bu da eklenmiş-ti. Böyle bir durumda, baştaki hükûmeti teşkil eden kabine âzaları içinde hâlâ İttihad ve Terakki mensuplarının bulun-ması göze batıyordu.

Pâdişah Sultan Vahideddin bu bakımdan İzzet paşaya haber göndererek, kabinedeki Adliye Nazırı Hayri efendi ile Maliye Nazırı Cavid ve Dahiliye Nazırı Fethi beylerin de-ğiştirilmesini tavsiye etti. İzzet paşa bu tavsiyeye aldırış et-mek istemiyordu. Fakat pâdişahın bu husustaki iradeleri tekerrür edince «pâdişahın bu tavsiyelerinin kanunu esasi ile kabili telif olmadığını» beyan ederek istifasını verdi.

**Tevfik Paşanın ikinci sadareti:
(11 kasım 1918)**

İzzet paşanın yerine o sırada çok yaşlı bulunan Tevfik paşa getirildi. Paşa, sadaret alayı ile Bab-ı âliye geldi. Bu Osmanlı tarihinin son sadaret alayıdır. Çünkü bundan sonra İstanbul itilâf devletleri tarafından işgal edildiği için bu merasim terkedilmiştir.

**İstanbul'un ve bahtsız vatanımızın
işgale başlanması: (13 kasım 1918)**

İstanbul, itilâf kuvvetleri tarafından işgal edilecekti. Bu tarihimizin en acı günüdür. Bütün Türk milletini mateme garkeden meşum bir gündür. Fiilen işgalden evvel İstanbul'a itilâf devletleri namına bir İngiliz temsilcisi, daha sonra da bir Fransız heyeti gelmişti. (13 kasım 1918) çarşamba günü de 22 İngiliz, 17 İtalyan, 12 Fransız ve aralarında Averof zırhlısı da bulunan dört Yunan gemisi İstanbul önüne gelecek karaya asker çıkarmağa başladı. Yunan gemileriyle askerlerinin gelmesi, evvelce verilmiş olan teminata aykırı idi. Fakat, artık elinde maddi bir kuvveti kalmamış olan İstanbul hükûmeti, bu elim vaziyete de ses çıkaramadı. Şımarık Yunan askerleri, asırlardanberi Türk adaleti, insanlığı, müsamahası ile perverde olmuş İstanbul rumlarının çılgınca alkışları ve (Zito = Yaşa) sesleri arasında Karadeniz boğazında Anadolu sahillerinin yukarı kısımlarını işgal etti.

İngilizler tarafından Haydarpasa - Ankara arasındaki hat boyu işgale başlandı. Samsun, Batum limanları ve iç Anadolu'da Merzifon da işgal edildi.

Bir Türk olarak bu acı hâdiseleri yazmanın ne kadar güç olduğu aşîkârdır. Asırlar boyunca süren şan, şeref ve itilâ safhalarını yazan bir kalemin, hiç bir mağlûba reva görül-meyen bu zalimane işgal facialarının tarihini yazması elbet-te tahammülsüzdür.

ZARURÎ BİR İZAH

Bir İmparatorluk böylece tarihe karışıyordu. 1918 yılından tam 465 sene evvel bir cihan imparatoru olan büyük Türk Hâkanı Fatih'in ve onun sevk ve idare ettiği Türk evlâtlarının fethederek Türk topraklarına kattığı güzel İstanbul'un havasını, şimdi Türk olmayanlar da teneffüs edecekti. O İstanbul ki Nedim, her taşını, yekpare Acem mülküne değişmemişti! Şimdi bu güzel yurt köşesi, Türk milletinin göz bebeği İstanbul, koynunda beslediği Yunan tebaalarının, İstanbul Rumlarının yüz kızartıcı sevinç nâraları arasında, Yunan askeri tarafından çiğneniyordu! Ve asil ve kahraman Türk milleti, bu feci sahneyi, gözyaşlarını içine akıtarak görüyordu. O Türk milleti ki, İstanbul'u kurtarmak için Çanak-kale'de on binlerce genç ve güzide evlâdını feda etmişti.

Sade İstanbul değil... Daha bu güzel vatanın birçok köşeleri de işgal edilecekti, işgal ediliyordu. Asırlar boyunca Hind Okyanusundan Viyana'ya, Hazer sahillerinden, Atlas kıyılarına, Rus steplerinden Habeşistan dağlarına kadar tarihin en muazzam ve medenî imparatorluğunu kurmuş bir milletin çocukları bu acı günlere nasıl tahammül edebilecekti!

Muhakkak ki etmiyecekti! Milli mücadele tarihi, bu acıların aksülâmelidir.

Şimdi izahımıza geliyoruz.

İstanbul'un ve diğer Anadolu topraklarının işgale başlanması üzerine Osmanlı imparatorluğu, hukukan mevcut telâkki edilse bile, artık fillen muallel bir durumdadır. Buna mukabil yeni bir devletin, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş fecridir. Binaenaleyh 1918 den, 1922 ye kadar, yâni saltanatın ilgası tarihine kadar geçen zaman, imparatorluğun son

günleri ile, cumhuriyetin ilk günlerini ihtiva eder ve birbirine mütedahildir.

Teessüs etmiş bir an'aneye, bir kaideye göre bir vaka'nın tarih olabilmesi, o vakanın tam tarafsız bir şekilde yazılabilmesi için de, üzerinden en az 50 senenin geçmiş olması lâzımdır. Bu elli sene içinde, devrin vukuatına karışmış şahsiyetlerin hâtıraları, resmî vesikalar, gizli anlaşmalar, rivâyetler devri oldukça aydınlatır. Tarihçinin vazifesi, bu hâtıraları toplamaktır. Esasen bu müddet zarfında vesikalar tamamen neşredilmiş olmayacağından bir tarih yazarı için, mukayeseli bir eser meydana koymağa imkân da olamaz. Tarihçi, her türlü tesir ve nüfuzdan âri, hislerden tecerrüt etmiş olarak sırf vesikaları dile getirmek suretiyle tarafsız bir eser vücuda getirebilir.

Binaenaleyh üzerinden henüz 50 senenin bile geçmediği yakın günlerimizin mukayeseli, tahlilli bir tarihini değil, hiç bir mütalâa dermeyan etmeksizin vukuatı tarih sırasıyla kaydetmek daha doğru olur diye düşündük.

Türkiye cumhuriyeti tarihini de yazmak elbette en büyük emelimizdir. Ömrümüz vefa ederse, hiç olmazsa cumhuriyet tarihinde bütün teferruatı ve tafsilâtı ile yazmak bizim için en zevkli bir vazife olacaktır. Bunun için de bütün vesikaları ağır ağır toplamakta ve tasnif etmekte, mukayeselerini yaparak hazırlamaktayız.

—o—

Şimdi, İstanbul'un itilâf kuvvetleri tarafından işgalinden, saltanatın ilgasına kadar geçen zamanın kronolojik cetvelini takdim ediyoruz.

(17 kasım 1918): Bakû'da bulunan Osmanlı kuvvetleri, mütareke ahkâmına göre, Hazer denizinin İran sahilinde bulunan İngiliz ordusu kumandanı general Tomson'un talebi üzerine geri çekilmiş ve Bakû'ya İngiliz kuvvetleri girmiştir.

(21 ekim 1918) Meclisi mebusan feshedildi.

(12 ocak 1919): Tevfik paşa sadrâzamlıktan istifa etti.

(13 ocak 1919): Tevfik Paşa üçüncü defa sadarete getirildi.

(30 ocak 1919): İttihad ve Terakki erkânından bir kısmı tevkif edildi. Asıl mesullerin kaçmasından sonra, geride kalanların da birer birer kaçmağa başlamaları, bu kararın

alınmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Tevfik paşa hükûmeti İsmail Canbolat, iâşeci Kara Kemal diğer adiyle Zülflü Kemal, Hüseyin Cahit, Ziya Gökalp ve diğer ittihatçılar olmak üzere 27 kişi tevkif edilmiştir.

(8 Şubat 1919): Şatafatı ve gösterişi pek seven, bir asker olmaktan ziyade bir aktöre benzeyen Fransız generali Franchet d'Espérey, şatafatlı bir zafer alayı (!) ile İstanbulla girmiştir. General, bu yapmacık zafer alayında beyaz bir ata binmiş, dizginlerini de iki askere tutturmuştu. Şüphesiz onu alkaşlayan bir utanmaz zümre vardı. Bunlar, asırlar boyunca Türkün nân ve nimetini yiyen rumlar, yahudiler, ermenilerdi. Bu Donkişotvari kumandan, Fransız donanmasının Çanakkale'de yediği tokatı unutmuş görünerek sanki İstanbul'u kuvvet ile zaptetmiş gibi budalaca gösterişleriyle cidden gülünç bir tafrafuruştı.

(1 Mart 1919) da Ahıska işgal edilmiştir.

(3 mart 1919) Tevfik paşa istifa etti. Bu istifa için birçok sebepler bir araya gelmiştir. Harp mesullerinin muhakemesi için hükûmet bir Divanı harp örfî teşkilini pâdişaha arz etmişti. Pâdişah, kanunu esasının, vükelânın divanı âli tarafından muhakemesini derpiş ettiği için bu kararnameyi tasdik etmemiştir. Hükûmet acz içinde idi ve bu yüzden matbuat tarafından şiddetli bir şekilde tenkit edilmekte idi. Damat Ferit denilen mülevves adam da bir takım yârâniyle birlikte iktidara gelmek için entrikalar çeviriyordu. Bu arada meşhur Fransız generali Franchet d'Espérey'in de hükûmetin haysiyetini hiçe sayan şımarıklıkları olmuştu. Bütün bu sebepler bir araya gelince Tevfik paşa istifa etti.

(4 mart 1918): Tevfik paşanın yerine birinci defa olarak son Osmanlı sadrâzamları arasında meşum bir rul oynayan damat ferit paşa sadrâzamlığa getirildi.

(10 mart 1919): Pâdişah daha evvel Tevfik paşa kabinesi tarafından teklif edilen Divanı harp teşkilini reddetmişti. Aynı teklif Ferid paşa tarafından da dermeyer edildi ve pâdişah tarafından kabul olundu. Divan'ı harbin teşkili ile birlikte tevkifler derhal başladı. Tevkif edilenlerin başlıcaları:

«Sabık sadrâzamlardan Said Halim paşa, sabık Şeyhül-islâmlardan Musa Kâzım efendi, eski Meclisi Mebusan reisi Halil bey, sabık âyan reisi Rifat bey, Fethi bey, eski Maarif Nazırlarından Şükrü bey, sabık Adliye Nazırı İbrahim, Hariciye Nazırı Giritli Ahmed Nesimi olmak üzere altmış kişi idi.

(8 Nisan 1919) Boğazlayan kaymakamı ve Yozgad mü-tasarıfı Kemal bey bugün Bayezid meydanında, Divanharp karariyle idam edildi. Bu genç Türk çocuğu, ateşli bir milliyetçi idi. Harp esnasındaki bütün fenalıkların müsebbibi olanlar kaçmış, onların hesaplarını bu zavallı yüklenmişti. Cenazesi Modadaki evine nakledildi. Ertesi günü çok hazine, mânalı vakur ve muhteşem bir cenaze merasimi yapıldı.

(19 Nisan 1919): Bugün Kars, İngilizler tarafından işgal edilerek Ermenilere terkedildi.

(20 Nisan 1919): Türk ordusunun 1914 hududuna çekilmesi hakkındaki mütareke hükümleri gereğince Türk ordusunun çekildiği Ardahan'ı bugün Gürcüler işgal etti.

(29 Nisan 1919): Trablusgarp'te bir avuç Türk askeri karşısında sahildeki toplarının mermilerinin ulaştığı noktalardan öteye geçemeyen İtalyanlar, bu defa meydanı boş buldukları için Antalya'yı işgale başladılar. Yine bu sıralarda İngilizler ve Fransızlar da Urfa, Antep, Maraş ve Adana taraflarına göz koymuşlardır.

(11 Mayıs 1919): Her vakit galiplerin artıklarıyla geçinmek itiyadında olan Yunanlılar, Fethiye'yi işgal ettiler.

(13 Mayıs 1919): İtalyanlar Kuşadasını işgal ettiler.

(15 Mayıs 1919): Cihan harbinde hiç bir fedakârlıkta bulunmamış olduğu halde, galip devletler arasına karışma fırsatını kaçırmayan Yunanlılar, bugünden itibaren Anadolu-muzun güzel İzmir ve havalisini istilâya başladılar. Yunanlılara göre artık Türk milletinin hayatından ümit kesilmiştir. Türk milletinin mukavemet kudreti kalmamıştır. Sade İzmir değil, Yunan hayallerine göre bütün Anadolu dahi Yunanlıların eline geçebilir?!

İzmir'i İtalyanlar da işgal etmek arzusunda idi. Bu bakımdan İtalyanlarla Yunanlılar arasında ve yine bu yüzden itilâf devletleri arasında bir takım ihtilâflar da vardı.

İtilâf deniz kuvvetleri de, Amiral Galthorp kumandasında, 7 mayıstan itibaren İzmir limanına gelmiş bulunuyordu. Amiral Galthorpe, 14 Mayıs 1919 günü İzmir'de bulunan 17. kolordu ve İzmir mevkii müstahkem kumandanı Ali Nadir paşaya verdiği nota ile, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini bildirdi. Bu sırada yâni işgalden altı gün evvel de İstanbul Rum patriği, Osmanlı tabiiyetindeki Rumların her türlü tebaalık mükellefiyetinden muaf olduklarını ilân etmişti.

Asırlarca tabiiyetimizde yaşayan Yunanlıların bu her türlü insanlık hak ve hürriyetine aykırı işgal faciası tarihin en yüz kızartacak alçaklıklarıyla doludur. Güzel İzmirimizde asırlardır Türkün hudutsuz müsamahası ve insanlığı yüzünden huzur ve refah içinde yaşayan İzmir Rumları, İstanbul'daki rumların şımarıklıklarını fazlasıyla taklit ederek, Yunan palikaryalarını, asker demekten ziyade hayasız birer çeteden farkı olmayan bu kudurmuş Yunanlıları, sevinç nâraları ile karşılamışlardı. Yunan işgal kuvvetlerinin başında miralay Saphiriotis adında bir canavar bulunuyordu. İzmirli Rumlar Zito Venizelos diye kerih sesleriyle yırtınıyorlardı!

Yunan çeteleri İzmir topraklarına ayak basar basmaz birer kuduz köpek gibi, şehrin silâhsız halkını öldürmeğe, sokaklarda boğazlamağa, kadınların ırzına tecavüz etmeğe başladılar. İnsanlık âleminin yüz karası olan bu hayasız Yunan işgalinin yarattığı faciaları, kanlı katliâmları, itilâf kuvvetleri kumandanları hissiz birer heykel gibi seyrediyorlardı. Bir kısım bahriye neferleri bu korkunç katliâm faciasına tahammül edemiyerek denize atlayıp buna mâni olmağa kalkıştıkları için de, kumandanlar, neferlerinin bu nevi hareketlerini önlemek için gemilerinde tertibat alacak kadar hissiz davranmışlardı.

Kirli ve hayasız Yunan askerleri çılgınlığı daha da ileri götürerek, Türk askerini ve zabıtlarını «Zito Venizelos» demeğe zorluyorlardı. Askerlik dairesi reisi merhum vatanperver Süleyman Fethi beye de aynı teklifi yapmışlar, fakat bu asil ve necip Türk çocuğu:

— Ben bir Türk askeriyim, bunu yapamam !

Dediği için de namussuzca şehit edilmiştir. Bu hareket-

ler, Yunanlıların bir orta zaman haçlı ordusu zihniyetiyle aziz Türk topraklarına saldırdıklarının delili idi. Bu ilk şehidimizden sonra aynı şekilde daha birçok kahraman zabitle-rimiz şehit edilmiş, ahaliden pek çoğu da aynı muameleye düşer edilmişlerdir. Aynı zamanda korkunç bir yağma da başlamıştı. Dükkânlar yağma ediliyor, evlere saldırılıyordu.

Efeler diyarı İzmir, bu ilk işgal faciası karşısında bir an için sarsıldı. Ne yapacağını düşündü. İşte bu sırada ismi meçhul kalmış olan asil ve muhterem bir Türk genci ilk kurşunu, müteakip senelerde Yunanlılar denize dökcek olan Türk hamasetinin ilk kurşununu düşman bayraktarına sıkarak onu gebertti. Basit gibi görünen bu ilk kurşun, ileride millî mücadelenin mübeşşiri oldu.

İzmir'in işgali faciası, Türk milletinin, Türk çocukları-nın aslâ unutamıyacakları, unutamamaları icap eden bir fa-ciadır.

İzmir şehrinin işgalini, derhal havalideki kasaba ve şehirlerin işgali takip etti. Garbi Anadolu'nun işgalinde İtalyan-larla Yunanlılar birbirleriyle rekabet halinde idiler. Aynı gün Muğla sahillerini İtalyanlar işgal ettiler.

(15/16 Mayıs 1919): Damat Ferid paşa kabinesinin isti-fası, yeni kabinenin tekrar damat Ferid paşa tarafından ku-rulması,

(16 Mayıs 1919): 9 uncu ordu müfettişi Mustafa Kemal paşanın Karadeniz yoluyla Anadolu'ya hareketi,

(19 Mayıs 1919): Mustafa Kemal paşanın Samsun'a çı-kışı.

(26 Mayıs 1919): İstanbul'da Şûrayı saltanat içtimai. Bu toplantı Yıldız sarayında yapılmıştır ve üç saat sürmüştür. Bu toplantıya kabine âzaları, sabık vükelâ, âyan âzaları, bir kısım askerî erkân, siyasi fırkalar, baro, darülfunun ve mat-buat mümessilleri de iştirâk ettirilmiştir. Celseyi bizzat pâ-dişah açmış, sonra riyaseti damat Ferid paşaya bırakarak, veliaht Abdülmecid efendi ile birlikte içeriye gitmiştir. Bu meclis, esasen istişari mahiyette olduğu için son hâdiseler hakkında biraz görüşüldükten sonra hiç bir karara varıla-mıyarak dağılmıştır.

(27 Mayıs 1919): Bekirağa bölüğünde mevkuf bulunan

İttihatçılar, İngilizler tarafından bir torpidoya bindirilerek Malta adasına sevk edilmişlerdir.

(29 Mayıs 1919): Ödemiş yakınlarında Yunanlılarla teşekkül etmeğe başlayan millî kuvvetler arasında ilk çarpışma vukua geldi. Aynı zamanda Yunanlılara karşı Türk askeri kuvvetleri ilk silâhlı müdafaasına Ayvalık cephesinde başladı.

(28 Haziran 1919): Balıkesir'de, komşu vilâyetler murahasalarının da iştirâkiyle «redd-i ilhak» kongresi akedildi.

(3 temmuz 1919): Mustafa Kemal paşa Erzurum'da,

(8/9 temmuz 1919): Mustafa Kemal paşanın, ordu müfettişliği ile askerlikten ayrılarak mücadeleye milletin bir ferdi olarak devam kararı,

(13 temmuz 1919): İstanbul Divanıharbi tarafından, firarî ittihatçı erkânından Talât, Enver, Cemal ve doktor Nâzım'ın gıyaben idama mahkûmiyetleri kararı verilir.

(20 Temmuz 1919): Damat Ferid paşa, ikinci sadrâzamlığından istifa etmiştir. Bu istifanın sebebi, Paris konferansına davet edilen Osmanlı murahas heyetinin başkanı olarak Paris'e giden Ferid paşanın konferans başkanı Clémanceau'ya bir muhtıra vermesi, ve bu yüzden Clémanceau'nun kendisine hakaretâmiz bir mukabelede bulunmasıdır.

Ferid paşa bu yüzden istifa ettiyse de, esas maksadı katî olarak istifa değildi. Güya daha kuvvetli olarak iş başına geçmek için bir bahane idi. Nitekim ertesi gün tekrar ve üçüncü defa sadrâzamlığa getirilmiştir.

(23 temmuz 1919): Vilâyât-ı şarkiye müdafaai hukuku millîye cemiyetinin Erzurum şubesi tarafından vilâyât-ı şarkiye kongresinin Mustafa Kemal paşanın riyasetinde toplanması.

(4 eylül 1919): Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti tarafından bir heyeti temsiliye seçildi. Reisliğine de Mustafa Kemal paşa getirildi.

(21 eylül 1919): Damat Ferid tarafından Kuvayı Milliye'ye karşı jandarma neferliğinden yetişme Anzavur paşa kumandasında kuvayı inzibatiye adı ile derme çatma bir kuvvet Anadolu'ya sevk edildi.

(27 eylül 1919): Anadolu'da Kuvayı milliyenin her geçen gün kuvvetlenmesi üzerine İngilizler Merzifon ve Samsun'dan çekildiler.

(30 eylül 1919): Damat Ferid paşa sadrâzamlıktan istifa etmiş ve yerine Ali Rıza paşa kabinesi kurulmuştur. Ferid paşanın istifasının sebebi, Sivas kongresinde, damat Ferid'in vatan ve millet aleyhindeki meşum siyasetinin iç yüzüne dair hazırlanan bir muhtıranın âyandan Müşir Deli Fuad paşa tarafından bizzat pâdişaha verilmesidir.

(15 ekim 1919): Rum ve Ermeni patrikleri galip devletlerden bütün Türkiye'nin işgalini istemek gibi alçakça bir müracaatta bulunmuşlardır.

(20/22 ekim 1919): Ali Rıza paşa kabinesinin, Bahriye Nazırı Salih paşa ile heyeti temsiliye reisi Mustafa Kemal paşa arasında Amasya mülâkatı ve Amasya protokolünün imzası.

(29 Kasım 1919): Maraş'ta Fransızlarla silâhlı mücadele başladı.

(27 aralık 1919): Mustafa Kemal paşa Sivas'tan Ankara'ya geldi.

(12 Ocak 1920): İstanbul'da son Osmanlı Meclisi mebusanı açıldı.

(17 ocak 1920): Urfa'da Fransızlarla silâhlı mücadele başladı.

(28 ocak 1920): İstanbul Meclisi mebusanı tarafından Misakı Milli'nin kabulü ve ilânı. Bu misakın esasları şöyle idi:

«1 — Mondros mütarekesinin imzası sırasında düşman işgali altında bulunan yerlerin mukadderatını oralar ahalisinin serbestçe beyan edecekleri re'y-i âm ile tâyin edebilmelidir. Mütareke hattının içinde dinen ve ırkan müttehit, birbirlerine karşı sevgi, hürmet ve fdakârlıklarla bağlı Türk - Müslüman anasının meskûn bulunduğu vatan toprakları hiç bir sebeple parçalanma kabul etmez bir bütünlüktür.

2 — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zaman ana vatana iltihaka rey vermiş olan elviye-i selâse (Kars, Ardahan, Batum) da ahalinin reyine tekrar müracaati kabul ederiz.

3 — Garbi Trakya'nın mukadderatı, ahalisinin tam hürriyet içinde reyine müracaatla tâyin edilmelidir.

4 — Hilâfet merkezi ve Osmanlı payitahtı olan İstanbul ile Marmara denizinin emniyeti her türlü tehlikeden, korunmuş bulunmalıdır. Bu şart dahilinde Boğazlar bizimle sair devletlerin müştereken verecekleri karara göre beynelmilel ticaret ve seyrü sefaine açık bulundurulmuştur.

5 — Ekalliyetlerin sahip olacakları haklar, komşu devletlerdeki müslüman anasının da aynı haklardan istifadeleri şartı ile kabul olunur.

6 — İnkişafımıza engel olacak bütün siyasi, adli ve mali kayıtlara muhâlifiz. Tahakkuk edecek borçların ödenmesi esasları bu esasa mugayir olmamalıdır.»

(11 şubat 1920): Maraş Fransızlar tarafından tahliye edildi.

(3 Mart 1920): Ali Rıza paşa kabinesi istifa etti. İstifanın sebebi, Kuvayı Milliye ile arasının açılması ve galip devletlerin ağır taleplerine dayanamamasıdır. Yine bu tarihte Yunanlılar işgal bölgesinde ileri harekete geçmeğe başlamışlardır.

(8 Mart 1920): Âyandan Müşir Deli - Fuad paşanın damadı, âyandan Bahriye Nazırı Salih paşa yeni kabineyi teşkile memur edildi.

(16 Mart 1920): İstanbul, itilâf devletleri tarafından askeri işgal altına alındı. Hükûmete verilen notada gûya bu işgal muvakkat olacaktı. Aynı gün Harbiye, Bahriye nezaretleriyle tophane, kıslalar ve bir kısım karakollar işgal edildi. Şehzâdebaşı karakolunda sabahın erken saatinde hiç bir şeyden habersiz olan beş askerimiz vahşice şehit edildi. Bir İngiliz müfrezesi, Meclisi Mebusanı basarak bazı mebusları tevkif etti. Bu suretle Meclis infisah ederek dağıldı. Galipler örfi idare ilân etti.

(17 Mart 1920): İngilizler Eskişehir ve Afyonkarahisarını tahliye ederek çekildiler.

(19 Mart 1920): Ankara'da fevkalâde salâhiyeti hâiz bir Millet Meclisinin toplanması hakkında vilâyetlere tamim gönderildi.

(2 Nisan 1920): Salih paşa kabinesi istifa etti. İstifasının sebebi, galip devletlerin tahammül edilmesi imkânsız tazyikleri idi.

(5 Nisan 1920): Yeni kabinenin dördüncü defa damat Ferid paşa tarafından kurulması,

(10 nisan 1920): Fransızlar Urfa'dan çekilmeğe mecbur edildi.

(11 Nisan 1920): Esasen fiilen mefsuh bulunan Meclisi Mebusan bugün pâdişah tarafından resmen feshedilmiştir. Esasen bir kısım mebuslar İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gitmektedir.

(23 Nisan 1920): Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara-da açıldı.

(29 Nisan 1920): Büyük Millet Meclisinde hiyaneti vatanıye kanunu kabul edildi.

(2 Mayıs 1920): Büyük Millet Meclisi hükûmetinin kurulması.

(11 Mayıs 1920): Mustafa Kemal paşa İstanbul hükûmeti tarafından idama mahkûm edilir.

(17 Mayıs 1920): Pozantı'da Fransızlarla muharebe başlar.

(28 Mayıs 1920): Pozantı civarında Fransız kıtası esir alınır.

(20 Mayıs 1920): Türklerle Fransızlar arasında mütareke aktedilir.

(9 Haziran 1920): Şark vilâyetlerinde seferberlik ilân edilir. Bu milli cephenin kumandanı Kâzım Karabekir paşadır.

(18 Haziran 1920): Zonguldak Fransızlar tarafından işgal edilir.

(24 Haziran 1920): Alaşehir Yunanlılar tarafından işgal edilir.

(26 haziran 1920): Büyük Millet Meclisinin pâdişaha arzı tâzimâtı, İngilizlerin Mudanya ve Bandırma'ya asker ihracı

(30 Haziran 1920): Balıkesir Yunanlılar tarafından işgal edilir.

(1 temmuz 1920): Edremit'in sukutu.

(2 Temmuz 1920): Bandırma; Kirmasti, Mudanya, Gonen ve Karacabey Yunanlılar tarafından işgal edilir.

(6 Temmuz 1920): İzmit İngilizler tarafından işgal edilir.

(8 Temmuz 1920): Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali.

(10 Temmuz 1920): Bir Ermeni alayı Adana'ya girer.

(20 Temmuz 1920): Tekirdağı Yunanlılar tarafından işgal edilir.

(22 Temmuz 1920): Lüleburgaz sukut eder. Galip devletler tarafından teklif edilen Sévres muahedesi esasları, elli kişilik bir Şûrayı Saltanat tarafından kabul edilir.

(25 Temmuz 1920): Edirne Yunanlılar tarafından işgal edilir.

(26 Temmuz 1920): Kırklareli Yunanlılar tarafından işgal edilir.

(31 Temmuz 1920): Sadrâzam damat Ferid paşa istifa eder ve beşinci defa tekrar sadrâzamlığa getirilir.

(10 Ağustos 1920): Meşum Sévres muahedesi imza edilir. Osmanlı hükûmeti namına bu muahedeyi Hadi paşa, Rıza Tevfik ve Reşad Hâlis beyler imza etmiştir. Pâdişah tarafından tasdik edilmemiştir.

(24 Ağustos 1920): Sovyetlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi arasında Moskova itilâfnamesinin akdi.

(25 Ağustos 1920): Uşak Yunanlılar tarafından işgal edilir.

(30 Ağustos 1920): Kâzım Karabekir paşa tarafından Ermenilere karşı şanlı zaferler kazanılır. Sarıkamış Ermenilerin elinden alınır.

(14 kasım 1920): Kozan Ermenilerden kurtarılır.

(3 ocak 1920): Ermenilerle Gümrü muahedesi imza edilir.

(9/10 ocak 1921): Birinci İnönü muharebesi.

(12 Mart 1921): İstiklâl marşı Büyük Millet Meclisinde kabul edilir.

(16 Mart 1921): Türkiye ile Sovyetler arasında Moskova muahedesi aktedilir.

(26 Mart 1921): Adapazarı Yunanlılar tarafından işgal edilir.

31 Mart/1 Nisan 1921): İkinci İnönü muharebesi.

(28 Nisan 1921): İzmit Yunanlılar tarafından işgal edilir.

(28 Haziran 1921): İzmit Yunanlılardan istirdat edilir.

(13 Temmuz 1921): Afyon Karahisar Yunanlılar tarafından işgal edilir.

(17 Temmuz 1921): Kütahya Yunanlılar tarafından işgal edilir.

(19 Temmuz 1921): Eskişehir Yunanlılar tarafından işgal edilir.

(5 Ağustos 1921): Mustafa Kemal paşa başkumandanlığa seçilir.

(15 Ağustos 1921): Yunan kralı Kostantin, Yunan ordularına: «Ankara'ya!» emrini verir.

(23 Ağustos 1921): Sakarya zaferi. Sakarya muharebesi 13 eylülde başlamıştır.

(19 Eylül 1921): Mustafa Kemal paşaya Gazi ünvanı verilir.

(17 Ekim 1921): Damat Ferid paş sadaretten istifa eder. Ferid Paşanın istifa etmesini, pâdişahın huzuruna çıkan itilâf devletleri murahhasları istemişlerdir.

(20 ekim 1921): Türkiye ile Fransa arasında Ankara itilâfnamesi imza edilir.

(21 ekim 1921): Tevfik paşa dördüncü defa olarak sadarete getirilir.

(21 Temmuz 1922): İttihad ve Terakkinin Bahriye Nazırı Cemal paşa, Tiflis'te, iki yaveri ile Afganistan'a giderken bir Ermeni komitecisi tarafından öldürülür.

(4 Ağustos 1922): Enver paşa Buhara taraflarında Kızıl-ordu ile giriştiği bir çarpışmada süngü hücumu sırasında vefat eder.

(26 Ağustos 1922): Afyon Karahisar cephesinde büyük Türk taarruzu başlar.

(27 Ağustos 1922): Afyon Karahisar Yunanlılardan geri alınır.

(30 Ağustos 1922): Başkumandan meydan muharebesi başlar.

(2 eylül 1922): Yunan başkumandanı general Trikopis ve bir kısım Yunan kumandanları esir edilir.

(9 eylül 1922): Türk ordusu İzmir'e girer. Bursa istirdat edilir.

(18 eylül 1922): Yunan kıtalarının Çeşmeden vapurlarla firarı üzerine Batı Anadolu'nun Yunanlılardan temizlenmesi tamamlanmış olur.

(22 eylül 1922): Damat Ferid firar eder.

(11 ekim 1922): Mudanya mütarekesi aktedilir.

(12 ekim 1922): Ankara hükûmetinin fevkalâde komiseri Refet paşa İstanbul'a gelir.

(1 kasım 1922: Büyük Millet meclisi tarafından neşredilen iki maddelik bir kanunla saltanat ilga edilir. Bu suretle, 1299 senesi Osmanlı devletinin kuruluşu olarak kabul edildiği takdirde 623 senedenberi üç kıta üzerinde saltanat sürmüş olan ve evvelâ babadan evlâda, biraz sonra hânedanın ekber evlâdına intikal etmek suretiyle devam eden Osmanlı hânedanı ve Osmanlı imparatorluğu son bulmuş olur. Son pâdişah Sultan Altıncı Mehmed (Vahideddin) dir.

(3 kasım 1922): Vahideddin, son Cuma selâmlığına çıkar.

(4 kasım 1922): Son Osmanlı sadrâzamı Tefik paşa ve kabinesi istifa etmiştir.

(10 kasım 1922): Sultan Mehmed Vahideddin'in, halife sıfatıyla son cuma selâmlığı.

(16/17 Kasım 1922): Perşembe sabahı: «Hayatının ve hürriyetinin tehlikede olduğundan bahisle İngiltere hükûmetine müracaat eden Vahideddin, bu sabah erken saatlerde İngiltere'nin Malaya vapuru ile Malta'ya müteveccihen Türkiye'den kaçmıştır. O sırada uhdesinde yalnız halifelik ünvanı mevcut idiyse de bunun artık bir tarihi isim olmaktan başka değeri yoktu. Hareketinin ertesi (18 kasım 1922) cuma günü Büyük Millet Meclisi tarafından Hilâfetten de hal'edilmiştir.

(19 Kasım 1922): Sultan Abdülâziz'in oğlu olan Abdülmecid efendi, Büyük Millet Meclisi tarafından halifelige seçilmiştir.

(24 Kasım 1922): Millet Meclisi tarafından gönderilen bir heyet önünde Topkapı sarayının Hırka-i Şerif dairesinde halife sıfatıyla biat merasimi icra edilmiş ve Fatih caminde

de hutbe okunmuştur. Bu müinasebetle Abdülmecid bütün İslâm âlemine karşı bir beyanname neşretmiştir.

(30 kasım 1922): Şarkî Trakya, Yunanlılardan alınarak Türk ordusuna teslim edilmiş ve teslim muamelesi bugün sona ermiştir.

(15 eylül 1923): Lozan muahedesi mucibince Edirne'deki Karaağaç istasyonu bugün öğleden sonra saat 15 te teslim alınmıştır.

(2 ekim 1923): 16 mart 1920 tarihinden, 3 sene 6 ay, 16 gündenberi İstanbul'u işgal etmekte bulunmuş olan itilâf kuvvetleri, Dolmabahçe sarayı önünde Türk bayrağını selâmladıktan sonra gemilerine binerek İstanbul'u terketmişlerdir.

(6 ekim 1923): Kuvayı Milliye İstanbul'a girer. Damat Ferid paşa Nice şehrinde ölür.

(25 temmuz 1923): Lozan sulh konferansı imza edilir.

(29 Ekim 1923): Devletin şekli Cumhuriyet olarak kabul ve ilân edilir. Ve ilk Cumhurbaşkanlığına Mustafa Kemal paşa seçilir.

(29 şubat 1924): Son halife Abdülmecid'in son cuma selâmlığı. Yavuz'un Mısır'ı fethettiği tarihten bu tarihe kadar 407 sene 1 gündenberi Osmanlı pâdişahları, aynı zamanda halife ünvanını da hâiz olmuşlardır. (3 mart 1924) tarihinde çıkarılan bir kanunla «Halife hal'edilmiştir. Hilâfet, hükûmet ve cumhuriyet mefhumunda esasen mündemiç olduğundan makamı hilâfet mülgadır.» kararıyle hilâfet ilga edilmiştir. Yine bu kanunun maddesine göre, Osmanlı hânedanının da Türkiye topraklarından çıkarılmasına karar verilmiştir.

(3/4 Mart 1924): Son halife Abdülmecid, Türkiye hududu haricine çıkarılmıştır. Kendisine Büyük Milet Meclisinin hal' kararı Dolmabahçe sarayında İstanbul vâlisi Haydar bey tarafından tebliğ edilmiş, birkaç gün hazırlık için müsaade edilmesini istemiş ise de, derhal hareketi lüzumu anlatıldığından birkaç saat içinde sabaha karşı saat beş buçukta oğlu Ömer Faruk, kızı Dürrüşehvar, refikaları, hususî hekimi ve hususî kâtibi ve saray erkânından biri olduğu halde otomobillerle Çatalca'ya sevk edilmiştir. Oradan İsviçre'ye gitmiştir. Kendisine maktuan 15000 lira harcırah verilmiştir.

SULTAN ALTINCI MEHMED (VAHİDEDDİN) İN AİLE DURUMU

Babası: Sultan Abdülmecid.

Annesi: Gülistü kadın efendi

Zevceleri: Emine Nâzikedâ, İnşirah (veliahtlığı sırasında ayrılmıştır), Müveddet, Nevvare (ayrılmıştır), Nevzat.

Erkek çocukları: Şehzâde Mehmed Ertuğrul.

Kız çocukları: Fenire (küçük yaşta vefat etmiştir), Fatma Ulviye Sultan (evvelâ, sadrâzam Tevfik paşanın oğlu İsmail Hakkı Oktay ile, daha sonra Zülüflü İsmail paşazade Ali Haydar Germiyan oğlu ile evlenmiştir), Rukiye Suphiye sultan (Halife Abdülmecid efendinin oğlu Ömer Faruk ile evlenmiş, biraz sonra ayrılmıştır.)

ALTINCI MEHMED

(VAHİDEDDİN)'İN ŞAHSİYETİ

Sultan Altıncı Mehmed (Vahideddin), Osmanlı imparatorluğunun yıkılışının tahakkuk ettiği, memleketin her tarafının galip devletler tarafından hoyratça işgal edilmeğe başlandığı karanlık günlerde hükümdarlık tahtına geçmişti. Birinci cihan harbinde en geniş hudutlar içinde Türk milletinin yaşamak azmiyle dört sene çırpınmasına rağmen, bağlı bulunduğu ittifak zümresiyle beraber düşmanlarımıza karşı mağlûp duruma düşmüştük.

Sultan Vahideddin, işte böyle vahim ve ümitsiz bir günde hükümdar olmuştu. Vahideddin, tahta geçinceye kadar Çengelköyündeki köşkünde sakin ve münzevi bir hayat yaşamıştır. İyi bir tahsil görmüş, kendisini yetiştirmiştir. Arapça ve Farsça bilirdi. Bunun dışında bilhassa fıkıh ilminde ileri bir bilgisi vardı. Yazısı güzel, imlâsı hatasızdı.

Sabırlı idi. Kendisine söylenen sözleri sonuna kadar sabırla dinlerdi.

Başkâtibi Ali Fuad bey onun hakkında:

«Cin fikirli ve seriülintikal olup yanına girince insanın ruhundaki inbisat ve inkibâzı gözlerinden hisseder ve (bugün sizin canınızın bir sıkıntısı var) derdi.» demektedir. Fikirlerini kâğıt üzerine dökmekte zahmet çekmezdi. Ali Fuad bey onu Sultan Reşad ile mukayese ederken onun hakkında «Daha akli başında, daha vukufli olduğu halde inat ve ısrarının ve vehhamlık ve kararsızlığının kurbanı olmuştur» der. Evhamlı oluşu bakımından Sultan Abdülhamid'i andırırdı. Tabiaten zeki olduğu söylenir. Saraydaki adamlarına karşı nazik ve mültefit idi. Buna mukabil merasim sıralarında gayet ciddi ve soğuk durur, kimseye iltifat etmezdi.

Yeni tanıştığı kimseler yanında çok ağır konuşur ve âdetâta konuşmakta zorluk çektiği hissini verirdi. Buna mukabil iyi tanıdığı kimseler yanında saatlerce ve kolaylıkla mütalâalarda bulunurdu. Dindardı ve an'anelere çok bağlı idi. Ecdadı hakkında:

«Aramızda zalim ve deli olanlar çıkmıştır, lâkin dinsiz çıkmamıştır» derdi.

Ketum bir adamdı. İşittiği bir sözü başkasına nakletmezdi. Dedikodudan hoşlanmazdı. Resmî olmayan sohbetlerinde dahi daima ciddi olmağa gayret ederdi. Sabırlı olmasına rağmen çok sinirli idi. Vehimli, kararsız ve inat bir adamdı.

Zeki olduğu bilinen Vahideddin'in, kız kardeşi Suphiye sultanın kocası ve eniştesi damat Ferid gibi dejenere bir şahsın nüfuz ve tesiri altında kalması cidden hayret edilecek bir noktadır. Rivâyete nazaran tahta cülûsundan evvel damat Ferid paşa hakkındaki kanaatini şöyle ifade etmişti:

«Dünyada üç melun vardır. Bunlar bir sacayağıdır. Biri bizim hemşire, biri zevci olan Ferid paşa, biri de oğlu Sami...»

Veliahtlığında melânetini, karanlık hüviyetini gayet iyi bildiği anlaşılan damat Ferid paşaya, pâdişah olduktan sonra bütün devlet ve milletin kaderini teslim etmesine akıl erdirmek mümkün değildir. Bu hususta Ali Fuad bey de hayretler içinde şu mütalâayı dermeyeran eder:

«Ferid paşa hakkında bu derece meftuniyetinin esbabını anlayamamışımdır...»

Sultan Vahideddin'in muhakkak ki en büyük hatası, imparatorluğun son günlerinde damat Ferid paşa gibi bir haine karşı zaafıdır. Bu zaaf, esasen mukadder olan âkıbeti hem tâcil etmiş, hem kendisine, hem millet ve memleketine karşı tarihî mesuliyeti mucip hareketler yapılmasına sebep olmuştur.

Muhakkak ki Sultan Mehmed Vahideddin'in birçok siyasi hataları olmuştur. Bu hataları yüzünden hem kendisi, hem memleketi büyük zararlar görmüştür. Buna mukabil şahsen namuslu bir adamdı. Nitekim İstanbul'dan firar ederken, hazine-i hümayundan hiç bir şey almamış, hattâ babasına ait olup evlâda intikali tabii olan kıymetli hâtıralara da el sür-

memiştir. Suphiye sultanın rivâyetine nazaran Türkiyeyi terk ederken yanına 50 bin kâğıt para almıştır.

Dahiliye Nazırlarından ve sulh konferansı murahhaslarından Reşid Rey beyin «Gördüklerim, yaptıklarım» adlı kitabında şu mütalâa vardır:

«Zât-ı şâhânenin bu muahedeyi (Sévres muahedesi) sad-râzâmın ibrâmına rağmen tasdikten sureti kat'iyede içtinap ettiği şüpheden vârestedir.»

İyi ve fena tarafları, hatalı hareketleri tarihe mal olan bu son Osmanlı hükümdarının muhakkak ki en kötü hareketi, firar etmesidir. Ecdadından hiç birisi, en tehlikeli ve hayatî hallerde dahi memleketi terketmemiş, böyle bir şeyi düşünmemiştir. Hayatı tehlikede dahi olsa yüklendiği mesuliyetin hesabını huzur ve sükûn içinde metanetle vermesi beklenirdi. Öldürülme korkusunun bu firara sebep olduğu gösterilirse de buna dahi metanetle göğüs gererek dört senelik saltanatın hesabını vermesi yerinde olurdu. Böyle bir hesaptan kaçması, onun lehine kaydedilecek bir şey olmasa gerektir.

SULTAN VAHİDEDDİN DEVRİNİN SADRÂZAMLARI

MEHMED TALÂT PAŞA:

(4 şubat 117) de tâyin olunmuş, (8 ekim 1918) de istifa etmiştir. (Hal tercümesi Sultan Reşad devri sadrâzamları arasında yazılmıştır.)

AHMED İZZET PAŞA:

(14 ekim 1918) de tâyin edilmiş, (8 kasım 1918) de istifa etmiştir.

Ahmed İzzet paşa, 1864 yılında Manastır vilâyetine bağlı Görice sancağının Nasalîç kazasında doğmuştur. Babası eski Van mutasarrıflarından Haydar beydir. İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek askerî rüşdiyeye girmiştir. 1881 de Harp okuluna girerek buradan 1884 yılında süvari teğmeni olarak mezun oldu. daha sonra kurmay sınıfına geçerek 1887 de erkânı harp yüzbaşısı oldu. Erkânı harp okulunda coğrafya hocalığı yaptı, daha sonra Golc paşanın maiyetine verildi. 1890 yılında tahsilini ikmal için Almanya'ya gönderildi. Buradan İstanbul'a döndüğü vakit genelkurmay başkanlığı ikinci şube müdürü oldu. Yunan muharebesi sırasında Tesalya ordusu erkânı harp heyetinde harekât şubesinde vazife gördü. Bu sırada hakkında verilen bir jurnal üzerine Şam Redif taburuna verildi. Suriye'de birkaç askerî vazifede bulunduktan sonra sıra ile terfi ederek 1901 yılında miralaylığa yükseldi. 1903 te Yemen tenkil hareketlerinde bulundu. 1907 de ferikliğe terfi etti.

Meşrutiyetin ilânında erkânı harbiye reisliğine tâyin edilerek İstanbul'a geldi. 1911 de tekrar Yemen isyaniyle meşgul olmak üzere Mısır ve Cidde yoluyla Hudeyde'ye gitti.

Bundan sonra âyan âzâlığına getirildi. Balkan muharebesi başlayınca yine askeri vazifesine çağırıldı.

Bab-ı âli baskınına müteakip başkumandan vekili ünvanı verildi. Said Halim paşa kabinesinde Harbiye Nazırlığına getirildi. (12 haziran 1913) Aynı zamanda başkumandan vekilliği uhdesinde kalmak üzere yine cephede çalıştı.

Edirne'nin istirdadı sırasında yaver-i ekremlik ünvanını aldı. Ordunun siyasete karışmasına, bilhassa İttihad ve Terakki erkânının genç zabitleri politikaya âlet etmelerine muhalifti. Harbin bu yüzden kaybedildiğine kaniydi. İttihad ve Terakki, orduyu gençleştirmek bahanesiyle bir takım genç ve muhteris kimseleri orduya sokmak istiyorlardı. İzzet paşa buna muhalif olduğu için İttihad ve Terakki erkânı ile tabiatıyla geçenemedi ve Harbiye Nazırlığından istifaya mecbur oldu.

Arnavutlukta sükûnun iadesi için bu mintakaya muhtar bir idare verilmesi cereyanları başladığı vakit Arnavud İsmail Kemal Velora ve Esad paşa Toptanî kendisini prens ünvanıyla Arnavutluğun başına geçirmek için ısrarda bulundular. Fakat bu teklifleri şiddetle reddetti. Osmanlı devletinin birinci dünya harbine girmesine muhalif olanlardandı.

Harbi umumide Erzurum'un sukutu üzerine 1916 da ikinci kolordu kumandanlığı ve doğu cephesi kumandanlığına getirildi. Brest Litovsk ve Bükreş anlaşmalarında askeri müşavir olarak bulundu.

(14 ekim 1918) de Tevfik paşanın istifasından sonra sadrâzamlığa getirildi. Harbin sona ermesi, mesul İttihad ve Terakki erkânının yurt dışına kaçması gibi hâdiseler halk efkârını ve matbuatı galeyana getirmişti. Bu tazyike dayanmadı (8 kasım 1918) de istifa etti. Ferid paşa kabinesinde kendi arzusunun hilâfına vükelâ heyeine memur edildi.

Ali Rıza paşanın sadrâzamlığı sırasında Anadolu ve İstanbul hükûmetlerinin anlaşmaları için teşebbüslerde bulundu. Umumiyetle Fransız politikasına taraftardı.

Son Osmanlı sadrâzamı Tevfik paşanın kabinesinde Dahiliye Nazırı oldu (2 ekim 1920).

Lozan sulhundan sonra emekliye sevk edildi. Dürüst bir insandı. Emeklilik günlerinde para sıkıntısı çektiği söylenir.

Bir müddet sonra elektrik şirketinde meclisi idare âzası oldu. 31 mart 1937 tarihinde vefat etmiştir.

AHMED TEVFİK PAŞA:

(11 kasım 1918) de tâyin olunmuş (16 ocak 1919) da istifa etmiştir. Bu ikinci sadaretidir. (Hal tercümesi, Sultan Reşad'ın sadrâzamları sırasında yazılmıştır.)

AHMED TEVFİK PAŞA:

(13 ocak 1919) da tâyin olunmuş, (3 mart 1919) da istifa etmiştir. Üçüncü sadaretidir.

DAMAT FERİD PAŞA:

(4 mart 1919) tarihinde tâyin olunmuş, (15 mayıs 1919) da istifa etmiştir. Birinci sadaretidir.

1853 te İstanbul'da doğmuştur. Arnavuttur. Babası, Şû-rayı Devlet âzalığı ve bahriye müsteşarlığında bulunmuş olan Hasan İzzet efendidir. Mensup olduğu aile Karadağın Poşası köyündendir.

Genç yaşta Hariciye mesleğine girmiş ve babasının nüfuzu ile Paris, Berlin, Petersburg, Londra elçilikleri ikinci kâtipliklerinde bulunmuştur. Daha sonra Londra elçiliği başkâtibi oldu. 1886 da Devlet şûrası âzalığına tâyin olundu ve kendisine vezaret rütbesi verildi.

Abdülhamid'in dul kız kardeşi Mediha sultanla evlendi. O vasıtasıyla Abdülhamid'ten Londra elçiliğini istedi ise de, insan seçmekte mahir olan Sultan Abdülhamid onun bu isteğini reddetti. Bundan sonra Ferid paşa, Mediha sultanın Baltalimanındaki sarayında uzun bir müddet münzevi bir halde yaşadı. Meşrutiyetin ilanı üzerine âyan âzalığına seçildi.

Fevkalâde mevki ve ikbal ihtirası içinde idi. Tafrafuruştı. Meşrutiyetin ilanı üzerine İttihad ve Terakki erkânına yaranmak suretiyle bir mevki sahibi olmak hevesiyle bu komite erkânına dalkavukluklar yaptı ise de umduğuna nâil olamadığı için ittihatçıların aleyhine döndü. İtilâf ve hürriyet fırkasının kurucularındandır. Harp sona erip te ittihatçılar mevkiden düşünce damat Ferid paşa derhal büyük bir

faaliyete geçti. Pâdişah sultan Vahideddin'e yanaşma imkânlarını aradı ve buldu. Vahideddin, mağlûp Osmanlı devletinin, imkân nisbetinde zayıf şartlarla bir mütareke ve sulh yapmasını istiyordu. Nereden olduğu bilinmemekle beraber Ferid paşa pâdişaha, İngiltere kralının baba dostu olduğunu duyurmuştu.

Rivâyet edildiğine göre, Ferid paşa, eğer mütareke müzakerelerine kendisi memur edilirse, İngiliz amiraline devletin tamamıyeti mülkiyesinin tanınması esasına dayanan bir mütareke teklif edeceğini, kabul etmezse derhal bir harp gemisine binerek Londra'ya gideceğini ve İngiltere kralına: «Ben senin babanın dostu idim. Arzularımın kabulünü senden beklerim!» diyerek istediği mütareke şartlarını mutlaka kabul ettireceğini böbürlene böbürlene söylüyor ve bunları pâdişaha duyuruyordu. Bu kadar âmiyane iddialara, sultan Vahideddin'in inanarak ona kıymet vermesi ve defalarca sadaret makamına getirmesi cidden garip olan şeylerdendir.

Bu ilk sadareti pek kısa sürdü. Onun zamanında İzmir Yunanlılar tarafından işgale başladı. İstifaya mecbur kaldı, fakat tekrar sadarete getirildi. İkinci sadaretinde kabinesine meşhur Ali Kemal beyi de Dahiliye Nazırı olarak aldı. Siyasî mevkıfları İngilizlere teslim etti. Bunlar Malta'ya sevkindi.

Nihayet budalaca iddialarını gûya gerçekleştirerek şerefli bir sulh yapmak iddiasıyla Paris sulh konferansına baş muharras olarak gönderildi. Fakat oradaki tavır ve hareketleri ve bilhassa münasebetsiz talepleri yüzünden terslenerek ve hakarete uğramış olarak geri döndü. İstifa etti. Tekrar hükûmet başına geçirildiği vakit Anadolu'daki millî hareketlere karşı kuvayı inzibatiyeyi teşkil etti. Sivas kongresi toplanmıştı. Bütün vilâyetlerden pâdişaha damat Ferid aleyhinde şikâyeti ihtiva eden telgraflar geldi. Fakat Dahiliye Nazırı Adil bey bu telgrafları Vahideddin'e ulaştırmadı. Âyandan Müşir Deli Fuad paşa durumu pâdişaha anlattı.

Esasen o sırada Nazırlardan yedisi, umumun nefretine maruz kalan Ferid paşa istifa etmezse kendilerinin istifa edeceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine Ferid paşa da istifaya mecbur kaldı (1 ekim 1919). Fakat biraz sonra (5 Ni-

san 1920) de tekrar dördüncü defa sadarete getirildi. Son dördüncü ve beşinci sadaretlerinde bilhassa Anadolu'daki milli hareketlere karşı şiddetli tedbirler almak gibi budalaca hareketlere baş vurdu. Anadolu'daki milli kuvvetlerin âsi ve eşkiya olduklarına dair tenkil olunmaları için fetvâalar çıkarttı. Bu sırada pâdişaha meclisi feshettirdi (11 nisan 1920). Fakat artık Ferid paşanın bütün hüviyeti meydana çıkmıştı. Onun en büyük günahı, meşum Sévres muahedesi-
şini kabul ve imza etmesidir. Nihayet itilâf devletleri mümes-
silleri onun sadaretinin de artık kendilerine bir fayda temin edemeyeceğini, umumun nefretini kazandığını görerek pâdi-
şaha, sadareten ayrılması için ısrar ettiler. (12 ekim 1920), de beşinci sadaretinden istifa ettikten bir müddet sonra Avrupa'ya kaçtı ve (6 ekim 1923) te cenubi Fransa'da Nice şehrinde öldü.

Cahil ve ahmak, tafrafurus, mağrur hiç bir meziyeti olmayan bir adamdı. Hiç kimse tarafından sevilmezdi.

DAMAT FERİD PAŞA:

(19 mayıs 1919) da tâyin edildi, (20 temmuz 1919) da istifa etti. (Bu ikinci sadaretidir.)

DAMAT FERİD PAŞA:

(21 temmuz 1919) da tâyin edildi, (30 eylül 1919) da istifa etti. (Bu üçüncü sadaretidir.)

ALİ RIZA PAŞA:

(2 ekim 1919) da tâyin olundu, (3 mart 1920) da istifa etti. 1860 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası, Tahir bey adında bir jandarma binbaşısıdır. Askerî okula girerek 1886 da erkânı harbiye sınıfını birincilikle bitirdi. Bilgisini arttırmak üzere Almanya'ya gönderildi. Dönüşünde 1890 da kaymakamlığa terfi ettirildi. Harp okulunda tâbya öğretmenliği yaptı. 1895 te miralay oldu. Havran isyanını bastırmak üzere gönderilen kuvvetlerin kurmaylığını yaptı. 1895 Yunan harbinde askerî harekât şube müdürü oldu. 1898 de mirlivalıkla erkânı harbiye birinci şube müdürlüğüne getirildi. 1901 de ferik oldu. Üsküp ve Manastır kumandanlıkları

rında bulundu. Bu arada Trablusgarb'e sürüldü. 1905 te Yemen harekâtı kumandanlığına getirildi. Bu arada rütbesi müşirliğe yükseltildi. 1906 da Hicaz demiryolu işletme nezaretine getirildi, Meşrutiyetin ilânı sırasında ikinci ordu müşirliğine tâyin edildi. Kâmil paşa kabinesinde Harbiye Nazırı oldu. 1908 de âyan âzalığına getirildi. Kâmil paşa ile geçinemedi. Kâmil paşa ordunun siyasetle iştigalini istemediği halde, Ali Rıza paşa İttihad ve Terakkinin baskısına mukavemet edemediği için gevşek davranıyordu. Bunun üzerine Mısır fevkalâde komiserliği ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. 1908 de Hüseyin Hilmi paşa kabinesinde tekrar Harbiye Nezaretine getirildi. 21 mart hâdisesi üzerine bu vazifeden ayrıldı. Balkan harbinde garp orduları kumandanlığına tâyin edildi ve daha sonra 1919 da Ali Rıza paşa ve Tevfik paşa kabineslerinde Bahriye Nazırı oldu. Damat Ferid paşa kabinesinde Meclisi vükelâya memur edildi (Devlet Bakanı). Nihayet (2 ekim 1919) da sadarete getirildi.

Onun bu sadareti sırasında yeni meclis seçimi yapıldı. Bu sırada itilâf devletlerinin devlet üzerindeki tazyikleri de büsbütün artmıştı. (8 mart 1920) de istifa etti.¹

Tevfik paşa kabinesinde Nafia nazırlığı yaptı. Daha sonra bu vazife üzerinde kalmak üzere Dahiliye Nazırlığına getirildi. Saltanatın ilgası üzerine vazifesiz kaldı ve (31 ekim 1932) de Arnavutköyündeki evinde vefat etti.

Çalışkan, dürüst ve bilgili bir adamdı. Milli Mücadelenin muvaffak olacağına inanmayanlardandı. Osmanlı saltanatına bağlı idi.

SALİH HULÛSİ PAŞA:

(8 Mart 1920) de tâyin olundu, (2 nisan 1920) de istifa etti.

1864 te İstanbul'da doğmuştur. Abazadır. Babası, Bahriye feriklerinden Lıman reisi Dilâver paşadır. İlk tahsilini Rusçuk'ta yaptı. Sonra Rüşdiye mektebini bitirdi. 1878 de Kuleli askerî lisesine girerek 1882 de Harbiye okuluna geçti ve burasını da 1888 de bitirerek erkânı harp okuluna girdi.

Daha sonra tahsil için Almanya'ya gönderildi. Dönüşte, erkânı harbiyedeki vazifesine başladı. Harp okulunda hoca-

lık yaptı. 1897 Yunan harbinde Yanya ordusu erkânı harp heyetinde vazife aldı. Mütarekede askeri delege idi.

Bir müddet sonra miralay oldu ve erkânı harbiye daire-si üçüncü şube müdürü oldu. Fehim paşanın bir jurnalı üzere-ne 1903 te Diyarbakır'a sürüldü. Aynı şekildeki bir jurnalla muhakeme edilmek üzere Sivas'a gönderildi. Meşrutiyetin ilânında İstanbul'a döndü. Erkânı harbiye ikinci başkanlı-ğına getirildi. Daha sonra ikinci ordu kumandanı oldu. 31 mart hâdisesinde hareket ordusuna müzaheret edenlerden-dir.

(15 nisan 1909) da Tefik paşa kabinesinde Bahriye Na-zırlığı yaptı. Hüseyin Hilmi paşa kabinesinde bu vazifesini muhafaza etti. Daha sonra âyan âzası, 4, 5 ve 6 ncı ordular umum müfettişi, Hakkı paşa kabinesinde Bahriye Nazırı ol-du. Gazi Ahmed Muhtar paşa kabinesinde Nafia Nazırı idi (6 ağustos 1922). Kabinenin istifası ile o da vazifeden ayrıl-dı. Kâmil paşa kabinesinde Bahriye Nazır vekili olarak Lon-dra barış konferansına iştirâk etti. Harp sonrasında müta-reke sırasında İsviçre'de idi. (21 temmuz 1919) da Ferid pa-şa kabinesinde bir kere daha Bahriye Nazırlığına getirildi. Ali Rıza paşa kabinesinde de Bahriye Nazırlığı yaptı. Niha-yet (8 Mart 1920) de sadarete getirildi. 16 martta vukua ge-len İstanbul'un itilâf devletleri tarafından işgalini şiddetle protesto etti. Ve biraz sonra istifa etti. Ferid paşanın sada-retinde Nemrud Mustafa Divanı harbine sevkedilmek üzere iken kabinenin sukutu üzerine kurtuldu.

Osmanlı imparatorluğunun son sadrâzamı Tefik paşa kabinesinde bir kere daha Bahriye Nazırı oldu. Bu sırada Anadolu hükûmetiyle temasa memur edildi. Dönüşünde An-kara'da verdiği söze göre istifa etti. Fakat biraz sonra tek-rar Bahriye Nazırlığına getirildi. Ve nihayet Tefik paşanın istifası üzerine o da nazırlıktan düştü. (20 ekim 1939) da Göztepedeki evinde vefat etti.

Namushu, dürüst, çalışkan ,bilgili, ciddi bir insandı. Mil-li mücadele sırasında İstanbul hükûmeti ile Ankara hükû-metinin arasında anlaşma teminine çalışmıştır. Anadolu'da-ki milli hareketleri tasvip eder, fakat Osmanlı hükûmetinin devamını tabii bulurdu.

DAMAT FERİD PAŞA:

(5 nisan 1920) de tâyin edilmiş, (30 temmuz 1920) de istifa etmiştir. (Bu dördüncü sadaretidir.)

DAMAT FERİD PAŞA:

(31 temmuz 1920) de tâyin olunmuş, (17 ekim 1920) de istifa etmiştir. (Beşinci sadaretidir.)

AHMED TEVFİK PAŞA:

(21 ekim 1920) de tâyin olunmuş (4 kasım 1922) de istifa etmiştir. (Dördüncü sadaretidir. Osmanlı tarihinin son sadrâzamıdır.)

—o—

**SULTAN ALTINCI MEHMED (VAHİDEDDİN)
DEVRİ ŞEYHÜLİSLÂMLARI**

MUSA KÂZİM EFENDİ:

(7 şubat 1917) de tâyin olunmuş, (8 ekim 1918) de istifa etmiştir. (Dördüncü Şeyhülislâmlığıdır.)

DAĞISTANLI ÖMER HULÛSİ EFENDİ:

(14 ekim 1918) de tâyin edilmiş, (8 kasım 1918) de istifa etmiştir.

HAYDARİ-ZADE İBRAHİM EFENDİ:

(11 kasım 1918) de tâyin olunmuş, (12 ocak 1919) da istifa etmiştir.

HAYDARİ-ZADE İBRAHİM EFENDİ:

(13 ocak 1919) da tâyin olunmuş, (3 mart 1919) da istifa etmiştir. (İkinci Şeyhülislâmlığıdır.)

MUSTAFA SABRİ EFENDİ:

(4 mart 1919) da tâyin edilmiş, (16 mayıs 1919) da istifa etmiştir. Daha evvel Tokad mebusu idi. Bu esnada İttihad ve Terakki fırkasına karşı şiddetli muhalefetiyle meşhur olmuştur. Daha sonra Hürriyet ve İtilâf fırkasının en nüfuzlu erkânından olmuştur.

MUSTAFA SABRİ EFENDİ:

(19 mayıs 1919) da tâyin olunmuş, (20 temmuz 1919) da istifa etmiştir. (İkinci Şeyhülislâmlığıdır.)

MUSTAFA SABRİ EFENDİ:

(21 temmuz 1919) da tâyin olunmuş, (30 eylül 1919) da istifa etmiştir. (Üçüncü Şeyhülislâmlığıdır.)

HAYDARİ-ZADE İBRAHİM EFENDİ:

(2 ekim 1919) da tâyin olunmuş, (3 mart 1920) de istifa etmiştir. (Üçüncü Şeyhülislâmlığıdır.)

HAYDARİ-ZADE İBRAHİM EFENDİ:

(8 Mart 1920) de tâyin olunmuş, (2 nisan 1920) de istifa etmiştir.

DÜRRİ-ZADE ABDULLAH EFENDİ:

(5 nisan 1920) de tâyin olunmuş, (30 temmuz 1920) de istifa etmiştir. Damat Ferid paşa tarafından Kuvayı Milliye aleyhine çıkarılan fetvâ, Abdullah efendinin imzasıyla neşredilmiştir.

MUSTAFA SABRİ EFENDİ:

(31 temmuz 1920) de tâyin olunmuş, (25 eylül 1920) de istifa etmiştir. (Dördüncü Şeyhülislâmlığıdır.)

MEDENİ MEHMED NURİ EFENDİ:

(26 eylül 1920) de tâyin olunmuş, (4 kasım 1922) de istifa etmiştir. Osmanlı tarihinin son Şeyhülislâmıdır.

OSMALI PÂDİŞAHLARININ HUSUSİYETLERİ

On dört ciltlik eserimizin her hükümdara ait olan fasıllarında, vâkıa her hükümdarın şahsiyeti, karakteri izah edilmiş ise de, burada derli toplu olarak bu hususta malûmat vermeyi uygun bulduk.

Osmanlı pâdişahları, 14 üncü pâdişah olan Birinci Sultan Ahmed'e kadar babadan büyük evlâda intikal etmek suretiyle tahta geçmişlerdir. Bilhassa Kanunî Sultan Süleyman devrine kadar Osmanlı şehzâdelerinin tahsil ve terbiyelerine büyük bir itina gösterilir, devrin en kıymetli hocaları vasıtasıyla ders verilir, her hususta yetiştirilmelerine ehemmiyet verilirdi. Osmanlı şehzâdelerinin hepsi ata binmekte, ok atmakta mahir idiler. Ayrıca her biri devletin muhtelif eyâletlerinde idarî görgülerini arttırmak için birer küçük hükümdar gibi iş başında bulunurlardı. Harplere iştirâk ederler, kumandanlık vazifeleri görürlerdi. Daha şehzâdeliği zamanın Orhan Gazi, Yıldırım Bayezid, Yavuz Selim gibi şehzâdeler, ordular sevk ve idare etmişlerdi.

Kanunî'den sonra şehzâdelerin daha ziyade sarayda kaldıklarını görüyoruz. Birinci Ahmed'ten sonra artık şehzâdeler, saraydan çıkarılmaz olmuştur. Bununla beraber bu devirde de şehzâdelerin talim ve terbiyelerine, Türk ve müslüman ananelerine göre yetiştirilmelerine itina gösterilmiştir.

Şimdi Osmanlı pâdişahlarını, bazı hususiyetlerine göre tasnif edelim.

Evvelâ Osmanlı pâdişahlarını, hizmet müddetlerine göre sıralayalım:

20 SENEDEN FAZLA SALTANAT SÜRENLER

1 — Kanunî Sultan Süleyman: 46 sene.

Osmanlı pâdişahları içinde en uzun saltanat süren hükümdar Kanunî Süleyman'dır. Babası Yavuz Selim'in vefatında tek şehzâde olarak Süleyman mevcut olduğu için, kendinden evvelki hükümdarlar zamanında olduğu gibi, saltanat kavgası olmadan rahat ve huzur içinde tahta geçmiştir. Şehzâdeliğinde daha on bir yaşında iken Bolu vâililiği, daha sonra Kefe vâililiği gibi idari vazifelerde bulunmuş, devlet idaresinde tecrübe sahibi olmuştur. Uzun saltanat müddetini ikiye ayırmak mümkündür. Birinci devresinde babasından tevarüs ettiği dolu bir hazine, disiplinli bir ordu ve değerli devlet adamları ve şahsî görüş ve enerjisi ile imparatorluğun şan ve azamet devrini yaşatmış, ikinci devrinde ise ihtiyarlanmış, kadın nüfuzuna kendini kaptırmış, bu yüzden değersiz devlet adamları iş başına musallât olmuş, bu meşum tesirler altında evlâdını öldürtmek gibi acı ve affedilmez hatalar irtikâp etmiştir. Osmanlı saltanatı onun zamanında hem en yüksek noktaya vasil olmuş, aynı zamanda gerileme devri de onun zamanıyla başlamıştır.

2 — Dördüncü Sultan Mehmed (Avcı) 40 sene:

Yedi yaşında hükümdar olan Dördüncü Mehmed'in ilk günleri bir anarşi devridir. Devlet idaresi ağaların, valide sultanların elindedir. Rüşdünü idrâk ettiği tarihten sonra da devlet umuriyle ciddi olarak iştigal etmemiş, daha ziyade zamanını, bilhassa pek meraklı olduğu av partileriyle geçirmiştir.

İmparatorluk en geniş sınırlarına onun zamanında vasil olmuş, fakat İkinci Viyana bozgunu ile de gerileme devri, imparatorluğun parçalanma devri bütün fecaatiyle yine onun zamanında başlamıştır. Vezirlerinin tesiri altında kalır, iradesi zayıf bir hükümdardır.

3 — Orhan Gazi 34 sene:

Osmanlı devletinin ikinci hükümdarıdır. Babası zamanında hayatı harp meydanlarında geçmiş değerli bir kuman-

dan ve tam bir devlet adamı olarak yetişmişti. Osmanlı devletinin şevket ve azametini temin eden ilk idari ve askeri teşkilât onun zamanında yapılmış, Türk askeri ilk defa esaslı bir şekilde onun zamanında Rumeli'ye geçmiş, böylece asırlardanberi bütün dünya milletlerinin ve Türk milletinin ele geçirmek istediği Bizans, onun zamanında Avrupa ve Asya'daki Türk toprakları arasında sıkıştırılmış, İstanbul'un fet-hi hazırlıkları başlamıştır.

4 — İkinci Sultan Abdülhamid 32 sene,

Osmanlı pâdişahları içinde uzun bir saltanat süren ve bu müddet zarfında, inhilâl devrini yaşayan bir imparatorluğun sınırlarını olduğu gibi muhafaza etmesini başaran, zekâsı, siyasi görüş ve kabiliyeti, dış siyasetteki muvaffakiyetleri, memleket içindeki imarcılığı ve maarife yaptığı hizmetleriyle cidden mümtaz bir mevki tutmuştur. Her insan gibi bazı kusur ve hataları olsa dahi, hatalarıyla, yaptığı iyilikler ve hizmetler ölçülürse, terazinin kefesi şüphesiz sevap hanesinde çok ağır basar.

5 — İkinci Sultan Bayezid 31 sene,

Fatih'in oğlu, Yavuz'un babası olan, yâni İstanbul Fatihi ile Çaldıran ve Ridaniye muharebelerinin galipleri arasında gelen bu hükümdar, geniş kültürüne rağmen irade ve icraat bakımından babasından ve oğlundan çok geridir. Yalnız şu muhakkaktır ki, imparatorluğa fazla topraklar kazandırmadı ise de, babasından tevarüs ettiği toprakları muhafaza etmesini başardı. İhtimal ki bu iki faal devre arasında onun nisbeten sakin ve müvazeneli devri de, yeni fetihlerin Türk idaresine sindirilmesi bakımından faydalı olmuştur.

6 — İkinci Sultan Mahmud 31 sene;

Bir ihtilâl sonunda genç yaşta hükümdar olan İkinci Mahmud, Osmanlı pâdişahları içinde iradesi en kuvvetli, cesur, müteşebbis ve bilhassa, imparatorluğun yıkılmasında en mühim âmillerden olan Yeniçeri ocağını kaldırmak hususunda gösterdiği azminden dolayı cidden dikkate şayan bir hükümdardır. Bir mutlakiyet hükümdarının bütün vasıfları-

nı hâizdi. Zamanı, Osmanlı tarihinin en buhranlı devridir. Bilhassa Mısır meselesi, Kavalalı Mehmed Ali paşa gailesi, Mora isyanı gibi iç ve dış gaileler dolayısıyla uzun saltanatının bir dakikasını bile huzur içinde geçirmiş değildir.

7 — İkinci Sultan Murad 30 sene;

Fatih'in babası olan, Fatih gibi bir cihangiri devrin en değerli hocaları elinde yetiştiren, azimkâr, vatanperver, değerli bir hükümdardı. Oğlu Fatih gibi, o da İstanbul'u zaptetmek niyetinde idi. Fakat buna muvaffak olamamış, bu büyük ve şanlı vazifeyi oğluna bırakmıştı.

Kosova ve Varna muharebelerinde, haçlı ordularını perişan eden ve Türk milletinin Rumeli'deki fütûhâtını muhafaza ve tarsin eden bir hükümdardır.

Onun asıl dikkate şayan tarafı, sade Türk tarihinde değil, dünya tarihinde bile ender tesadüf edilen bir ferağatle, Osmanlı pâdişahlığı gibi muhteşem bir makamı, kendi isteğiyle oğluna terkederek Manisa'ya çekilebilmiş olmasıdır.

8 — Fatih Sultan Mehmed 30 sene,

Babasının tahttan ferağati üzerine iki defa tahta çıkan, kafasındaki büyük işleri yapabilmek için bir an evvel hükümdar olmak için can atan, İstanbul'un fethi plânlarını daha şehzâdeliği sıralarında hazırlayan ve nihayet Türk cihan imparatorluğunu kuran bir hükümdar.. Bütün hayatı doğuda ve batıda sonsuz bir hareket içinde geçen, bizzat ordularının başında defalarca hayatını tehlikeye koyan bir cihangir... Otuz senelik saltanat müddeti zarfında bir taraftan ülkeler fethederken, öte taraftan medeniyet sahasında da büyük işler gören, ilk Türk üniversitesini açan büyük insan..

30 senesinin bir gününü dahi boş geçirmeyen bir hâkan. İstanbul'u Türk milletine kazandıran Şehinşah...

9 — Birinci Murad (Hüdavendigâr) 29 sene;

Pâdişah olarak yetiştirilmemiş olmasına rağmen, pâdişah olduğu vakit hiç acemilik çekmeden, Türk milletinin en

değerli hükümdarlarından biri olan, Kosova meydan muharebesinde zırhlara bürünmüş korkunç bir haçlı ordusunu mahv ve perişan ettikten sonra, harp sahasında bir Sırp hainin hançeriyle şehadet şerbetini içen bir hükümdardı.

10 — Osman Gazi 27 sene;

Okuyup yazması dahi olmadığı söylenen ve bir aşiret reisi olarak işe başladığı halde, iradesi, kabiliyeti, zekâsı, sağlam karakteri ile haliş bir Türk kahramanı olan Osman Gazi, bir devlet kurucusu için lâzım olan bütün vasıfları nefsinde cemetmiş bir hükümdardır. 27 senelik saltanat müddeti, mütemadî bir cidal, durup dinlenmeyen bir faaliyet ve hummalı bir macera içinde geçmiştir. Söğüt'te ilân ettiği küçük devlet, bir asır içinde cihanşümul bir imparatorluk halini almıştır.

11 — Üçüncü Sultan Ahmed 27 sene;

Lâle devri kahramanıdır. Damadı Nevşehirli İbrahim paşa ile birlikte, Türk milletinin istikbalini yalnız ordularla değil, kültür ile, zevkin inceliği ile, şiir ve musiki ile yükseltmeyi siyasetinin esası olarak almıştır. Onu n zamanında İstanbul, Türk zevkinin en güzel mimari eserleriyle, en nefis âbideleriyle donatılmıştır. Boğaz ve Haliç mehtaplı gecelerde saz, şarkı ve şiirle bezenmiştir. Kâğıthane, Boğaz, İstanbul'un muhtelif semtleri her birisi bir şiir gibi ince ve sanat-kârane köşkler, konaklar, saraylarla donatılmıştır. Onun devrinde ilk defa matbaa açılmıştır. İnkılâpçı bir pâdişah'tır. O devirden kalan yegâne eser, Ayosofyanın arkasında, Topkapı sarayının Bâb-ı hümayunu önünde, cephesinde en güzel bir yazı ile yazılmış ve son mısraları;

**Târihi sultan Ahmed'in cârî zebân-ı lûleden
Aç besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle duâ**

Mısralariyle biten «Üçüncü Ahmed çeşmesidir.»

12 — Birinci Sultan Mahmud 24 sene;

13 — Üçüncü Sultan Murad 21 sene,

ON SENEDEN AZ SALTANAT SÜREN OSMANLI PÂDİŞAHLARI

1 — Yavuz Sultan Selim 9 sene;

Bir elinde kalem, en hisli bir şair, bir elinde kılıç, harp meydanlarının fırtına gibi bir kumandanı... Dünya haritasını gözden geçirdikten sonra; «yazık, dünya bir pâdişaha yetecek kadar büyük değilmiş!» demek suretiyle, dünyayı kendisi için küçük gören bir hükümdar.

Ve sonra;

**Şirler pençe-i kahrimde olurken lertzân
Beni bir gözleri âhûya zebûn etti felek**

diyecek kadar da içli bir insan. Osmanlı saltanatının istikbalini, İslâm ve Türk âleminin birliğinde göre ve bu yüzden bütün faaliyetini Asya ve Afrika topraklarına teksif eden, Çaldıran ve Rîdaniye meydan muharebeleriyle bütün Suriye, Arabistan ve Mısır'ı ve bunlarla birlikte hali-feliği elde eden bir cihangir...

Ne yazık ki, kafasında tasarladığı muazzam plânın onda birini bile tahakkuk ettiremeden kısa bir saltanattan sonra vefat etmiştir.

2 — Beşinci Sultan Mehmed (Reşad) 9 sene;

Sondan bir evvelki Osmanlı pâdişahıdır. En büyük hususiyeti, Meşrutiyet pâdişahlığını, hiç bir işe karışmamak şeklinde telâkki ederek, bütün devlet idaresini İttihad ve Terakki erkânına bırakmış olmasıdır. Kültürlü, dervişmeşrep, dindar bir adamdı. 9 senelik saltanat devrinde Trablusgarp, Bingazi, Balkan harbi, birinci cihan harbi vukua gelmiş, ve bu harplerle imparatorluk, Afrika'daki son topraklarını ve bütün Rumeli eyaletleriyle, Suriye, Irak, Arabistan ve Mısır'ı zayi etmiştir.

3 — Çelebi Sultan Mehmed, 8 sene;

Osmanlı devletinin ikinci kurucusu diye tanınır. Yıldırım Bayezid'in esaretinden sonra 1402 den 1413 yılına kadar süren Fetret devrinde (Fasılai saltanat veya şehzâdeler kavgası) devrinde kardeşleriyle acı tatlı uzun bir mücadeleden

sonra, kardeşlerinin en küçüğü olduğu halde sonunda hepsini bertaraf ederek tek başına hükümdar olan, Timurlenk sarsıntısı yüzünden parçalanan Osmanlı devletinin yaralarını saran, Anadolu'da tekrar Türk birliğini kuran, yorulmak bilmeyen mücadeleleri ile cidden dikkate şayan bir büyük hükümdardır. Bütün hayatı harp meydanlarında geçmiş, pek çok yara almıştır.

4 — Üçüncü Sultan Mehmed 8 sene:

«Eğri Fatihi» adıyla meşhurdur.

5 — Sultan İbrahim 8 sene;

Dördüncü Murad'ın zamanında, yıllarca her gün ölüm korkuları içinde karanlık bir mahpeste yaşadktan sonra, nasılsa Dördüncü Murad'ın kahrından kurtulabilip hükümdarlık tahtına geçen bir insandır. Aslında zeki, hareketli bir hükümdardır. Fakat bir taraftan şehzâdeliği zamanında geçirdiği korkunç dakikaların tesiriyle sinir hastalığına müptlâ oluşu, diğer taraftan vâlîde sultanın, saray kadınlarının, hasekilerin ve yüzlerce her millete mensup cariyelerin arasında geçirdiği sefahat hayatı dolayısıyla ölçüstüz hareketlerde bulunan bir hükümdardır. 25 sene süren meşhur Girid seferi onun zamanında başlamıştır. Osmanlı tarihinde «Deli» diye anılmasına rağmen deli değildir, ağır bir sinir hastasıdır. Zaman zaman akıllılara taş çıkartacak zekâ nümuneleri vardır.

6 — İkinci Sultan Osman 4 sene;

Yaşının çok genç olmasına rağmen belki de en büyük ve dâhi bir ıslâhatçıdır. Devşirme yeniçeri ordusunun Osmanlı imparatorluğu için ne büyük bir millî felâket olduğunun farkına varmış ve bu korkunç ve serkeş ocağın söndürülerek ilk defa Anadolu Türk unsurundan teşekkül edecek millî bir ordu kurmak isteyen milliyetperver ve vatanperver bir hükümdardır. Onun, hükûmet merkezini Anadolu'ya, imparatorluğun yegâne güvenilebilecek unsuru olan Türkün kesif bir şekilde bulunduğu Anadolu'ya nakletmek istediği de söyle-

nir. Yine Osmanlı pâdişahları içinde ilk defa, sarayı yabancı ırklara mensup kadınlardan temizleyerek, ve cariyelerden biri ile evlenmek âdetini terkederek Türk ırkına mensup asil bir aileden bir kızla evlenen yine odur.

Gençliği ve tecrübesizliği ve etrafında bulunan karakter-siz devlet adamlarının hiyaneti yüzünden, genç yaşında ser-keş ve hain yeniçerilerin gadrine uğrayarak Yedikulede gad-darca boğulmuştur.

Kendinden evvelki birçok pâdişahlar tarafından terkedi-len bir an'aneyi ihyaya çalışmış ve bizzat ordunun başında harp meydanlarına gitmiştir.

7 — İkinci Sultan Ahmed 4 sene;

Şehzâdeliği zamanında uzun yıllar hapis hayatı yaşadığı için sinirli idi. İstanbul'dan ziyade Edirne'de yaşamasını se-verdi. Hamiyetli, temiz kalbli bir hükümdardı. Dört senelik saltanat devrinde kayde şayan bir hâdise yoktur.

8 — İkinci Süleyman 3 sene;

9 — Üçüncü Sultan Osman 3 sene;

Garip tabiatlı bir hükümdardı. Sık sık sadrâzam değiş-tirmeğe ve katlettirmeğe meraklı idi. Sarayında kadınların yüzünü görmek istemediği için, ayakkabılarının altına gü-müş çiviler çaktırmıştı. Kıyafet tebdili ile geceleri İstanbul sokaklarında dolaşmağa meraklı idi. Bu gezintilerinde ekse-riya sokak satıcılarından leblebi, kabak çekirdeği gibi şeyler alıp yemekten hoşlanırdı. Anormal halleri çoktu. Zamanında kayde değer bir hâdise olmamıştır. Meşhur Koca Ragıp pa-şa son sadrâzamıdır. Onu da azletmeğe azmettiği sırada gece vefat edivermiştir.

10 — Birinci Sultan Mustafa 1 sene yedi ay;

Doğuştan deli idi. Atla kayığa girmeye, kayıkla karadan saraya gitmeye kalkışacak kadar deli idi.

11 — Dördüncü Sultan Mustafa 1 sene 2 ay,

Üçüncü Selim'in, Kabakçı Mustafa isyanını müteakip

tahta çıkmıştı. Üçüncü Selim'in felâketine sebep olan sadrâzam Köse Musa ile, Şeyhülislâm Topal Ataullah efendi gibi iki kötü niyetli adamın telkinatiyle memleket korkunç bir anarşi içinde kalmıştı. Tahtında tek olarak kalabilmesi için Üçüncü Selim'i şehit ettirmiş, şehzâde Mahmud'u (İkinci Mahmud) da öldürtmek istediği halde buna muvaffak olamıyarak kendisi tahtından indirilmiştir.

12 — Beşinci Sultan Murad 93 gün:

Bedbaht bir hükümdardır. Fazla içkiye düşkündü. Tahta çıktığı günlerden itibaren delilik alâmetleri göstermiş ve son günlerinde bu halleri halktan saklamayacak hale geldiği için tahtından indirilmiştir. 1293 senesinde hükümdar olmuştu. Onun cülûsu için şu mısralar söylenmiştir:

**Doksan üçte doksan üç gün pâdişâh-ı dehr olup
Göçtü mâtemgâhına sultan Murâd-ı nâ murad.**

OSMANLI PÂDİŞAHLARI İÇİNDE YAŞLI OLARAK TAHTA GEÇENLER:

Beşinci Sultan Mehmed (Reşad) tır. 65 yaşında hükümdar olmuştur.

Osmanlı pâdişahları içinde 40 yaşından sonra pâdişah olanlar da şunlardır:

1 — Altıncı Sultan Mehmed (Vahideddin)	57 yaşında
2 — Üçüncü Sultan Osman	51 yaşında
3 — İkinci Sultan Ahmed	49 yaşında
4 — Birinci Sultan Abdülhamid	49 yaşında
5 — Yavuz Sultan Selim	45 yaşında
6 — İkinci Sultan Selim	43 yaşında
7 — Üçüncü Sultan Mustafa	42 yaşında
8 — Dördüncü Sultan Mustafa	42 yaşında
9 — Osman Gazi	41 yaşında
10 — Orhan Gazi	41 yaşında

Genç yaşında hükümdar olanlar şunlardır:

1 — Fatih Sultan Mehmed	19 yaşında
2 — İkinci Sultan Murad	18 yaşında

3 — Sultan Abdülmecid	18 yaşında
4 — Dördüncü Sultan Murad	15 yaşında
5 — İkinci Sultan Osman	14 yaşında
6 — Birinci Sultan Ahmed	14 yaşında
7 — Dördüncü Sultan Mehmed (Avcı)	7 yaşında

OSMANLI PÂDİŞAHLARI İÇİNDE MUHTELİF SEBEPLER- LE TAHTINDAN İNDİRİLEN HÜKÜMDAR (HAL'EDİLENLER) ŞUNLARDIR:

1 — İkinci Sultan Bayezid (Veli):

Oğlu Yavuz Sultan Selim tarafından tahttan ferağate mecbur edilmiştir. Saltanatının son günlerinde esasen şehzâdeler arasındaki korkunç mücadele, memleketin selâmetini tehlikeye düşürecek bir hal almıştı. Bu keşmekeşten memleketi kurtaracak kudretli, şiddetli bir hükümdar istiyordu. Bu cevher ise Yavuz Sultan Selim'de vardı. Yalvuz, Şarkta beliren Şah İsmail tehlikesi karşısında babasının tuttuğu pasif siyasetin felâketle neticeleneceğine kani olduğu için bir an evvel tahta çıkmak istiyordu. Bu yüzden evvelâ babasına karşı askerî kuvvetle harekete geçti, başlangıçta muvaffak olamadı ise de neticede, Sultan Bayezid, tahtını oğluna terk etmekten başka çıkar yol bulamadı.

2 — Birinci Sultan Mustafa.

Birinci Sultan Ahmed tarafından saltanat veraseti usulünün değiştirilmesi üzerine, hânedanın en yaşlı ferdi olarak tahta çıkarılmıştır. Uzun bir hapis hayatı geçirdiği için şuru muhtel olmuştu. Tahta çıktığı andan itibaren delilik âlâmetleri göstermeğe başladı. Bu halleri zamanla halktan saklanamıyacak hale geldi. Orta oyununa pek meraklı idi. Oyunculara yüz binlerce lira değerinde mücevherat atardı. Bahçeye, denizlerde balıklara para saçtığı olurdu. Bu haliyle daha fazla saltanatta kalamıyacağı aşikârdı. Bu, birinci tahttan indirilişidir. İkinci Osman'ın şehit edilmesini müteakip bir kere daha tahta çıkarılmış, fakat aynı şuursuz hareketleri devam ettiği için bir kere daha tahttan indirilmiştir.

3 — İkinci Sultan Osman (Genç).

Osmanlı pâdişahları içinde gençliğine rağmen en zeki, en değerli, millet ve memleketi için en hayırlı işleri yapmağa azimli, vaktinden evvel inkişaf etmiş, dehâ derecesinde bir zekâyâ sahip islâhatçı ve inkılâpçı bir hükümdardır. İdare mekanizmasının bozukluğunu, devşirme yeniçeri ordusunun korkunç serkeşliğini görmüş, vatanın selâmetini, bu silâhlı zorbaların elinden kurtarmak için harekete geçmişti. Fakat gençliği yüzünden sırlarını saklayamamış, daha ziyade menfaatleri haleldar olan hain devlet adamlarının hiyanetine uğramış ve çıkan bir isyan sonunda tahtından indirilerek feci şekilde şehit edilmiştir.

4 — Sultan İbrahim:

Dördüncü Murad gibi korkunç bir hükümdarın elinden kaderin sevkiyle nasılsa hayatını kurtarabilerek Osmanlı tahtına çıkmış bir hükümdardır. Şehzâdelik hayatı tahammülü müşkül bir ıstırapla, ölüm korkuları içinde geçmiştir. Bu müthiş hapis hayatından sonra birdenbire imparatorluğun bütün kudretlerine sahip oluverdiği vakit tarihin en dikkate şayan garip bir hükümdarı olmuştur. Sekiz senelik saltanat devri bin bir macera ve saray entrikaları içinde geçmiştir. Saltanatının son günlerinde şımarıklığı haddi aşkın bir hal almıştı. Tarihimizde «Deli İbrahim» diye anılmasına rağmen kat'iyen deli değildir. Aşırı kadın iptilâsı ve zevk ve safa yüzünden sinir hastalığına müptelâ olmuştur. Son çılgınlıkları dolayısıyla ve yine saray entrikaları neticesinde tahtından indirilmiştir.

5 — Dördüncü Sultan Mehmed (Avcı):

Yedi yaşında hükümdar olan dördüncü Sultan Mehmed'in birinci devrinde memleket korkunç bir anarşi içindedir. Ağalar ve kadınlar saltanatı memleketi perişan etmektedir. İkinci devri Köprülüler devridir. İmparatorluk en parlak günlerini yaşamıştır. Bu devirde Sultan Mehmed, bütün günlerini Edirne'de veya diğer av yerlerinde devamlı olarak av-

la vakit geçirmiştir. Uzun saltanat yılları zevk ve safa ile geçmiştir. Üçüncü devri, İkinci Viyana dönüşünden sonra başlayan felâketli senelerdir. Üç kıta üzerinde yayılan koca imparatorluğun birdenbire korkunç bir sukuta başlaması, ordularının Balkanlara kadar geri çekilmesi, halk efkârını galeyana getirmiştir. Bunun neticesi olarak tahtından indirilmiştir.

6 — İkinci Sultan Mustafa:

Tahta çıkar çıkmaz büyük bir enerji gösterdi. İkinci Viyana bozgunundan sonra devam eden mağlûbiyetler yüzünden halk ve memleket efkârı çok üzgündü. İkinci Mustafa ecdadı gibi bizzat ordusunun başına geçerek harbe gitmek istedi. Zamanın devlet adamları buna razı değillerdi. Menfaatleri bunu icap ettiriyordu. Fakat bu kıymetli hükümdar kimseyi dinlemedi. Ordusunun başına geçerek harbe gitti. Zaferler kazandı. Fakat sonuncu defa yine ordularının başında Avusturya üzerine yaptığı Zenta muharebesinde, bir kısım devlet adamlarının hiyanetleri neticesinde mağlûp oldu. Tameşvar'a çekildi. Bu mağlûbiyet ona çok acı geldi. Sırf değersiz devlet adamlarının hiyanetiyle bu feci âkıbete uğratılmıştı. Bu son mağlûbiyette değerli genç sadrâzam Elmas Mehmed paşa şehit olmuştur.

Karlofça muahedesi bu bahtsız hükümdar zamanında aktedildi (1699).

Bundan sonra İkinci Mustafa'nın karakterinde bir değişiklik oldu. Kendisini ava, müziğe, zevke kaptırdı. Edirne'den pek hoşlanırdı. İstanbul'da kalmaktan hoşlanmazdı. Bu hal, İstanbul'da bulunan devlet ve ordu erkânını kuşkulandırdı. İkinci Mustafa bilhassa hocası Şeyhülislâm Feyzullah efendi gibi çok haris bir adamın nüfuzu altında idi. Feyzullah efendinin ihtirasları da onu dile düşürmüştü. Nihayet İstanbul'da çıkan bir ihtilâl sonunda ihtilâlciler Edirne üzerine yürüdü. Pâdişah kuvvetleri de âsilere iltihak etti. Neticede İkinci Mustafa tahtından indirildi (1703). Pâdişahın felâketine sebep olan Feyzullah efendi de feci şekilde parçalandı. Tarihimizde bu vakaya (Edirne vakası) denilir.

7 — Üçüncü Sultan Ahmed:

Edirne vakası üzerine tahta çıktı. Zamanında meşhur Prut muharebesi vukua geldi. Daha sonra Venedikliler ve Avusturyalılarla yapılan muharebe mağlûbiyetle neticelenerek meşhur «Pasarofça muahedesi» aktedildi (1718). Devamlı harplerin Türk milletinin gelişmesinde, huzur ve refahında öldürücü zararlar verdiğini gören hükümdar, kendisi gibi düşünen büyük Türk veziri Nevşehirli İbrahim paşa ile birlikte uzunca bir müddet devleti harp felâketinden masun bırakarak ilim, sanat ve medeniyet sahasında geliştirmeye çalıştılar. Matbaa açıldı. Şiir, musiki, mimarî süratle gelişti. Bu devre (Lâle devri) demek âdet olmuştur. Devrin meşhur şairi «Nedim» dir.

Bu isabetli sulh siyaseti neticesinde memlekette ticaret arttı. Sanat ilerledi. Geniş halk kütlesi huzura ve refaha kavuşmağa başladı. Fakat bu refah ve huzuru çekemeyen kötü niyetli bir zümre de mevcuttu. Bunların başına Patrona Halil denilen hain bir zorba geçti.

Patrona Halil, manav Muslu, kahveci Ali'den teşekkül eden isyan elebaşlarının teşviki, hükûmetin, ve bilhassa pâdişahın bu aşağılık isyan karşısında gösterdikleri beceriksizlik ve korkaklığın neticesi olarak isyan muvaffak oldu. Onu beş senedenberi memlekette yapılan bütün yenilikler, o nefis mimari eserleri hâk ile yeksan edildi. Değerli Türk veziri Nevşehirli İbrahim paşa feci surette şehit edildi.

Sultan Ahmed te tahtından indirildi.

8 — Üçüncü Sultan Selim:

İslâhatçı pâdişahlarımızın başında gelir. Büyük bir hüsnü niyet sahibi, kültürlü, müzisyen bir hükümdardı. Osmanlı devletinin gün geçtikçe gerilediğini görmüş, Avrupa'nın süratli medeniyeti karşısında bu hal ile devlet hayatının idame edilemeyeceğine kani olmuş, her şubede islâhatın lüzumuna kani olmuştu. Ne yazık ki etrafındaki devlet adamları kendisi gibi hüsnü niyet sahibi değillerdi.

Hain kimseler etrafını sarmıştı. Sadaret makamında Köse Musa, Meşihat makamında Topal Atâullah efendi gibi iki

hain mevcuttu. Boğaz muhafızlarından basit bir kalabalığın çıkardığı isyan, kasden körüklendi. İsyanın başında Kabakçı Mustafa denilen bir haydut vardı. Neticede bu çok değerli pâdişah tahtından indirildi.

9 — Dördüncü Sultan Mustafa:

Üçüncü Sultan Selim'in tahttan indirilmesini müteakip bu geri kafalı hükümdar tahta geçti. Fakat meşhur Alemdar Mustafa paşanın İstanbul üzerine yürütmesi üzerine tahtından indirildi.

10 — Sultan Abdülâziz:

Pehlivan yapılı, pehlivanlığa meraklı, azametli ve mağrur bir hükümdardı. Zamanı pek dağdağalı geçmiştir. Tahttan indirilmesinde başlıca âmil, Serasker Hüseyin Avni paşa, Midhat Paşa ve mütercim Rüştü paşalardır. Pek kindar bir kimse olan Serasker Hüseyin Avni paşa, bilhassa Abdülâziz'in tahttan indirilmesinde en başta müessir olanlardan-
dır. Bu üçlü komplo, pek ustaca yapılmış ve Abdülâziz pek gafil avlanmıştır. Hattâ, kendisi hal'edilip yeni pâdişah tahta çıkarken, sabahın erken saatlerinde toplar atılmağa başladığı sırada Sultan Abdülâziz yatağında bulunuyordu ve atılan topları eğlence kabilinden sayıyordu. Alelâde merasim için yedi para top atılırdı. Bu sayıyı ancak cülûs topları geçirdi. Abdülâziz yediye kadar saymış, fakat sekizinci top atılmağa başlayınca yatağından heyecanla sıçrayarak:

«Fakat bunlar cülûs toplarıdır!» demişti. Bu da gösteriyor ki, kendisinin tahtından indirileceğinden aslâ haberi yoktu. Tahttan indirildikten sonra bindirildiği kayıkla, kendi inşa ettirdiği muhteşem Osmanlı donanmasının gemileri arasından geçirilerek, Topkapı sarayına götürülmüştür.

11 — Beşinci Sultan Murad:

Sultan Aziz'den sonra hükümdar olmuş, fakat ilk günlerinden itibaren delilik alâmetleri gösterdiği için 93 günlük saltanattan sonra tahtından indirilmiştir.

12 — İkinci Sultan Abdülhamid:

En son olarak tahtından indirilen hükümdardır. Kendinden evvel birbiri üstüne birkaç pâdişah tahttan indirildiği için, 30 küsur senelik saltanatı boyunca her gün hal'edilmek vehmi içinde yaşamış, ve hal'edilmemek için her türlü tedbiri almıştı. Fakat kader, sonunda onu da korktuğuna uğrattı. Rumeli'den gelen Hareket ordusu, bu zeki, değerli ve bilhassa harici siyasette fevkalâde mahir hükümdarı tahtından indirdi.

OSMANLI PÂDİŞAHLARI İÇİNDE ŞAIR OLANLAR VE ŞİİRLE İŞTİĞAL EDENLER:

Osmanlı pâdişahlarının ekserisi şiirle iştigal etmiştir. Bunların bazıları Divan sahibidir. Birçoğunun çok güzel şiirleri vardır.

1 — İkinci Murad (şirde mahlası murâdîdir.)

İyi bir tahsil görmüştü. Meşhur âlimlerden İbn-i Arapşah'tan ders almıştı. Şiirle meşgul olurdu. Güzel şiirleri vardır. Bunlardan birkaç mısramı alıyoruz.

Varalım bir iki gün zikredelim Mevlâyı
Bize ısmarladılar mı bu yalan dünyâyı?

Leblerin hasta iken ağzıma aldım billâh
Ey tabîb ü dil-i can derdime derman gördün

Sâkî getir getir yine dünkü şarabımı,
Söyle, dile getir yine cenk ü rebâbımı
Ben vâir iken gerek bana bu zevk u bu sefâ
Bir gün geleki görmeye kimse turâbımı

2 — Fâtih Sultan Mehmed (Şirde mahlâsı Avnî idi):

Devrinin en kudretli şairlerinden sayılacak kadar şiirde mahirdi. Fatih ekseri şiirlerini Anadolu Türkleri lehçesi ile yazmıştır. Fatih'in şiirlerinde his, heyecan ve hayal mevcuttur. O, çeşitli söz sanatlarına hakkiyle vâkıftır. Mânaya hâkim ve bilhassa samimidir. Şiirlerinde, bir cihangire yakışacak haşmet ve azamet vardır.

Fatih, mağrurdu, ikbale, şan ve azamet ihtirasına da mâlik olduğu halde şiirlerinde ikbale kıymet vermeyen, dünyayı mühimsemeyen bir edâ vardır. Bütün şiirlerinde lirizm duyulur.

Fatih'ten birkaç mısra alıyoruz. Bu mısralar, onun şiirdeki hüner ve kabiliyetini göstermeğe kâfidir:

Benim sen şâh-ı mehrûya kul olmak iledür fahrım
Gedây-ı dilber olmak yey cihânın pâdişehinden

Bir şâha kul oldum ki cihân âna gedâdır
Bir mâha tutuldum ki yüzi şems-i duhâdır.

Sâkıyâ mey vir ki bir gün lâlezar elden gider
Çün irür fasl-ı hazan bâğ u bahâr elden gider

Bir şâha kulam kim kul şâh-ı cihandır
Mîhr-i ruhi şems-i feleke nûr-feşandır

Dimezem vuslet ümidiyle beni şâd eylegil
Râziyem cevri ü cefâ kılmağ için yâd eylegil

Zülfünün zinecîrine bend eyledi şâhum beni
Kulluğundan etmesin âzâd Allah'ım beni

Cevri dilber, ta'n-ı düşmen, sûz-i firkat, za'f-ı dil
Dürlü dürlü derd için halk etmiş Allah'ım beni

Dili bülbül kılubdur ârızın üstündeki güller
Beni sevdâ ile başdan çıkarmıştır o kâküller

Bir güneş yüzlü melek gördüm ki âlem mâhıdır
Ol karâ sünbülleri âşıklarının âhıdır.

Kaareler giymiş meh-i tâbân gibi ol serv i nâz
Mülk-i efrengin meğeri, kim hüsn içinde şâhıdır.

3 — İkinci Bayezid (Şiirde mahlâsı adlı idi):

Kültürlü bir pâdişahı. Şiire meraklı idi ve çok samimi, içten mısraları vardır. Kardeşi Cem sultana yazdığı cevabi şiir meşhurdur.

Bahtsız ve talihsiz Cem ağabeyisine şu mısraları yazmıştı:

**Sen bister-i güld'e yatasm şevk ile hanedân
Ben kül döşenem Külhan-i mihnette sebab ne?**

Bayezid'in ona verdiği cevap:

**Çün rûz-i ezel kısmet olunmuş bize devlet
Takdire ruzâ virmiyessin böyle sebab ne?**

**Hacc-ül-haremeynim diyüben dâvâlar idersin
Ya saltanat dünya için bunca taleb ne?..**

Diğer bazı şiirlerinden mısralar:

**Bize bir kaameti nihâl gerek
Bize bir kaşları hilâl gerek**

**Meh gibi kim cemâli neyleyim
Bize bir mîhr-i bî zevâl gerek**

**Görelî ol sanemin kaşlarını yay gözüm
Kaldı cevri oklarına sine siper yay gözüm**

**Dimedim mi sana ben bakma anâ hay gözüm
Gözüm, ey yay gözüm, yay gözüm, ey yay gözüm**

**Dâima cevri kılur ben kuluna şâh nidem
Gözlerim görmez ise gün yüzünü âh nidem
Gözüm..**

4 — Yavuz Sultan Selim (Şiirde mahlâsı Selimî) idi:

Hem Türkçede hem Farsçada şiir yazacak kadar kuvvetli bir şairdi. Şu mısralar, herkesçe bilinen en meşhur mısralarıdır:

Merdüm-i dideme bilmem ne füsûn etti felek,
Giryemi kıldı füzûn, eşkimi hûn etti felek,

Şirler pençe-i kahrımda olurken lertzân,
Beni bir gözleri âhûya zebûn etti felek

Gözlerimden akdı deryâlar gibi yâşım benim
Dostlar çok nesne gördü ummadık bâşım benim

5 — Kanunî Sultan Süleyman (Şiirde mahlâsı muhibbî idi):

Çok iyi tahsil görmüş, kuvvetli bir kültüre mâlik, değerli ve hassas bir şairdir. Divanı vardır. En meşhur kıtası, herkesçe bilinen şu mısralardır:

Halk içinde müteber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

Kötü niyetli vezirlerinin telkinleri, hile ve entrikalarıyle evlât kanına giren Sultan Süleyman, oğlu Bayezid'in:

Ey serâser âleme sultan Süleymanım baba
Tende cânım cânım içinde cânânım baba
Bâyezid'ine kıyar mısın benim cânım baba
Bîgünâhım Hak bilür devletlü sultânım baba

mısralariyle başlayan çok acıklı ve hisli yalvarışlarına şu mısralarla cevap vermişti:

Ey demâdem mazhar-î tугyân-u-isyânım oğul
Takmayan boynuna hergiz, takv-ı fermânım oğul
Ben kıyarmıydım sana ey Bâyezid-Hânım oğul
Bî-günâhım dime bâri tevbe kıl cânım oğul

Enbiyâ vû evliyâ ervâh-ı a'zam hakkıçün
Nûh-u-ibrahîm-ü-Mûsa ibn-i Meryem hakkıçün
Hatem-i esrâr-ı nübüvvet Fahr-i âlem hakkıçün
Bîgünâhım dime bâri tevbe kıl cânım oğul

Neş'et-i hakdur übüvvet râm olan olur kerim
 «Lâ-takul üf!» kavlini inkâr iden kalur yetîm
 Tâata isyâna âlimdür Hudâvend-i kerim
 Bigünâhum dime bâri tevbe kıl cânım oğul

Rahm-u-şefkat zîb-i îman olduğun bilmez misin
 Yâ dem-i m'asûmu dökmekten hazer kılmaz mısın
 Abd-i âzâd ile Hak dergâhına varmaz mısın
 Bigünâhum dime bâri tevbe kıl cânım oğul

Tutalım iki elim baştan başa kanda ola
 Çünkü istîğfar idersin biz de affitsek nola
 Bâyezidim suçunu bağışlarım gelsen yola
 Bigünâhum dime bâri tevbe kıl cânım oğul

Bir başka şiirinden mısralar:

Didim, aşkuna düştüm pür niyâz-ım
 Didi, baştan başa ben dahî nâzına
 Didim dil murgini benden ayırma
 Didi, bilmez misin ki şahbâzım

6 — İkinci Selim (Şiirde mahlâsı tâlibî idi):

Bir iki mısraı:

Biz bülbül-i muhrık dem-i gülzâr-ı firâkız
 Âteş kesilir geçse sabâ gülşenimizden

7 — Üçüncü Murad (Şiirde mahlâsı mûradî idi):

8 — Üçüncü Mehmed (Şiirde mahlâsı adlî idi):

Bir iki mısraı:

Zülfünûn zincirine kul eyledin cânâ beni
 Kulluğundan kılmasun âzâd Allahım beni

Şu içli mısralar da onundur:

Yokdurur zulme rızamız adle biz nâillerüz
 Gözlerüz Hakkın rızâsın emrine kaailerüz

Ârifüz âyîne-i âlem-numâdur gönlümüz
Rûzgârın cûnbüşünden sanmayın gaafillerüz

Bugün âşıkların esrârına agâh olan gelsün
Bu meydân-ı mahabbetde fenâ fillah olan gelsün
İki dünyâyı terkeden, bu yola baş açık giden
İşi dildâr-ı şevkinden demâdem âh olan gelsün

9 — Birinci Ahmed (Şiirde mahlâsı Bahtî idi):

Çok dindardı. Şiirleri umumiyetle münacat ve Na't şek-
lindedir. Başındaki sorgucun altına Hazreti peygamberin
kademini resmini yaptırmıştı. Ve şu şiirini o münasebetle
yazmıştı:

Nola tâcım gibi başımda götürsem dâima,
Kadem-i resmini ol Hazret-i Şâh-i-Rüsûlün,
Gül-i gülzâr-ı Nübüvvet o kadem sâhibidir,
Bahtiyâ durma yüzün sür Kademine o gülün

Şu zarif ve güzel mısralar da onundur:

Bûy irse can neşâmına fasl-ı bahardan
Murgan sadâsı gelse yine mergzârdan
Bulsa nevâda gül gibi nev-besteler zukur
Kim tâze nakş-u-savt işidilse hezârdan
Nevrûz irişse yâd idüp ol eski demleri
Her kimse alsa dâdını bû rûzgârdan

Daha yeni tahta çıktığı günlerde, çocuk yaşında bile şa-
irdi. Aşağıdaki mısralar bunlardandır:

Şükr ü hamdim onadır cân u gönülden ki şekûr
Ehl-i İslâmın olup yâverî kılmuş Mansûr
Peşte'nin fethi Budin ehline cânbahş oldu
Bu beşâret haberi kıldı cihânı mesrur
Lâk kaani değilim ben buna Hakdan umarım
Engerüs'un haber-i fethi dahî îde zuhur

**Ahmedâ zulmet-i küfrü giderüp ol Hâdî
Mîhr-i î mân ile küffar iline doldura nûr**

10 — İkinci Osman (Genç - şiirde mahlâsı Farisî idi):

Eyüp Sultan türbesine tâlik ettiği levhaya kendi el yazı-
siyle şu mısraları yazmıştı:

**Türbe-i nûr-u alemdâr-ı resûle bu nişan
Eser-i şâh-i cihan Hazret-i Sultan Osman**

Kendisinin şehadetiyle sona eren ihtilâlin başladığı gün-
lerde şu acı mısraları yazmıştı:

**Niyetim hizmet idi saltanat-û devletime,
Çalışur hâsid-ü-bedhâh aceb nikbetime**

Hizmet aşkıyle yanan, gençliğine doymayan o büyük
Türk çocuğunun, şu güzel mısralarına bakınız:

**Gülşen içre bitmedi bir gonca cânâ hârsız
Dünyede hâsıl değil bir nevcivan ağyarsız,
Kîmi ol yârı benim der kîmisi dahî benim
Orta yerde Fârisî âvâre kaldı yarsız**

**Seyr-i güle çıktıkta ol ruhları gültrengin
Kârı dil-i zârın feryâd olmağa yaklaştı
Çok âşık-ı-meftûnu var sen gibi şîrinin
Fâris kulun emmâ Ferhâd olmağa yaklaştı**

Şu mısraları da cidden nefistir:

**Dilberâ sen gibi bir sâhib-cemâlî görmedim
Tâ ezelden kismet îtmîştir bize kassâmımız
Sen salın servî gibi ey kaşları yayım benim
Aşkımî vird idinüp mahzunluğumdur kârımız**

Bir gazelinden birkaç mısra daha:

Yüzü gül, gonca dihen bir tâze nihâl
Nice kul olmayayım ol şehe biçâre
Fârsî değme güzel sevmez iken neyleyim
Âşık etti beni bu devr-i köhen ol yâre

11 — Dördüncü Murad (Şiirde mahlâsı Murâdî idi):

Daha pek genç yaşında iken şiirle iştigale başlamış ve hakikaten değerli şiirler yazmıştır. Bağdad muhasarasiyle meşgul iken müşkül durumlara düşen Hâfız Paşanın pâdişaha hitaben yazdığı;

Aldı etrâfı aduv imdâda asker yok mudur?
Din yolunda baş virir bir merd-i server yok mudur?

Mısralariyle başlayan ârizesine genç hükümdar şu mısralarla cevap vermişti:

Hâfızâ Bağdad'a imdat itmeğe er yok mudur
Bizden istimdad idersün sende asker yok mudur
Düşmeni mat etmeğe ferzâneyim ben der idin
Hasma karşı şimdi at oynatmağa yer yok mudur
Bir Ali-sîret vezîri şimdi serdâr eyledim
Hızr-u-peygamber muîn olmaz mı rehber yok mudur
Şimdi hâlî mi kıyas eylersin âyâ âlemi
Ey murâdî pâdişâh-i heft-kışver yok mudur

Sultan Murad, Bağdad seferi sırasında Akşehir'de iki gün kalmıştı. Mevkiin letafeti pek hoşuna gittiği için şu mısraları terennüm etmişti:

Bîhiştten kıt'dır hakka ki bu iştetgeh-i zibâ
Buna dâhil olan mürde oluptur zevk ile ihyâ
Murâdî feth-i İran'dan kaçan kim gitti Bağdâd'a
Tene'um eyledi, içti bu kevserden şarâb-âsa

Dördüncü Sultan Mehmed (Avcı):

Bütün hayatı av ve eğlence ile geçen Dördüncü Mehmed te şiirle iştigal etmiş, güzel mısralar yazmıştır. Molla Hüserv'in bir gazelinden ilham alarak hasekisi Afife Sultana yazdığı:

**Beyazlar giydiğince bir dürr-i yektâya benzersin
Siyahlar giydiğince sen hemen leylâ'ya benzersin
Yeşiller giydiğince tûti-i gûyâya benzersin
Benim hoşbu Afîfem sen gül-i rânâya benzersin**

Mısralara, sevgilisi Afife kadın da, yine Molla Hüserv'in şiirinden intihal yaparak şu mısralarla cevap vermiştir:

**Beyazlar giydiğince pâdişahım âya benzersin
Siyahlar giydiğince Kâbe-i ulyâya benzersin
Kızallar giydiğince cevher-i hamrâya benzersin
Benim heybetli Hünkârım hemen deryâya benzersin**

Üçüncü Ahmed (Şiirde mahlâsı Necîbî idi):

Lâle devrinin bu meşhur ve hassas hükümdarı da şair-di. Onun devri, Nedim'leri yetiştiren feyizli bir devirdi. Sevgili veziri Nevşehirli İbrahim paşa ile helva sohbetleri yaparlardı. Şair pâdişah vezirini mısralarla davet eder, o da ona şiirle cevap verirdi. Meselâ Üçüncü Ahmed veziri için:

**Çırâğımsın benim sen hem vezîr-i nüktedânımsın
Nazîrin yok sadâkatle meşhûr-u cihânımsın**

mısralarına vezir de şu mısralarla cevap verir ve pâdişahını davet ederdi:

**Senindir hâne yoktur minnetin şevketlû hünkârım
Kerem kıl sohbet-i helvâya gel ikbâl-ü şevketle**

Üçüncü Ahmed, Patrona Halil isyaniyle tahttan indirildikten sonra halefi Birinci Sultan Mahmud'a şu manzum vasiyetnamesini yazmıştı:

Hayr endiş ey vücûd-i kerim
 Kimseye etme kendini teslim
 Hâcet eshâbına adâlet kıl
 Fukarâ ehline riâyet kıl

Sana şehzâdeler emânettir
 Lâyık-ı şân olan sıyânettir

Fer bulub necm-i baht-ı mes'ûdun
 Ola meşhur nâm-ı Mahmûdun..

(Üçüncü Ahmed'in şiirleri, devrinin şairleri onuncu cildin 243 üncü sayfasında yazılıdır.)

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA:

Üçüncü Mustafa kuvvetli bir şairdir. Aşağıdaki şiiri, birçok şairler tarafından tanzir edilmiştir. Buna rağmen nazirelerden hiç birisi bu kadar kuvvetli değildir.

Yıkılıpdur bu cihan sanma ki bir dem düzele
 Devleti çarh-ı denî verdi kamû müptezele
 Şimdi ebvâr-ı saâdette gezen hep hazele
 İşimiz kaldı hemen merhamet-i lem-yezele

Üçüncü Selim (Şiirde mahlâsı İlhamî idi):

Bu değerli ve hassas pâdişah hem şair, hem çok kudretli bir musikişinas, hem hattattı. Birçok meziyetleri şahsında toplamıştı.

Bu büyük ve hassas Türk hâkanının şiirlerinden nümuneler verelim:

Rûz-i şeb didelerim derdin ile kapayalım
 Vâkıf olan benim esrârıma her an ağlar
 Dâg-ı sinem göricek hûn ile alûde beni
 Rahmedüp hâlîme ezhâr-ı gülîstân ağlar
 Yine rahmeylemedi asla bana ol âfet-i cân
 Böyle bîmar görüp hâlîme yârân ağlar
 Gördü çün derd-i dil-i zârımı rahmetti tabib
 Didî ey haste-i hicran sana derman ağlar

Bakmasun mir'âta ol ruhsâr-ı âlin görmesin
 Âşık olur hüsnüne kendi cemâlin görmesin
 Yaktı hicran âteşine oldu bize olacak
 Yanmasın bârî o meh kendi hayâlin görmesin

Teâlallah nasîb etti bu bir taht-ı Süleymandır
 Uyan hâbı gafletten ki zirâ mülk perîşandır

Cihâna kılma râğbet meyl idüb de mekr-i şeytâna
 Emânet eyleme nâ ehle halkı Hak nighbandır
 Serîr-i saltanatta olma gaafil bir an ilhâmî
 Sanâ da bâki kalmaz çünkü bu bir çarh-ı devrandır

Daha şehzâdeliği zamanında güzel, mânalı şiirler yazmakta idi. Bir gün hükümdar olacağını düşünerek yazdığı şu mısralar, onun memleket ve millet işleriyle olan alâkasının derecesini gösterir:

Lâyık olursa cihanda bana taht u devlet
 Eylemek mahz-ı safâdır banâ nâsa hizmet

Yine şehzâdeliğinde, bazı sebepler dolayısıyla fazla taz-yik edildiği, hâriçle temasına müsaade edilmediği günlerde şu mısraları yazmıştı:

Hayli demdir ki, dönüb külbe-i ahzâne kafes
 Bâis oldu bize bu mertebe ahzâne kafes
 Nola rahmetse felekler bana feryâdımdan
 Oldu bülbül gibi mürğ-i dilime lâne kafes

Tahta geçtikten sonra, Ruslarla yapılan meşum muharebede teessüründen yazdığı mısralardan bazıları:

Yüz tuttum cenâb-ı kibriyâya
 Resûlün zikrin oldum ibtidâyâ
 Gidelim ceş-i küffâra gazâyâ
 Bizim bu memleket kalsın mı böyle?

Olaydım ölmeden bir gez seferber
 Hudâ emriyle olursak muzaffer
 İnâyet etmez mi Hâlik-ı ruz-i mahşer
 Kalalım mı kılıç altında böyle?

Kılıç adâya elbette sezâdır
 Bu dînin uğruna cânım fedâdır
 Bizim yardımcımız Bârî Hudâdır
 Kalalım mı hicâb altında böyle?

Hele düşmana satur çalayım
 Varup Moskofdan öcüm alayım
 Gözüm açık benim kalsun mu böyle?

Şehit Sultan Selim'in son şiiri, perişan evrakı arasından çıkmıştır ve çok mânidardır:

Kindir ol kim mey-i şâdiyle olub şîrîn-kâr
 Ana hamyâze-i gam olmaya âriz encüm
 Mest-i sahbây-ı meserret olanın hâli budur
 Kâh peymâne çeker kâh humâr-ı âlem

Üçüncü Selim, bu kıtanın altına «Kelâmım hatmoldu» diye yazmıştır.

Şu aşağıdaki beyit te, şehadeti sırasında entarisinin cebinden çıkmıştır:

Kendi elimle yâre kesüb verdiğim kalem
 Fetvây-i hûn-i nâ hakkımı yazdı ibtidâ..

İkinci Mahmud (Şiirde mahlâsı Adli) idi:

Şair, musikişinas ve hattattı. Kuvvetli mısraları kadar kuvvetli besteleri de vardır. Şiirlerinden birkaç mısra:

Ebrûlerinin zahmı nihandır ciğerimde
 Gül-ruhlarının handeleri çeşm-i terimde
 Eşkim yerine kan dökülür dîdelerimde

**Sevdây-ı mahabbet esiyor şimdi serimde
Takdire ne çâre bu da varmış kaderimde**

Sultan Abdülâziz:

Edebi kültürü kuvvetlidir. Şehzâdeliğinde kuvvetli bir musiki tahsili yapmıştır. Aşağıdaki nefis şiir onundur ve bu şiirini muhayyer devr-i Hindî makamında bizzat bestelemiştir:

**Bî-huzûrum nâle-i mürğ-i dil-i divâneneden
Fark olunmaz cism-i bîmârım bozulmuş lâneneden
Bunca derd ü mihnete katlandığım âyâ neden
Terk-i cân etsem de kurtulsam şu mihnet-hâneneden**

Hülâsa şu kısa izahatımızdan da anlaşılmaktadır ki, Osmanlı pâdişahlarının pek çoğu edebi kültür bakımından kuvvetlidir.

İSLÂHATÇI PADİŞAHLAR ŞUNLARDIR:

1 — İkinci Osman (Genç Osman):

Gençliği, tecrübesizliği, etrafındaki kötü niyetli devlet adamlarının hiyaneti yüzünden kafasında tasarladığı büyük ıslâhat programını tatbik etmeğe imkân bulamadan şehit edilmiştir.

2 — Birinci Mahmud,

3 — Üçüncü Mustafa,

4 — Birinci Abdülhamid,

Bu üç pâdişah ta muasır Avrupa devletlerinin ilim ve sanat sahasındaki ilerleyişlerini görmüşler, Osmanlı devletinin de bu seviyeye yükselmesi için gayretler sarfetmişlerdir. Fakat büyük hamleler yapacak karakterde değillerdir. Yalnız hüsnü niyet ise kâfi değildi.

5 — Üçüncü Selim:

En büyük ıslâhatçılarımızdandır. Şehzâdeliğinde iyi bir tahsil görmüş, açık fikirli, büyük bir hüsnü niyet sahibi, temiz yürekli, bilhassa fevkalâde halim ve selim idi. Merhametli idi. İnkılâpçılık vasfı yanında biraz da kuvvetli bir iradeye sahip olsaydı, muhakkak ki giriştiği ıslâhat hareketlerinde muvaffak olurdu. Ne yazık ki, devlet işlerinin düzene girmesini kendi menfaatleri aleyhine telâkki eden hain devlet adamlarının ve sefil bir kütlenin gadrine uğrayarak şehit edilmiştir.

6 — İkinci Mahmud:

Tam bir inkılâpçıdır. Üçüncü Sultan Selim'de noksan olan irâde kuvveti, Sultan Mahmud'ta fazlasiyle vardır. Asırlardanberi Osmanlı devletinin inkırazında başlıca âmillerden olan Yeniçeri ordusunu o ortadan kaldırmıştır. Fakat harici galleler yüzünden bütün kudretine rağmen Sultan Mahmud ta daha fazla bir şey yapamamıştır.

7 — Sultan Abdülmecid:

Tanzimatı hayriye fermanını ilân etmek suretiyle meşrutî idareye doğru bir adım atılmasını sağlamıştır.

ORDULARININ BAŞINDA BİZZAT HARP SAHASINA GİDENLER:

«Osman Gazi, Orhan Gazi, Birinci Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Sultan Mehmed, İkinci Murad, Fatih Sultan Mehmed, İkinci Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman, Üçüncü Sultan Mehmed, İkinci Sultan Osman, Dördüncü Sultan Murad, İkinci Sultan Mustafa» dır.

İYİ KEMANKES OLAN PADİŞAHLAR:

«Dördüncü Sultan Murad, Üçüncü Sultan Selim, İkinci Sultan Mahmud» tur.

Diğer Osmanlı pâdişahlarının da ekserisi kemankeşlikte, ok atmakta mahir kimselerdir.

MUSİKİŞİNAS OLANLAR VE MUSİKİ İLE İŞTİGAL EDENLER:

Başta Üçüncü Sultan Selim olmak üzere İkinci Mustafa, Birinci Mahmud, İkinci Mahmud, Abdülâziz, İkinci Abdül-

hamid, Altıncı Mehmed» sayılabilir. Diğer Osmanlı pâdişahlarının ekserisi de musiki ile iştigal etmiştir.

HATTAT OLANLAR:

Birçok Osmanlı pâdişahları güzel yazıya meraklı idi. Bunlar arasında bilhassa Üçüncü Sultan Ahmed çok kuvvetli bir hattattı. «Birinci Ahmed, İkinci Osman (Genç), İkinci Mustafa, Birinci Mahmud, Üçüncü Osman, Üçüncü Mustafa, Birinci Abdülhamid, Üçüncü Selim, İkinci Mahmud, Abdülhamid» te değerli hattatlardandı.

MUHTELİF EL SANATLARINDA ÜSTAT OLANLAR:

Kanunî Sultan Süleyman değerli bir kuyumcu idi. Birinci Abdülhamid ok ve yay yapmakta mahirdi. İkinci Abdülhamid te cidden usta bir marangozdu.

KIYAFET TEBDİLİ İLE HALK ARASINDA DOLAŞANLAR:

«İkinci Sultan Osman, Dördüncü Sultan Murad, Üçüncü Sultan Osman, İkinci Sultan Mahmud.»

Pâdişahların kıyafet tebdili suretiyle halk arasında dolaştıkları sırada halk ile temas ederler, kendilerini tanıtmadan halkın devletten şikâyetlerini öğrenirlerdi. Bu esnada çok enteresan vakalar da olurdu. Halk arasında bu hususta çeşitli rivâyetler dolaşırdı.

Meselâ Dördüncü Murad kıyafet tebdili ile dolaşırken esrar içilen bir izbe kahvehaneye uğramış, kapıda kendisini karşılayan adam, kim olduğunu sorunca:

— Murad,

Cevabını vermiş. Kahvehane sahibi irkilmiş, şüpheye düşmüş:

— Hanlığı falan da var mı? diye sormuş, «evet» cevabını alınca da, içeride esrar içmekle meşgul olan ehli keyfe dönerek:

— Ey dostlar, buyurun cenaze namazına!

Demişti. Çünkü Dördüncü Murad, şakaya gelir bir hükümdar değildi. Yasak ettiği tütün yüzünden, ağzı tütün kokanları bile sokak ortasında idam ederdi.

Pehlivanlığa meraklı olanlar:

«Dördüncü Murad, Sultan Abdülâziz.»

Ava meraklı olanlar:

Ekseri Osmanlı pâdişahları ava meraklı idi ise de, bilhassa avcılığı iptilâ haline getiren pâdişah «Dördüncü Mehmed» tir. Bu yüzden tarihlerimizde «Avcı Sultan Mehmed» diye anılır.

RESSAMLAR:

«Sultan Abdülâziz ve son halife Abdülmecid».. Bilhassa Abdülmecid efendi, kuvvetli bir ressamdı.

MUHAREBEDE ŞEHİT DÜŞENLER VEYA YARALANANLAR:

«Birinci Sultan Murad (Kosova sahrasında şehit oldu), Fatih Sultan Mehmed (yaralandı), Birinci Mehmed (Çelebi)

Esir olanlar:

Yıldırım Bayezid (Ankara harbinde Timur'a esir düştü.)

KADINA FAZLA DÜŞKÜN OLANLAR:

«Üçüncü Sultan Murad, Üçüncü Sultan Mehmed, Sultan İbrahim» dir.

AĞIR SİNİR HASTASI OLANLAR:

«Sultan İbrahim, Birinci Sultan Mustafa, Beşinci Murad.»

İÇKİYE DÜŞKÜN OLANLAR:

«Birinci Sultan Bayezid (Yıldırım), İkinci Sultan Selim (Sarı), Dördüncü Sultan Murad, Sultan Abdülmecid, Beşinci Murat.»

KARDEŞLERİNİ ÖLDÜRENLER:

«İkinci Sultan Murad, Yavuz Sultan Selim, Üçüncü Sultan Murad, İkinci Sultan Osman, Dördüncü Sultan Murad, İkinci Sultan Mahmud.»

OĞLUNU ÖLDÜRENLER:

«Kanunî Sultan Süleyman.»

KENDİ ARZUSIYLA SALTANATTAN ÇEKİLENLER:

«İkinci Sultan Murad.»

BİR İHTİLÂL SONUNDA ÖLDÜRÜLENLER:

«İkinci Sultan Osman, Sultan İbrahim, Dördüncü Sultan Mustafa, Üçüncü Selim.»

İNTİHAR EDENLER:

«Birinci Sultan Bayezid» (Yıldırım.)

SUİKAST NETİCESİNDE ÖLDÜRÜLENLER:

«Abdülâziz, Fatih». Fatih, zehirlenerek şehit edilmiştir.

SEYAHATE DÜŞKÜN OLANLAR VEYA SEYAHATE**ÇIKANLAR:**

Dördüncü Sultan Mehmed (Avcı), Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülâziz, Beşinci Sultan Mehmed (Reşad).

Pâdişahlar arasında enfiye kullanan Üçüncü Selim, yeğâne gözlük kullanan da Altıncı Mehmed (Vahideddin) dir.

OSMANLI SADRÂZAMLARI HAKKINDA KISA BİLGİ

Osmanlı tarihinde 623 sene içinde 215 adet sadrâzam gelmiştir. Aynı şahsın birkaç kere sadrâzam olduğu hesaplanırsa bu adet 292 yi bulur. Osmanlı tarihinde mükerrer olarak en fazla sadrâzamlık mevkiine gelen zat, İkinci Sultan Abdülhamid ve Beşinci Mehmed Reşad devirlerinde yaşamış olan ve halk arasında Şapur Çelebi diye şöhret bulan Küçük Said paşadır ki, tam dokuz kere sadaret mevkiine gelmiştir.

Osmanlı sadrâzamları içinde en uzun sadaret mevkiinde kalan Çandarlı Ali paşadır. 19 sene sadaret makamında kalmıştır.

Sadaret müddeti en kısa olan da Zurna-zen Mustafa paşadır ki 4 saat sadaret makamında kalmıştır.

215 Osmanlı sadrâzamlarının 93 tanesi Türk, geride kalan 122 tanesi, Türkün gayri unsurlarındandır. Türk olmayanlardan bazıları şu milliyetlere mensuptur:

33 tanesi Arnavud, 24 tanesi Çerkes veya Gürcü, 20 tanesi İslav ırkına mensup, 3 Arap, 5 Rum, 2 Ermeni... Bir kısmının da milliyeti tarihçe kat'i olarak tesbit edilmemiştir.

Fatih Sultan Mehmed tarafından 1453 senesinde İstanbul'un fethine kadar geçen 154 senelik zaman zarfında Türk hükûmetinin başına geçen sadrâzamların hepsi Türktür. Bu 154 sene içinde gelen Türk veziri âzamlar, baştaki pâdişahlarla birlikte Osmanlı devletinin inkişaf ve yükselme devrini yaşatmışlar ve nihayet İstanbul'un fethi ile bir cihan imparatorluğunun kurulmasını sağlamışlardır.

İmparatorluğun kurulduğu senelerden itibaren sadaret mevkiini devşirmelerden gelen gayri Türk vezirler işgal etmeğe başlamıştır. Bunların içinde de şahsen değerli vezirler vardı ise de, milliyetlerini unutmayan, ona göre hareket eden, hattâ hiç Türkçe bilmeyen vezir-i âzamlar bile vardır. Bu gayri Türk vezir-i âzamlar devri, müddet bakımından, Türk vazir-i âzamlarının zamanından daha uzundur. Türk aslından gelen vezir-i âzamların hizmetleri ile, gayri Türk vezir-i âzamların hizmet veya fenalıklarının, ince bir tetkikten geçirilerek tesbit edilmesi cidden arzuya şayandır ve her halde çok enteresan neticeler alınacaktır.

Kuruluş senelerindeki bazı vezir-i âzamlar hakkındaki malûmat karanlıkçadır. İkinci Murad'tan itibaren tarihler daha mazbuttur. Takribî bir hesapla Osmanlı sadrâzamlarından:

- 33 tanesi, sadrâzamlıktan istifa etmiştir.
- 186 tanesi azledilmiştir.
- 30 tanesi, sadrâzam olarak vefat etmiştir.
- 20 tanesi pâdişahların emirleriyle idam edilmiştir.
- 5 tanesi, ihtilâlde öldürülmüştür.
- 4 tanesi harp meydanında şehit olmuştur.
- 1 tanesi suikast neticesinde öldürülmüştür.
- 1 tanesi tekaüde sevk edilmiştir.

Pâdişahlar	Sadrâzamlar	Tâyni ve ayrılışı
Osman Gazi (1258 — 1326)	1 Alâeddin paşa Nizameddin Ah-	?
Orhan Gazi (1326 — 1360)	2 med paşa	1331
»	3 Hacı paşa	1348?
»	4 Sinâneddin Yusuf paşa	1360?
Murad I (1360 — 1389)	4 »	»
»	5 Kara Halil paşa	Vefat (Çandarlı 1368 - 1387)

Pâdişahlar		Sadrâzamlar	tâyini ve ayrılışı	
Bâyezid I (Yıldırım)	6	Çandarlı - Ali paşa	1387-1406	Vefat
Mehmed I (Çelebi)	7	İmamzâde-Halil paşa	1406?	
Murad II	8	Bâyezid paşa?		
»	9	Çandarlı İbra- him paşa	1421-1429	Vefat
»	10	Koca Mehmed Ni- zameddin paşa	?	
Mehmed II (Fâtih)	11	Çandarlı Halil paşa	1438-1453	İdam
(1451 — 1481)	12	Mahmud paşa I.	1453-1466	Azil -
»	13	Rum Mehmed paşa	1466-1469	Azil
»	14	İshak paşa (I. defa)	1469-1472	Azil
»	15	Mahmud paşa (II. defa)	1472-1473	Azil (1444) te idam edildi
»	16	Gedik Ahmed paşa	1474-1477	Azil
»	17	Karamânî Mah- mud paşa	1477-1481	Âsiler tarafından şehit edildi,
İkinci Bayezid		İshak paşa		Azil
devri (1481—1512)	18	(II. defa)	1481-1482	
»	19	Davud paşa	1482-1497	Azil
»	20	Hersekkâde Ahmed paşa (I. defa)	1497-98	Azil
»	21	Çandarlı İbrahim paşa	1498-1499	Vefat
»	22	Mesih paşa	1499-1501	Vefat
»	23	Hadım Ali paşa (I defa)	1501-1503	Azil

Pâdişahlar		Sadrâzamlar	tâyini ve ayrılışı	
İkinci Bayezid	24	Hersekkzade Ahmed paşa (II. defa)	Azil	
		1503-1506		
»	25	Hadım Ali paşa (II defa)	Vefat	
		1506-1511		
»	26	Hersekkzade Ahmed paşa (III) defa)	Azil	
		1511-1511		
»	27	Koca Mustafa paşa	idam	
Yavuz Selim		Koca Mustafa		
1512—152	27	paşa	1512	
»	28	Hersekkzâde Ahmed paşa (IV defa)	Azil	
		1512-1514		
»	29	Dukakin-oğlu Ah- med paşa	idam	
		1514-1515		
»	30	Hersek zâde Ahmed paşa (V defa)	Azil	
		1515-1516		
»	31	Hadım Sinan paşa	Ridaniye meydan muharebesinde şehit olmuştur.	
		1516-1517		
»	32	Yunus paşa	idam	
		1517-1517		
»	33	Piri Mehmed paşa	Tekaüde sevk	
		1518-		
Kanunî Süleyman		»	1523	Tekaüde sevk
(1520—1566)	33			
»	34	Frenk-İbrahim paşa	idam	
		1523-1536		
»	35	Ayas-Mehmed paşa	Vefat	
		1536-1539		

Pâdişahlar	Sadrâzamlar	tâyini ve ayrılışı
»	36 Lûtfî paşa	1539-1541 Azil
»	37 Hadım-Süleyman paşa	1541-1544 Azil
»	38 Rüstem paşa (I. defa)	1544-1553 Azil
»	39 Kara-Ahmed paşa	1553-1555 idam
»	40 Rüstem paşa (II. defa)	1555-1561 Vefat
»	41 Semiz Ali paşa	1561-1565 Vefat
»	42 Sokullu-Mehmed	1565
İkinci Selim devri (1566 - 1574)	42 »	»
Murad III. (1574 - 1595)	42 Sokullu-Mehmed paşa	—1579 Makamında bir meczup tarafından öldürüldü.
»	43 Semiz-Ahmed paşa	1579-1580 Vefat
»	44 Koca-Sinan paşa (I. defa)	1580-1582 Azil
»	45 Siyavuş Pş. (I. defa)	1582-1584 Azil
»	46 Özdemir-oğlu Osman paşa	1584-1585 Vefat
»	47 Hadım-Mesih paşa	1585-1586 İstifa
»	48 Siyavuş Pş. (II. defa)	1586-1589 Azil
»	49 Koca-Sinan paşa (II. defa)	1589-1591 »

Pâdişahlar		Sadrâzamlar	tâyini ve ayrılışı	
Murad III.	50	Ferhad Pş.	1591-1592	»
		(I. defa)		
»	51	Siyavuş Pş.	1592-1593	»
		(III. defa)		
»	52	Koca Si-	1593-1595	»
		nan paşa (III. defa)		
Mehmed III (1595-1603)	53	Ferhad Pş.	1595-1595	»
		(II. defa)		
»	54	Koca Si-	1595-1595	»
		nan paşa (IV. defa)		
»	55	Lala Mus-	1595-1595	Vefat
		tafa paşa		
»	56	Koca Si-	1595-1596	Vefat
		nan paşa (V. defa)		
»	57	Damat İb-	1596-1596	Azil
		rahim paşa (I. defa)		
»	58	Cağalezâde	1596-1596	Azil
		Yusuf Sinan paşa		
»	59	Damat İb-	1596-1597	Azil
		rahim paşa (II. defa)		
»	60	Hadım Ha-	1597-1598	Azil
		san paşa		
»	61	Cerrah-	1598-1599	Azil
		Mehmed paşa		
»	62	Damat İb-	1599-1601	Vefat
		rahim paşa		
»	63	Yemlşçi-	1601-1603	Azil
		Hasan paşa		
Mehmed III. (Ah- med I. (1603-1617)	64	Malkoç Ali	1603-1604	Vefat
		paşa		
Ahmed I. (1617- 1603)	65	Lala Meh-	1604-1606	Vefat
		med paşa		

Pâdişahlar	Sadrâzamlar	tâyini ve ayrılışı
Ahmed I.	66 Derviş- Mehmed paşa	1606-1606 Azil
»	67 Kuyucu - Murad paşa	1606-1611 Vefat
»	68 Nasuh paşa	1611-1614 İdam
»	69 Öküz - Mehmed Paşa (I. defa)	1614-1616 Azil
Ahmed I, Mustafa I, Osman II	7- Halil paşa (I. defa)	1616-1619 Azil
Osman II 1618-1622	71 Öküz Meh- med paşa (II. defa)	1619-1619 Azil
»	72 Güzelce Ali paşa	1619-1621 Vefat
»	73 Ohrilli Hü- seyin paşa	1621-1621 Azil
»	74 Dilâver Pş.	1621-1622 Yeniçeriler tarafın- dan parçalandı
Mustafa I. (ikinci saltanatı (1622-1623))	75 Kara Da- vud paşa	1622-1622 Azil
»	76 Mere - Hü- seyin paşa	1622-1622 Azil
»	77 Lefkeli- Mustafa paşa	1622-1622 Azil
»	78 Hadım- Mehmed paşa	1622-1623 İstifa
»	79 Mere- Hüseyin paşa II. defa	1623-1623 Azil
Mustafa I, Murad IV	Kemankeş	1623-1624 İdam
Murad IV (1623)1640)	80 Ali paşa	
	81 Çerkes- Mehmed paşa	1624-1625 Vefat

Pâdişahlar		Sadrâzamlar	tâyini ve ayrılışı	
Murad IV.	82	Hafız-	1625-1626	Azil
		Ahmed Pş. (I. defa)		
»	83	Halil paşa	1626-1628	Azil
		(II. defa)		
»	84	Hüsrev Pş.	1628-1631	Azil
»	85	Hafız Ah-	1631-1632	Yeniçeriler tarafın-
		med paşa (II. defa)		dan parçalanmıştır.
»	86	Topal-Re-	1632-1632	İdam
		cep paşa		
»	87	Tabanıyas-	1632-1637	Azil
		sı - Mehmed paşa		
»	88	Bayram Pş.	1637-1638	Vefat
»	89	Tayyar-	1638-1638	Harpte şehit olmuş-
		Mehmed paşa		tur.
Murad IV, İbra-	90	Kemankeş	1638-1644	İdam
him devirleri		Kara Mustafa paşa		
Sultan İbrahim	91	Sultanzade	1644-1645	Azil
devri		Mehmed paşa		
»	92	Salih paşa	1645-1647	İdam
»	93	Kara Mu-	1647-1647	Azil (gıyaben)
		sa paşa.		
»	94	Hezar-Pâre	1647-1648	İdam
		Ahmed paşa		
Sultan İbrahim -	95	Sofu Meh-	1648-1649	Azil
		med paşa		
Mehmed IV	96	Kara Mu-	1649-1650	İstifa
		rad paşa		
»	97	Melek Ah-	1650-1651	Azil
		med paşa		
»	98	Siyavuş Pş.	1651-1651	Azil
»	99	Gürcü	1651-	Azil
		Mehmed paşa		

Pâdişahlar		Sadrâzamlar	tâyini	
		ve ayrılışı		
Mehmed IV.	100	Tarhuncu Ahmed paşa	1652-1653	İdam
»	101	Derviş Mehmed paşa	1653-1654	Azil
»	102	İbşir Mus-tafa paşa	1654-1655	İdam
»	103	Kara Mu-rad paşa	1655-1655	İstifa
»	104	Ermeni Sü-leyman paşa	1655-1656	Azil
»	105	Deli Hüseyin paşa	1656-1656	Gıyaben tayin ve azil
»	106	Zurnazen Mustafa paşa	1656-1656	Azil (4 saat)
»	107	Siyavuş Paş.	1656-1656	Vefat
»	108	Boynu Yara-lı Mehmed paşa	1656-1656	Azil
»	109	Köprülü Mehmed paşa	1656-1661	Vefat
»	110	Köprülü Fadıl Ahmed paşa	1661-1676	Vefat
»	110	Merzifonlu Kara Mustafa paşa	1676-1683	Vefat - İdam
»	111	Kara İbrahim paşa	1683-1685	Azil
»	112	Sarı Süleyman paşa	1685-1687	Azil
Dördüncü Mehmed, II. Süleyman	113	Siyavuş Paş.	1687-1688	Azil
II. Süleyman	114	Nişancı İsmail paşa	1688-1688	Azil

Pâdişahlar	Sadrâzamlar	tâyini ve ayrılışı
»	116 Bekri Mus-	1688-1639 Azil tafa paşa
İkinci Süleyman-	117 Köprülüza-	1689-1691 Harp meydanında şe-
İkinci Ahmed devri	de Fadıl Ahmed Pş.	hit olmuştur.
II. Ahmed devri	118 Arabacı	1691-1692 Azil Ali paşa
»	119 Hacı Ali	1692-1693 İstifa paşa
»	120 Bozoklu	1693-1694 Azil Mustafa paşa
II. Ahmed - II.	121 Sürmeli Ali	1694-1695 Azil paşa
Mustafa	122 Elmas	1695-1697 Harp meydanında
İkinci Mustafa	Mehmed paşa	şehit olmuştur.
»	123 Amcazade	1697-1702 İstifa Hüseyin paşa
»	124 Daltaban	1702-1703 Azil Mustafa paşa
»	125 Rami Meh-	1703-1703 Ayrılmıştır. med paşa
Üçüncü Ahmed	126 Kavanoz-	1703-1703 Azil Ahmed paşa
»	127 Enişte-	1703-1704 Azil Hasan paşa
»	128 Kalaylıkoz	1704-1704 Azil Ahmed paşa
»	129 Baltacı-	1704-1706 Azil Mehmed Pş. (I. defa)
»	130 Çorlulu-Ali	1706-1710 Azil paşa
»	131 Köprülüzâ-	1710-1710 Azil de Numan paşa

Pâdişahlar	Sadrâzamlar		tâyini	
	ve ayrılışı			
Üçüncü Ahmed	132	Baltacı-	1710-1711	Azil sonra idam
		Mehmed Pş. (II. defa		
»	133	Ağa-Yusuf	1711-1712	Azil
		paşa		
»	134	Silâhtar-	1712-1713	Azil
		Süleyman paşa		
»	135	Orsapuca	1713-1713	İdam
		İbrahim paşa		
»	136	Silâhtar	1713-1716	Şehit olmuştur.
		Ali paşa		
»	137	Hacı Ha-	1716-1717	Azil
		lil paşa		
»	138	Nişancı-	1717-1718	Azil
		Mehmed paşa		
»	139	Nevşehirli-	1718-1730	İhtilâlciler tarafın-
		İbrahim paşa		dan şehit edilmiştir.
Üçüncü Ahmed-	140	Silâhtar-	1730-1731	Azil
Birinci Mahmud		Mehmed paşa		
Birinci Mahmud	141	Kabakulak	1731-1731	»
		İbrahim paşa		
»	142	Topal Os-	1731-1732	»
		man paşa		
»	143	Hekimoğlu	1732-1735	»
		Ali Pş. (I. defa)		
»	144	Gürcü-İs-	1735-1735	»
		mail paşa		
»	145	Silâhtar	1735-1737	»
		Seyid-Mehmed paşa		
»	146	Muhsinza-	1737-1737	»
		de Abdullah paşa		
»	147	Yeğen-	1737-1739	»
		Mehmed paşa		

Pâdişahlar		Sadrâzamlar	tâyini ve ayrılışı	
Birinci Mahmud	148	Hacı-İvaz	1739-1740	>
		Mehmed paşa		
»	149	Nişancı-	1740-1742	>
		Hacı Ahmed paşa		
»	150	Hekimoğlu	1743-1743	>
		Ali Pş. (II. defa)		
>	151	Seyid Ha-	1743-1746	>
		san paşa		
»	152	Tiryaki	1746-1747	>
		Hacı-Mehmed paşa		
>	153	Abdullah	1747-1750	>
		paşa		
>	154	Devattar	1750-1752	>
		Mehmed Emin paşa		
Birinci Mahmud,	155	Köse-Ba-	1752-1755	>
Osman III.		hir Mustafa paşa		
Osman III	156	Hekimoğlu	1755-1755	>
		Ali paşa (III. defa)		
>	157	Naili Ab-	1755-1755	>
		dullah paşa		
>	158	Bıyıklı Ali	1755-1755	İdam
		paşa		
>	159	Yirmi Se-	1755-1756	Azıl
		kizzade Mehmed		
		Said paşa		
>	160	Köse Ba-	1756-1757	Azıl
		hir Mustafa paşa		
		(II defa).		
Osman III ve	161	Koca Ra-	1757-1763	Vefat
Mustafa III		gıp Mehmed paşa		
Mustafa III	162	Tevkii-	1763-1763	Azıl
		Hamza Hâmid paşa		

Pâdişahlar	Sadrâzamlar	tâyini ve ayrılışı	
Mustafa III.	163	Köse Ba- hir Mustafa Paşa (II. defa)	1763-1765 Azil
»	164	Muhsinzâ- de Mehmed paşa (I. defa)	1765-1768 »
»	165	Silâhtar- Hamza Mahir paşa	1768-1763 »
»	166	Yağlıkçıza- de Mehmed Emin Pa.	1768-1769 »
»	167	Moldavancı Ali paşa	1769-1769 »
»	168	ivazzade Halil paşa	1769-1770 »
»	169	Silâhtar- Mehmed paşa	1770-1771 »
III. Mustafa - Abdülhamid I	170	Muhsinza- de Mehmed paşa (II. defa)	1771-1774 Vefat
I. Abdülhamid	171	İzzet Meh- med paşa (I. defa)	1774-1775 Azil
»	172	Derviş- Mehmed paşa	1775-1777 »
»	173	Darndeli Mehmed paşa	1777-1778 »
»	174	Kalafat Mehmed paşa	1778-1779 »
»	175	Silâhtar- Seyid Mehmed paşa	179-181 Vefat
»	176	İzzet Meh- met paşa (II. defa)	1781-1282 Azil
»	177	Yeğen- Mehmed paşa	1782-1782 »

Pâdişahlar		Sadrâzamlar	tâyini ve ayrılışı	
Abdülhamid I.				
»	178	Halil Hâ- mid paşa	1782-1785	Azil
»	179	Şahin Ali Paşa	1785-1789	»
Abdülhamid I, Se- lim III.	180	Koca- Yu- suf paşa (I. defa)	1786-1789	»
Selim III	181	Cenaze- Hasan paşa	1789-1789	»
»	182	Cezâyirli Gazi Hasan paşa	1789 - 1790	Vefat
»	183	Celebizâde Şerif Hasan paşa	1790-1791	İdam
»	184	Koca Yu- suf paşa (II. defa)	1791-1792	Azil
»	185	Damat- Melek Ahmed paşa	1792-1794	Azil
»	186	İzzet Meh- med paşa (II. defa)	1794-1798	Azil
»	187	Kör Yusuf Ziya paşa	1798-1805	İstifa
»	188	Hafız İs- mail paşa	1805-1806	Azil
Selim III.	189	Ağa-İbra- him paşa	1806-1807	Azil
Mustafa IV	190	Çelebi Mus- tafa paşa	1807-1808	Azil
ikinci Mahmud	191	Âlemdar- Mustafa paşa	1808-1808	Âsiler tarafından şehit edildi.
»	192	Memiş Pş.	1808-1809	Azil
»	193	Kör Yu- suf Ziya paşa	1809-1811	»

Pâdişahlar	Sadrâzamlar tâyini ve ayrılışı			
II. Mahmud	194	Lâz Ah- med paşa	1811-1812	Azil
»	195	Hurşid Ah- med paşa	1812-1815	»
»	196	Mehmed Emin Rauf paşa (I. defa)	1815-1818	»
»	197	Derviş- Mehmed paşa	1818-1820	»
»	198	Seyid Ali Paşa	1820-1821	»
»	199	Benderli Ali paşa	1821-1821	Azil, sonradan idam
»	200	Hacı Salih Paşa	1821-1822	Azil
»	201	Deli Ab- dullah paşa	1822-1823	»
»	202	Silâhtar Ali paşa	1823-1823	»
»	203	Mehmed Sait Galip paşa	1823-1824	»
»	204	Benderli Mehmed Selim Sırrı paşa	1824-1828	»
»	205	Topal-ız- zet Mehmed Paşa (I. defa)	1828-1829	»
»	206	Reşid Mehmed paşa	1829-1833	»
II. Mahmud - Abdülmecid	207	Mehmed Emin Rauf Paşa (II. defa)	1833-1839	»

**Sadrâzamlar tâyini
ve ayrılışı**

Pâdişahlar				
Abdülmecid	208	Koca Hü-	1839-1840	Azil
		rev Mehmed paşa		
»	209	Mehmed	1840-1841	»
		Emin Rauf paşa		
		(III. defa)		
»	210	Topal izzet	1841-1842	»
		paşa (II. defa)		
»	211	Mehmed	1842-1846	»
		Emin Rauf Paşa		
		(IV defa)		
»	212	Mustafa	1846-1848	»
		Reşid paşa (I. defa)		
»	213	İbrahim	1848-1848	»
		Sarım paşa		
»	214	Mustafa	1848-1852	»
		Reşid paşa (II. defa)		
»	215	Mehmed	1852-1852	»
		Emin Rauf paşa		
		(V. defa)		
»	216	Mustafa	1852-1852	»
		Reşid paşa III. defa		
»	217	Mehmed	1852-1852	»
		Emin Âli Pş. (I. defa)		
»	218	Damat-	1852-1853	»
		Mehmed Ali paşa		
»	219	Giritli-	1853-1853	»
		Mustafa Naili paşa		
		(I. defa)		
»	220	» »	1853-1854	»
		(II. defa)		
»	221	Kıbrıslı-	1854-1854	»
		Mehmed Emin paşa		
		(I. defa)		

Pâdişahlar		Sadrâzamlar	tâyini ve ayrılışı	
Abdülmecid	222	Mustafa	1854-1855	İstifa
		Reşid paşa IV. defa		
»	223	Mehmed	1855-1856	Azil
		Emin Âli Paş. (II. de.)		
»	224	Mustafa	1856-1857	»
		Reşid paşa (V. defa)		
»	225	Giridli-	1857-1857	»
		Mustafa Nallı paşa (III. defa)		
»	226	Mustafa	1857-1858	Vefat
		Reşid paşa (VI. defa)		
»	227	Mehmed	1858-1859	Azil
		Emin Âli paşa (III. defa)		
»	228	Kıbrıslı-	1859-1859	»
		Mehmed Emin paşa (II. defa)		
»	229	Mütercim	1859-1860	»
		Mehmed Rüşti Pa- şa (I. defa-		
Abdülmecid-Ab- dülâziz	230	Kıbrıslı-	1860-1861	»
		Mehmed Emin paşa (III. defa)		
Abdülâziz devri	231	Mehmed	1861-1861	»
		Emin Âli paşa (IV. defa)		
»	232	Keçecizade	1861-1863	İstifa
		Mehmed Fuad paşa (I. defa)		
»	233	Yusuf Kâ-	1863-1863	Azil
		mil paşa		

Pâdişahlar		Sadrâzamlar	tâyini ve ayrılışı	
Abdülâziz	234	Keçecizâde Mehmed Fuad paşa (II. defa)	1863-1866	Azil
»	235	Mütercim- Mehmed Rüştü paşa (II. defa)	1866-1867	İstifa
»	236	Mehmed Emin Âli paşa (5. d.)	1867-1871	Vefat
»	237	Mahmud Nedim paşa (1. defa)	1871-1872	Azil
»	238	Ahmed Şe- fîk Midhat paşa (5. defa)	1872-1872	»
»	239	Mütercim- Mehmed Rüştü pa- şa (III. defa).	1872-1873	»
»	240	Sakızlı- Ahmed Esad paşa (I. defa)	1873-1873	»
»	241	Şirvaniza- de Mehmed Rüştü Pş.	1873-1874	»
»	242	Hüseyin Avni paşa	1874-1875	»
»	243	Sakızlı- Mehmed Esad paşa (II. defa)	1875-1875	»
»	244	Mahmud Nedim paşa (II. de.)	1875-1876	»
Abdülâziz - Mu- rad V.-Abdülhamid II	245	Mütercim- Mehmed Rüştü paşa (IV. defa)	1876-1876	İstifa

Pâdişahlar		Sadrâzamlar	tâyini ve ayrılışı	
Abdülhamid II	246	Ahmed Şe- fik Midhat (II. defa)	1876-1877	İstifa
»	247	İbrahim Edhem paşa	1877-1878	Azil
»	248	Ahmed Hamdi paşa	1878-1878	»
»	249	Ahmed Vefik paşa (I. defa)	1878-1878	»
»	250	Mehmed Sadık paşa	1878-1878	»
»	251	Mütercim- Mehmed Rüşti paşa (V. defa)	1878-1878	»
»	252	Mehmed Esad Saffet paşa	1878-1878	»
»	253	Tunuslu- Hayreddin paşa	1878-1879	»
»	254	Ahmed Arifi paşa	1879-1879	»
»	255	Mehmed Said paşa (I. defa)	1879-1880	»
»	256	Mehmed Kadri paşa	1880-1880	Azil
»	257	Mehmed Said paşa (II. defa)	1880-1882	Azil
»	258	Abdurrah- man Nureddin paşa	1882-1882	İstifa
»	259	Mehmed Said paşa (III. defa)	1882-1882	Azil
»	260	Ahmed Ve- fik paşa (II. defa)	1882-1882	»

Pâdişahlar		Sadrâzamlar	tâyini	ve ayrılışı
Abdülhamid II.	261	Mehmed	1882-1885	»
		Said paşa (IV. defa)		
»	262	Mehmed	1885-1891	»
		Kâmil paşa (I. defa)		
»	263	Ahmed	1891-1895	»
		Cevdet paşa		
»	264	Mehmed	1895-1895	»
		Said paşa (V. defa)		
»	265	Mehmed	1895-1895	»
		Kâmil paşa (II. defa)		
»	266	Halil Ri-	1895-1901	Vefat
		fat paşa		
»	267	Mehmed	1901-1903	Azil
		Said paşa (VI defa)		
»	168	Mehmed	1903-1908	Azil
		Ferid paşa		
»	269	Mehmed	1908-1908	İstifa
		Said paşa (VII. defa)		
»	270	Mehmed	1908-1909	»
		Kâmil paşa		
»	271	Hüseyin	1909-1909	»
		Hilmi paşa (I. defa)		
Abdülhamid II,	272	Ahmed	1909-1909	»
Mehmed V (Reşad)		Tevfik paşa (I. defa)		
Mehmed V (Re-	273	Hüseyin	1909-1909	»
şad)		Hilmi paşa (II. defa)		
»	274	İbrahim	1909-1911	»
		Hakkı paşa		
»	275	Mehmed	1911-1911	»
		Said paşa (8. defa)		
»	276	Mehmed	1911-1912	»
		Said paşa (9. defa)		

Sadrâzamlar tâîini

Pâdişahlar

ve ayrılışı

Mehmed V. (Reşad)	277	Gazi Ah- med Muhtar paşa	1912-1912	»
»	278	Mehmed Kâmil paşa (IV. defa)	1912-1913	istifa (Mecburen)
»	279	Mahmud Şevket paşa	1913-1913	Suikastle öldürüldü.
»	280	Mısırlı Sa- it Halim paşa	1913-1917	istifa
Mehmed V, Meh- med VI (Vahided- din)	281	Mehmed Talât paşa	1917-1918.	»
Mehmed VI (Vahideddin)	282	Ahmed İz- zet paşa	1918-1918	»
»	283	Ahmed Tevfik paşa (II. defa)	1918-1919	»
»	284	Ahmed Tevfik paşa (3. defa)	1919-1919	»
»	285	Damat Fe- rid paşa (I. defa)	1919-1919	»
»	286	Damat Fe- rit paşa (II. defa)	1919-1919	»
»	287	Damat Fe- rit paşa (III defa)	1919-1919	»
»	288	Ali Rıza paşa	1919-1920	»
»	289	Salih Hu- lûsi paşa	1920-1920	»
»	290	Damat Fe- rit paşa (IV. defa)	1920-1920	»
»	291	Damat Fe- rit paşa (V. defa)	1920-1920	»
»	292	Ahmed Tevfik paşa (4. defa)	1920-1922	»

OSMANLI PÂDİŞAHLARI

Osman Gazi I.	1299—1326
Orhan Gazi	1326—1360
Murad I. (Hüdavendigâr)	1360—1389
Bâyezid I. (Yıldırım)	1389—1402
Mehmed I. (Çelebi)	1413—1420
Murad II.	1420—1451
Mehmed II. (Fatih)	1451—1481
Bâyezid II. (Veli)	1481—1512
Selim I. (Yavuz)	1512—1520
Süleyman I. (Kanunî)	1520—1566
Selim II. (Sarı)	1566—1574
Murad III.	1574—1594
Mehmed III. (Eğri fatihi)	1594—1603
Ahmed I.	1603—1617
Mustafa I.	1617—1618
Osman II. (Genç)	1618—1622
Mustafa I. (İkinci defa)	1622—1623
Murad IV.	1623—1640
İbrahim	1640—1648

Mehmed IV. (Avcı)	1648—1687
Süleyman II.	1687—1691
Ahmed II.	1691—1695
Mustafa II.	1695—1703
Ahmed III.	1703—1730
Mahmud I.	1730—1754
Osman III.	1754—1757
Mustafa III.	1757—1773
Abdülhamid I.	1773—1789
Selim III.	1789—1807
Mustafa IV.	1807—1808
Mahmud II.	1808—1839
Abdülmecid	1839—1861
Abdülâziz	1861—1876
Murad V.	1876—
Abdülhamid II.	1876—1909
Mehmed V. (Reşad)	1909—1918
Mehmed VI. (Vahideddin)	1918—1922
Abdülmecid (yalnız halife)	1922—1924

HİCRİ KAMERÎ SENELERİN MİLÂDÎ SENELERE TAHVİLİ CETVELİ

(14 ciltlik Osmanlı imparatorluğu tarihlerimizde esas olarak milâdî tarih kullanılmıştır. Bir kısım vakalarda her iki tarih te kullanılmıştır.

Okuyucularımızdan, kitabımızdaki milâdî tarihlerin hicrî tarih olarak karşılığını bulmak isteyenler olabilir. Bu cetveli onun için faydalı bulduk.

Bu listede her hicrî senenin birinci ayı olan Muharrem ayının birinci gününün, milâdî tarihin hangi ayının hangi gününe rastladığı gösterilmiştir. Buna göre diğer günlerini hesap etmek mümkündür.

Hicrî Milâdî
sene sene

1	622	16 Temmuz
2	623	5 Temmuz
3	624	24 Haziran
4	625	13 Haziran
5	626	2 Haziran
6	627	23 Mayıs
7	628	11 Mayıs
8	629	1 Mayıs
9	630	20 Nisan
10	631	9 Nisan
11	632	29 Mart
12	633	18 Mart
13	634	7 Mart
14	635	25 Şubat
15	636	14 Şubat

Hicrî Milâdî
sene sene

16	637	2 Şubat
17	638	23 Kânunusani
18	639	12 Kânunusani
19	640	2 Kânunusani
20	640	21 Kânunuevvel
21	641	10 Kânunuevvel
22	642	30 Teşrinisani
23	643	19 Teşrinisani
24	644	7 Teşrinisani
25	645	28 Teşrinievvvel
26	646	17 Teşrinievvvel
27	647	7 Teşrinievvvel
28	648	25 Eylül
29	649	14 Eylül
30	650	4 Eylül

Hicrî Milâdî

sene sene

Hicrî Milâdî

sene sene

31	651	24 Ağustos
32	652	12 Ağustos
33	653	2 Ağustos
34	654	22 Temmuz
35	655	11 Temmuz
36	656	30 Haziran
37	657	19 Haziran
38	658	9 Haziran
39	659	29 Mayıs
40	660	17 Mayıs
41	661	7 Mayıs
42	662	26 Nisan
43	663	15 Nisan
44	664	4 Nisan
45	665	24 Mart
46	666	13 Mart
47	667	3 Mart
48	668	20 Şubat
49	669	9 Şubat
50	670	29 Kânunusani
51	671	18 Kânunusani
52	672	8 Kânunusani
53	672	27 Kânunuevvel
54	673	16 Kânunuevvel
55	674	6 Kânunuevvel
56	675	25 Teşrinisani
57	676	14 Teşrinisani
58	677	3 Teşrinisani
59	678	23 Teşrinievvvel
60	679	13 Teşrinievvvel
61	680	1 Teşrinievvvel
62	681	20 Eylül
63	682	10 Eylül
64	683	30 Ağustos
65	684	18 Ağustos
66	685	8 Ağustos

67	686	28 Temmuz
68	687	18 Temmuz
69	688	6 Temmuz
70	689	25 Haziran
71	690	15 Haziran
72	691	4 Haziran
73	692	23 Mayıs
74	693	13 Mayıs
75	794	2 Mayıs
76	695	21 Nisan
77	696	10 Nisan
78	697	30 Mart
79	698	20 Mart
80	699	9 Mart
81	700	26 Şubat
82	701	15 Şubat
83	702	4 Şubat
84	703	24 Kânunusani
85	704	14 Kânunusani
86	705	2 Kânunusani
87	705	23 Kânunuevvvel
88	706	12 Kânunuevvvel
89	707	1 Kânunuevvvel
90	708	20 Teşrinisani
91	709	9 Teşrinisani
92	710	29 Teşrinievvvel
93	711	19 Teşrinievvvel
94	712	7 Teşrinievvvel
95	713	26 Eylül
96	714	16 Eylül
97	715	5 Eylül
98	716	25 Ağustos
99	717	14 Ağustos
100	718	3 Ağustos
101	719	24 Temmuz
102	720	12 Temmuz

sene sene
Hicrî Milâdî

sene sene
Hicrî Milâdî

103 721 1 Temmuz
104 722 21 Haziran
105 723 10 Haziran
106 724 29 Mayıs
107 725 19 Mayıs
108 726 8 Mayıs
109 727 28 Nisan
110 728 16 Nisan
111 729 5 Nisan
112 730 26 Mart
113 731 15 Mart
114 732 3 Mart
115 733 21 Şubat
116 734 10 Şubat
117 735 31 Kânunusani
118 736 20 Kânunusani
119 737 8 Kânunusani
120 737 29 Kânunuevvel
121 738 18 Kânunuevvel
122 739 7 Kânunuevvel
123 740 26 Teşrinisani
124 741 15 Teşrinisani
125 742 4 Teşrinisani
126 743 25 Teşrinievvvel
127 744 13 Teşrinievvvel
128 745 3 Teşrinievvvel
129 746 22 Eylül
130 747 11 Eylül
131 748 31 Ağustos
132 749 20 Ağustos
133 750 9 Ağustos
134 751 30 Temmuz
135 752 18 Temmuz
136 753 7 Temmuz
137 754 27 Haziran
138 755 16 Haziran

139 756 5 Haziran
140 757 25 Mayıs
141 758 14 Mayıs
142 759 4 Mayıs
143 760 22 Nisan
144 761 11 Nisan
145 762 1 Nisan
146 763 21 Mart
147 764 10 Mart
148 765 27 Şubat
149 766 16 Şubat
150 767 6 Şubat
151 768 6 Kânunusani
152 769 17 Kânunusani
153 770 4 Kânunusani
154 770 24 Kânunuevvel
155 771 13 Kânunuevvel
156 772 2 Kânunuevvel
157 773 21 Teşrinisani
158 774 11 Teşrinisani
159 775 31 Teşrinievvvel
160 776 19 Teşrinievvvel
161 777 9 Teşrinievvvel
162 778 28 Eylül
163 779 17 Eylül
164 780 6 Eylül
165 781 26 Ağustos
166 782 15 Ağustos
167 783 5 Ağustos
168 784 24 Temmuz
169 785 14 Temmuz
170 786 3 Temmuz
171 787 22 Haziran
172 788 11 Haziran
173 789 31 Mayıs
174 790 20 Mayıs

Hicrî Milâdî

Hicrî Milâdî

sene sene

sene sene

175	791	10 Mayıs
176	792	28 Nisan
177	793	18 Nisan
178	794	7 Nisan
179	795	27 Mart
180	796	16 Mart
181	797	5 Mart
182	798	22 Şubat
183	799	12 Şubat
184	800	1 Şubat
185	801	20 Kânunusani
186	802	1 Kânunusani
187	802	30 Kânunuevvel
188	803	20 Kânunuevvel
189	804	8 Kânunuevvel
190	805	27 Teşrinisani
191	806	17 Teşrinisani
192	807	6 Teşrinisani
193	808	25 Teşrinievvel
194	809	15 Teşrinievvel
195	810	4 Teşrinievvel
196	811	23 Eylül
197	812	12 Eylül
198	813	1 Eylül
199	814	22 Ağustos
200	815	11 Ağustos
201	816	30 Temmuz
202	817	20 Temmuz
203	818	9 Temmuz
204	819	28 Haziran
205	820	17 Haziran
206	821	6 Haziran
207	822	27 Mayıs
208	823	16 Mayıs
209	824	4 Mart
210	825	24 Nisan

211	826	13 Nisan
212	827	2 Nisan
213	828	22 Mart
214	829	11 Mart
215	830	28 Şubat
216	831	18 Şubat
217	832	7 Şubat
218	833	27 Kânunusani
219	834	16 Kânunusani
220	835	5 Kânunusani
221	835	26 Kânunuevvel
222	836	14 Kânunuevvel
223	837	3 Kânunuevvel
224	838	23 Teşrinisani
225	839	12 Teşrinisani
226	840	31 Teşrinievvel
227	841	21 Teşrinievvel
228	842	10 Teşrinievvel
229	843	30 Eylül
230	844	18 Eylül
231	845	7 Eylül
232	846	28 Ağustos
233	847	17 Ağustos
234	848	5 Ağustos
235	849	26 Temmuz
236	850	15 Temmuz
237	851	5 Temmuz
238	852	23 Haziran
239	853	10 Haziran
240	854	2 Haziran
241	855	22 Mayıs
242	856	10 Mayıs
243	857	30 Nisan
244	858	19 Nisan
245	859	8 Nisan
246	860	27 Mart

Hicrî Milâdî

sene sene

247	861	17 Mart
248	862	7 Mart
249	863	24 Şubat
250	864	13 Şubat
251	865	2 Şubat
252	866	22 Kânunusani
253	867	11 Kânunusani
254	868	1 Kânunusani
255	868	20 Kânunuevvel
256	869	9 Kânunuevvel
257	870	29 Teşrinisani
258	871	18 Teşrinisani
259	872	7 Teşrinisani
260	873	27 Teşrinievvel
261	874	16 Teşrinievvel
262	875	6 Teşrinievvel
263	876	24 Eylül
264	877	13 Eylül
265	878	3 Eylül
266	879	23 Ağustos
267	880	12 Ağustos
268	881	1 Ağustos
269	882	21 Temmuz
270	883	11 Temmuz
271	884	29 Haziran
272	885	18 Haziran
273	886	8 Haziran
274	887	28 Mayıs
275	888	16 Mayıs
276	889	6 Mayıs
277	890	25 Nisan
278	891	15 Nisan
279	892	3 Nisan
280	893	23 Mart
281	894	13 Mart

Hicrî Milâdî

sene sene

282	895	2 Mart
283	896	19 Şubat
284	897	8 Şubat
285	898	28 Kânunusani
286	899	17 Kânunusani
287	900	7 Kânunusani
288	900	26 Kânunuevvel
289	901	16 Kânunuevvel
290	902	5 Kânunuevvel
291	903	24 Teşrinisani
292	904	13 Teşrinisani
293	905	2 Teşrinisani
294	906	22 Teşrinievvel
295	907	12 Teşrinievvel
296	908	30 Eylül
297	909	20 Eylül
298	910	9 Eylül
299	911	29 Ağustos
300	912	18 Ağustos
301	913	7 Ağustos
302	914	27 Temmuz
303	915	17 Temmuz
304	916	5 Temmuz
305	917	24 Haziran
306	918	14 Haziran
307	919	3 Haziran
308	920	23 Mayıs
309	921	12 Mayıs
310	922	1 Mayıs
311	923	21 Nisan
312	924	9 Nisan
313	925	29 Mart
314	926	19 Mart
315	927	8 Mart
316	928	25 Şubat
317	929	14 Şubat

Hicrî Milâdî

sene sene

Hicrî Milâdî

sene sene

318	930	3 Şubat	354	965	7 Kânunusani
319	931	24 Kânunusani	355	965	28 Kânunuevvel
320	932	13 Kânunusani	356	966	17 Kânunuevvel
321	933	1 Kânunusani	357	967	7 Kânunuevvel
322	933	22 Kânunuevvel	358	967	25 Teşrinisani
323	934	11 Kânunuevvel	359	969	14 Teşrinisani
324	935	30 Teşrinisani	360	970	4 Teşrinisani
325	936	19 Teşrinisani	361	971	24 Teşrinievvel
326	937	8 Teşrinievvel	362	972	12 Teşrinievvel
327	938	29 Teşrinievvel	363	973	2 Teşrinievvel
328	939	18 Teşrinievvel	364	974	21 Eylül
329	940	6 Teşrinievvel	365	975	10 Eylül
330	941	26 Eylül	366	976	30 Ağustos
331	942	15 Eylül	367	977	19 Ağustos
332	943	3 Eylül	368	978	9 Ağustos
333	944	24 Ağustos	369	979	29 Temmuz
334	945	13 Ağustos	370	980	17 Temmuz
335	946	2 Ağustos	371	981	7 Temmuz
336	947	23 Temmuz	372	982	26 Haziran
337	948	11 Temmuz	373	983	15 Haziran
338	949	1 Temmuz	374	984	4 Haziran
339	950	20 Haziran	375	985	24 Mayıs
340	951	9 Haziran	376	986	13 Mayıs
341	952	29 Mayıs	377	987	3 Mayıs
342	953	18 Mayıs	378	988	21 Nisan
343	954	7 Mayıs	379	989	11 Nisan
344	955	27 Nisan	380	990	31 Mart
345	956	15 Nisan	381	991	20 Mart
346	957	4 Nisan	382	992	9 Mart
347	958	25 Mart	383	933	26 Şubat
348	959	14 Mart	384	994	15 şubat
349	960	3 Mart	385	995	5 Şubat
350	961	20 Şubat	386	996	25 Kânunusani
351	962	9 Şubat	387	997	14 Kânunusni
352	963	30 Kânunusani	388	998	3 Kânunusani
353	964	19 Kânunusani	389	998	23 Kânunuevvel

Hicrî Milâdî

sene sene

Hicrî Milâdî

sene sene

390	999	13 Kânunuevvel	425	1033	26 Teşrinisani
391	1000	1 Kânunuevvel	426	1034	16 Teşrinisani
392	1001	20 Teşrinisani	427	1035	5 Teşrinisani
393	1002	10 Teşrinisani	428	1036	25 Teşrinievvvel
394	1003	30 Teşrinievvvel	429	1037	14 Teşrinievvvel
395	1004	18 Teşrinievvvel	430	1038	3 Teşrinievvvel
396	1005	8 Teşrinievvvel	431	1039	23 Eylöl
397	1006	27 Eylöl	432	1040	11 Eylöl
398	1007	17 Eylöl	433	1041	31 Ağustos
399	1008	5 Eylöl	434	1042	21 Ağustos
400	1009	25 Ağustos	435	1043	10 Ağustos
401	1010	15 Ağustos	436	1044	29 Temmuz
402	1011	4 Ağustos	437	1045	19 Temmuz
403	1012	23 Temmuz	438	1046	8 Temmuz
404	1013	13 Temmuz	439	1047	28 Haziran
405	1014	2 Temmuz	440	1048	16 Haziran
406	1015	21 Haziran	441	1049	5 Haziran
407	1016	10 Haziran	442	1050	26 Mayıs
408	1017	30 Mayıs	443	1051	26 Mayıs
409	1018	20 Mayıs	444	1052	3 Mayıs
410	1019	9 Mayıs	445	1053	23 Nisan
411	1020	27 Nisan	446	1054	12 Nisan
412	1021	17 Nisan	447	1055	2 Nisan
413	1022	6 Nisan	448	1056	21 Mart
414	1023	26 Mart	449	1057	10 Mart
415	1024	15 Mart	450	1058	28 Şubat
416	1025	4 Mart	451	1059	17 Şubat
417	1026	22 Şubat	452	1060	6 Şubat
418	1027	11 Şubat	453	1061	26 Kânunusani
419	1028	31 Kânunusani	454	1062	15 Kânunusani
420	1029	20 Kânunusani	455	1063	4 Kânunusani
421	1030	9 Kânunusani	456	1063	25 Kânunuevvvel
422	1030	26 Kânunuevvvel	457	1064	13 Kânunuevvvel
423	1031	19 Kânunuevvvel	458	1065	13 Kânunuevvvel
424	1032	7 Kânunuevvvel	459	1066	22 Teşrinisani

Hicrî Milâdî**sene sene**

460	1076	11 Teşrinisani
461	1068	31 Teşrinievvel
462	1069	20 Teşrinievvel
463	1070	9 Teşrinievvel
464	1071	29 Eylül
465	1072	17 Eylül
466	1073	6 Eylül
467	1074	27 Ağustos
468	1075	16 Ağustos
469	1076	5 Ağustos
470	1077	25 Temmuz
471	1078	14 Temmuz
472	1079	4 Temmuz
473	1080	22 Haziran
474	1081	11 Haziran
475	1082	1 Haziran
476	1083	21 Mayıs
477	1084	10 Mayıs
478	1085	29 Nisan
479	1086	18 Nisan
480	1087	8 Nisan
481	1088	27 Mart
482	1089	16 Mart
483	1090	6 Mart
484	1091	23 Şubat
485	1092	12 Şubat
486	1093	1 Şubat
487	1094	21 Kânunusani
488	1095	11 Kânunusani
489	1095	31 Kânunuevvel
490	1096	19 Kânunuevvel
491	1097	9 Kânunuevvel
492	1098	28 Teşrinisani
493	1099	17 Teşrinisani
494	1100	6 Teşrinisani

Hicrî Milâdî**sene sene**

495	1101	26 Teşrinievvel
496	1102	15 Teşrinievvel
497	1103	5 Teşrinievvel
498	1104	23 Eylül
499	1105	13 Eylül
500	1106	2 Eylül
501	1107	22 Ağustos
502	1108	11 Ağustos
503	1109	31 Temmuz
504	1110	20 Temmuz
505	1111	10 Temmuz
506	1112	28 Haziran
507	1113	18 Haziran
508	1114	7 Haziran
509	1115	27 Mayıs
510	1116	16 Mayıs
511	1117	5 Mayıs
512	1118	24 Nisan
513	1119	14 Nisan
514	1120	2 Nisan
515	1121	22 Mart
516	1122	12 Mart
517	1123	1 Mart
518	1124	19 Şubat
519	1125	7 Şubat
520	1126	Kânunusani
521	1127	17 Kânunusani
522	1128	6 Kânunusani
523	1128	25 Kânunuevvel
524	1129	15 Kânunuevvel
525	1130	4 Kânunuevvel
526	1131	23 Teşrinisani
527	1132	12 Teşrinisani
528	1133	1 Teşrinisani
529	1134	22 Teşrinievvel

Hicrî Milâdî

sene sene

530	1135	11 Teşrinievvel
531	1136	29 Eylül
532	1137	19 Eylül
533	1138	8 Eylül
534	1139	28 Ağustos
535	1140	17 Ağustos
536	1141	6 Ağustos
537	1142	27 Temmuz
538	1143	16 Temmuz
539	1144	4 Temmuz
540	1145	24 Haziran
541	1146	13 Haziran
542	1147	2 Haziran
543	1148	22 Mayıs
544	1149	11 Mayıs
545	1150	30 Nisan
546	1151	20 Nisan
547	1152	8 Nisan
548	1153	29 Mart
549	1153	18 Mart
550	1155	7 Mart
551	1156	25 Şubat
552	1157	13 Şubat
553	1158	2 Şubat
554	1159	23 Kânunusani
555	1160	12 Kânunusani
556	1160	31 Kânunuevvel
557	1161	21 Kânunuevvel
558	1162	10 Kânunuevvel
559	1163	30 Teşrinisani
560	1164	18 Teşrinisani
561	1165	7 Teşrinisani
562	1166	28 Teşrinievvel
563	1176	17 Teşrinievvel
564	1168	5 Teşrinievvel

Hicrî Milâdî

sene sene

565	1169	25 Eylül
566	1170	14 Eylül
567	1171	4 Eylül
568	1172	23 Ağustos
569	1173	12 Ağustos
570	1174	2 Ağustos
571	1175	22 Temmuz
572	1176	10 Temmuz
573	1177	30 Haziran
574	1178	19 Haziran
575	1179	8 Haziran
576	1180	28 Mayıs
577	1181	17 Mayıs
578	1182	7 Mayıs
579	1183	26 Nisan
580	1184	14 Nisan
581	1185	4 Nisan
582	1186	24 Mart
583	1187	13 Mart
584	1188	2 Mart
585	1189	19 Şubat
586	1190	8 Şubat
587	1191	29 Kânunusani
588	1192	18 Kânunusani
589	1193	7 Kânunusani
590	1193	27 Kânunuevvel
591	1194	16 Kânunuevvel
592	1195	6 Kânunuevvel
593	1196	24 Teşrinisani
594	1197	13 Teşrinisani
595	1198	3 Teşrinisani
596	1199	23 Teşrinievvel
597	1200	12 Teşrinievvel
598	1201	1 Teşrinievvel
599	1202	20 Eylül

Hicrî Milâdî**sene sene**

600	1203	10 Eylül
601	1204	29 Ağustos
602	1205	18 Ağustos
603	1206	8 Ağustos
604	1207	28 Temmuz
605	1208	16 Temmuz
606	1209	6 Temmuz
607	1210	25 Haziran
608	1211	15 Haziran
609	1212	3 Haziran
610	1213,23	Mayıs
611	1214	13 Mayıs
612	12152	Mayıs
613	1216	20 Nisan
614	1217	10 Nisan
615	1218	30 Mart
616	1219	19 Mart
617	1220	8 Mart
618	1221	25 Şubat
619	1222	15 Şubat
620	1223	4 Şubat
621	1224	24 Kânunusani
622	1225	13 Kânunusani
623	1226	2 Kânunusani
624	1226	22 Kânunuevvel
625	1227	12 Kânunuevvel
626	1228	30 Teşrinisani
627	1229	20 Teşrinisani
628	1230	9 Teşrinisani
629	1231	29 Teşrinievvvel
630	1232	18 Teşrinievvvel
631	1233	7 Teşrinievvvel
632	1234	26 Eylül
633	1235	16 Eylül
634	1236	4 Eylül

Hicrî Milâdî**sene sene**

635	1237	24 Ağustos
636	1238	14 Ağustos
637	1239	3 Ağustos
638	1240	23 Temmuz
639	1241	12 Temmuz
640	1242	1 Temmuz
641	1243	21 Haziran
642	1244	9 Haziran
643	1245	29 Mayıs
644	1246	19 Mayıs
645	1247	8 Mayıs
646	1248	26 Nisan
647	1249	16 Nisan
648	1250	5 Nisan
649	1251	26 Mart
650	1252	14 Mart
651	1253	3 Mart
652	1254	21 Şubat
653	1255	10 Şubat
654	1256	30 Kânunusani
655	1257	19 Kânunusani
656	1258	8 Kânunusani
657	1258	29 Kânunuevvel
658	1259	18 Kânunuevvel
659	1260	6 Kânunuevvel
660	1261	26 Teşrinisani
661	1262	15 Teşrinisani
662	1263	4 Teşrinisani
663	1264	24 Teşrinievvvel
664	1265	13 Teşrinievvvel
665	1266	2 Teşrinievvvel
666	1267	22 Eylül
667	1268	10 Eylül
668	1269	31 Ağustos
669	1270	20 Ağustos

Hicrî Milâdî
sene sene

670	1271	9 Ağustos
671	1272	29 Temmuz
672	1273	18 Temmuz
673	1274	7 Temmuz
674	1275	27 Haziran
675	1276	15 Haziran
676	1277	4 Haziran
677	1278	25 Mayıs
678	1279	14 Mayıs
679	1280	3 Mayıs
680	1281	22 Nisan
681	1282	11 Nisan
682	1283	1 Nisan
683	1284	20 Mart
684	1285	9 Mart
685	1286	27 Şubat
686	1287	16 Şubat
687	1288	6 Şubat
688	1289	25 Kânunusani
689	1290	14 Kânunusani
690	1291	4 Kânunusani
691	1291	24 Kânunuevvel
692	1292	12 Kânunuevvel
693	1293	2 Kânunuevvel
694	1294	22 Teşrinisani
695	1295	10 Teşrinisani
696	1296	30 Teşrinievvvel
697	1297	19 Teşrinievvvel
698	1298	7 Teşrinievvvel
699	1299	28 Eylül
700	1300	16 Eylül
701	1301	6 Eylül
702	1302	26 Ağustos
703	1303	15 Ağustos
704	1304	4 Ağustos

Hicrî Milâdî
sene sene

705	1305	24 Temmuz
706	1306	13 Temmuz
707	1307	3 Temmuz
708	1308	21 Haziran
709	1309	11 Haziran
710	1310	31 Mayıs
711	1311	21 Mayıs
712	1312	9 Mayıs
713	1313	28 Nisan
714	1314	17 Nisan
715	1315	7 Nisan
716	1316	26 Mart
717	1317	16 Mart
718	1318	5 Mart
719	1319	22 Şubat
720	1320	12 Şubat
721	1321	31 Kânunusani
722	1322	20 Kânunusani
723	1323	1 Kânunusani
724	1323	30 Kânunuevvel
725	1324	18 Kânunuevvel
726	1325	8 Kânunuevvel
727	1326	27 Teşrinisani
728	1327	17 Teşrinisani
729	1328	5 Teşrinisani
730	1329	25 Teşrinievvvel
731	1330	15 Teşrinievvvel
732	1331	4 Teşrinievvvel
733	1332	22 Eylül
734	1333	12 Eylül
735	1334	1 Eylül
736	1335	21 Ağustos
737	1336	10 Ağustos
738	1337	30 Temmuz
739	1338	20 Temmuz

Hicrî Milâdî

sene sene

740	1339	9 Temmuz
741	1340	27 Haziran
742	1341	17 Haziran
743	1342	6 Haziran
744	1343	26 Mayıs
745	1344	15 Mayıs
746	1345	4 Mayıs
747	1346	24 Nisan
748	1347	13 Nisan
749	1348	1 Nisan
750	1349	22 Mart
751	1350	11 Mart
752	1351	28 Şubat
753	1352	18 Şubat
754	1353	6 Şubat
755	1354	26 Kânunusani
756	1355	16 Kânunusani
757	1356	5 Kânunusani
758	1356	25 Kânunuevvel
759	1357	14 Kânunuevvel
760	1358	3 Kânunuevvel
761	1359	23 Teşrinisani
762	1360	11 Teşrinisani
763	1361	31 Teşrinievvel
764	1362	21 Teşrinievvel
765	1363	10 Teşrinievvel
766	1364	28 Eylül
767	1365	18 Eylül
768	1366	7 Eylül
769	1367	28 Ağustos
770	1368	16 Ağustos
771	1379	5 Ağustos
772	1370	26 Temmuz
773	1371	15 Temmuz
774	1372	3 Temmuz

Hicrî Milâdî

sene sene

775	1373	23 Haziran
776	1374	12 Haziran
777	1375	2 Haziran
778	1376	21 Mayıs
779	1377	10 Mayıs
780	1378	30 Nisan
781	1379	19 Nisan
782	1380	7 Nisan
783	1381	28 Mart
784	1382	17 Mart
785	1383	6 Mart
786	1384	24 Şubat
787	1385	12 Şubat
788	1386	2 Şubat
789	1387	22 Kânunusani
790	1388	11 Kânunusani
791	1388	31 Kânunuevvel
792	1389	20 Kânunuevvel
793	1390	9 Kânunuevvel
794	1391	29 Teşrinisani
795	1392	17 Teşrinisani
796	1393	6 Teşrinisani
797	1394	27 Teşrinievvel
798	1395	16 Teşrinievvel
799	1396	5 Teşrinievvel
800	1397	24 Eylül
801	1398	13 Eylül
802	1399	3 Eylül
803	1400	22 Ağustos
804	1401	11 Ağustos
805	1402	1 Ağustos
806	1403	21 Temmuz
807	1404	10 Temmuz
808	1405	29 Haziran
809	1406	18 Haziran

Hicrî Milâdî
sene sene

810	1407	8 Hâziran
811	1408	27 Mayıs
812	1409	16 Mayıs
813	1410	6 Mayıs
814	1411	25 Nisan
815	1412	13 Nisan
816	1413	3 Nisan
817	1414	23 Mart
818	1415	13 Mart
819	1416	1 Mart
820	1417	18 Şubat
821	1418	8 Şubat
822	1419	28 Kânunusani
823	1420	17 Kânunusani
824	1421	6 Kânunusani
825	1421	26 Kânunuevvel
826	1422	15 Kânunuevvel
827	1423	5 Kânunuevvel
828	1424	23 Teşrinisani
829	1425	13 Teşrinisani
830	1426	2 Teşrinisani
831	1427	22 Teşrinievvel
832	1428	11 Teşrinievvel
833	1429	30 Eylül
834	1430	19 Eylül
835	1431	9 Eylül
836	1432	28 Ağustos
837	1433	18 Ağustos
838	1434	7 Ağustos
839	1435	27 Temmuz
840	1436	16 Temmuz
841	1437	5 Temmuz
842	1438	24 Haziran
843	1439	14 Haziran
844	1440	2 Haziran

Hicrî Milâdî
sene sene

845	1441	22 Mayıs
846	1442	12 Mayıs
847	1443	1 Mayıs
848	1444	20 Nisan
849	1445	9 Nisan
850	1446	29 Mart
851	1447	19 Mart
852	1448	7 Mart
853	1449	24 Şubat
854	1450	14 Şubat
855	1451	3 Şubat
856	1452	23 Kânunusani
857	1453	12 Kânunusani
858	1454	1 Kânunusani
859	1454	22 Kânunuevvel
860	1455	11 Kânunuevvel
861	1456	29 Teşrinisani
862	1457	19 Teşrinisani
863	1458	8 Teşrinisani
864	1459	28 Teşrinievvel
865	1460	17 Teşrinievvel
866	1461	6 Teşrinievvel
867	1462	26 Eylül
868	1463	15 Eylül
869	1464	3 Eylül
870	1465	24 Ağustos
871	1466	13 Ağustos
872	1467	2 Ağustos
873	1468	22 Temmuz
874	1469	11 Temmuz
875	1470	30 Haziran
876	1471	20 Haziran
877	1472	8 Haziran
878	1473	29 Mayıs
879	1474	18 Mayıs

Hicrî Milâdî
-sene sene

880	1475	7 Mayıs
881	1476	26 Nisan
882	1477	15 Nisan
883	1478	4 Nisan
884	1479	25 Mart
885	1480	13 Mart
886	1481	2 Mart
887	1482	20 Şubat
888	1483	9 Şubat
889	1484	30 Kânunusani
890	1485	18 Kânunusani
891	1486	7 Kânunusani
892	1486	28 Kânunusani
893	1487	17 Kânunuevvel
894	1488	5 Kânunuevvel
895	1489	25 Teşrinisani
896	1490	14 Teşrinisani
897	1491	4 Teşrinisani
898	1492	23 Teşrinievvel
899	1493	12 Teşrinievvel
900	1494	2 Teşrinievvel
901	1495	21 Eylül
902	1496	9 Eylül
903	1497	30 Ağustos
904	1498	19 Ağustos
905	1499	8 Ağustos
906	1500	28 Temmuz
907	1501	17 Temmuz
908	1502	7 Temmuz
909	1503	26 Haziran
910	1504	14 Haziran
911	1505	4 Haziran
912	1506	24 Mayıs
913	1507	13 Mayıs
914	1508	2 Mayıs

Hicrî Milâdî
sene sene

915	1509	21 Nisan
916	1510	10 Nisan
917	1511	31 Mart
918	1512	19 Mart
919	1513	9 Mart
920	1514	26 Şubat
921	1515	15 Şubat
922	1516	5 Şubat
923	1517	24 Kânunusani
924	1518	13 Kânunusani
925	1519	3 Kânunusani
926	1519	23 Kânunuevvel
927	1520	12 Kânunuevvel
928	1521	1 Kânunuevvel
929	1522	20 Teşrinisani
930	1523	10 Teşrinisani
931	1524	29 Teşrinievvel
932	1525	18 Teşrinievvel
933	1526	8 Teşrinievvel
934	1527	27 Eylül
935	1528	15 Eylül
936	1529	5 Eylül
937	1530	25 Ağustos
938	1531	15 Ağustos
939	1532	3 Ağustos
940	1533	23 Temmuz
941	1534	13 Temmuz
942	1535	2 Temmuz
943	1536	20 Haziran
944	1537	10 Haziran
945	1538	30 Mayıs
946	1539	19 Mayıs
947	1540	8 Mayıs
948	1541	27 Nisan
949	1542	17 Nisan

Hicrî Milâdî**sene sene**

950	1543	6 Nisan
951	1544	25 Mart
952	1545	15 Mart
953	1546	4 Mart
954	1547	21 Şubat
955	1548	11 Şubat
956	1549	30 Kânunusani
957	1550	20 Kânunusani
958	1551	9 Kânunusani
959	1551	29 Kânunuevvel
960	1552	18 Kânunuevvel
961	1553	7 Kânunuevvel
962	1554	26 Teşrinisani
963	1555	16 Teşrinisani
964	1556	4 Teşrinisani
965	1557	24 Teşrinievvvel
966	1558	14 Teşrinievvvel
967	1559	3 Teşrinievvvel
968	1560	22 Eylül
969	1561	11 Eylül
970	1562	31 Ağustos
971	1563	21 Ağustos
972	1564	9 Ağustos
973	1565	29 Temmuz
974	1566	19 Temmuz
975	1567	8 Temmuz
976	1568	26 Haziran
977	1569	16 Haziran
978	1570	5 Haziran
979	1571	26 Mayıs
980	1572	14 Mayıs
981	1573	3 Mayıs
982	1574	23 Nisan
983	1575	12 Nisan

Hicrî Milâdî**sene sene**

984	1576	31 Mart
985	1577	21 Mart
986	1578	10 Mart
987	1579	28 Şubat
988	1580	17 Şubat
989	1581	5 Şubat
990	1582	26 Kânunusani
991	1583	16 Kânunusani
992	1584	4 Kânunusani
993	1585	23 Kânunuevvvel
994	1585	13 Kânunuevvvel
995	1586	3 Kânunuevvvel
996	1587	23 Teşrinisani
997	1588	12 Teşrinisani
998	1589	1 Teşrinisani
999	1590	22 Teşrinievvvel
1000	1591	11 Teşrinievvvel
1001	1592	3 Teşrinievvvel
1002	1593	23 Eylül
1003	1594	14 Eylül
1004	1595	3 Eylül
1005	1596	22 Ağustos
1006	1597	14 Ağustos
1007	1598	4 Temmuz
1008	1599	24 Temmuz
1009	1600	13 Temmuz
1010	1601	2 Temmuz
1011	1602	21 Haziran
1012	1603	11 Haziran
1013	1604	30 Mayıs
1014	1605	19 Mayıs
1015	1606	2 Mayıs
1016	1607	28 Nisan
1017	1608	17 Nisan

Hicrî Milâdî
sene sene

Hicrî Milâdî
sene sene

1018	1609	6 Nisan
1019	1610	26 Mart
1020	1611	16 Mart
1021	1612	4 Mart
1022	1613	21 Şubat
1023	1614	11 Şubat
1024	1615	31 Kânunusani
1025	1616	21 Kânunusani
1026	1617	9 Kânunusani
1027	1617	29 Kânunuevvel
1028	1618	19 Kânunuevvel
1029	1619	8 Kânunuevvel
1030	1620	26 Teşrinisani
1031	1621	16 Teşrinisani
1032	1622	5 Teşrinisani
1033	1623	25 Teşrinievvvel
1034	1624	14 Teşrinievvvel
1035	1625	3 Teşrinievvvel
1036	1626	22 Eylül
1037	1627	12 Eylül
1038	1628	31 Ağustos
1039	1629	21 Ağustos
1040	1630	10 Ağustos
1041	1631	30 Temmuz
1042	1632	19 Temmuz
1043	1633	8 Temmuz
1044	1634	27 Haziran
1045	1635	17 Haziran
1046	1636	5 Haziran
1047	1637	26 Mayıs
1048	1638	15 Mayıs
1049	1639	4 Mayıs
1050	1640	23 Nisan
1051	1641	12 Nisan
1052	1642	1 Nisan

1053	1643	22 Mart
1054	1644	10 Mart
1055	1645	27 Şubat
1056	1647	17 Şubat
1057	1647	6 Şubat
1058	1648	27 Kânunusani
1059	1649	15 Kânunusani
1060	1650	4 Kânunusani
1061	1610	25 Kânunuevvel
1062	1651	14 Kânunuevvel
1063	1652	2 Kânunuevvel
1064	1653	22 Teşrinisani
1065	1654	11 Teşrinisani
1066	1655	31 Teşrinievvvel
1066	1656	21 Teşrinievvvel
1068	1657	9 Teşrinievvvel
1069	1658	29 Eylül
1070	1659	18 Eylül
1071	1660	6 Eylül
1072	1661	27 Ağustos
1073	1662	16 Ağustos
1074	1663	5 Ağustos
1075	1664	25 Temmuz
1076	1665	14 Temmuz
1077	1666	4 Temmuz
1078	1667	23 Haziran
1079	1668	11 Haziran
1080	1669	1 Haziran
1081	1670	21 Mayıs
1082	1671	10 Mayıs
1083	1672	29 Nisan
1084	1673	18 Nisan
1085	1674	7 Nisan
1086	1675	28 Mart
1087	1676	16 Mart
1088	1677	6 Mart

Hicrî Milâdî
sene sene

1089	1678	23 Şubat
1090	1679	12 Şubat
1091	1680	2 Şubat
1092	1681	21 Kânunusani
1093	1682	10 Kânunusani
1094	1682	31 Kânunusani
1095	1683	20 Kânunuevvel
1096	1684	8 Kânunuevvel
1097	1685	28 Teşrinisani
1098	1686	17 Teşrinisani
1099	1687	7 Teşrinisani
1100	1688	26 Teşrinievvel
1101	1689	15 Teşrinievvel
1102	1690	5 Teşrinievvel
1103	1691	24 Eylül
1104	1692	12 Eylül
1105	1693	2 Eylül
1106	1694	22 Ağustos
1107	1695	12 Ağustos
1108	1696	31 Temmuz
1109	1697	30 Temmuz
1110	1698	10 Temmuz
1111	1699	29 Haziran
1112	1700	18 Haziran
1113	1701	8 Haziran
1114	1702	28 Mayıs
1115	1703	17 Mayıs
1116	1704	6 Mayıs
1117	1705	25 Nisan
1118	1706	15 Nisan
1119	1707	4 Nisan
1120	1708	23 Mart
1121	1709	13 Mart
1122	1710	2 Mart
1123	1711	19 Şubat

Hicrî Milâdî
sene sene

1124	1712	9 Şubat
1125	1713	28 Kânunusani
1126	1714	17 Kânunusani
1127	1715	7 Kânunusani
1128	1715	27 Kânunuevvel
1129	1716	16 Kânunuevvel
1130	1717	5 Kânunuevvel
1131	1718	24 Teşrinisani
1132	1719	14 Teşrinisani
1133	1720	2 Teşrinisani
1134	1721	22 Teşrinievvel
1135	1722	12 Teşrinievvel
1136	1723	1 Teşrinievvel
1137	1724	20 Eylül
1138	1725	9 Eylül
1139	1726	29 Ağustos
1140	1727	19 Ağustos
1141	1728	7 Ağustos
1142	1729	22 Temmuz
1143	1730	17 Temmuz
1144	1731	6 Temmuz
1145	1732	24 Haziran
1146	1733	14 Haziran
1147	1734	3 Haziran
1148	1735	24 Mayıs
1149	1136	12 Mayıs
1150	1737	1 Mayıs
1151	1738	21 Nisan
1152	1139	10 Nisan
1153	1740	29 Mart
1154	1741	19 Mart
1155	1742	8 Mart
1156	1143	25 Şubat
1157	1744	13 Şubat
1158	1745	3 Şubat

Hicrî Milâdî			Hicrî Milâdî		
sene	sene		sene	sene	
1159	1746	24 Kânunusani	1194	1780	8 Kânunusani
1160	1747	13 Kânunusani	1195	1780	28 Kânunuevvel
1161	1748	2 Kânunusani	1196	1781	17 Kânunuevvel
1162	1748	22 Kânunuevvel	1197	1782	7 Kânunuevvel
1163	1749	11 Kânunuevvel	1198	1783	26 Teşrinisani
1164	1750	30 Teşrinisani	1199	1784	14 Teşrinisani
1165	1751	20 Teşrinisani	1200	1785	4 Teşrinisani
1166	1752	8 Teşrinisani	1201	1786	24 Teşrinievvvel
1167	1753	29 Teşrinievvvel	1202	1787	13 Teşrinievvvel
1168	1753	17 Teşrinievvvel	1203	1788	2 Teşrinievvvel
1169	1755	7 Teşrinievvvel	1204	1789	21 Eylöl
1170	1756	26 Eylöl	1205	1790	10 Eylöl
1171	1757	15 Eylöl	1206	1791	31 Ağustos
1172	1758	4 Eylöl	1207	1792	19 Ağustos
1173	1759	25 Ağustos	1208	1793	9 Ağustos
1174	1760	13 Ağustos	1209	1794	29 Temmuz
1175	1761	2 Ağustos	1210	1795	17 Temmuz
1176	1762	23 Temmuz	1211	1796	7 Temmuz
1177	1763	12 Temmuz	1212	1797	26 Haziran
1178	1764	1 Temmuz	1213	1798	15 Haziran
1179	1765	20 Haziran	1214	1799	5 Haziran
1180	1766	9 Haziran	1215	1800	25 Mayıs
1181	1767	30 Mayıs	1216	1801	14 Mayıs
1182	1768	18 Mayıs	1217	1802	4 Mayıs
1183	1769	7 Mayıs	1218	1803	23 Nisan
1184	1770	27 Nisan	1219	1804	12 Nisan
1185	1771	16 Nisan	1220	1805	1 Nisan
1186	1772	4 Nisan	1221	1806	21 Mart
1187	1773	25 Mart	1222	1807	11 Mart
1188	1774	14 Mart	1223	1808	28 Subat
1189	1775	4 Mart	1224	1809	16 Şubat
1190	1776	21 Şubat	1225	1810	6 Şubat
1191	1777	9 Şubat	1226	1811	26 Kânunusani
1192	1778	30 Kânunusani	1227	1812	16 Kânunusani
1193	1779	19 Kânunusani	1228	1813	4 Kânunusani

Hicrî Milâdî
sene sene

Hicrî Milâdî
sene sene

1229	1813	24 Kânunuevvel	1264	1847	9 Kânunuevvel
1230	1814	14 Kânunuevvel	1265	1848	27 Teşrinisani
1231	1815	3 Kânunuevvel	1266	1849	17 Teşrinisani
1232	1816	21 Teşrinisani	1267	1850	6 Teşrinisani
1233	1817	11 Teşrinisani	1268	1851	17 Teşrinievvvel
1234	1818	31 Teşrinievvvel	1269	1852	15 Teşrinievvvel
1235	1819	20 Teşrinievvvel	1270	1853	4 Teşrinievvvel
1236	1820	9 Teşrinievvvel	1271	1854	24 Eylül
1237	1821	28 Eylül	1272	1855	13 Eylül
1238	1822	18 Eylül	1273	1856	1 Eylül
1239	1823	7 Eylül	1274	1857	22 Ağustos
1240	1824	26 ağustos	1275	1858	11 Ağustos
1241	1825	16 Ağustos	1276	1859	31 Temm u z
1242	1826	5 Ağustos	1277	1860	20 Temmuz
1243	1827	25 Temmuz	1278	1861	9 Temmuz
1244	1828	14 Temmuz	1279	1862	29 Haziran
1245	1829	3 Temmuz	1280	1863	18 Haziran
1246	1830	22 Haziran	1281	1867	6 Haziran
1247	1831	12 Haziran	1282	1865	27 Mayıs
1248	1832	31 Mayıs	1283	1866	17 Mayıs
1249	1833	21 Mayıs	1284	1867	5 Mayıs
1250	1834	10 Mayıs	1285	1868	24 Nisan
1251	1835	29 Nisan	1286	1869	13 Nisan
1252	1836	18 Nisan	1287	1870	3 Nisan
1253	1837	7 Nisan	1288	1871	23 Mart
1254	1838	27 Mart	1289	1873	11 Mart
1255	1839	15 Mart	1290	1873	1 Mart
1256	1840	3 Mart	1291	1874	18 Şubat
1257	1841	23 Şubat	1292	1875	7 Şubat
1258	1842	12 Şubat	1293	1876	28 Kânunusani
1259	1843	2 Şubat	1294	1877	16 Kânunusani
1260	1844	22 Kânunusani	1295	1878	5 Kânunusani
1261	1845	10 Kânunusani	1296	1878	26 Kânunuevvvel
1262	1245	30 Kânunuevvvel	1297	1879	15 Kânunuevvvel
1263	1846	20 Kânunuevvvel	1298	1880	4 Kânunuevvvel

Hicrî Milâdî			Hicrî Milâdî	
sene	sene		sene	sene
1299	1881	23 Teşrinisani	1316	1898
1300	1882	12 Teşrinisani	1317	1899
1301	1883	2 Teşrinisani	1318	1900
1302	1884	21 Teşrinievvel	1319	1901
1303	1885	10 Teşrinievvel	1320	1902
1304	1886		1321	1903
1305	1887		1322	1904
1306	1888		1323	1905
1307	1889		1324	1906
1308	1890		1325	1907
1309	1891		1326	1908
1310	1892		1327	1909
1311	1893		1328	1910
1312	1894		1329	1911
1313	1895		1330	1912
1314	1896		1331	1913
1315	1897			

NOT: Bu liste, Mehmed Eşref beyin târîh-i umumî ve Os-
mânî adlı eserinden iktibas edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

İslâm Ansiklopedisi

İsmâil Hâmi Dânişmend: Mufasssal Osmanlı tarihi kronolojisi

Memduh Paşa: Asvat-is-Sudur

Ahmed Reşid: Canlı Tarihler

Halid Ziya Uşaklıgil: Saray ve Ötesi

Lûtfi Simavi: Sultan Mehmed Reşad Hâmın ve haleflerinin saraylarında gördüklerim.

Ali Fuad Türkgeldi: Görüp işittiklerim.

Mehmed Salâhaddin: Bildiklerim.

Arif Bey: Başımıza gelenler

Mahmud Muhtar paşa: Maziye bir nazar

Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi: Hâtırat-ı siyasiye.

Said Paşa: Hâtırat.

Kâmil Paşa: Hâtırat

Ziya Şakir: Yakın tarihimizin üç büyük adamı

Hikmet Bayur: Türk inkılâp tarihi.

Ahmed Bedevi: İnkılâp tarihimiz ve İttihad ve Terakki

Ahmed Refik: İnkılâb-ı azim

Rıza Nur: Hürriyet ve İtilâf nasıl doğdu ve nasıl öldü?

Ali Fuad Paşa: Paris'ten Tih sahrasına

Hicaz Fahri: Muhtasar Harb-i umumi târihi

Enver Bolayır: Talât paşanın hâtıraları

Enver Ziya Karal: Büyük Harpte Çanakkale

Fevzi Çakmak: Garbî Rumelinin sureti ziyai

Fevzi Çakmak: Büyük harpte Şark cephesi hareketleri.

Fevzi Kurtoglu: Çanakkale'de 18 Mart

François Charles-Roux Çanakkale seferi.

Fuad Gücüyener: Sina çölünde Türk ordusu

General Charles Tawnshend: Irak seferi.

General Trikopis: Hâtırat.

Hasan Sırrı: Hukuk-u Düvel noktai nazarından Osmanlı
İtalyan muharebesi.

Hayri: Harb-ı umumide Çanakkale muharebei berriyesi,
Anafartalar grup muharebatı.

Henry Nivet: Balkan ehl-i salıp seferinde Avrupa siya-
seti ve Türklerin felâketi.

Hilmi Kâmil Bayur: Sadrâzam Kâmil paşa siyasi hayatı

Hüseyin Kâzım Kadri: 10 Temmuz inkılâbı ve netayici,
Makedonya, Ermenistan ve Suriye meseleleri.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal: Osmanlı devrinde son
son sadrâzamlar.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal: Son hâtıralar

İbrahim Hilmi: Balkan harbinde askeri mağlûbiyetimi-
zin esbabı.

İ. Revlo: 1911 - 1912 Türk - İtalyan harbi.

İzzettin - Burhaneddin: Harb-ı umumide Çanakkale mu-
harebat-ı bahriyesi.

Kâmil Paşa: Tarih siyaseti Devleti Aliyei Osmaniye

Kâzım Aras: İstiklâl savaşında Kocaali bölgesinde hare-
kât.

Kâzım Karabekir: Cihan harbine neden girdik, nasıl gir-
dik, nasıl idare ettik?

Kress Von Kressenştein: Türklerle beraber Süveyş ka-
nalına

Lamouche: Türkiye tarihi.

A. Hulûsi: Külliyyatı Harp Yunan

Ahmed Nihad: Balkan seferi

Ahmed Saip: Tarihi Meşrutiyet ve Şark meselei hâzırası

Ali Fuad Cebesoy: Milli Mücadele hâtıraları.

Ali Fuad Türkeldi: Ricali mühimmei siyasiye

- Ali Haydar Emir Alpagut:** Büyük harbin Türk denizcileri.
- Ali Kemal:** Rical-i ihtilâl
- Ali Necati:** İttihadın iç yüzü
- Ali Türkgeldi:** Mondros ve Mudanya mütarekelerinin tarihi.
- Allenby:** Filistin Hezimet.
- Arif Baytin:** İlk dünya harbinde Kafkasya cephesi.
- Atatürk:** Söylev ve demeçler.
- Aziz Samih:** Büyük harpte Kafkas cephesi hâtıraları.
- Bahaeddin:** Çanakkale seferi.
- Behçet:** Büyük harpte Mısır seferi.
- Bekir Sıtkı:** Garp ordusunun harekâtı
- Cavid paşa:** Irak seferi ve İttihad hükûmetinin hayalât ve cehâlet-i siyasiyesi
- Cemal paşa:** Hâtıralar vesikalar
- Cemil Topuzlu:** İstibdat, meşrutiyet, cumhuriyet devirlerinde hâtıralarım.
- C. F. Aspinal Oglander:** Çanakkale muharebeleri.
- Colmar von der Goltz:** Devleti Osmaniyenin zaaf ve kuvveti.
- Colmar Von der Goltz:** Hâtırat
- Ed. Driault:** La question d'Orient de puis arigines jusqu'à la paix de Sévres
- Liman von Sanders:** Türkiyenin hürriyet harbi.
- M. Bedri:** Zamanın siyaha boyadığı ikinci kırmızı kitap, İttihad ve Terakki, töhmet-i harb
- M. Bedri:** Kırmızı kitap, İttihad ve Terakki - Adem-i merkeziyet
- Mehmed Emin:** Harb-ı umumide Osmanlı cepheleri ve kayii.
- Mehmed Nihad:** Balkan harbinde Çanakkale savaşları.
- M. Larcher:** Büyük harpte Türk harbi.
- M. Tayyip Gökbilgin:** Milli mücadele başlarken.
- Mülman:** Çanakkale muharebesi.

Uluğ İğdemir: Atatürk Anafartalar muharebelerine ait hâtıratı.

Sidney Mosley: Çanakkale hakikatleri.

Serge Goryanof: la Bosphore et les Dardanelles.

Salâhaddin: Harbî umumide Çanakkale harpleri.

Sedad Paşa: Boğazlar meselesi ve Çanakkale muharebei berriyesinde Türk zaferi.

N. İvanof: Balkan harbi

Nureddin Alpkartal: Büyük harpte Makedonya cephesi.

Ömer Zeki: Balkan harbi ve Şark ordusunun hezimetı.

Paul Hanrie: Türkiye nasıl parçalandı?

Pertev Paşa: Balkan harbinde büyük karargâhı umumî

Picron de Mondesir: Edirne muhasarası.

Prens Sabahaddin: İttihad ve Terakki hükûmetine açık mektup.

Reşad Ekrem Koçi: Osmanlı muahedeleri.

Debyser: Chronologie de la guerre Mondial

Talât Paşa: Hâtırat.

Stoyber: Yıldırım ordular grubu hakkında (Yıldırım) adlı eseri.

Şerif Bey: Sarıkamış

Reşid Bey: Hâtırat.

Morgentha: Birinci Cihan harbi başlarında Amerika'nın İstanbul sefiri: Hâtırat.

Türkiye Ansiklopedisi:

Liman von Sanders: Cinq ans de Turquie

Henri N. Howard: The Partition of Turkey

Dukakin-zâde Basri: Le mond oriental

Mehmed Salâhaddin: Bildiklerim.

Henry Nivet: la Croisade Balkanique.

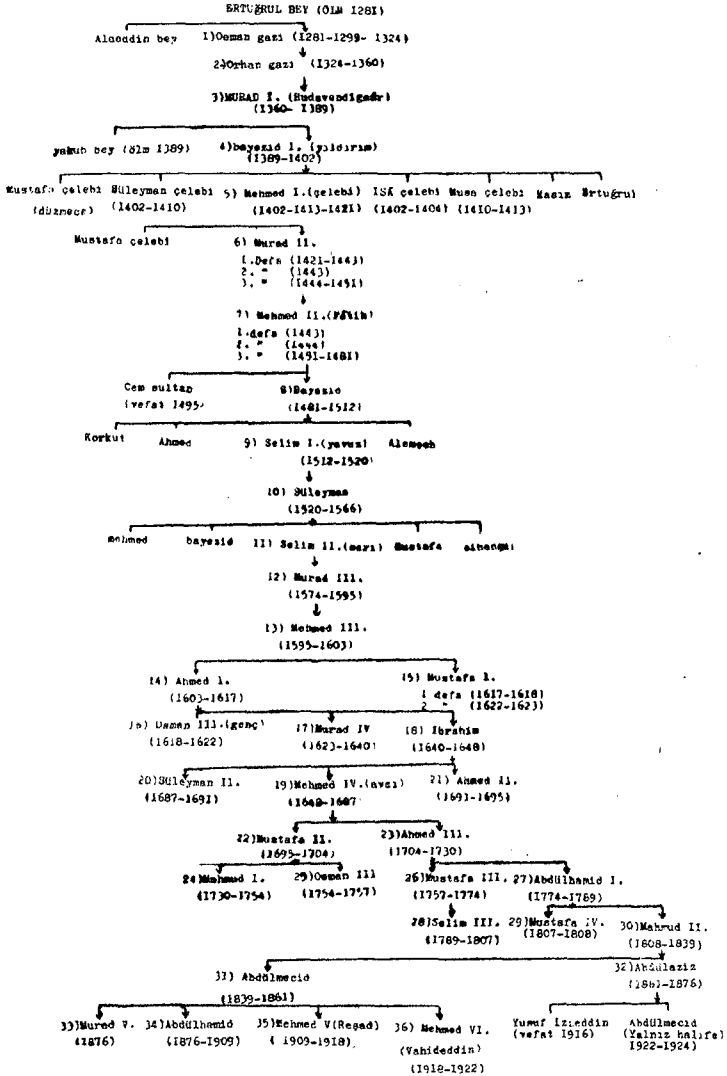
Ruşen Eşref: İki saltanat arasında.

Jaeshke: Türk inkılâp tarihi kronolojisi.

Hikmet Bayur: Türkiye devletinin dış siyaseti

Manrice Pernot: La Question Turque

C. H. Vels: Cihan tarihinin ana hatları.

OSMANLI FEDAİAHİARİ
ŞECERESİ

ŞAHİS İSİMLERİ

A

Abbas Hilmi paşa (Mısır hidivi) 92
93.

Abdullah (Şerif Hüseyin oğlu):
102, 104.

Abdullah paşa (Balkan harbinde
şark cephesi kumandanı): 40, 41
42.

Abdullah Safa (Mahmud Şevket
paşa suikastçılarından): 60.

Abdurrahman Efendi (Dahiliye
Nazırı): 54.

Abdurrahman Nesip efendi: Şey-
hülislâm) 144,

Abdülâziz: 11, 203

Abdülhamid: 7, 9, 10, 13 15, 16, 19,
21, 29, 31, 36, 39, 45; 46, 54; 58,
66, 69, 125, 132, 133; 153. 192.

Abdülmecid: 217.

Ahmed I: 209

Ahmed II: 196.

Ahmed III: 194, 202, 212.

Ahmed Abuk paşa: 40, 61.

Ahmed Emin paşa: 135.

Ahmed İzzet paşa: 68, 153, 154, 158,
160, 180.

Ahmed Muhtar paşa (Gazi, Sadrâ-
zam: 6, 30, 34, 37, 38, 39, 44.

Ahmet Rıza bey (Meclisi Mebusan
Reisi: 7, 9.

Ahmet Samim (ittihatçılar tara-
findan öldürülen gazeteci): 17.

Aleksandr (Sırp veliahtı): 43.

Ali Fuat bey (Türkgeldi, Baş ma-
beyinci): 41. 51, 53, 147.

Ali Haydar bey (Fetva emini): 91.

Ali Kemal bey: 54

Ali Rıza Paşa (Balkan harbinde
Garp cephesi kumandanı): 42,
45.

Ali Rıza paşa (Sadrâzam): 184.

Ali Yaver paşa: 41, 42,

Allenby (İngiliz generali): 105, 150.

Arif Hikmet Bey (Abdülhamid'in
damadı): 45.

Arthur Galthorpe (Vis Amiral) :
154.

Asım bey (Hariciye nazırı): 36, 37

Azmi Bey (ittihatçılardan): 157.

B

Bahaddin Şakir (ittihatçılardan):
57, 157.

Bailloud (Fransız generali): 110.

Bauman Paşa: (Fransız generali) :
68.

Bayezid II.: 192, 199, 205.
Bedri Bey (İttihatçılardan): 157.
Bethmann Hollweg (Almanya Başvekili): 121.
Birdwood (İngiliz generali): 110.
Bompart (Fransız elçisi): 90.
Boris (Bulgar kralı): 153.

C

Cavit Bey (Maliye Nazırı): 7, 11, 33, 90, 153, 160
Cemal Paşa (Bahriye Nazırı): 45, 56, 61, 62, 63, 68, 84, 87, 89, 94, 99, 100, 101, 156; 157; 159.
Cemaleddin Efendi (Şeyhülislâm) 44 55.
Cevad Bey (Çanakkale müstahkem kumandanı): 107.
Cevat Paşa: 57,
C. II. Vels (Tarihçi): 79, 109.

Ç

Çelebi Abdullah efendi (Sultan Reşad'a kılıç kuşatan): 7.
Çelebi Mehmed: 195,
Çelebi-zade Hüseyin Hakkı efendi (Şeyhülislâm): 143.
Çerkez Kâzım: 62.

D

Damad Ferit Paşa: 182, 184, 197.
Delkase (Fransız Hariciye Nazırı) 72.

E

Emine Naciye Sultan (Enver paşanın zevcesi): 68.

Enver paşa: 27, 33, 45, 50, 51, 52, 53, 60, 68, 84; 86; 87; 89; 90; 94, 95, 96 98; 133 147, 149, 156, 157, 158, 159.
Esat Paşa (Balkan harbinde Yanya mintakası kumandanı): 42.
Esat Paşa: Toptani (Draç mebusu): 57, 58.
Eşref (Seryâver): 60.

F

Fahrettin bey (Osmanlı murahhası): 30.
Fahreddin paşa (Medine muhafızı): 103.
Fatih Sultan Mehmed: 29, 193, 204.
Faysal (Şerif Hüseyinin oğlu): 150.
Ferdinand (Bulgar kralı): 153.
Ferid paşa (Dahiliye nazırı): 7.
Ferit paşa (Avlonyalı) 34.
Fethi bey (Okyar): 27, 153, 160.
Franchet d'Esperey (Fransız generali): 156.
Frankenberg (Alman generali): 100.
Fuat bey (Miralay): 62.

G

Gabril efendi (Ticaret nazırı): 7.
Gazi Ahmet Muhtar paşa: 138.
Giers (Rus elçisi): 90.
Giuseppe Volpi (Uşi Sulhunda İtalyan murahhası): 30.
Goltz (Von der, general: 98.

Gouraud (Fransız generali): 110.
Guide Fusinato (Uşi sulhunda İtalyan murahhası): 30.
Gülistû Kadın efendi (Sultan Vahideddin'in annesi): 144.

H

Hacı Adil Bey (Dahiliye Nazırı) : 33, 34.
Hafız Hakkı bey (Miralay): 97.
Hakkı Paşa (Sadrâzam): 8, 9, 21, 22, 23, 24, 26, 28; 36, 117, 135.
Halil bey (Meclis Reisi): 84.
Hamilton (İngiliz generali): 110.
Hasan Rıza Paşa: (Balkan harbinde Yakova muntakası kumandanı): 43, 57.
Hayri Bey (Evkaf Nazırı): 33, 92.
Hilmi efendi (Cemil Paşanın yaveri): 62
Hindenburg (Alman mareşali): 122, 125, 153.
Hunter Weston (İngiliz amirali) : 110.
Hüseyin (Mekke Şerifi): 102, 103, 104.
Hüseyin Hilmi paşa (Sadrâzam): 8, 34, 135.
Hüseyin Kâmil paşa (Mısır Hidi-vi): 93.
İbnül Emin Mahmud Kemal bey: (Son sadrâzamlar müellifi): 45, 46.

I

İbrahim (Pâdişah): 196, 200.
İbrahim (Yaver): 60.

İbrahim Paşa (Trablusgarp valisi): 22, 23.
İsmail Bey (Gümülcineli) 61, 62.
İsmail Hakkı (Şoför): 60.
İsmail Hakkı Paşa: (Topal, Ordu levazım reisi): 33, 157, 159.
İsmail Hâmî Danişmend: (Tarihçi): 56.
İsmail Kemal Velora (Berat mebusu): 47.

K

Kâmil paşa (Sadrâzam): 34, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 59; 60, 62, 138.
Kerenski (Rus Başvekilisi): 97, 122, 127.
Kitschener (İngiliz lordu): 102.
Konstantin (Yunan veliahdı): 44.
Konstantin (Yunan kralı): 123.

L

Lamuş (Kolonel): 156.
Lawrence (Miralay): 103.
Lenin: 123, 127;
Liman von Sandesr (Alman generali): 67, 68, 110, 111, 112, 113, 151.
Limpus Paşa (İngiliz Amirali) : 67.
Loran (Fransız Maliyecisi): 11.
Ludendorf (Alman mareşali): 125.
Lutfi Simaki bey: 125, 159.

M

Mahmud II.: 192, 217.
Mahmut Muhtar Paşa: 64.

Mahmut paşa (Çürüksulu (Nafia nazırı): 90.

Mahmut Şevket paşa: 8, 16, 22, 25, 26, 33, 34, 39, 40, 53, 54, 59, 60, 61, 62; 63; 67; 68; 69.

Makenzen (Alman generali): 123.

Maxweel (İngiliz generali): 100.

Mehmed IV.: 191, 200,

Mehmet V (Reşad): 5, 6, 7, 10, 14, 17, 19, 20, 34, 44; 63, 89; 90, 93, 116, 117; 129; 131; 152, 195

Mehmed VI. (Vahideddin): 98, 99, 118; 145; 146; 147, 148, 152, 177.

Mehmed Esad Efendi (Şeyhülislâm): 144.

Mehmed Nabi bey (Osmanlı Murahhası): 30,

Mehmed Şerif Bey (Abdülhamid damadı): 45.

Moltke (Alman mareşali): 70.

Murad I.: 193, 198.

Murad II.: 193, 201, 204.

Murad V.: 203,

Musa Kâzım Efendi (Şeyhülislâm) 143, 144.

Mustafa I.: 199.

Mustafa IV.: 197, 203,

Mustafa Kemal Paşa (Atatürk): 27, 110, 111, 112, 113, 114, 125, 147, 151, 160.

Mustafa Necip (İttihat ve Terakki fedailerinden): 50.

Mustafa Reşit paşa (Ticaret ve Ziraat nazırı): 47.

Mümtaz (İttihat ve Terakki fedailerinden): 50.

N

Nafiz Bey (Yaver): 51.

Namık Bey (Sait paşanın oğlu): 36.

Napolyon III (Fransa imparatoru) 132.

Nazım Bey (İttihatçılardan): 157.

Nazım Paşa (Harbiye nazırı): 39, 41, 44, 45, 47, 50, 52, 61.

Nesim Ruso efendi: 62.

Nikola Grandük: 97.

Nitsche (Alman filozofu): 70.

Niyazi bey (Resne'de dağa çıkan komiteci): 33.

Noradungiyen Efendi (Hariciye Nazırı): 38.

Orhangazi: 191.

Osman Gazi: 194.

Osman II.: 196, 200, 210, 216.

Osman III.: 196.

Öjeni (Fransız imparatoriçesi): 132.

Ömer Hilmi efendi (Şehzade): 117.

Ömer Naci (İttihat ve Terakki fedailerinden): 50, 52, 53.

Ömer Yaver paşa: 40

— P —

Pétain (Fransız Mareşali): 12

Pietro Bertolini (Uşi sulhunda İtalyan murahhası): 30

Piri - Zâde Mehmet Salih efendi (Şeyhül-İslâm): 143

— R —

Rauf Bey (Orbay): 58, 59, 154

Reşat Hikmet Bey (Hariciye müsteşarı): 154

Reşid Bey (Dahiliye nazırı): 50, 61

Rifat Paşa (Hariciye nazırı): 23, 33

Robeck (İngiliz Amirali): 108,

Robilan Paşa (Osmanlı devleti hizmetinde jandarma müfettişi): 24, 25

Rudyarkibling (İngiliz şairi): 73,

— S —

Sabahaddin Bey (Prens): 61, 62

Sadullah Bey: 154,

Sait Paşa (Sadrazam) 6, 8, 29, 36, 37, 136, 137

Sait Halim Paşa: 30, 45, 50, 54, 59, 60, 68, 69, 84, 89, 90, 120; 139

Salih Hulusi Paşa (Sadrazam) 185

Salih Paşa (damat): 61, 63

Samuel Efendi (Kısmı- Adli müdürü): 62

Savof (Balkan harbinde Bulgaristan kumandanı): 42, 55, 59

Selim II.: 208

Selim: III.: 202, 213, 217

Sir Edvard Grey: (İngiltere hariciye nazırı): 78

Sir Leouis Mollet (İngiliz elçisi): 90

Souchon (Alman Amirali): 88, 89

Süleyman Askeri Bey: 98

Süleyman Bostânî (Ziraat ve ticaret nazırı): 90

Süleyman (Kanunî): 191, 207

— Ş —

Şerif paşa (Kürt): 61, 62

Şevket Turgut paşa: 40

Şükrü Paşa (Edirne müdafii): 55, 56

Tahir Hayreddin Paşa (Damad Salih Paşa'nın kardeşi): 63

— T —

Tahsin paşa (Balkan harbinde Ala sonya kumandanı): 42

Talat Paşa: 6; 7; 33; 50; 91; 52, 53 56; 57, 60; 62, 68; 84, 94; 120, 133 140; 146, 153; 156, 157, 158, 159, 180

Tankivitch (Balkan harbinde Sırp kumandanı): 43

Tawshend: 98, 99, 154.

Tevfik bey (Kıbrıslı Harbiye nezareti yaveri): 51.

Tevfik Paşa (Sadrazam): 7, 59, 153 182, 187

Topal Tevfik (Mahmut Şevket paşayı öldüren): 60, 62

Troçki: 123

— U —

Uskan Efendi (Posta telgraf nazırı): 90,

— Ü —

Ürgüplü Hayri efendi (Şeyhülislâm): 144

— V —

Venizelos (Yunan Başvekili): 18, 36, 122

— W —

Wilson (Amerika Reisicumhuru): 120, 124

Von Kress (Alman zabiti): 100, 104

Wangenheim (Baron, Alman generali): 67, 85

Wilhelm II. (Alman imparatoru): 67, 73, 125

— Y —

Yakub Cemil (ittihad ve Terakki
fedailerinden): 50, 52, 53
Yavuz Sultan Selim: 195, 206
Yusuf İzzeddin efendi: 118

— Z —

Zeki Paşa (Balkan harbinde Var-
dar ordusu kumandanı): 43, 109
Ziyâeddin Efendi (Şehzade): 117

YER İSİMLERİ

— A —

Afrika: 21, 22, 31
Akabe: 99,
Akçahisar: 46
Alatini köşkü: 45, 125
Alessio = (Leş): 46
Allahü Ekber dağı: 96
Almanya: 11, 12, 13, 14, 19, 23 25,
 69, 70; 72; 73; 75; 77; 81; 82; 84,
 85, 86, 87, 88, 90, 92, 93, 96, 100,
 115, 121, 123; 125; 153
Alsas - Loren: 69, 73, 74, 75
Amerika: 124; 125.
Amman: 150
Anadolu: 10; 15, 57; 69, 83, 84; 97;
 106; 157
Anafartalar: 113
Ardahan: 128,
Arıburnu: 112,
Arnavutluk: 8; 15; 16; 23; 40; 41;
 46; 47, 59, 117
Atina: 36, 72
Avrupa: 12, 23, 37, 81
Avusturalya: 105
Avusturya: 15, 21, 23 28; 37; 72, 75,
 77; 78, 81, 88, 121; 122
Azap köyü: 95

— B —

Baalbek: 152
Baba Nakkaş köyü: 54

Bâb-ı Âli: 19, 23, 24, 27; 29; 30; 31
 35; 36; 37; 38, 39, 40, 47; 49, 50;
 51, 61, 65, 67, 68; 87; 89, 118, 157
Bağdat: 76, 98, 99 105, 128
Balçık: 64, 65.
Balkanlar: 18, 20, 28, 29, 46, 48, 63
Basra: 76, 98
Batı Trakya: 65
Batum: 161
Bayburt: 97
Bekir Ağa bölüğü: 17
Belçika: 78, 88, 120
Berlin: 64
Beyazid meydanı: 60.
Beylerbeyi Sarayı: 46, 125
Bingazi: 21, 23, 24, 26 28, 30, 31, 50
 74
Bi'r sebe: 104
Bitlis: 69, 97
Boğazlar: 21, 28, 29
Bosna: 21, 28
Bosna - Hersek: 72
Bosna - Saray: 77
Bozcaada: 58, 66; 108
Brest - Litovsk: 122, 149
Bulgaristan: 19, 35, 36, 37, 41, 63,
 64, 65, 114, 115, 122

— Ç —

Cezayir: 11, 58
Conk Bayırı: 112, 113, 114

— C —

Canakkale: 33, 42, 58, 65, 81, 86, 92
94, 105, 106, 107; 110; 116; 117;
128; 132; 152; 154
Catalca: 42, 47, 48; 54, 55, 58, 61
Cekmece: 58
Çırağan Sarayı: 8, 9, 46
Çin: 83

— D —

Dalmaçya: 93,
Dardanos: 107
Debre: 46
Diyarbakır: 69
Der'a: 151
Dobruca: 64
Doğu Trakya: 48,
Dolambahee Sarayı: 7, 129, 147, 148
Draç: 46
Dublin: 73

— E —

Edirne: 35, 41, 42, 47, 48, 49, 54, 55
56, 57, 59, 60; 61; 63; 64, 65; 74
115
Ege adaları: 48
Ege denizi: 65
El - Arış: 103 104
Elbasan: 45
El - Hafir: 103
Ertuğrul tabyası: 107
Erzurum: 69, 97, 149
Eyup Sultan: 7

— F —

Fas: 21
Filibe: 41, 42

Filistin: 99, 102, 103, 105, 148, 150
157
Fransa: 11, 13, 21, 23, 28, 29, 56, 64;
69, 70; 72; 73; 75; 77; 81, 82, 88;
92, 121, 161

— G —

Galiçya: 81, 124
Gaziler tepesi: 54
Gazze: 104
Gelibolu: 109, 110, 114
Giresun: 116
Girit: 18, 19, 36
Gümüşhane: 97,

— H —

Halep: 152
Hamidiye Tabyası: 109
Han - Yunus: 103
Harpüt: 69
Hayfa: 151
Hersek: 28
Hicaz: 102, 103
Hindistan: 76
Hopa: 116
Humus: 154

— I —

Irak: 94, 99, 105, 148
İngiltere: 12, 13, 21, 23, 27, 28, 64,
69, 72, 73, 76, 77; 82; 84; 90, 92,
103, 106, 121, 123, 161
İpek: 15
İran: 76
İrlanda: 73, 77
İskenderun: 116
İstanbul: 20, 22, 26, 27, 28, 41, 44, 45
46; 47; 50; 56; 57; 59; 67; 76, 83
98, 99, 106, 129, 153, 154, 159, 160

İsviçre: 30
İşkodra: 46, 57, 58, 59, 61
İşkombi: 57
İştîp: 43
İtalya: 15, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 29
 30, 31; 35, 122; 161
İzmir: 33

— J —

Japonya: 88

— K —

Kaba tepe: 112
Kafkasya: 82, 94, 95, 96, 153, 159
Karadağ: 19, 35, 38, 39, 40, 41, 48, 58
 64, 88
Karadeniz: 87, 89, 90
Karpatlar: 122,
Kars: 95, 128
Karyot Adası: 58
Kefe: 89
Kepez: 107
Kırcalı: 42
Kırklareli: 44
Kilidülbahir: 107, 108
Kirteköyü: 114
Kiyauçeu limanı: 72
Kocaçimentepe: 112,
Komanova: 43
Konya: 7,
Kosova: 15, 43, 117
Köprüköy: 95
Köstence: 157,
Kudüs: 72, 105, 150
Kumkale tabyası: 106, 108
Kût - ül - Ammâre: 98, 99

— L —

Lehistan: 128

Lîmni: 58, 110, 152

Londra: 47, 54, 72

Lozan: 30

Lüleburgaz: 42

— M —

Makedonya: 18, 19, 20, 35, 39, 40;
 41, 47, 59, 64, 117

Malta: 159

Mama Hatun: 97

Manastır: 43

Mançuri: 72

Marmara Denizi: 58

Marn: 122

Maydos: 111,

Mecidiye tabyası: 109,

Medine: 103

Mekke: 102

Meriç: 65, 115

Merkez tepe: 113

Merzifon: 161

Mestanlı: 42

Mestan tepe: 114

Meyis adası: 65

Mısır: 21, 27, 82, 92, 93, 100, 101,
 102

Midilli adası: 48, 58,

Midye - Enez hattı: 48

Mondros: 58, 157, 160

Moskova: 159,

Muş: 97

— N —

Nablus: 128, 150, 151

Nallı Mescit: 51

Nâsıra: 151

Novorosisk: 89

— O —

Odesa: 89, 116

Ohri: 46

Oniki Ada: 29
 Orhaniye Tabyası: 106, 107
 Orta Avrupa: 83
 Orta Şark: 83

— P —

Paris: 122
 Pasin: 95, 97
 Paşmaklı: 42
 Petersburg: 64, 77, 123
 Pire - Mehmed sokağı: 62
 Plevne: 64
 Poti limanı: 116
 Preveze: 25
 Piristine: 43, 117
 Przemyśl: 122

— R —

Rayak: 152
 Remle: 105
 Resne: 46
 Rodos: 29
 Roma: 8, 72, 73
 Romanya: 64
 Rumeli: 20, 33, 38, 39, 45, 57, 69, 74
 Rusya: 12, 21, 23, 28, 38, 64, 73, 75
 77; 78; 81; 82, 84; 85; 92, 106; 121
 128

— S —

Saka Çesmesi: 60
 Sakız Adası: 48, 58
 Samsun: 161
 Sarıkamış: 94, 96, 149
 Saros körfezi: 111
 Seddülbahir: 106, 108, 111
 Selânik: 37, 43, 44, 45, 46, 125, 133

Selmanpâk: 98
 Sırbistan: 15, 19, 35, 36, 37, 41, 47,
 63; 64; 77; 78; 85; 88, 122
 Silistre: 64, 65
 Sina: 94
 Sinop: 62
 Sirkeci rıhtımı: 45
 Sivas: 69
 Sivastopol: 89
 Sofya: 37, 64
 Sudan: 21
 Suriye: 100, 102, 103, 105, 128, 148
 150, 151, 152, 157, 160
 Suvla: 114

— Ş —

Şahin Tepe: 114
 Şam: 100, 129, 150, 151
 Şeria: 151

— T —

Taberiye: 151,
 Tanca: 72, 75
 Taşlıca: 43
 Taşoz adası: 58
 Tell- üş- seria: 104
 Tih Sahrası: 101
 Tiran: 46
 Topkapı Sarayı: 127
 Trablusgarp: 21, 22, 23, 24, 26, 27,
 28, 30, 31, 35; 40; 74
 Trabzon: 69; 97, 116, 128, 149,
 Trakya: 40, 41
 Tûl - Kerim: 151
 Tunus: 11, 26, 27
 Tutrakan: 64, 65
 Türkiye: 12, 19, 22, 35, 37, 38, 39,

40, 46, 47, 55, 59; 64; 66; 69; 76;
81; 82, 85, 86, 87, 89, 115, 151, 153
159

— Ü —

Ürdün: 103
Üsküp: 43 117

— V —

Van: 69, 97, 128, 149
Varna: 65
Varşova: 122

Verdun: 123

Viyana: 72, 77, 78

— Y —

Yakova: 43

Yanya: 43, 46, 48, 59

Yemen: 22, 26, 28

Yenipazar: 43

Yeni Zelanda: 81, 110

Yıldız sarayı: 9,

Yunanistan: 15, 119, 35, 36, 37, 39

41, 48, 63, 64, 109, 123

Yusufçuk: 114

AİLE İSİMLERİ

— A —

Almanlar: 74 95

Anglo - Saksonlar: 73

Arnavutlar: 58

Avusturya - Macaristan: 13, 74, 75
77, 81, 83, 85, 93

— B —

Balkan Devletleri: 19, 33, 36, 38, 39
46

Bulgarlar: 18, 19, 47, 48, 49, 54, 58,
59, 60

— Ç —

Çekler: 75

— F —

Fransızlar: 26

— H —

Habsburg hanedanı: 74

Hohenzollern hanedanı: 70

— İ —

İngilizler: 26, 104

İtalyanlar: 21, 22, 27, 28, 30, 33,
58, 75

— K —

Karadağlılar: 43, 46

— O —

Osmanlı devleti: 18, 19, 20, 23, 24,
25; 27, 28; 29; 30; 31; 35; 36, 37,
38, 39, 40, 41, 47; 48, 49, 59, 63,
65, 74; 81; 83; 88; 90; 91, 92, 93
94, 95; 153, 155; 156

Osmanlı imparatorluğu: 13, 14, 15
18, 31, 44, 68, 69, 72, 73, 81, 83,
87, 99; 118; 120; 157

— R —

Ruslar: 96 97, 122

— S —

Sırp lar: 18, 43, 46, 75

Slavlar: 74

Sünüsiler: 27,

— T —

Türkler: 10, 26, 1600

— Y —

Yunanlılar: 18, 30, 46, 48, 58, 59, 74

KRONOLOJİ

- 1844 1 Kasım Sultan Reşad'ın doğum tarihi
1861 2 şubat (Sultan Vahidettin'in doğumu)
1900 19 mayıs: Girit meselesi,
1900 13 temmuz: Rumeli'nin elimizden çıkmasına baş-
lıca sebep olan kiliseler kanunu.
1902 İtalya'nın, Avusturya ve Fransa ile anlaşması.
1904 İtalya, İngiltere anlaşması,
1909 İtalya, Rusya anlaşması.
1909 27 nisan Sultan Reşad tahta çıkar
1910 12 ocak: Hakkı Paşa sadrazam olur.
1910 9/10 haziran: Gazeteci Ahmet Samim'in İttihatçı-
lar tarafından öldürülmesi.
1911 4 ocak: Babiâli yangını,
1911 5 haziran: (Sultan Reşad Rumeli seyahatine çıkar)
1911 23 eylül: (İtalya'nın Babiâliye ilk notası)
1911 28 eylül: (İtalya'nın Babiâliye ultümatomu)
1911 29 eylül: (İtalya'nın harp ilânı kararının Babiâli-
ye tebliği).
1911 29 eylül: Babiâli'nin İtalyan ultümatomuna cevabı
1911 29 eylül: (Hakkı Paşa'nın istifası).
1911 29 eylül: (Sait Paşa sekizinci defa sadrazam olur)
1911 1 ekim: (İtalyanlar denizden Trablus'un abluka
edildiğini ilân eder.)
1911 3 ekim: (İtalyanlar Trablus'u topa tutarlar.)
1911 4 ekim: (İtalyanlar Trablus'a asker çıkarır.)
1911 4 ekim: (İtalyanlar Tobruk limanını işgal eder)
1911 5 ekim: (İtalyanlar Trablus'u işgal eder).
1911 13 ekim: (İtalyanlar Derne'yi işgal eder).
1911 20 ekim: Bingazi İtalyanlar tarafından işgal edilir
1911 5 kasım: (İtalya Trablusgarp ve Bingazi'yi ilhak
ettiğini resmen ilân eder).

- 1911 4 aralık (İtalyanlar Aynaroz'a tecavüz eder.)
 1911 30 aralık: (Sait Paşa istifa eder)
 1912 18 ocak: (Meclis-i mebusan feshedilir).
 1912 24 şubat: (İtalyanlar Beyrut limanına saldırır.)
 1912 13 mart: (Sırp, Bulgar ittifakı)
 1912 25 mart: Türkocağı'nın kuruluşu
 1912 4 nisan: (İtalyanlar Oniki adayı işgale başlar.)
 1912 24 nisan: (İtalyanlar İstanbul adasını işgal eder)
 1912 4 mayıs: (İtalyanlar Rodos adasını işgal eder).
 1912 12 mayıs: (İtalyanlar Patmos adasını işgal eder.)
 1912 12 mayıs: (İtalyanlar Neros Kalimnos adalarını işgal eder.)
 1912 13 mayıs (İtalyanlar Kerbe, Piskopi, Kaşot, Nis-siros adalarını işgal eder)
 1912 16 mayıs (İtalyanlar Lipsos adasını işgal eder)
 1912 19 mayıs: (İtalyanlar İstanköy adasını işgal eder)
 1912 29 mayıs: (Yunan, Bulgar ittifakı)
 1912 21/22 haziran: (Halâskar zabitan Grubundan bir kısım zabitler dağa çıkar).
 1912 2 temmuz: (Mahmut Şevket Paşa harbiye nazırlığından istifa eder).
 1912 8 ekim (Karadağ Osmanlı devletine harp ilân eder)
 1912 15 ekim: (Osmanlı - İtalya Ouchy sulh anlaşması yapılır).
 1912 17 ekim (Babîâli Sırp ve Bulgar elçilerine pasaportlarını verir).
 1912 21 ekim: (Sırplar Priştine'yi zapteder).
 1912 22 ekim: (Bulgarlar Edirne'yi muhasaraya başlar)
 1912 22 ekim: (Sırplar Kosova'yı zapteder)
 1912 22 ekim: (Yunanlılar Serfiçe'yi zapteder).
 1912 24 ekim (Sırp - Bulgar kuvvetleri Koçana'yı zapteder.)
 1912 25 ekim: (Yunanlılar Kara Ferne'yi zapteder).
 1912 26 ekim: (Sırp - Bulgar kuvvetleri İştipi zapteder)
 1912 27 ekim: (Üsküp teslim olur).
 1912 29 ekim: (Kâmil Paşa sadrazam olur.)

- 1912 1 kasım: (Sultan Abdülhamit Selânik'ten İstanbul'a getirilir.)
- 1912 3 kasım: (Yunanlılar Preveze'yi zapteder.)
- 1912 6 kasım: (Karadağlılar Yakova'yı ele geçirir.)
- 1912 8 kasım: (Yunanlılar Selânik'i teslim alır.)
- 1912 21 kasım: (Resne düşman eline geçer).
- 1912 28 kasım: (Leş kalesi Sırp - Karadağ eline geçer).
- 1912 28 kasım: (Debre ve Draç düşman eline geçer).
- 1912 29 kasım: (Avlonya'da Arnavutluğun istiklâli ilân edilir).
- 1912 3 aralık: (Osmanlı devleti ile Sırp ve Karadağlılar arasında mütareke imza edildi.)
- 1912 16 aralık: (Londra'da barış müzakereleri başlar).
- 1913 6 ocak: (Londra barış müzakeresi suya düşer).
- 1913 23 ocak: (Mahmut Şevket Paşa sadrazam olur).
- 1913 26 mart: Edirne'nin teslimi
- 1913 30 mayıs: Londra sulhü
- 1913 11 haziran: (Sait Halim Paşa sadrazam olur).
- 1913 14 kasım: Osmanlı - Yunan sulhü
- 1913 14 aralık: Bir Alman hey'eti İstanbul'a gelir.
- 1914 6 şubat: Yeniköy mukavelenamesi.
- 1914 14 mart: Osmanlı - Sırp sulhü
- 1914 1 ağustos: Almanya Rusya'ya harp ilân eder.
- 1914 2 ağustos: Türk - Alman ittifakı
- 1914 9 eylül: Kapütülasyonların ilgası.
- 1914 3 kasım: Rusya Türkiye'ye harp ilân eder.
- 1914 5 kasım: Fransa Türkiye'ye harp ilân eder.
- 1914 5 kasım: İngiltere Türkiye'ye harp ilân eder.
- 1914 11 kasım: Osmanlı devleti itilâf devletlerine harp ilân eder.
- 1914 14 kasım: Cihad-ı ekber ilânı
- 1914 21 aralık Sarıkamış taarruzu faciası
- 1915 14 Ekim: Bulgaristan harbe girer.
- 1916 1 şubat: Yusuf İzzeddin efendinin intiharı
- 1916 5 haziran: Edirne müdafii Şükrü Paşa'nın vefatı.
- 1917 3 şubat: Talât Paşa sadrazam olur.
- 1917 21 şubat: (Takvim islâhatı).

- 1917 6 nisan: Birleşik Amerika birinci cihan harbine girer.
- 1917 Eylül: (Alman İmparatoru Türkiye'yi ziyaret eder)
- 1917 15 aralık: (Veliahd Vahdeddin efendi Almanya'yı ziyarete gider.)
- 1918 10 şubat: (Abdülhamit vefat eder.)
- 1918 30 nisan: (İngilizlerin Şeria taarruzu)
- 1918 19 mayıs: Avusturya - Macaristan imparatoriçesi İstanbul'u ziyaret eder.
- 1918 3 temmuz: Sultan Reşad'ın vefatı.
- 1918 4 temmuz: Sultan Vahidettin'in tahta çıkışı
- 1918 23 temmuz: (İstanbul ilk düşman hava hücumuna uğrar).
- 1918 2 ekim: Bulgarista nmünferit mütareke yapar.
- 1918 8 ekim: Talât Paşa'nın istifası
- 1918 27 ekim: Halep sukut eder.
- 1918 30 ekim: Meşum Mondros mütarekesi imza edilir
- 1918 2 kasım: Talât, Enver, Cemal Paşaların Türkiye'den kaçışları
- 1918 11 kasım: (Tevfik Paşa'nın ikinci sadareti)
- 1918 13 kasım: (İstanbul ve Anadolu'nun işgale başlaması).
- 1919 15 mayıs: (Yunanlılar İzmir'i işgale başlar).
- 1919 16 mayıs: (Atatürk Karadeniz yoluyla Anadolu'ya hareket eder).
- 1919 19 mayıs: (Atatürk Samsun'a çıkar).
- 1919 3 temmuz: (Mustafa Kemal Erzurum'da)
- 1919 4 eylül: (Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rume-
li Müdafa-i Hukuk cemiyeti reisliğine seçilir.)
- 1919 27 Aralık (Mustafa Kemal Paşa Sivastan Anka-
ra'ya gelir).
- 1920 12 ocak: (İstanbul'da son Meclis-i Mebusan açılır)
- 1920 28 ocak: (Mısak-ı Milli).
- 1920 16 mart: (İstanbul itilâf devletleri tarafından iş-
gal edilir).
- 1920 23 nisan: (Büyük Millet Meclisi açılır).
- 1920 22 temmuz: (Sévres anlaşması Şurâi Saltanat ta-
rafından kabul edilir).

- 1920 10 ağustos: (Sévres muahedesi imza edilir).
1920 30 ağustos: (Kâzım Karabekir Paşanın Ermenilere karşı zaferi).
1921 9 ocak: (I. İnönü muharebesi).
1921 31 mart: (II. İnönü muharebesi).
1921 5 ağustos: (Mustafa Kemal Paşa başkumandan seçilir).
1921 13 eylül: (Sakarya zaferi).
1922 26 ağustos: (Büyük taarruz başlar).
1922 30 ağustos: (Baskumandan meydan muharebesi)
1922 9 eylül: (Türk ordusu İzmir'e girer).
1922 11 ekim: (Mudanya mütarekesi).
1922 1 kasım: (Saltanat ilga edilir).
1922 16 kasım: (Saltanat ilga edilir).
1922 16 kasım: (Son Osmanlı Padişahı Vahdeddin İstanbul'u terkeder).
1923 25 temmuz: (Lozan muahedesi imza edilir).
1923 29 ekim: (Cumhuriyet ilânı).
1926 15 mayıs: (Vahdeddin'in vefatı).

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa

5	SULTAN MEHMED REŞAD
6	Tahta cülûs ve ilk günler
8	Hakkı Paşa sadrazam — Çırağan yangını
10	Sultan Reşad devrinin tahlili
15	İÇ VE DIŞ OLAYLAR
15	Arnavutluk hâdiseleri
17	Gazeteci Ahmed Samim'in katli
18	Siyas' hâdiseler, Balkanlar, Girid meselesi
19	Kiliseler kanunu
21	İtalya Trablusgarb'a saldırıyor, zahiri sebep
25	İtalyan ultimatomu
28	Meclis-i mebusânın feshi
30	Osmanlı - İtalya (Ouchy) barışı
31	Halâskâr zâbitan gurubu
34	Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi
35	BALKAN HARBİNE DOĞRU, HARBİN SEBEPLERİ
38	İlk günler
39	Harb başlıyor
40	Balkan harbinin safahâtı

Sayfa

42	Batı cephesi harekâtı
44	Kâmil Paşa'nın sadâreti
45	Sultan Abdülhamid'in İstanbul'a getirilmesi
46	Arnavutluk istiklâli
49	Kâmil Paşa istifaya mecbur edildi, Mahmud Şevket Paşa sadrazam olur.
55	Edirne müdafaası
58	Denizlerde harekât
59	Londra sulh anlaşması.
60	M. Şevket Paşanın katli, Sait Halim Paşa
63	Edirne'nin istirdadı

67 BİRİNCİ CİHAN HARBİNE DOĞRU, BİR ALMAN HEYETİ İSTANBUL'A GELİYOR

69	Yeniköy mukavelenamesi
70	Avrupa'nın siyasî çehresi
74	Birinci Cihan Harbinin yakın sebepleri
77	Harbin meydana gelişi
81	Osmanlı devleti harbe niçin ve nasıl girdi
84	Türk — Alman ittifakı
87	Türk gemileri Karadeniz'de
90	Said Halim Paşa'nın istifası
91	Cihâd-ı Ekber ilânı
92	Mısır krallığı
94	Cihan Harbinde Osmanlı cepheleri
95	Sarıkamış faciası
98	Irak cephesi
99	Sinâ cephesi
102	Şerif Hüseyin'in isyânı
103	Filistin — Sûriye
105	Çanakkale destanı
106	Deniz harpleri
110	Çanakkale'de kara harpleri
113	Anafartalar
115	Bulgaristan'ın harbe girişi

Sayfa

117	SULTAN REŞAD DEVRİNİN MÜTEFERRİK VAKALARI
117	Sultan Reşad'ın Rumeli seyahatı
118	Bâb-ı Âli yangını, Türkocağı, Kapitülasyonların ilgası
119	Burdur zelzelesi, Yusuf İzzeddin efendinin intiharı, Şükrü Paşa'nın vefatı
120	Takvimde islahat
120	Birleşik Amerika harbe girer
125	Kayser Vilhelm İstanbul'da, veliahd Vahideddin ef. Almanyada
126	Sultan Abdülhamid'in vefatı
127	Rus ihtilâli
129	Avusturya imp. İstanbul'da, Sultan Reşad'ın vefatı
131	Sultan Reşad'ın şahsiyeti
134	» » devri sadrazamları
153	» » Şeyhül-islâmları
145	ALTINCI MEHMED (VAHİDEDDİN)
149	Kafkas cephesi
150	Filistin — Suriye cephesi
152	Talât Paşa'nın istifası
154	Mondros mütarekesi
156	Talât, Enver, Cemal Paşaların kaçıışı
160	Ahmed İzzet Paşa kabinesi
161	İstanbul'un işgali
162	Zaruri bir izah
163	Bundan sonraki vukuâtın kronolojik izâhı.
176	Sultan Vahideddin'in âile durumu
177	Sultan Vahideddin'in şahsiyeti

Sayfa

180	Sultan Vahideddin devri sadrazamları
188	Sultan Vahideddin devri Şeyhül-islâmları

190	OSMANLI PADİŞAHLARININ HUSUSİYETLERİ

191	Sultanat müddetlerine göre
198	Yaşlarına göre
199	Hal'edilenler
204	Şair olanlar
216	Islahatçı pâdişahlar
218	Orduları başında harbe gidenler, kemankeş olanlar, musikişinas olanlar, hattatlar, el san'atları, kıyafet tebdili, ressamlar, harpte şehid olanlar, esir olanlar, kadına düşkün olanlar, içkiye düşkün olanlar, kardeşini öldürenler, saltanattan ferâgat edenler, ihtilâlde öldürülenler.
221	Osmanlı sadrazamları
241	Osmanlı pâdişahları
243	Takvim cetveli.

YANLIŞ - DOĞRU CETVELİ

Üzülerek ifade edelim ki bütün itinaımıza rağmen her ciltte birçok tertip ve tashih hataları vâki olmuştur. Biz bu cetvelimizde, mühim hataları düzeltmeye çalıştık. Yine de gözümüzden kaçmış olanlar olabilir. Bu yanlış - doğru cetvelini büsbütün uzatmamak için, karîne ile anlaşılabilir küçük hatalar üzerinde durmadık.

Gönül isterdi ki okuyucularımıza hiç hatasız bir eser sunalım.. Bu baskı hatalarından dolayı okuyucularımızın bizi mazur göreceklerini umarız.

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt 1:

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
8	32	Etmekten	etmemekten
30	13	Tomaman	Toraman
40	34	prensiplerin	prenslerin
41	1	dayamıyarak	aldırmıyarak
41	19	annem	den sonra cümle natamam
49	son	meftunudur-	meftundur-
65	11	fitlerin	Fillerin
65	26-27	tahri ile	tahrîki ile
82	3	başlıları	başlılara
87	25	kur'a	Kurt'a
93	4	bil	bir
99	3	Sâmân'leri	Sâmâniler'in
100	30	masrîf	masraf
162	29	Nasır I	Nasr I
192	23	Nasır II	Nasr II
194	11-12	adlı menakıp mecmuası	Bir evvelki satırın tekrarı.

Sahife Satır Yanlış

Doğru

		zevkle) okunmakta ve Sa-	Çizilecek.
		tuk Burga Han) adlı	
105	27	hükümdar,	hükümdar
107	19	kısımd	kısımda
107	37	Kitapça,	Kitapta,
116	6	takleden	takliden
116	15-16	Alptekin'den	Alptekin'e
128	24	yapılmağa	yayılmağa
133	17-18	Han'ın zevcesini kuşkulan-	Bir evvelki satırda (her ne-
		dırdı. Tarihlerin rivayetine	dense) den sonra mükerrer.
		göre	Çizilecek.
134	36	gaçebe	göçebe
140	20	Çakır'man	Çakır'dan
140	31	Gülcistan	Gürcistan
141	26	Kayser'in	Kayser'ine
144	30	tekditâmez	tehdidâmez
145	2	Hilâfat	Hilâfet
146	12	Vezir olmaz,	Vezir olur olmaz,
146	30	merkezini	merkezi
146	son	Selçuki tah-	Selçuki tahtına
148	10	biradeki	biraderi
150	1	Selçuk	Selçuk
150	21	Hamedan'da	Hemedan'da
152	4-5	Daha sonra Şiraz şehrini	Müteakip satırda tekerrür
		eline geçirmişti.	ediyor. Çizilecek.
162	28	Zünnün	Zünnün
177	17	hayasızlığı	hayasızlığa
180	8	Tim	Timuçin
182	11	eCngizin	Cengiz'in
187	23	mütfiş	müthiş
204	13	birici	birincisini,
220	2	vârisi saymışlar	Mükerrer. Çizilecek
220	3	Anadoludaki diğer beylik-	Mükerrer. Çizilecek
		lerin	
224	29	iSvas'a	Sivas'a
246	29	esiri	esirin

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
246	31	başlanmış	bağlanmış
247	13	sınırlarında unsur	sınırlarında bir unsur
249	13	Doğuda	Batıda
251	13	Bu toplanıda	Bu toplantıda
260	10	ordusunun	ordusunu
265	18	Manuil,	Manuel,
267	12	Varnaida	Varna'da
273	11	Kırvatistan	Hırvatistan
273	23	istafn	istefan
273	25	mütakil	müstakil
274	13	Miluton	Milutin
276	14	hücumları	Hücumları
282	12	Avlunya	Avlonya
282	24	Avlunya	Avlonya
286	17-18	âleni	âlemini
280	20	zamanımızı	zannımızı

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt: 2

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
11	5	Sıdısmakta idi	sığınmışlardı.
20	11	Gündüz-IIp	Gündüzalp
25	18	ordusuna	ordusunun
31	9	olarao	olarak
35	11	kutmuştu.	okutmuştu.
39	26	SehI	Şehir
39	27	zamanda	az zamanda
40	32	Geyin	Beyin
42	7	Mihal'den	Bu kelime çıkarılacak
43	6	halk	halkı
48	28	Sultanönü,	Sultanönü'nü,
53	31	şeklinde tekfurların hisle- rine hitap etti:	Bu cümle, 36. satır olacak
55	14	dahil	dahi

Sahife Satır Yanlış

Doğru

55	19-20	başlamıştır.	başlanmıştır.
60	2	erbav-ı tífne	erbab-ı fitne
70	20	ediyorum.	etmiyorum.
71	3	resbi	resim
73	1	genişlet	genişletmek
79	8-9	teşebbüs fikri de inzimam olan	Bu cümle çıkarılacak
94	13	fersat	fersat
96	10	(Katabuzinus)	(Kantakuzinus)
96	14	Katakizinos	Kantakuzinus
99	5	Bu müessesenin il	Bu müessesenin ilk
103	24	Katakuzinos	Kantakuzinus
103	25-26	Katakuzinos	Kantakuzinus
103	35	Katakuzinos	Kantakuzinus
103	37	Katakuzinos	Kantakuzinus
106	15-16	impara	imparator, a
110	1	üzerinde	Mükerrer. Biri çizilecek
116	9	teşkil edilmek fikri	Mükerrer. Biri çizilecek
133	36	Hüdavendigâh	Hüdavendigâr
142	8	başladı	başlanıldı
146	8	reayasını	reayasına
147	10	ilk iz	ilk iş
160	1	beütülmâl	beytûlmâl
160	3	vereceklerin	verecekleri
162	7	ile	Bu kelime çıkarılacak
162	30	fütuhatını	fütuhatının
163	27	Sultan Germiyan	Sultan Murad, Germiyan
164	22	tarihi	târifi
165	32	vâkı	vâkıa
167	1	fütuhası	fütuhatı
168	20	ilan	olan
168	32	hükûmeti	hükûmetini
169	4	kitab	hitab
176	28	Osmanlıların	Osmanlılar
179	17	baptiye	zaptiye
180	11	Burgar	Eulgar

Sahife Satır Yanlış

Doğru

180	27	Mimetoka	Dimetoka
185	19	kendisine	kendisini
188	18	başlamıştı.	bağlamıştı.
189	1-2	izalei	izler
190	15	imkânının	imkânı
194	18	Limni'de	Limni'de
202	34-35	hurtttaşlarına	yurtdaşlarına
203	17	30 bin	35 bin
207	1	dilâvet	dilâver
208	8-9	gerektir.	gerektir.
214	18	nasibatlerde	nasihatlerde
216	5	fetihtâne	fetihnâme
235	32	Elfatmekti.	Elfitnetü
239	19-20	Hanri VI	Henri IV.
241	6	Altıncı Vharles	Altıncı Charles
241	16	Fransayı	Fransa
242	30	yıllarda.	yıllardı.
245	31	değitdi.	değildi.
248	17-18	çalışmışlardır.	Çalışmışlardır.
251	8		Bu satır çıkarılacak
251	31	sulhtan	sulhan
252	15	Boska	Bosna
252	21	Yıldırıp	Yıldırım
253	son	Candanoğlu	Candarogulları
254	6	göre	gören
254	23	Sigsmiund (Başlık)	Sigismound
256	2	Yanus	Yanoş
267	32	krh	kralı
268	3	Fransa'da	Macaristan'da
268	14	Jean Sans Peu	Jean Sans Peur
278	14	20.00	20,000
279	17	İstefon	İstefan
284	29	ricavyeti	rivayeti
289-290	—	Andronikus'un	Andronikos'un

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt: 3

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
9	32	ailesi	gaillesi
12	23	Karaosmanoğulları (Başlık)	Karamanoğulları
14	1	stanbulu	İstanbulu
14	22	İshendiyaroğulları	İsfendiyaroğulları
30	34-35	Yukarıda Dulkadiroğulları dolayı-patlak verdi.	Doğrusu müteakip satırda
43	13	açdırlarını	çadırlarını
53	5	Bu kanlı tes'it	Bu kanlı zaferi tes'it
57	8	tesirini	tesirine
59	27	Timur'un	Timur,
60	22	Yıldırım'a	Yıldırım'la
90	12	aazlmıştı.	azalmıştı.
92	18-19	meşhur ayağı	meşhur atının ayağı
102	27	hiddetten	haddinden
107	27	Öyaseluğ'	Ayasluğ'a
109	2	olduğu	olduğunu
147	34	mevima	nevima
152	20	çekmiştir.	geçmiştir.
179	29	Cüney Bey	Cüneyd Bey
184	30	Tat-üt-tevarih	Tac-üt-tevarih
190	3	olma	olmak
199		Son satırın devam 1201. sahifede.	Görüşmek üzere bir mülakat talep etti. Karamanoğlu?
200		Son satırın devamı 202. sahifede.	
201		Son satırın devamı 200. sahifede.	
202	21	görüşmek üzere Karaman-oğlu,	görüşmek üzere bir mülkat talep etti. Karamanoğlu.
204	3	dördüncü seferindenberi	Bu cümle çıkarılacak
205	2	Lorendano	Loredano
205	25	Lorendano	Loredano
205	27	Lorendano	Loredano
205	32	Lorendano	Loredano

Sahife Satır Yanlış**Doğru**

208	5-6	Sigismund'un	Sigismund
208	11	Etinne	Etienne
221	34	dolaşmakta	dolaşmakta idi.
221	son	birlikte asıldı. (*)	Müteakip sahifenin 7. satrın da, Çizilecek.
235	21	vakat	vekar
244	27	Subaşı Ayna Bey (Başlık)	Inebey
245	27	İsyas Paşa (Başlık)	İyas paşa
271	5	2 — Anadolu teklifleriyle	2 — Anadolu beylikleriyle
277	5	Büyük Baban	Büyük Babam
277	10	Şehirdek	Şehirdeki
269	19	Sırh	Sırp
269	31	Sırk	Sırp
280	5	hazırlattı	Bıldirdi.
286	1	olm	olmak
289	31	durmak	vurmak
289	32	bütün slâm	bütün İslâm
290	14	(Mevlis) in	(Mevlid) in
294	23	Beyliklerinin şgali (başlık)	Beyliklerinin işgâli
301	20	yanına,	Çıkarılacak.

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt: 4**Sahife Satır Yanlış****Doğru**

15	15-16	müd-reisi	müd-deisi
28	10	tenilatoluk	tonilatoluk
44	5	Venedik,	Venedik'i,
45	17	edeb'	Edebî
48	16	Kalabalık	Çin, kalabalık
56	16	Konstanti	Konstantin
61	20	Sâhi	Sâhi
72	12	uçünü	uçüne
72	22	Jak Lored-	Jak Loreda-
75	33	muhtelik	muhtelif
77	37	sınıfının	sınıfı

Sahife Satır Yanlış

Doğru

77	38	âyânının, imparatoru	âyânı, imparatorun
78	11	nuş adındaki	noş adındaki
80	10	dâven	döven
91	24	cen bir hristiyan	cek bir hristiyan
92	19	fâuihi oldu-	fâtihî oldu-
95	30	mahedin,	mabedin,
96	4	hıncahınc	Ayasofya hıncahınc
97	25	Galat	Galata
97	30	Galat	Galata
97	33	Galat	Galata
98	1	zadegâh	zadegân
98	17	Galat	Galata
98	18	Galat	Galata
98	20	Galata eman	Galata ferman
98	33	(Hmmer,	(Hammer,
103	1	Halil Paşa, (10/Temmuz	Halil Paşa'nın idâmı (10/Temmuz
103	13	makamını	makamı
103	son	dualar okunmuştur	Mevlidler okunmuştur.
117	35	ve	de
133	5	Hüseyin Ali	Hasan Ali
168	23	veriziri âzam,	Vezir-i Âzam
178	9	Asıl sebep, tahta çıkar çıkamaz	Asıl sebep, Fâtih tahta çıkar çıkamaz.
180	23	istihâmlara	istihkâmlara
185	11	ki gelmek için	kie gelmek için
185	12	Donanda	Donanma
185	15	,00	100
190	10	, Velhelm	, Vilhelm
192	9	harbini aldığımız	harbini ele aldığımız
192	24	uğraştı,	uğrattı,
197	13	Kefalon'a	Kefalonya
200	34	Saint-Etien	Saint-Etienne
211	9	satır devamı II. satırda	
211	11	satır devamı 10. sahifede	
236	16	Bursba'da	Bursa'da
238	2	hosaları	hocaları

Sahife Satır Yanlış

Doğru

239	son	kaderini	kadrini
240	6	ezahürlerini	tezahürlerini
243	4	revri	devri
244	11	Mehri	Mihri
247	25	fahrını,	fahrim
247	31	cihâ	cihan
251	18	kahaliye	ahaliye
266	18	kern ü serdini	kerm-ü serdini
266	19	rını tatmış	(rını) çizilecek

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt 5

Sahife Satır Yanlış

Doğru

27	3-4	müsail	müsaid
27	27	(Size,	(Siz,
28	35	Sahnekâr	Sahtekâr
42	14-15	Celâl Sinan	Celâl ile Sinan
45	16	acıklarını	acılarını
52	6	in-asına	inşasına
53	11	bey(in	bey'den
65	27	vazifesinden uzu	vazifesinde uzun
68	9	ettikten	edildikten
74	2-3	Karmanlıkları	kahramanlıkları
76	15	(Bu akınlar	(Bu akında
96	24	Akoyunlu	Akkoyunlu
126	30-31	tahtı	tahtını
130	1	iki kesilmiş	iyi kesilmiş
160	14	kıymet	Kıymak
166	19	sudn	sudan
181	11	Hasan Uşa	Hasan Paşa
184	1	mesi	sında
198	3	Koçhisar	Koçhisar
216	1	mutur	muştur
219	31	Bu aferle	Bu seferle
223	20	yedi kolay	yedi kola

Sahife Satır Yanlış

Doğru

227	26	uzranıldığı	Başladığı
236	4	kadınlarını	kadılarını
236	35	Sinan paşa	Yunus paşa
256	8	Oru, ta	Oruç ta
256	9	isteyen	istenen
276	33	Makedonya	Makedonya
277	34	neferinin	seferinin

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt: 6

Sahife Satır Yanlış

Doğru

17	21	Kanuf	Kanuni
24	11	Guint	Quint
32	11	L'isls	L'isle
35	30	l'isls	l'isle
36	20	şehbâdenin	şehzâdenin
36	28	muhafız	muhafaza
37	23	l'isls	l'isle
49	9	Fransois	Françoise (diğer satır ve sayfalarda bu kelime bu şekilde düzeltilmelidir.
61	22	Süleüman	Süleyman
66	23-24	terbiti	tertibi
76	28	ulatırmanın	ulaşmanın
83	7	Zezi-i	Vezir-i
89	22	Graz'ı	Gratz'ı
102	1	Grantz	Gratz
105	33	Bu ve daha	Ben ve daha
110	30	senin malın	senin mâlik
117	2	Avlunya'da	Avlonya'da (Bu kelime hep bu şekilde düzeltilmeli.
120	27	Semendiye	Semendire
121	1	Adale	Adalar
124	20	—Suçava)	—Suçava) ya
124	27	Petro Bareş	Petro Rares

Sahife Satır Yanlış

Doğru

129	5	Avusturyr	Avusturya
133	27-28	tâbir	
129	22	tedkolunduğu	terkolunduğu
133	27-28	tâbir	tâbi'
135	15	Szigismund	Sigismund
145	15	suly	sulh
166	6	Tahsab	Tahmasb
180	33	5 ak	5 ay
181	22	techizatlarının	techizatının
193	14	ona	ondan
194	11	47	44
198	17	Mûly Hasan	Mûlay Hasan
210	7	amial	amiral
215	7	(37900)	(35500)
239	7	tabii olarak	çizilecek
251	21	Suakin'e	Sevakin'e
256	19	15 gemi	17 gemi
264	9	kat'li	kat'i

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt: 7

Sahife Satır Yanlış

Doğru

22	1	muhârebeler,	muhabereler
22	18	Divâyete	Rivâyete
30	15	kahrana	kahraman
32	14	geçeciğ	gececeği
36	son	«Serasker Sultan»	«Serasker Sultan»
47	22	etmiyebilirdi.	etmiyebilirdi.
55	5	aışmış	alışmış
64	11	Mustafa'ea	Mustafa'ya
71	27	tedir	tedbir
80	28	istedikleri,	çizilecek
88	29	Hanzadadır.	Hanzadedir.
93	4	Avusturyr	Avusturya

Sahife Satır Yanlış

Doğru

96	4	nele	neler
97	5-6	Hânım'a	Hân'a
99	4	iskemle koydu	iskemle üstüne koydu
115	3	ola	olan
123	2	zanparestliğidir.	zenperestliğidir.
130	25-26	malûfat	makûmat
132	24	Eskilipli	iskilipli
137	12	tamtıraklıdır.	tumturaklıdır.
140	3	dedi,i	dediği
144	24	NŞANCILAR (başlık)	NİŞANCILAR
147	14	si sahizi),	si sahibi),
148	7	kârettiğini	kâretti
148	13	deryadel	deryadıl
148	14	Kanûn	Kanûni
172	31	imsâli	emsâli
174	9	6 — (madde numarası)	4 —
175	21	yapılan	yayılan
177	4	cuma	Cuma namazı
185	5	saz	sağ
185	26	hadinden	haddinden
190	9	alınacaktır	alacaktır
191	32	Cenabı Hahtan	Cenabı Haktan
195	22	rahitname	ahidname
199	17	Adem	Aden
200	8	Sevdasıyle	sevdasıyle
205	12	tahammül edemez	alt satırda mükerrer çizilecek
211	25	kana	kanal
234	1	iki ci elim'e	ikinci Selim'e
234	2		ikinci Selim'in
234	32	Nedim-i Nas	Nedim-i Has
245	25	işgal	iştial
265	13	ınsa	insan
277	27	için zarurî idi.	için işgâli zarurî idi.
280	3	307	306
282	28	kaputja	kabotaj

Sahife Satır Yanlış

Doğru

285	16	İkinci elim	İkinci Selim
290	22-23	İkinci elim	İkinci Selim
303	2	İskilip: 133	İskilip: 132
305	15	Vukovar: 100	Y harfine yazılmış V harfine nakledilecek ve Vukovar: 188 179 olacak.

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt: 8

Sahife Satır Yanlış

Doğru

9	8	«Ebû-Ebüüb-il-Ensâri	«Ebâ-Eyyub-u Ensâri
24	8	Yahuci	Yahudi
29	37	nest» idi. Rusya'nın nam-zedi, bizzat Rus Çarı olan «Müthiş	Bir satırdan evvel var çizi-lecek.
29	son	jou» denilen	Bu kelimeler çezilecek
30	36	neticesi	neticesini
31	31-32	Henri Valais'nın	Henri Valois'nın
36	8	Lehistan'ma	Lehistan'da
38	21	30.000	27.000
41	2	Bu kaleyi	Bu kalenin
43	6	teşr(f-i kudum	teşrif-i kudum
48	31	Komarn	Komran
49	5	Ridvn	Ridvan
55	31	akldırarak	kıldırılarak
113	30	Dadam	Damad
146	12	asöerinin	askerinin
149	21	amdamımızla	adamımızla
173	23	Çâtıp	Kâtip
192	17	Ebû Eyûb-ul Ensâri	Ebâ-Eyyub-u Ensâri
200	18	«İstvan	«İstivan
201	22	İstvan	İstivan
217	12	Merya	Derya
220	8	muharebelerde	muhabereelerde
227	2	altı	altın

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
239	6-7	«İstvan	«İstivan
241	21	Dinestr	Diniestr
246	29	.bür tarafında	öbür tarafında
248	19	mişti. misti.	biri çizilecek
250	3	Saruhn	Saruhan
263	22	eczane	Hazine
269	7	(1 Ağustos 1589)	(1 ağustos 1591)
269	11	1592	1591
272	20	(6 Ocak 1599)	(9 nisan 1598)

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt: 9

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
11	12	,rehal,	;derhal,
43	30	eryâ	deryâ
46	34-35	Türümenlerinden	Türkmenlerinden
46	son	etrakten	etraftan
65	1	Tür	Türk
73	31	ien	iken
77	23	babacaklarım	babacıklarım
77	32	vazallı	zavallı
95	29	mühü	mühürü
98	—	Başlık: İkinci Mustafa	Birinci Mustafa
99	30	Yamha efendi:	Yahya efendi:
			Bu sayfadaki Hamidi Mustafa paşa ve Okçu - zade'ye ait satırlar çizilecektir.
130	4	Takat'ta	Tokat'ta
133	31	hatt	hatt-ı hümayûn
136	26	fırsatta.	fırsattı.
140	3	ekemedi.	edemedi.
143	8	mikyar	mikdar
163	9	İbrahim paşanın	İbrahim ağanın
168	6	Kontemir'in	Kantemir'in
172	28	«Sultan,	«Sultana,

Sahife Satır Yanlış

Doğru

173	18	uğraşması	uğraması
174	7	İstan	İstefan
176	24	halta	halka
191	3	Bağda	Bağdad
198	6	Bağda	Bağdad
198	10	Zurhamçeci	Ruznâmecî
211	33	ub elçi,	bu elçi,
216	35	Hüseyin beyin	Hüseyin paşanın
218	20	Sun	Sulh
222	18	kadınının da	kadınını da
223	8	etmke	etmek
226	—	Son satırın devamı 228. sahifede.	
227	—	» » 229. sahifede.	
228	—	» » 227. sahifede	
246	2	sefahı	sefası
251	5	Kara-Murad paşa	Kara-Murad ağa
254	29	hesipsız	hesapsız
260	5	Cultan	Sultan
262	10	(12 Haziran 164)	(18 haziran 1648)
274	34	sultanla	sultan da
290	10	açığın	açık
294	24	Sultanla	Sultan
262	9	ummar	Ammar

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt: 10

Sahife Satır Yanlış

Doğru

10	34	efsad edilmesine	ifsad edilmesine
48	11	Lieper»	Diniepr»
51	28	Tertip hatası başaşağı	—
54	18	Vayana	Viyana
59	13	imamı	imam
61	10	şekit	şehit
11	11-12	iftılar	iftiralar

Sahife Satır Yanlış

Doğru

70	17	yanmakta	yatmakta
86	28		Bu satırdan sonra (ile tanın mıştır) cümlesi ilâve edile- cek.
87	4	Başlık. Mustafa Pava	Mustafa Paşa
107	10	Başlık. Kiray'ın	Giray'ın
107	11	Girat	Giray
109	13	Pireştine	Pirîştine
123	4-5	Serdârt	Serdâr
138	20	Haziranın,	Hazinenin
138	21	ilgamı	inâmı
140	20	Sapîhlerin,	Sipahilerin,
149	1	Koyun adlariyle	Koyun adalariyle
150	14	Rusyâiyı	Rusyayı
158	4	itisalini	ittisalini
162	4	Frederik Guillau	Frederik Guillaume
166	3	(olan) kelimesinden sonra (ocak miktarı) kelimesi ilâ- ve edilecektir.	
167	1	Başlık. azli ve	istifası ve
167	25	Hüseyin paşanın	Feyzullah efendini n
170	7	getirmesi	geçirmesi
189	12	deryal	derhal
190	7	şihasını	şahsını
190	16	Hatâ	Hattâ
192	11	yapsedildi.	hapsedildi.
201	2	Serdâr-ı ekreb	Serdâr-ı ekrem
221	33	memlullariyle	mahlulleriyle
222	15	hamiye	himaye
226	14	Rerahâbad	Ferahâbad
228	7	zib-i yumâyun	zib-i hümayun
228	12	pek mütevviydi.	pek mütenevviydi.
233	4-5	bakımından haleye	bakımından müdahaleye
233	9	uncu satır 4 üncü satırdan sonraya alınacaktır.	

Sahife Satır Yanlış	Doğru
233 10 uncu satırdan sonra (valisi Hasan paşa tayin edildi) cümlesi yazılacak.	
233 11 11 inci satır çizilecektir.	
267 25 Fransanın zaman	Fransanın zıman

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt: 11

Sahife Satır Yanlış	Doğru
7 6 bulunuyirlardı	bulunuyorlardı
9 29-30 istikvali,	istikbali,
14 25 aâmişlardı.	açmışlardı.
17 27 Eku-Kuf Ahmed ağa	Ebu-Kuf Ahmet ağa
24 Başlık 1876	1768
35 son yakın çıktı.	yangın çıktı
38 19 toş ateşiyle	top ateşiyle
63 5 Devlet-Gırat,	Devlet-Giray,
70 13 devleri harbe	devleti harbe
72 25 bizzaruri	bizzarur
90 20 takribine	tahribine
94 10 koğuşun girdi,	koğuşuna girdi,
96 26 Azzat Mehmed paşa: (Başlık)	izzet Mehmed Paşa:
103 3 sırasında	sırası
115 5 Rvusturya	Avusturya
125 3 İbrahim v Murad	İbrahim ve Murad
134 13-14 krallıklar	krallıkla
143 21-22 Kahara	Kahire
146 12-13 tutmuv	tutmuş
150 8 Uapolyon'un	Napolyon'un
164 3 Gazi Gasan paşanın	Gazi Hasan paşanın

Sahife Satır Yanlış

Doğru

166	1	Kasım paşa,	Hasan paşa,
166	13-14	Yerkökü	Yerköyü
175	5	imhaay	imhaya
178	6	Kostantinople, Konstanti- nople	Constantinople,
179	18	Yerkökü	Yerköyü
182	4	Alemdar	ordu
227	3	Fenrli	Fenerli
231	10	galt-ı hilkat	galat-ı hilkat
231	18	Papoli	Napoli
234	7	adını verilen	adı verilen
237	31	işen gelirdi.	işine gelirdi.
249	22	devlet rivalini	devlet ricalini
255	31.	satırdan evvel 32, satır,	31. satır devamı 33. satırbaşı
256	13	dostumu (!)	dostumuz (!)
263	16	paşa» pa	paşa» ya
263	17	vaadettiği	vaadettiğini
265	34	malmatı toplamadan	malûmatı toplamadan
273	11	verdiği bir takdirde,	verdiği bir takirde,
278	32	ilga edilerek	ilga edilmiyerek
279	20	(Rus seferinden ve Yunan istiklâlinden sonra) cümle- si çıkarılacak.	
319		Sondan bir evvelki satırdaki 1826 rakamı 1876 olacaktır.	

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt: 12

Sahife Satır Yanlış

Doğru

12	9	mühemik idi	Münhemik idi.
16	28	at düşünülmemek şartıyla	Bir evvelki satırda var. Mü- kerrer. Çizilecek.
20	12	görere,	görerek,
25	27	Yorgadlı idi.	Yozgadlı idi.

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
26	4	Vssaf bey	Vassaf bey
38	14	gidilerek	giderek
39	13	Mücazat	tecziye
40	18	tenkid	tenkidi
69	14	hale getirmemesi	hale getirmesi
72	20	sıralardan beri	asırlardan beri
92	10-11	muhafasara	muhasara
103	6	yeğenleri geçirdi	yeğenleri geçirdi.
116	8	yuti i	yurtiçi
126	3	Sadrazamlıöa	Sadrazamlığa
191	16	tahrik ettiğini,	tahrik ettiğinden,
192	33	Ignatief'in ğfalâtına	İgnatief'in iğfalâtına
204	16-17	duyy n-u umumiyenin	düyyünü umumiyenin
224	8	inşe edilmiş	inşa edilmiş
228	29	kendini gaye	kendine gaye
229	13	«Hayrullah efendi	«Hayrullah efendi'ye
233	25	halk işinden	hal' işinden
245	5-6	doktor oldur,	doktor oldu,
252	19	salfığından	safliğından

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt: 13

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
8	1	musiki almıştır.	musiki dersi almıştır.
37	11	elçisi Hendi El-	elçisi Henri El-
72	15	Rus-Rum anlaşması: (Başlık)	Rus-Rumen anlaşması
74	7	Baboşi köprüsünün	Barboşi köprüsünün
74	9	«Baboşi	«Barboşi
93	31	kubandasındaki	kumandasındaki
94	21	(20 ocak 1838)	(20 ocak 1878)
99	29	toplanmastını	toplanmasını

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
101	10	taslâhatı gibi	islâhatı gibi
101	12	harp durumu,	harp durumu,
101	son	btraktı. Said paşa da	bıraktı. Said paşa da
105	21	ile Çatın	ile Çarın
106		Halikıdyâ	Halkıdikya
106	35-36	bulunabaktt.	bulunacaktı.
109	son	arasına yirerek:	arasına girerek:
126	18	gbre, masumiyetini	göre, masumiyetini
129	106	devletiy itibarını	devletin itibarını
135	22	arkalardan	arkalarından
146	6	Ermenilerle	Ermenilere
153	33	kaleleye	kaleye
161	11	zamalda yapılmak	zamanında yapılmak
166	19	2, 911, 700 nüfusu	2,917,900 nüfus
172	4	onuşmuştu.	konusmuştu.
173	21-22	terketsi ler.»	terketsinler.»
182	30	Basra körfebi	Basra körfezi
188	3	Dümumu Umumiye	Düyunu Umumiye
192	10	temara geçti	temasa geçti
194	26	basit irca	basite irca
195	9	Nâzım beyi öldürdükten sonra,	Bu cümle çıkarılacak
195	25	ire de,	ise de,
196	15	Arnavur	Arnavud
198	23	Sultan Abdülhamir'i	Sultan Abdülhalid'i
199	25	Hüreyin beyler	Hüseyin beyler
200	1-2	müdafaası	müdahalesi
203	24	doğu yıldönümü idi.	doğum yıldönümü idi.
205	2	umumiyeti	umumiyesi
208	21-22	bulbuyor,	bulmuyor,
208	33	orduyu zayıflatmak için	orduyu zayıflatmamak için
215	23	belki hakikaten	belki hakikate
215	30	Nigebbân-ı hüriyet	Nigehbân-ı hüriyet
221	16	malar ildü.	malar oldu.
221	32-33	Çatal'a	Çatalca ve

Sahife Satır Yanlış			Doğru
222	15	Hacı-Emin efendi,	Hacı-Nuri efendi,
228	23-24	yüzünde,	yüzünden,
232	35	işber'i	Eşber'i
248	1	Viyaan	Viyana
261	6	hatından indirilen	tahtından indirilen
263	21	kadın olmadığı,	kadın olmadığı için,
268	16	Bu doğrudan.	Bu doğrudur.
280	2	tesbit etmeğe	tesbit etmek

— o —

Ondört ciltlik Osmanlı İmparatorluğu tarihimizin yanlış - doğru cetvellerini. büyük bir dikkat ve itina ile hazırlayarak bize göndermek lütfunda bulunan, değerli okuyucularımızdan Osman Koylan Bey'e, bu münasebetle şükranlarımı arzvetmeyi vecibe bilirim.

ZUHURİ DANIŞMAN YAYINEVİ NEŞRİYATI

- 1 — 14 CİLTLİK «OSMANLI İMPARATORLUĞU» TARİH KÜLLİYATI: Yazarı: Zuhuri Dânişman. (Türklerin menşeinden günümüze kadar olan Türk milletinin muhteşem mazisini, zaferlerini, âbidelerini, ilim ve sanat adamlarını açık ve sade bir dille ve bütün teferruatıyla izah eden bir külliyattır.
- 2 — ENDÜLÜSTE İSLÂM CENGÂVERLERİ: Yazarı Zuhuri Dânişman.
Musa bin Nusayr ve Tarık bin Ziyad gibi iki değerli islâm kumandanının, bir avuç mücahitlerle, koca Endülüs kıtasını, bin bir kahramanlık sonunda ve birkaç sene içinde fethedişlerini, bütün muhteşem sahneleriyle izah eder. İslâmiyetin mefahiri ile dolu bir eserdir. Nefis ciltli, üzeri dört renkli kuşe gömleklidir. Değeri: 10 liradır.
- 3 — YENİ İSLÂM DİNİ ANSİKLOPEDİSİ — Yazarı: Zuhuri Dânişman.
Bütün İslâmî mevzular; itikat, ibadet ve ahlâka ait bütün mevzular, gayet açık bir dille ve alfabe sırasıyla yazılmıştır. 2000 kadar İslâmî mevzu, mefhum, kelime ve istilâhı ihtiva eder. Eser, alfabe sırasına göre tertip edildiği için, her aranılan mevzuu derhal bulmak mümkündür. Her an, her müslümanın, elinden düşürmeyeceği fevkalâde değerli bir kitaptır. Bu çok istifadeli eser, büyük kıtada 500 küsür sayfadır ve üzeri altın yaldız yazılı, lüks bez ciltlidir. Değeri: 30 Liradır.

4 — TALEBE VELİLERİNİN KİTABI — Yazarı, Zuhuri Danışman.

Bir aile reisisiniz. Bir veya birkaç çocuğunuz vardır. Mademki bir veya birkaç çocuğunuz vardır, o halde tatlı derdiniz de var demektir.

Her yaşta çocuk bir başka âlemdir. Muhakkak bilinmesi, keşfedilmesi lâzım bir hazinedir. Çocuğu iyi tanırsanız hazine sizindir. Eğer onun iç âlemini, ruhunu, temayüllerini tanıımıyorsanız...

Bu eser size, çocuk denilen meçhul hazinenin anahatlarını verecektir. Onu nasıl çalıştıracağınızı, evde, sokakta, okulda nasıl kontrol edeceğinizi tatlı bir üslûpla anlatmaktadır.

Değeri: 5 Liradır.

5 — OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ ALBÜMÜ:

Muhteşem Osmanlı tarihinin âbidelerini, zarif ve harikulâde mimarî eserlerini, cami, türbe, sebil, saray ve konaklarını, tanıtan 44 renkli tabloyu ihtiva eder. Papye kuşe üzerine basılmış nefis bir eserdir. Her resim, çerçevelenerek bir tablo halinde odalarınızı süsleyebilir. Fiatı: 10 liradır.

6 — BÜYÜK İSLÂM TARİHİ SERİSİ — Yazarı Zuhuri Danışman.

Bu birinci cilt, en muteber kaynaklardan istifade edilerek hazırlanmış, en mufassal İslâm tarihidir. Birinci cilt (İslâmiyetten evvel Arap yarımadası tarihini, Arapları, Araplarda din telâkkisi, İslâmiyetin zuhuru sırasında dünyanın siyasi ve içtimai durumu, Resulü ekrem (S.A.) in velâdetini, çocuğluğunu, gençliğini, seyahatlerini, ilk vahyi, İslâmiyetin neşrini, ilk müslümanları, hicret-i nebevîyi, Peygamberimizin gazvelerini, İslâm dininin esaslarını, Kur'anı kerim ve hadisi nebevîleri, peygamberimizin zevcelerini, çocuklarını, aile hayatını, nesebi peygamberiyyi vefatı nebevîyi ihtiva eder.

Bu birinci cilt, aralık 1966 ayı içinde neşredilecektir. Üzeri altın yıldız yazılı lüks ciltli olacaktır.

MÜHİM NOT: 14 üncü ciltle Bimennihilkerim Osmanlı imparatorluğu tarihi serimiz sona ermiş bulunmaktadır. Bu 14 cilt içinde Osmanlı tarihine, teşkilâtına ait birçok kelimeler geçmiştir. Bunların metinde izahı şüphesiz mümkün değildi. Esasen Osmanlı devleti teşkilâtı o kadar geniş ve teferruatlıdır ki, bunların metin sırasında izahı doğru olmazdı. Bu bakımdan, bu dünya ölçüsündeki muazzam teşkilâtı ayrıca (Osmanlı imparatorluğu teşkilâtı) adı ile müstakil bir kitap olarak hazırlamayı uygun bulduk.

Bu mühim eserin mevzuu (Yeniçeri, Sipahi ve diğer askerî sınıflar teşkilâtı, idarî ve adlî teşkilât, saray teşkilâtı, Enderun ve Birün teşkilâtı, harem hayatı, şehzâdeler, sultanlar, hasekiler, saray terbiyesi...) gibi bahisleri ihtiva edecektir.

Bu mühim eser önümüzdeki sene içinde neşredilmiş olacaktır.